

NATIONAL INTEREST

JOURNAL FOR NATIONAL AND STATE ISSUES

ISSN 1452-2152 UDK 323.1(=163.40) година VIII vol. 15. № 3/2012.

ЧАСОПИС ЗА НАЦИОНАЛНА И ДРЖАВНА ПИТАЊА

Национални ИНТЕРЕС

КРИТИКА ПОЈМА ЗАПАДНИ БАЛКАН

Миломир Степић
Милош Кнежевић
Александар Саша Гајић
Љубомир Кљакић
Мирјана Радојичић

МЕЂУНАРОДНИ ОДНОСИ

Душан Вишњић
Слободан Томић
Дејан Мировић
Милан Игрутиновић
Горан Николић
Зоран Милошевић

КОСОВО И МЕТОХИЈА

Момчило Суботић
Срђан Словић

ЕКОНОМСКЕ ТЕМЕ

Љубодраг Савић
Владимир Мићић
Александра Прашчевић
Никола Фабрис
Наташа Богавац-Цветковић
Ивица Стојановић
Јелена Предојевић-Деспић
Горан Пенев
Александар Новаковић

ПРИКАЗИ

Миша Стојадиновић

Часопис за национална и државна питања

УДК 323.1(=163.41)

ISSN 1452-2152

НАЦИОНАЛНИ ИНТЕРЕС NATIONAL INTEREST

Година VIII, vol. 15

Број 3/2012.

НАЦИОНАЛНИ ИНТЕРЕС
NATIONAL INTEREST

ЧАСОПИС ЗА НАЦИОНАЛНА И ДРЖАВНА
ПИТАЊА

ISSN 1452-2152 УДК 323.1(=163.41)

Број 3/2012 год. VIII vol. 15 стр. 1-418

Часопис покренут поводом 200 годишњице савремене српске
државности.

Часопис излази три пута годишње.

Издавач:

Институт за политичке студије

Адреса:

Светозара Марковића 36, Београд

Телефон: 3039-380, 3349-205

Email: ipsbgd@eunet.rs

Оснивачи часописа:

Милан Матић, Живојин Ђурић

Главни уредник:

Милош Кнежевић

Одговорни уредник:

Живојин Ђурић

Редакција:

Милош Кнежевић

Миломир Степић

Зоран Петровић-Пироћанац

Живојин Ђурић

Пословни секретар:

Смиљана Пауновић

Прелом:

es@log д.о.о.

Штампа:

es@log д.о.о.

Тираж: 300 примерака

САДРЖАЈ

Тема броја:

КРИТИКА ПОЈМА ЗАПАДНИ БАЛКАН

<i>Миломир Стенић</i> ЗАПАДНИ БАЛКАН: ПРИМЕР ГЕОГРАФСКОГ РАСПОЈМЉИВАЊА И ГЕОПОЛТИЧКОГ МАНИПУЛИСАЊА.....	9-34
<i>Милош Кнежеввић</i> СРБИЈА И „ЗАПАДНИ БАЛКАН“	35-81
<i>Александар Саша Гајић</i> „ЗАПАДНИ БАЛКАН“ У САВРЕМЕНОМ ПОЛИТИЧКОМ ДИСКУРСУ	83-99
<i>Љубомир Кљакић</i> ИМЕНОВАЊЕ ЈЕ МОЋ.....	101-116
<i>Мирјана Радојичић</i> У СЛУЖБИ ПОМИРЕЊА ДОНЕДАВНО ЗАРАЂЕНИХ НАРОДА ИЛИ ИНТЕРПРЕТАЦИЈЕ УЗРОКА ЊИХОВОГ СУКОБЉАВАЊА? ЦИВИЛНО ДРУШТВО ЗАПАДНОГ БАЛКАНА НА РАЗМЕЂУ МИЛЕНИЈУМА	117-129

МЕЂУНАРОДНИ ОДНОСИ

<i>Душан Вишињић, Слободан Томић</i> СТРАТЕГИЈСКО УСМЕРАВАЊЕ ДРЖАВЕ-НАЦИЈЕ	133-155
<i>Дејан Мировић</i> ЕУ, РЕПУБЛИКА СРБИЈА И РУСКА ФЕДЕРАЦИЈА - У КОНТЕКСТУ ЗАКЉУЧИВАЊА И ПРИМЕЊИВАЊА МЕЂУНАРОДНИХ СПОРАЗУМА И УГОВОРА....	157-170
<i>Милан Игрутиновић, Горан Николић</i> ГЛОБАЛНИ ПОЛОЖАЈ ЕУ – ПОЛИТИЧКИ И ЕКОНОМСКИ АСПЕКТИ	171-195
<i>Зоран Милошевић</i> РИМОКАТОЛИЧКА ЦРКВА И ИСЛАМ.....	197-214

КОСОВО И МЕТОХИЈА

<i>Момчило Суботић</i>	
КОСОВО И ЕВРОПСКА УНИЈА	217-238
<i>Срђан Словић</i>	
УЗРОЦИ РАТА НА КОСОВУ И МЕТОХИЈИ ПРЕМА ВОЛЦОВОЈ ТЕОРИЈИ ПРЕДСТАВЕ У МЕЂУАНРОДНИМ ОДНОСИМА.....	239-267

ЕКОНОМСКЕ ТЕМЕ

<i>Љубодраг Савић, Владимир Мићић</i>	
ЕФЕКТИ ТРАНЗИЦИЈЕ И ЕКОНОМСКЕ КРИЗЕ У ДРЖАВАМА БИВШЕ СФРЈ	271-305
<i>Александра Прашчевић, Никола Фабрис</i>	
ШТА ЈЕ НАЦИОНАЛНИ ИНТЕРЕС СРБИЈЕ: „ПАКТ ЗА РАСТ“ ИЛИ „ПАКТ ЗА СТАБИЛНОСТ“?	307-332
<i>Наташа Богавац-Цветковић, Ивица Стојановић</i>	
ПЕРСПЕКТИВЕ ПРИЛИВА СТРАНОГ КАПИТАЛА У СРБИЈИ	333-354
<i>Јелена Предојевић-Деспић, Горан Пенев</i>	
КО СУ И ГДЕ ИДУ: КАРАКТЕРИСТИКЕ И РАЗМЕШТАЈ ГРАЂАНА СРБИЈЕ У ИНОСТРАНСТВУ ПО ЗЕМЉАМА ПРИЈЕМА И ЗНАЧАЈ МИГРАНТСКИХ МРЕЖА	355-388
<i>Александар Новаковић</i>	
НЕОЛИБЕРАЛИЗАМ“ И ТРАНЗИЦИЈА.....	389-412

ПРИКАЗИ

<i>Миша Стојадиновић</i>	
НЕИЗВЕСНИ ПРЕЛАЗАК.....	415-418

CONTENTS

This Issue's Theme:

CRITIQUE OF WESTERN BALKANS CONCEPTION

Milomir Stepic

- WESTERN BALKAN: AN EXAMPLE
OF GEOGRAPHICAL MISINTERPRETATION
AND GEO-POLITICAL MANIPULATION 9-34

Milos Knezevic

- SERBIA AND "WESTERN BALKAN" 35-81

Aleksandar Sasa Gajic

- „WESTERN BALKAN” IN CONTEMPORARY
POLITICAL DISCOURSE..... 83-99

Ljubomir Kljakic

- GIVING THE NAME IS POWER..... 101-116

Mirjana Radojicic

- IN THE SERVICE OF RECONCILIATION
RECENTLY WARRING NATIONS OR
INTERPRETATION OF THE CAUSES OF
THEIR CONFLICTS: THE CIVIL SOCIETY OF
THE WESTERN BALKANS AT THE TURN OF
THE MILLENNIUM? 117-129

INTERNATIONAL RELATIONS

Dusan Visnjic, Slobodan Tomic

- STRATEGIC GUIDANCE FOR A STATE-NATION. 133-155

Dejan Mirovic

- EU, REPUBLIC OF SERBIA AND RUSSIAN
FEDERATION IN THE CONTEXT OF
CONCLUDING AND IMPLEMENTING
INTERNATIONAL AGREEMENTS
AND TREATIES 157-170

Milan Igrutinovic, Goran Nikolic

- GLOBAL POSITION OF EUROPEAN UNION
- POLITICAL AND ECONOMIC ASPECTS 171-195

<i>Zoran Milosevic</i>	
ROMAN CATHOLIC CHURCH AND ISLAM.....	197-214

KOSOVO AND METOHIJA

<i>Momcilo Subotic</i>	
KOSOVO AND EUROPEAN UNION - NEW GOVERNMENT AND OLD DILEMMA	217-238
<i>Srdan Slovic</i>	
CAUSES OF WAR IN KOSOVO AND METOHIJA AS PER THE WALTZ'S IMAGE THEORY OF INTERNATIONAL RELATIONS.....	239-267

ECONOMIC ISSUES

<i>Ljubodrag B. Savic, Bladimir T. Micic</i>	
THE TRANSITION EFFECTS AND ECONOMIC CRISIS IN FORMER YUGOSLAV STATES	271-305
<i>Aleksandra Z. Prascevic, Nikola Fabris</i>	
WHAT IS THE NATIONAL INTEREST OF SERBIA: «STABILITY PACT» OR «GROWTH PACT»	307-332
<i>Natasa Bogavac-Cvetkovic, Ivica Stojanovic</i>	
PERSPECTIVE OF FOREIGN CAPITAL INFLOWS TO SERBIA.....	333-354
<i>Jelena Predojevic-Despic, Goran Penev</i>	
WHO ARE THEY AND WHERE DO THEY GO: CHARACTERISTICS AND DISTRIBUTION OF THE POPULATION OF SERBIA ABROAD BY DESTINATION COUNTRIES AND THE SIGNIFICANCE OF THE MIGRANT NETWORKS	355-388
<i>Aleksandar Novakovic</i>	
“NEOLIBERALISM” AND TRANSITION	389-412

REVIEWS

<i>Misa Stojadinovic</i>	
UNCERTAIN TRANSITION.....	415-418

НАЦИОНАЛНИ ИНТЕРЕС
NATIONAL INTEREST

КРИТИКА ПОЈМА ЗАПАДНИ БАЛКАН

Миломир Степић

ЗАПАДНИ БАЛКАН: ПРИМЕР ГЕОГРАФСКОГ
РАСПОЈМЉИВАЊА И ГЕОПОЛТИЧКОГ
МАНИПУЛИСАЊА 9-34

Милош Кнежевић

СРБИЈА И „ЗАПАДНИ БАЛКАН“ 35-81

Александар Саша Гајић

„ЗАПАДНИ БАЛКАН“ У САВРЕМЕНОМ
ПОЛИТИЧКОМ ДИСКУРСУ 83-99

Љубомир Кљакић

ИМЕНОВАЊЕ ЈЕ МОЋ..... 101-116

Мирјана Радојичић

У СЛУЖБИ ПОМИРЕЊА ДОНЕДАВНО
ЗАРАЂЕНИХ НАРОДА ИЛИ ИНТЕРПРЕТАЦИЈЕ
УЗРОКА ЊИХОВОГ СУКОБЉАВАЊА?
ЦИВИЛНО ДРУШТВО ЗАПАДНОГ БАЛКАНА
НА РАЗМЕЂУ МИЛЕНИЈУМА 117-129

*Миломир Степић**

ЗАПАДНИ БАЛКАН: ПРИМЕР ГЕОГРАФСКОГ РАСПОЈМЉИВАЊА И ГЕОПОЛИТИЧКОГ МАНИПУЛИСАЊА**

Сажетак

ЕУ је за територију бивше Југославије, без Словеније, али са Албанијом, осмислила географски неадекватан и геополитички манипулативан појам Западни Балкан. Циљ је био да се простор стабилизује и резервише за евроатлантску експанзију. Истовремено, он је послужио за проверу јединственог деловања ЕУ према изразито хетерогеном региону. Према предиспозицијама, Србија би требало да буде лидер Западног Балкана, али је њена моћ умањена због лошег међународног положаја. После пријема Хрватске у ЕУ односи ће се знатно променити. Србија постаће територијално, демографски и економски доминантнија. За њено „обуздавање“ и вештачко уравнотежавање Западног Балкана после 2013., Запад ће још више инструментализовати исламског чиниоца.

Кључне речи: постмодерни појмовник, вестернизација, фрагментација, евроатлантска експанзија, Србија, Западни Балкан

* Институт за политичке студије, Београд.

** Овај рад је настао у оквиру пројекта бр. 179009, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја.

За нови поредак – нови појмовник

После краткотрајне, постхладноратовске, необуздане америчке хегемоније и покушаја да се глобализам прогласи коначном, савршеном идеологијом, а униполарна геополитичка конструкција несмењивим светским системом, постало је очигледно, како се 21. век приближавао крају своје прве деценије, да се, у ствари, ради о времену рас-поретка (не-поретка, анти-поретка). Током тог, *de facto*, прелазног раздобља, интересно испреплетани припадници политичке, економско-финансијске, медијске и научне номенклатуре настојали су да као „подршку“ успостављању нових правила, вредности и односа успоставе и сврсисходну терминологију. Уведени појмови су систематски промовисани, неки су после орочене употребе скрајнути и повучени из употребе, да би уследила хиперпродукција сврсисходнијих. Нови категоријални апарат служио је за преумљавање и уподобљавање поданика, иако се одликовао теоријском неухватљивошћу и необјашњивошћу.

Посебан скуп нових појмова био је намењен земљама унутар трансгресионог frontiјера на које се излио „велики потоп“ експанзије таласократског Запада после пада Берлинског зида. „Постмодерно раздобље преплављено је масовним појмовним аморфностима, релативизацијама, конфузијама, мутантима и тенденциозно непрецизним неологизмима“¹ како би се релативизовале раније јасно одређене и прихваћене суштинске везе назива (имена) са феноменима (појавама, процесима). Потом је уследило усађивање транзиционе терминологије, новоговора и тзв. коректних наратива. Пост-југословенски простор послужио је као лабораторија, поред осталог, и за такве експерименте. Трагикомично је изгледало увођење у употребу „етнички чистих“ речи, рогобатних кованица, архаизама и туђица посредством којих су домицилни Балканци почели да доказују непостојеће идентитетске

1 Миломир Степић, „Србија као регионална држава: реинтеграциони геополитички приступ“, *Национални интерес*, год. VIII, vol. 14, број 2/2012, Институт за политичке студије, Београд, 2012, стр. 10

посебности и да пониру у дубине сумњивих етно-историјских корена.

Деструкцију „друге“ Југославије пратио је нови појмовник који су наметале кохорте Западних изасланика и институција које су представљали. Спремно су га прихватили и даље пласирали њихови домаћи заступници. Циљана је углавном најделикатнија сфера – географска, историографска, национална, верска, геополитичка... Терминолошке иновације требало је да утичу на преобликовање колективне свести „балканских варвара“, посебно на њихово поимање простора.² Један од најфреквентнијих нових појмова постао је „з/Западни Балкан“, који се у оптицају појавио крајем 20. века. Да ли географска наука познаје појам „з/Западни Балкан“? Има ли он историјско утемељење? На који простор се односи? Хоће ли његове међе да буду релативно дуготрајне? Или ће да се сукцесивно мењају са евентуалним прикључењем балканских земаља тзв. евроатлантским интеграцијама? Каква је функција „з/Западног Балкана“? Ако је настанак „з/Западног Балкана“ воља Брисела, како га геополитички и геоекономски поимају Вашингтон, Москва, Анкара, Рим, балкански суседи...? Да ли је исправно и са становишта националних интереса оправдано да појам „з/Западни Балкан“, те његови дублери „Југосфера“, „Регион“, „Окружење“... и даље буду у српској научној, политичкој, медијској, образовној, културној и другој употреби?

Географски појам Балкан – порекло, промене, заблуде, грешке

Прва савремена асоцијација на Балкан јесте *балканизација*, појам који почива на три угаона камена: 1) на хроничној конфронтираности бројних и измешаних етничких колективитета, 2) на политичко-територијалној уситњености и 3) на укрштености интереса великих сила. Балкан је карактеристичан по предрасудама и стереотипима. И само име Полуострва резултат је погрешног поимања његових најкрупнијих

2 О постмодерним схватањима значења и значаја простора видети у: Миломир Степић, Небојша Вуковић, „Поимање простора у времену геополитичке транзиције“, у: *Промена образаца мишљења* (Милош Кнежевић, ур.), Дом културе „Студентски град“, Београд, 2011, стр. 95-118

облика рељефа. Научни кругови западне и централне Европе чак до половине 19. века нису одустајали од мишљења да постоји целовит и једнородан планински венац од Црног мора на истоку до Јадранског мора на западу, који се у време ренесансе називао *Catena Mundi* (*Catena del Mondo*), а коме су истраживачи у првој половини 19. века давали име Централни гребен (*Centralkette*). Најисточнији део тог гребена називан је Хем (Хемус),³ по коме је често називана и цела полуострвска област.

Први пут појам *Балкан* помиње крајем 15. века италијански писац и дипломата Филип Калимах (*Philippus Chalitachus*, 1437-1496), напомињући да домицилно становништво, уместо назива Хем, користи израз Балкан који су донели Турци и који значи шумовита планина, гора. Географски појам *Балканско полуострво* (*Balkanhalbinsel* или *Haemushalbinsel*) у званичну употребу увео је 1808. године немачки географ Јохан Аугуст Цојне (*Johann August Zeune*, 1778-1853). Заблуда о Централном гребену постепено се исправља тек од средине 19. века и теренских истраживања аустријског геолога Ами Буеа (*Ami Boué*, 1794-1881). Он назив Балкан преузима од својих турских водича, који су заједничку именицу *балакан* употребљавали за сваку планину којој не знају име. Али, онда се подлеже другим грешкама. Појам Балкан за источни део старог Хемуса погрешно је протегнут на мање познате централне и западне секторе масива. Словенско становништво, иако је за читав планински венац „од Вршке Чуке до Црног мора“ користило име Стара планина, прихватило је и турски термин Балкан, иако се он раније односио само на њен најисточнији део.⁴ У ствари, радило се о јужном делу јединственог планинског венца који се у облику обрну-

3 Стари трачки назив *Хем* (*Хаимос*) значи (планински) ланац и према легенди води порекло од трачког владара Хема, који је погинуо у двобоју са Посејдоновим сином Бизасом, оснивачем града В/Бизанта. Према другој легенди Хем је био сина бога Северног Ветра *Бореје*, најјачег од свих ветрова, и персонификација трачке планине. Он се оженио *Родопом* и са њом добио сина Хебра (река Хебар или Марица), да би, због свађе са боговима, сви били претворени у планине.

4 О настанку појма Балканско полуострво видети детаљније у: Јован Цвијић, *Балканско полуострво*, друго издање, Сабрана дела, књига 2, САНУ; Завод за уџбенике и наставна средства; НИРО Књижевне новине, Београд, 1991, стр. 14-15

тог слова *S* пружа од централне Европе до западне црноморске обале и данас се назива Карпатско-балкански планински систем.

Простор јужно од Саве и Дунава Ј. А. Цојне је назвао Балканско полуострво у жељи да, аналогно Пиринејском и Апенинском полуострву, германоцентрично посматран југоисток Европе назове по доминантном планинском масиву. Али, компактнија и доминантнија планинска целина ту је Динарски планински систем, те би најадекватнији назив полуострва требало да буде *Динарско полуострво*. Очигледно да је Балканско полуострво добило име захваљујући грешци која је ушла у оптицај, одомаћила се и ушла у званичну употребу. Та константа, проистекла из третирања овог простора као *terra incognita* у (псеудо)научно-географском смислу и као *terra nullius* у империјално-експанзионистичком смислу, задржала се и у каснијим геополитичким схватањима – од просторног несагласја и различитог омеђавања простора означених појмом *Балканско полуострво* и појмом *Балкан*, до савремених, наметнутих политичко-територијалних прекомпозиција и граница.⁵

Балканско полуострво – Балкан: не само појмовна дилема

Географи нису престали да полемишу о питању да ли је Балканско полуострво уопште полуострво. Школски посматрано, не би требало да постоји дилема – ради се о делу копна са „три стране окруженог морима“. Заиста, Балканско полуострво са истока, југа и (југо)запада заплускују Црно, Мраморно, Егејско, Средоземно, Јонско и Јадранско море. Већ на први поглед, од својих јужноевропских аналога, Пиринејског и Апенинског полуострва, Балканско полуострво се знатно разликује⁶ – не завршава се широким и (за сада) непремостивим мореузима, са чије се друге стране, неда-

5 Миломир Степић, *У вртлогу балканизације*, ЈП Службени лист СРЈ; Институт за геополитичке студије, Београд, 2001, стр. 156-157

6 Језгровиту компаративну анализу Балканског у односу на Пиринејско и Апенинско полуострво, видети у: Jovan Ilić, „The Balkan Geopolitical Knot and the Serbian Question“, in: *The Serbian Question in The Balkans* (Bratislav Atanacković, ed.), Faculty of Geography University of Belgrade, Belgrade, 1995, p. 3-4

леко од афричке обале Средоземља, исходишта завршавају пустињским „ћор-сокаком“ непрегледне Сахаре. Са Балканског полуострва, посредством Цариграда, тог „ока Васељене“⁷, преко уских мореуза Босфора (660 м) и Дарданела (1.300 м), копнени путеви воде према малоазијским и блискоисточним средиштима старих цивилизација, светим местима великих религија и планетарним „резервоарима“ нафте и гаса. Та функција евро-азијског „моста“ и вишедимензионалне проходнице резултира „геополитичким магнетизмом“ којим Балканско полуострво привлачи главне „играче“ у њиховом глобалном надметању.⁸

Балканско полуострво се разликује од Пиринејског и Апенинског и по томе што од „торзоа“ Европе није одвојено попречним планинским масивом као препреком, већ је са њим спојено пространом, проходном и речним долинама испресецаном низијом – Панонским басеном. Штавише, уместо уобичајеног суженог полуострвског „врата“, тај контакт је дугачка „хипотенуза балканског троугла“. Између Трста и Одесе, као крајњих северних „темена“ источне и западне обале Балканског полуострва, праволинијска раздаљина је 1.300 км, што је више од црноморско-балтичке осе Одеса-Калињинград (1.160 км). То значи да изразитија полуострвска својства има део Европе западно од линије Одеса - Калињинград у односу на део источно од ње, него Балканско полуострво према остатку Европе. Контактна линија Балканског полуострва са „торзоом“ Европе дужа је и од осталих трансевропских сужења: од осе Трст - Шћећин (900 км), Трст - Хамбург (1.000 км), Марсеј - Ротердам (1.100 км).⁹ Стога нису ретка

7 Цариград (Константинопољ, Истанбул...) сматра се градом са историјски континуирано најбољим географским положајем на свету. Стога није случајно што га је византијски писац Максим Плануд сматрао „царицом градова“ и „господарицом света“. Један од најзначајнијих умова византијског света Јован Евгеник назвао га је „оком Васељене“, а ту лирску синтагму употребио је Д. Вукић за наслов своје књиге. Видети: Драган Вукић, *Цариград – око Васељене*, Драган Вукић, Београд, 2010.

8 Миломир Степић, „Србија у евроазијској и неоевроазијској концепцији“, у: *Русија и Балкан – питања безбедности и сарадње* (Зоран Милошевић, ур.), Институт за политичке студије, Београд, 2008, стр. 24

9 Стари трачки назив *Хем* (*Хаимос*) значи (планински) ланац и преRadovan Pavić, *Osnove opće i regionalne političke geografije, geopolitike i geostrategije* (I dio), Sveučilište u Zagrebu, Fakultet političkih nauka, Zagreb, 1973, str. 130-133

мишљења да полуострвски карактер има само простор јужно од линије Бургас - Медовски залив (па чак и Солун - Игуменица). Међутим, такво димензионисање и омеђавање значило би да се поништава традиционални физичко-географски и антропо-географски смисао и целовитост Балканског полуострва, те се своди на само његов хеленски идентитет. У том случају, апсурдан би постао и назив *Балканско*. (карта 1)

Карта 1: Балканско полуострво – полуострво или не?

Одређење појма *Балканско полуострво* проистиче углавном физичко-географског просторног поимања. И док су међе дуж морских акваторија које га окружују мање-више неспорне (изузимајући припадност неких егејских острва), северна полуострвска тзв. природна граница дискутабилна је са две тачке гледишта:

1) Од Црног мора граница се према западу пружа Дунавом и Савом, и неспорна је до ушћа Купе; од те тачке постоје две опције – прва, узводно Купом, кроз Горски котар, до Ријеке и Кварнерског залива је мање прихватљива, географски нелогична и неетничка, али са историјском заоставштином

некадашње аустријско-турске међе, и друга, од ушћа Купе, даље узводно Савом до Љубљанског поља, потом контактом Алпског и Динарског планинског система, те Сочом до њеног ушћа у Тршћански залив, која је физичко-географски заснованија.

2) Панонска депресија је природна целина окружена Алпима, Карпатима и Динаридима, а Доњодунавска плоча је оивичена Карпатима на северу и Старом планином (Балканом) на југу, те тзв. природна граница Балканског полуострва никако не може да буде на Сави и Дунаву, будући да се савремена улога те две реке суштински променила – њихови токови више нису фрагментациона линија између великих империја, већ су постали кохезиони просторни чинилац и интегративна „кичма“ пространих равница и долинских области са леве и десне стране. (карта 2)

Карта 2: Балканско полуострво и Балкан

Балканско полуострво је првенствено физичко-географски појам, а граница на Сави и Дунаву представља више историјско-цивилизацијски реликат – један од многих у Европи. Површина Балканског полуострва је 520.000 км² и

мања је од простора који подразумева појам *Балкан*. Балкан се разликује од Балканског полуострва у територијално-делIMITационом и квалитативно-структуралном смислу. Северна граница Балкана поклапа се са северном границом Румуније и некадашње „друге“ Југославије. У његовом саставу су Грчка, Албанија, Бугарска, Румунија, европски део Турске (23.764 км² од укупно 779.452 км² површине Турске) и државе настале разби-распадом СФРЈ – Србија, Црна Гора, Македонија, Босна и Херцеговина, Хрватска и Словенија. Сходно томе, Балкан је политичко-географски појам, који подразумева територију површине 788.770 км². Међутим, Балкан је синоним геополитичности, те се користи и за друге области у свету, сличне по етно-политичкој уситњености, међусобној конфронтационости и важности географског положаја за интересе великих сила.¹⁰ И после пада Берлинског зида Балкан се поново показао не само као „место које производи више историје него што може да конзумира“,¹¹ него и као простор где се ствара „вишак геополитике“. На Балкану су велике силе (посебно са таласократског Запада) постале још више умешане, етничка хетерогеност и сукобљеност достигла је размере пароксизма, а политичко-територијалној фрагментацији као да нема краја¹².

Транзиционо поимање Балкана

Из конкретних европских, евроазијских и глобалних средишта геополитичке моћи на Балкан се гледа из различитог географског оптикума. Доминира германоцентрична, берлинско-бечка визура, за коју је балкански простор на *југоисточној* страни. Штавише, германски милитаризам и експанзионизам оријентисао је дуж југоисточне осовине

10 Геополитичка сличност са традиционалним, европским Балканом навела је Збигњева Бжежинског да кавкаско-каспијски басен и централну Азију идентификује као „евроазијски Балкан“. Видети у: Zbignjev Bžežinski, *Velika šahovska tabla*, CID, Podgorica; Romanov, Vanja Luka, 2001, str. 117-118

11 Милорад Екмечић, *Србија између средње Европе и Европе*, Политика-БМГ, Београд, 1992, стр. 8

12 Хиперпродукцију малих држава на Балкану под покровитељством САД и ЕУ, М. Кнежевић назива *балканско малодржавље* или *клајнештатерај*. Видети у: Милош Кнежевић, *Балканска пометња*, ДП „Ђуро Салај“, Београд, 1996, стр. 157

један од својих праваца продора – Drang nach Südosten. То је била копнена „Идеја дијагонале“ или „Идеја Багдада“, која је требало да замени поморску „Идеју Хамбурга“, неоствариву због британске поморске доминације. Творцем израза *Југоисточна Европа* сматра се географ и један од пионира геополитике, професор универзитета у Грацу О. Мул (*Otto Maull*, 1887-1957), који је „имао намеру проналажења привидно неутралнијег и „географскијег“ назива за део Европе тако оптерећен двосмисленостима историје“¹³. У нацистичкој злоупотреби геополитике појам је сведен само на *Југоисток* и компромитован током Другог светског рата.

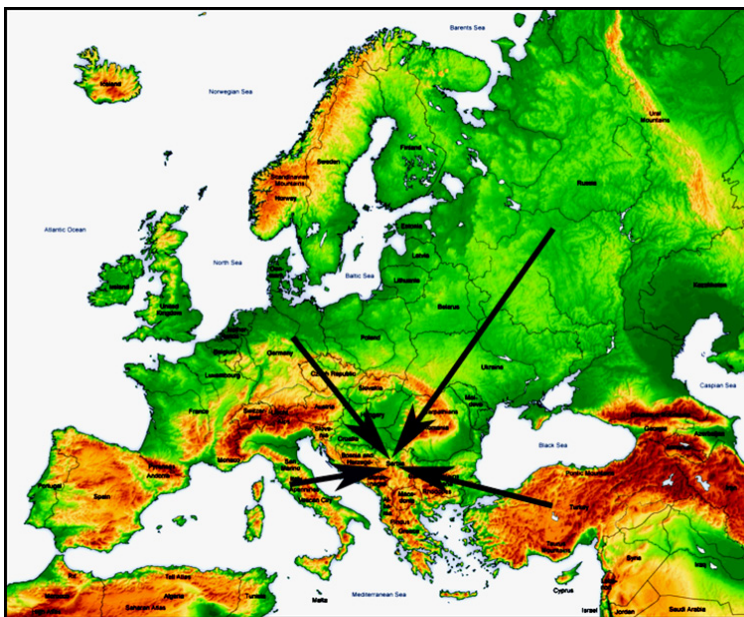
Али, није то био једини разлог за његову скрајнутост, која је трајала све до преласка у постхладноратовску фазу трансформисања и експанзије тзв. европске интеграције (од ЕЗ у ЕУ), када је постало очигледно да ће обуздавајућа идеја „европске Немачке“ прерасти у хегемонистички концепт „немачке Европе“. Балкан је „упакован“ у општу стратегију „ширења ЕУ на исток“, али се из Брисела на њега гледало „берлинским очима“ – као на *југоисток* Европе. То не обавезује Москву, која је почетком 21. века почела да се опоравља и враћа у глобалну арену. Он све видљивије заузима спољнополитички курс у складу са геополитичком оријентацијом традиционалиста и/или неоевроазијца, за које је Балкан остао руска *југозападна* трансмисија до „топлих мора“. Из Анкаре и са Босфора (из Истанбула) на Балкан се увек носталгично гледало као на незаобилазног посредника за повратак у Европу, да би тај правац оживео у виду *северозападног* вектора неоосманистичке „стратегијске дубине“¹⁴. Са Апенинског полуострва, из Рима и Ватикана, на Балкан се гледа као на *источно* исходиште претензија римокатоличког прозелитизма и италијанског великодржавног

13 Милош Кнежевић, *Европа иза лимеса*, Слободна књига, Београд, 2001, стр. 16

14 Универзитетски професор политичких наука и министар спољних послова Турске А. Давутоглу у својој програмски профилиској књизи детаљно образлаже логику неоосманистичких амбиција будуће Турске (које обухватају и балкански простор), образлажући је „стратегијском дубином“ којом она располаже захваљујући историјско-географским и геополитичким предиспозицијама. Видети у: Ahmet Davutoğlu, *Stratejik derinlik: Türkiye'nin uluslararası konumu*, Küre Yayinlari, Istanbul, 2001.

експанзионизма, који Јадранско море сматра „италијанским језером“ („Spinta verso l’Oriente“, „Mare nostro Adriatico“). У ствари, посматрано из географског центра конвенционално схваћеног европског „континента“ (од Атлантика до Урала), Балкан се налази на југу Европе. (карта 3)

Карта 3: Различите геополитичке перцепције Балкана – немачка, руска, турска и италијанска (ватиканска)

Глобални геополитички поремећај изазван окончањем биполаризма најдиректније се одразио на готово пола века подељену Европу. Логично, „земљотрес“ се најпре осетио у „епицентру“, на Балкану, који се „показао као веома прецизан сеизмограф који непогрешиво (...) бележи не само крупне, тектонске поремећаје у поретку моћи, него и сваки дрхтај“¹⁵. Одмах се срушила његова најкрхкија државна „вишеспратница“ – мултиетничка, мултиконфесионална, мултикултурна, федерална Југославија. Из евро-америчког

15 Драган Симић, „Балкан и Нови светски поредак“, у: *Тајна Балкана: геополитички кључ за судбину „верига света“* (Бранислав Матић, ур.), Студентски културни центар, Београд, 1994, стр. 139

„хипоцентра“ (дубинског жаришта земљотреса) према „варварском“ Балкану, простору са друге стране трансгресионог frontiјера тријумфом омамљене таласократске Империје, кренули су таласи постхладноратовских, постмодерних, постјугословенских терминолошких дублера и тенденциозно геополитизованих неологизама. Тако је међународно признатој југословенској супранационалној творевини, иако утилитарној геополитичкој креацији управо западних сила победница у Првом светском рату, била је намењена орочена одредница „државе у нестајању“(!?). Сецесионистичке републике, махом предвођене старом титоистичком номенклатуром само декларативно преименованом у антикомунистичку авангарду (која је, у ствари, била нескривено шовинистички антисрпска), проглашене су „младим демократијама“(!?). Њима је на прозападном путу било не само унапред све дозвољено и опроштено, него и на све начине помагано, нарочито „Косоварима“(!?) посредством „хуманитарне интервенције“(!?). Истовремено, српске земље сврставане су у глобалну „осовину зла“(!?), а српски војно-политички лидери проглашавани „балканским касапима“(!?). За њих је Савет безбедности УН, иако без овлашћења, основао „трибунал у Хагу“(!?) у коме је коришћен „БХС-језик“(!?) и коме је један од главних посредних циљева био да се доведе у питање постојање Републике Српске као „геноцидне творевине“(!?)...

„з/Западни Балкан“ – појава и значење појма

Када је терминологија деструкције привела крају своју мисију, евро-амерички таласократски Запад, под самопроглашеним претенциозним називом „међународна заједница“, према Балкану је почео да примењује нови, (псеудо)интегративно кодиран речник. Један од првих појмова којим је требало да се потврде „нови ветрови из Брисела“ био је *западни Балкан*. Евро-бирографија га је неформално користила још од 1997. године, Регионална радна група Већа министара ЕУ за западни Балкан почела је да га сукцесивно уноси у документе и објављује у Гласницима ЕУ од друге половине 1998. године, да би у потпуну оперативну упо-

требу ушао после јавне промоције на самиту ЕУ у децембру 1998. године. Од тада је коришћење термина западни Балкан и његово исписивање у документима, штампаним медијима и научној литератури еволуирало: од *тзв. западни Балкан*, којим се сугерисао његов неформални карактер, и *западни Балкан*, којим се сведено географски асоцирало на простор западно од Старе планине на граници Србије и Бугарске, до „*западни Балкан*“ и „*Западни Балкан*“, што је требало да нагласи њихову појмовну дискутабилност и неаутентичност, те, на крају, *Западни Балкан*, посредством кога се имплицирало постојање (супранационалне) политичко-територијалне јединице.

Индикативно је да се појављивање појма „з/Западни Балкан“ хронолошки поклопило са ескалацијом сукоба војно-полицијских снага Србије/СРЈ и терористичко-сепаратистичких наоружаних формација косовско-метохијских Арбанаса, са врхунцем политичких притисака Запада на Србију да самоукине свој суверенитет не само на Косову и Метохији, већ и на целој државној територији, са „преговорима“ у Рамбујеу унапред осуђеним на неуспех, те са предвечерјем извесне агресије НАТО на СРЈ током прве половине 1999. године. У политичко-географском смислу, „з/Западни Балкан“ представљао је резидуални простор, који преостаје после „ампутације“ од Балкана постојећих и перспективних евро-атлантских клијената. Грчка и Турска су већ биле „старе“ чланице НАТО (од 1952.) и укључене у процес интегрисања и ширења ЕУ – Грчка као чланица (од 1981.), а Турска као дугогодишњи званични кандидат. За Словенију се већ знало да ће убрзо, у таласу истовремене експанзије и НАТО и ЕУ, постати њихов члан, што се догодило већ 2004. године. Румунији и Бугарској је обећана „јасна евро-атлантска перспектива“ ако буду испуниле геополитички и геостратегијски задатак баражирања повратка Русије на Балкан, што су оне одмах ефикасно испуниле (забраниле су прелет руског ваздухопловства ради снабдевања трупа базираних на приштинском аеродрому Слатина) и за то награђене пријемом у НАТО (2004.) и ЕУ (2007.). За остатак Балкана употребљена је формула „*бивша СФРЈ, минус Словенија, плус Албанија*“ и он је добио збирни назив „з/Западни Балкан“. (карта 4)

Карта 4: „3/Западни Балкан“ у време формирања

У документима ЕУ експлицитно се наводило да су у саставу „3/Западног Балкана“ следеће државе: Хрватска, Босна и Херцеговина, Албанија, БЈР Македонија и (тадашња) СР Југославија. Сходно томе, површина „3/Западног Балкана“ износила је 264.301 км², што је 1/3 Балкана у традиционалним геополитичким границама. Иако су функционери ЕУ најчешће говорили да се ради искључиво о техничкој, прелазној и пролазној творевини неутралног назива, бројни званични закључци, планови и пројекти ЕУ су то оповргавали. Било је очигледно да постоји стратегијски приступ „центра“ („Империје“) према „периферији“, којој је намењен дугогодишњи статус „карантина“ за њена сукобљена „племена“ како

се вирус балканизације не би пренео на ЕУ, те „чистиштишта“ у коме је требало да „варвари“ проведу извесно време активно радећи на испуњавању услова за пријем у ЕУ. Дакле, ЕУ је са „3/Западним Балканом“ желела да оствари *стабилизацију* конфликтног простора и његову *хармонизацију* са стандардима прописаним за прикључење.

У првим годинама после установљавања „3/Западног Балкана“, ЕУ је тестирала тзв. регионални концепт – колективни третман свих држава у његовом саставу. Од њега се брзо одустало, надвладао је селективни приступ и различит темпо приближавања ЕУ, тако да Хрватска постаје члан 2013. године, а остале земље су у мање или више неизвесном статусу: неке располажу датумом за почетак преговора о приступању, неке кандидатуром, а неке су још увек далеко од ње. Стварна улога коју је ЕУ наменила „3/Западном Балкану“ проистиче из констатације Хавијера Солане на седници Већа министара ЕУ у Бриселу средином 2001. године да се ради о експерименту где ЕУ тестира ефикасност своје јединствене спољне политике. У основи експеримента препознатљива је глобалистичка идеологија која и на „3/Западном Балкану“ настоји да релативизује националне идентитете, државне суверенитете и границе, а да успостави просторно, временски, политички, економски и безбедносно флексибилну регионалну интеграцију.

Да ли „3/Западни Балкан“ стварно постоји?

Научна регионална географија углавном не дели Балканско полуострво на источно, западно, северно и јужно. То не чине ни политичка географија, нити геополитика са Балканом. Физичко-географски склоп (првенствено рељеф, клима, хидрографија) и антропо-географска својства (првенствено национална, конфесионална и политичко-територијална структура) такође искључују могућност поједностављене поделе према странама света. Јован Цвијић (1865-1927), знаменити српски географ и неупитни ауторитет

међу „балканолозима“, у свом капиталном делу *Балканско полуострво*¹⁶ установио је да Балканско полуострво чине три велике природне целине: Егејска област, Пиндско-динарска област и Континентални блок (у оквиру кога се налазе Источна или Балканска област и Централна или Моравска област). Дакле, ни једну од њих није означио као „западну“ или „западнобалканску“. Сличног назива нема ни у његовој анализи психичких типова јужнословенског становништва Балкана, и то не само у основној подели на Динарски, Централни, Источно-балкански и Панонски тип, већ ни на нижим нивоима – психичким варијететима и групама.

Издвајајући почетком 20. века цивилизацијске целине („културне појасе“) на Балканском полуострву, Цвијић запажа да су западни упливи долазили махом преко Јадранског и Јонског мора. Али, на карти под називом „Зоне цивилизације“, картографским знаком наведеним у легенди као „Утицаји Западне Европе“, обележава само неколико највећих градова (Београд, Софија, Солун, Атина, Цариград), међу којима се ни један не налази на западу Полуострва. У његовој регионалној цивилизацијско-географској структури Балканског полуострва, где постоје још Патријархални режим, Преиначена византијска цивилизација, Романско-медитерански утицаји, Медитерански утицаји, Турско-источњачки утицаји, Средњоевропски утицаји и Нова народна цивилизација, нема никакве „Западнобалканске цивилизације“.¹⁷

16 Јован Цвијић, *Балканско полуострво*, друго издање, Сабрана дела, књига 2, Српска академија наука и уметности; Завод за уџбенике и наставна средства; Књижевне новине, Београд, 1991. Прво издање књиге под насловом *Балканско полуострво и јужнословенске земље* на српском језику објављено је 1922. године у Београду и представљало је проширени први део Цвијићевог дела *La Péninsule Balkanique – Géographie humaine*, произашлог из његових предавања на Сорбони 1917-1918. године, а публикованог маја 1918. године у Паризу. Други део те књиге објављене на француском језику такође је проширен и изашао је из штампе на српском језику у Београду 1931. године (постхумно) као други том *Балканског полуострва и јужнословенских земаља*.

17 Савремени истраживачи цивилизација наглашавају утицај светских религија на диференцирање великих цивилизација. Према С. Хантингтону, на Балкану се стичу Православна и Западна цивилизација, са знатним упливима Исламске. На његовој веома генералисаној карти светских цивилизација уочљиво је да су Словенци и Хрвати сврстани у Западну цивилизацију, али нема ни говора о неком посебном „западнобалканском“ (суб)ареалу. Видети у: Samuel P. Huntington, *The Clash of Civilizations and the Remaking of World*

Са саобраћајног и геостратегијског становишта, Цвијић је апострофирао *Централну област* Балканског полуострва, апроксимативно омеђену линијом која обухвата Ниш, Софију, Скопље и Косовску Митровицу, унутар које је нагласио значај *Балканског језгра* (Скопље са широм околином),¹⁸ али, такође, није посебно издвајао источни, западни, северни или јужни део балканског простора.

Евробирокаратски шематизам увео је појам „3/Западни Балкан“ у постмодерни речник како би благовремено „резервисао“ тај простор и ставио му „жиг“ Запада, иако му он географски, етнички, цивилизацијски и геополитички углавном не припада. М. Кнежевић луцидно запажа да се ради о „повратку југоносталгичних сурогата“ као последици деловања „Некст-ЈУ“ духа. „Саљеријевску одежду нео-југо ‚славног‘ духа заодену је тзв. *Западни Балкан* и географски и политички нејасни, заправо чудновати ‚западнобалканизам‘. Коначно, зар *европска идеологија*, помоћу које се проповеда чистишишно доспевање до рајског исходишта тоталне континенталне интеграције Полуострва – неке нове *Балканије* као старе *Икарије* – такође није нова заводљива химера. Нова, само друкчије именована Југославија, на ново/старом Балкану, у Новој Старој Европи.“¹⁹ Исти аутор, не оклевајући, поставља и кључно питање – „где је у таквим интеграционим причама Србија; где су, у ствари, Срби?“²⁰

Србија (политичко)географски не може да буде на западу, већ је она у средишту Балкана. Ако је Србија централно-балканска земља, онда само простор западно од Дрине јесте „прави западни Балкан“ (Босна и Херцеговина, Хрватска и Словенија). Међутим, посматрано у (пост)југословенским обрисима, само Словенија и Хрватска су „Запад“ јер је Босна и Херцеговина сматрана „централном и најјугословенскијом републиком“. Изузимањем Словеније као „проверене“

Order, Simon & Schuster, New York, 1996, p. 26-27 (Map 1.3 – *The World of Civilizations: Post-1990*)

18 Јован Цвијић, „Централна област и балканско територијално језгро“, *Говори и чланци*, Сабрана дела, књига 3 (том I), САНУ; НИРО Књижевне новине; Завод за уџбенике и наставна средства, Београд 1987. (стр. 112) (видети карту на крају књиге)

19 Милош Кнежевић, *Неизвесни прелазак: демократија и транзиција*, Институт за политичке студије, Београд, 2012, стр. 50

20 Исто, стр. 50

чланице НАТО и ЕУ, те држањем Србије на дистанци не само због њеног централнобалканског положаја, већ и због вишедимензионалне ЕУ-некомпатибилности, са неспорним западнобалканским „педигреом“ остале би само Хрватска и Босна и Херцеговина. Геополитичке последице формирања наведене балканске (рас)поделе постале би очигледне: српске земље биле би подељене „границом на Дрини“ као пројектованом, стереотипном и историјски фалсификованом цивилизацијском међом; између политичко-територијалних јединица Србије, Црне Горе и Републике Српске инсталирао би се фрагментациони „расед“ који би могао да се инструментализује и чији би деструктивни потенцијал временом растао; Босна и Херцеговина (нарочито Република Српска) нашла би се у тространом обухвату Хрватске и, будући без ослонаца на Србију због хипотетички „тврде“ границе на Дрини, у сфери историјски већ доказаних великохрватских амбиција да се проблем неповољне територијалне морфографије хрватског етничког простора и „авнојске“ Хрватске реши анексијом Босне и Херцеговине²¹...

После пријема Хрватске у ЕУ 2013. године (у НАТО од 2009. године), Босна и Херцеговина (и Република Српска) могла би да се нађе не само у „геополитичким чељустима“²² Хрватске, већ и под њеним старатељством – формално, у име ЕУ, а фактички, у име Немачке. Носталгична *mitteleurop*-ска

21 У хрватској геополитичкој мисли доминира став да је „природно“, „логично“ и „корисно“ стварање тзв. *геополитичке слагалице* – попуњавање хрватске „потковице“ босанским „троуглом“. Тако би се решио драматичан проблем љуштурасте контуре хрватског етничког простора и маказастог облика данашње Хрватске – осетљивост на вишеструко пресецање и фрагментацију територије због њене мале дубине, нарочито у зони северозападне Далмације, Кордуна и западне Славоније. Ови ставови почивају на идејама родоначелника великохрватске геополитике Ива Пилара (1874-1933) и до данас се нису суштински промениле. О томе детаљније видети у парадигматичним текстовима: Mladen Klemenčić, „Four Theses about Croatia and Bosnia“, in: *Croatia – A New European State* (Ivan Crkvenčić, Mladen Klemenčić, Dragutin Feletar, ed.), Department for Geography and Spatial Planning, Faculty of Science, University of Zagreb, Zagreb, 1993/1994, p. 55-60 (индикативна је карта 1: Geopolitical puzzle, p. 56) и Petar Vučić, *Politička sudbina Hrvatske: geopolitičke i geostrateške karakteristike Hrvatske*, Mladost, Zagreb, 1995. (индикативни су: одељак „Хрватско геополитичко право на Босну и Херцеговину“, стр. 297-302 и поглавље „Неки геополитички и геостратешки недостаци Хрватске“, стр. 374-381)

22 Детаљније о „хрватским геополитичким чељустима“ видети у: М. Степић, *У вртлогу балканизације*, стр. 338-343

немачка интересна сфера, заоденута привидно бенигним плаштом интегрисања централноевропског културног ареала, тако би се готово комплетирала. Геокултурна, геоекономска и геополитичка, а у блиској будућности и геостратегијска „завеса“ Немачке и њених сателита практично би се спустила од Балтика до Јадрана. За решавање остала би још нека, већ проблематизована питања несагласности граница пројектоване интересне сфере (у облику културног простора) и постојећих државних граница – западна, поунијаћена Украјина, румунске панонске области и Трансилванија, те српска Војводина. (карта 5) Љубљану, главног немачког експонента на постмодерном, транзиционом европском „Југоистоку“, после 2013. године замениће неупоредиво великодржавно амбициознији Загреб.

Карта 5: Mitteleuor-ски „културни простор“ као немачка интересна сфера са преобликованим делом Балкана у њеном саставу

Будућност „з/Западног Балкана“

Без Хрватске (и раније издвојене Словеније), постјугословенски простор (плус Албанија) остаће као *скраћени* „з/Западни Балкан“ за даље преобликовање и унутрашње конфронтирање. Мешање великих сила не само да неће изостати, већ ће се и појачати – САД и ЕУ настојаће, као на „огледном пољу“, да спроведу моноцентрично-глобалистички неолиберални експеримент „периферизације и реколонијације Балкана“²³, а њихови источни опоненти, у првом реду Русија, да се томе супротставе и да на Балкану тестирају мултиполарну алтернативу. Долазећа *западнобалканизација* биће кључно својство изразито протектизованог простора, кога ће чинити десуверенизоване, нестабилне државе (државолики ентитети), реалативизованих граница. *Скраћеном* „з/Западном Балкану“ биће и даље наметнут одређен степен економске и политичке интеграције (посредством СЕФТА²⁴), али и селективног укључивања у војне, политичке и економске организације Западне цивилизације (НАТО и ЕУ).

Како ће ЕУ да артикулише „западнобалкански“ геополитички процес у будућности? Нема сумње да формулу приликом формирања „з/Западног Балкана“ (*СФРЈ минус Сло-*

23 Ljubiša Mitrović, „Monocentrični globalizam i strategija zavisne modernizacije kao faktori periferizacije i rekolonizacije Balkana“, u: *Balkan u procesu evrointegracije: modernizacija i razvoj* (Milorad Božić, ur.), Filozofski fakultet Univerziteta u Nišu – Centar za sociološka istraživanja, Niš, 2011, str. 11-20

24 СЕФТА (Central European Free Trade Agreement) основана је 1992. и постојала је до 2006. године. Та „стара СЕФТА“ обухватала је на почетку централноевропске земље „Вишеградске групе“ (Чехословачка, Пољска, Мађарска), да би се касније проширила на неколико балканских земаља (Словенија, Хрватска, Румунија, Бугарска, БЈР Македонија). Како су оне улазиле у ЕУ или је њихов пут ка ЕУ постао неупитан, било је нужно да се крајем 2006. године формира „нова СЕФТА“, на измењеним принципима и са неким новим чланицама (Хрватска, Босна и Херцеговина, Црна Гора, Албанија, БЈР Македонија, Молдавија, Румунија, Бугарска и Србија, те УНМИК у име Косова и Метохије као царинске територије). Због уласка у ЕУ, већ 1. јануара 2007. године иступиле су Румунија и Бугарска, а то ће учинити и Хрватска 2013. године. Апсурдно (или тенденциозно?) је да читава организација има у називу реч *централноевропска*, а нема ни једну земљу из централне Европе!? Није ли то наставак појмовне конфузије сличне стварању „з/Западног Балкана“?

венија плус Албанија) она наставља даље да примењује по аналогном принципу: *минус Хрватска* (у ЕУ 2013. године), *плус „независна држава Косово“*. (карта 6) Неће ли прерастати у правило да ЕУ једну државу из „з/Западног Балкана“ издваја и прикључује себи, али зато ствара једну нову? Да ли је, сходно томе, на реду: *минус Црна Гора*, *плус „независна држава Војводина“*? А потом: *минус Босна и Херцеговина*, *плус „независна држава Западна Македонија (Ilirida)“*?... Показује ли то ЕУ да примену принципа „поделити, па интегрисати“ на простор чијој нестабилности је сама максимално допринела сматра ефикасним начином његове стабилизације и вестернизације?

Карта 6: ЕУ-будућност намењена „з/Западном Балкану“: *минус Хрватска*, *плус „независна држава Косово“*

Укључивањем Хрватске у ЕУ, на „з/Западном Балкану“ настаће нова, дуготрајна реалност, коју Србија не би требало да дочека неспремна. Без обзира на дискутабилан контекст те територијалне конструкције, Србија би применом адекватне геополитичке и геоекономске стратегије могла да

извуче користи. После 2013. године на *крњем* „з/Западном Балкану“ (207.763 км²), Србија ће још убедљивије бити најпространија (88.361 км² или 43%) и најмногљуднија земља (8,9 милиона становника или 48%). Упркос ултиматумима којима је доследно излажу САД и ЕУ, арбанашком сепаратизму који угрожава њену територијалну целовитост, бројним жариштима етничких тензија која доводе у питање мир, безбедност и унутрашњу кохезију народа и државе, те негативним демографским кретањима, малом степену привредне активности, презадужености, ниском животном стандарду и незапослености становништва, Србија представља стожера и најснажнијег чиниоца унутар задатог оквира „з/Западног Балкана“.

У поређењу са осталим земљама „з/Западног Балкана“, једино Србија се граничи са свим осталим чланицама, њен географски положај има најбоље предиспозиције, она располаже економски најперспективнијим природним ресурсима, пољопривреда, рударство, енергетика, индустрија и саобраћај Србије су убедљиво најразвијенији, једино Србија са свима има позитиван трговински биланс... Ако се томе додају могућности српских земаља и становништва у суседству (нарочито Републике Српске), интегрални српски чинилац је изразито доминантан на „з/Западном Балкану“. Стога се може очекивати да ће Запад, кога персонификују НАТО и ЕУ, према њему и даље да примењује неокенанистичку стратегију „обуздавања“²⁵, у којој ће Хрватска, са уласком у ЕУ, да добије специфичну улогу „спољашњег балансера“. На измењеном унутарзападнобалканском плану (после 2013. године), уместо некадашње тројне, истина, наменуте и вештачке равнотеже, формираће се нова, двојна верско-цивилизацијско-геополитичка релација. Будући да у тој констелацији римокатолички демографски и просторни чинилац, сведен на све малобројније Хрвате у Федерацији БиХ, неће више имати капацитет као када је у саставу „з/Западног Балкана“ била Хрватска,

25 О геополитичким узроцима, континуитету, извршиоцима и операционализацији „обуздавања“ српског чиниоца на Балкану детаљније видети у: Миломир Степић, „Расширење НАТО и геополитичко положение Србије“, *Геополитика*, Выпуск X, Кафедра Социологије Международних Одношенияй Социологического факультета МГУ им. М. В. Ломоносова, Москва, 2011, стр. 30-32

односе ће артикулисати два „пола“: православни и исламски. САД и ЕУ и даље ће инструментализовати исламског фактора (муслимански/бошњачки и албански/арбанашки) као „унутрашњег балансера“ православног српског чиниоца (Србија, Република Српска, српско становништво и простор у Црној Гори, БЈР Македонији, Хрватској). Штавише, у истој улози још извесно време биће и црногорско-македонски део православног „з/Западног Балкана“, али ће се то нужно окончати пред све отворенијом великоалбанском претњом. Србија и српске земље у целини требало би да редефинишу своју позицију сходно таквом геополитичком амбијенту.

Milomir Stepic

*WESTERN BALKAN: AN EXAMPLE OF THE
GEOGRAPHICAL MISINTERPRETATION AND
GEOPOLITICAL MANIPULATION*

Summary

The EU has designed a geographically inadequate and geopolitically manipulative term Western Balkan for the territory of former Yugoslavia, without Slovenia and including Albania. The aim was to stabilize the area and reserve it for the Euro-Atlantic expansion. At the same time, it served for examination of the unique action of the EU towards the extremely heterogeneous region. According to its predispositions, Serbia should have been a leader of the Western Balkan, but its power is being diminished due to its poor international position. After entering of Croatia into the EU, the relations are about to be significantly changed. Serbia will become territorially, demographically and economically more dominant. For the purpose of its “containment” and creation of artificial balance of the Western Balkan after 2013, the West will instrumentalize the Islamic factor even more so.

Key words: postmodern glossary, westernization, fragmentation, Euro-Atlantic expansion, Serbia, Western Balkan

Литература

- Bžežinski, Zbignjev (2001), *Velika šahovska tabla*, CID, Podgorica; Romanov, Vanja Luka.
- Вукић, Драган (2010), *Цариград – око Васељене*, Драган Вукић, Београд.
- Vučić, Petar (1995), *Politička sudbina Hrvatske: geopolitičke i geostrateške karakteristike Hrvatske*, Mladost, Zagreb.
- Davutoğlu, Ahmet (2001), *Stratejik derinlik: Türkiye'nin uluslararası konumu*, Küre Yayinlari, Istanbul.
- Екмечић, Милорад (1992), *Србија између средње Европе и Европе*, Политика-БМГ, Београд.
- Ilić, Jovan (1995), „The Balkan Geopolitical Knot and the Serbian Question“, in: *The Serbian Question in The Balkans* (Bratislav Atanacković, ed.), Faculty of Geography University of Belgrade, Belgrade.
- Klemenčić, Mladen (1993/1994), „Four Theses about Croatia and Bosnia“, in: *Croatia – A New European State* (Ivan Crkvenčić, Mladen Klemenčić, Dragutin Feletar, ed.), Department for Geography and Spatial Planing, Faculty of Science, University of Zagreb, Zagreb.
- Кнежевић, Милош (1996), *Балканска пометња*, ДП „Ђуро Салај“, Београд.
- Кнежевић, Милош (2001), *Европа иза лимеса*, Слободна књига, Београд.
- Кнежевић, Милош (2012), *Неизвесни прелазак: демократија и транзиција*, Институт за политичке студије, Београд.
- Mitrović, Ljubiša (2011), „Monocentrični globalizam i strategija zavisne modernizacije kao faktori periferizacije i rekolonizacije Balkana“, u: *Balkan u procesu evrointegracije: modernizacija i razvoj* (Milorad Božić, ur.), Filozofski fakultet Univerziteta u Nišu – Centar za sociološka istraživanja, Niš.
- Pavić, Radovan (1973), *Osnove opće i regionalne političke geografije, geopolitike i geostrategije* (I dio), Sveučilište u Zagrebu, Fakultet političkih nauka, Zagreb.

- Симић, Драган (1994), „Балкан и Нови светски поредак“, у: *Тајна Балкана: геополитички кључ за судбину „верига света“* (Бранислав Матић, ур.), Студентски културни центар, Београд.
- Степић, Миломир (2001), *У вртлогу балканизације*, ЈП Службени лист СРЈ; Институт за геополитичке студије, Београд.
- Степић, Миломир (2008), „Србија у евроазијској и нео-евроазијској концепцији“, у: *Русија и Балкан – питања безбедности и сарадње* (Зоран Милошеви, ур.), Институт за политичке студије, Београд.
- Степич, Миломир (2011), „Расширение НАТО и геополитическое положение Србии“, *Геополитика*, Выпуск X, Кафедра Социологии Международных Отношений Социологического факультета МГУ им. М. В. Ломоносова, Москва.
- Степић, Миломир; Вуковић, Небојша (2011), „Поимање простора у времену геополитичке транзиције“, у: *Промена образаца мишљења* (Милош Кнежевић, ур.), Дом културе „Студентски град“, Београд.
- Степић, Миломир (2012), „Србија као регионална држава: реинтеграциони геополитички приступ“, *Национални интерес*, год. VIII, vol. 14, број 2/2012, Институт за политичке студије, Београд.
- Huntington, Samuel P. (1996), *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*, Simon & Schuster, New York.
- Цвијић, Јован (1987), „Централна област и балканско територијално језгро“, *Говори и чланци*, Сабрана дела, књига 3 (том I), САНУ; НИРО Књижевне новине; Завод за уџбенике и наставна средства, Београд.
- Цвијић, Јован (1991), *Балканско полуострво*, друго издање, Сабрана дела, књига 2, САНУ; Завод за уџбенике и наставна средства; НИРО Књижевне новине, Београд.

Resume

In paralel with the introduction of new, transitional, unipolar world system after the end of the Cold war, a new terminology has been sistematically introduced into the social communication. Its mission consisted in spiritual transformance and preparation of the subjects for the „new order“ in the making. Special glossary was designed for the area towards which the victorious expansion of NATO and the EU was pointed – Central Europe and Balkan. Geographically inadequate and geopolitically manipulative term Western Balkan has been created during the last years of the 20th century, which comprised former Yugoslavia without Slovenia, but including Albania. It wasn't only the term of neutral name and limited duration, but also an experiment of ideology of globalism and the test for EU common foreign policy.

Primary goal of creating the Western Balkan was to stabilize the postconflict area, to harmonize it for an Euro-Atlantic expansion, and receive a “hallmark” of the West, although Western Balkan in geographical, civilization and geopolitical sence mostly doesn't belong to the West. Furthermore, Serbia as the largest and most populated country of the Western Balkan, is not located at the western, but at the central part of the Balkan region. Such position of Serbia will be especially emphasized after joining of Croatia to EU in 2013. According to that, in the forthcoming future, the Western Balkan will be significantly diminished and changed. Serbia will become even more dominant in territorial, population and economic terms. Serbia's potential power in the region will be additionally contributed by the Serbian population and neighboring area (especially the Republic of Srpska). In order to preserve the artificial balance in the diminished Western Balkan, the West will still “curb” the Serbian factor by instrumentalizing the geopolitical pretensions of the Muslim/Bosniak and Albanian element.

Овај рад је примљен 02. октобра 2012. године а прихваћен за штампу на састанку Редакције 20. децембра 2012. године.

УДК 911.3:327(497-15)(497.11)

НАЦИОНАЛНИ ИНТЕРЕС
NATIONAL INTEREST

Оригинални научни рад

Година VIII, vol. 15

Број 3/2012.

стр. 35-82

*Милош Кнежевић**

СРБИЈА И „ЗАПАДНИ БАЛКАН“ *Спорна западност Западног Балкана ***

Ако не знаш имена губиш представу о стварима,
а ако побркаш имена губи се сигурно разликовање ствари.
Латинска изрека

Сажетак

У раду је испољена критичка тежња пропитивања хронотопа помодне и непоткрепљене дипломатске формулације „Западни Балкан“. Аутор се обраћа елементима кованице – Запад и Балкан – у историјском контексту њиховог настанка и начина савременог препознавања. Промислањем и предочавањем сигнатура Запада настаје плурална ниска различито схваћених запада у проблематичном јединству појаве и појма Запад. Тако се у перцептивном и дескриптивном низу указују: западна Србија, западни српски простор, западни простори у Републици Српској, западни делови некадашње Југославије, западни део Балканског полуострва, западна Европа, Америка као оличење Запада, Евроамерика као оличење Запада, Русија на глобалном западу, глобални Запад, тотални Запад и, најзад, стање света после могућег замирања Запада.

* Институт за политичке студије, Београд.

** Овај рад је настао у оквиру пројекта бр. 179009, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја.

У приступу балканском простору аутор запажа две особине топоса Србије и српског простора. Прва је географски детерминизам који се у конфликтним историјским дешавањима преображава у географски фатализам неповољног, штавише уклетог места бивања. Друга особина је прометност места саздања државе, или, прављење „куће на царском друму.“

Аутор даље наводи и анализира пет имена за простор овдашњег обитавања: Интермаријум (међуморје), Југоисточна Европа, Балканско полуострво, Балкан и Европски Блиски Исток. Анализом сваког од употребљаваних назива, то јест појаве и појма понаособ, аутор установљава конфузну и манипулативну вишезначност. Констатацијом да се својеврсном геополитичком семантизацијом путем разименовања и преименовања овладава потчињеним просторима, аутор у закључку доспева до стварних и могућих значења испитиване кованице „Западни Балкан“. Истичући потребу успостављања реалгеографије уместо реалполитике, у завршном делу рада аутор наводи петнаестак могућих значења просторне одреднице „Западни Балкан“ за коју, напоследку, мисли да у својој дипломатској експресији и геополитичкој манипулативности не исказује довољно уверљиву географску утемељеност.

Кључне речи: реалгеографија, Србија, српски простор, Балкан, Балканско полуострво, Југоисток, Запад, запади, „Западни Балкан“, Европа, Европска унија

Уместо увода: волишебност територијалног одређења

Очигледно је да нешто није у реду са алхемијском формулом „Западни Балкан“.¹ Нејасног је значења, не звучи добро, недостаје јој смисао. Или, они који су је смислили и ставили у употребу, сматрају да је њено темељно одређење једноставно и делотворно, јасно и на свом месту?²

1 Овај рад настао је у оквиру пројекта „Демократски и национални капацитети политичких институција у Србији у процесу међународних интеграција“ (179009), који је финансиран од Министарства за науку и технолошки развој Републике Србије.

2 Како то обично бива термин који уђе у званичну и обавезну употребу

Поремећај смисла у неодређеном значењу није, међутим, лоциран искључиво на простору који је географски, геополитички, историјски и семантички омеђен унутрашњим границама Балкана. Или, који, према извесној критериологији, споља успоставља те границе. Проблем је, свакако, шири, или опсежнији, не зато да би смо се заклонили иза општег алибија комплексности феномена, него стога што је одиста реч о појавном проблему и проблематичном појму.

Али док се не докаже, или бар не укаже на противречности и супротности појаве и појма тзв. Западног Балкана, проблем остаје спокојно непроблематизован, па се одатле указује у конфорном лику несумњиве појаве. Овдашња историја, међутим упућује на опрез када је реч о аподиктици несумњивих и неспорних појава. Искуство, наиме, учи да су управо појаве и појмови који се истичу у тобоже најзад смиреном, прихватљивом и општеприхваћеном значењу, дубоко конфликтне, неприхваћене и неприхватљиве. Јер, ма како и колико изгледало саморазумљиво, проблематична су оба дела синтагме, и именица Запад, тј. придев западни и Балкан. Проблем обично изазива дилеме, а дилеме опет побуђују на потрагу за правим одређењем и значењем речи и њихових комбинација које су на изглед саморазумљиве.³ Једна од таквих саморазумљивих а нејасних кованица је управо Западни Балкан.

Умножени Запад нашао се у обиљу запада, јер се историја постарала да простор који обухвата главна западна појава снажно пољуља и испомера да би, најзад, доспела до стања да западно - у Западу или на Западу - буде у тој мери различито, да се међусобно сукобљава и искључује. Зато је колико корисно толико потребно сагледати који све запади и западности саучествују у мњењу и умовима овдашњег дела европског света – међу Србима, на српском простору и у Србији, на пример.

често скрива тачну адресу свог рођења. Према запажању Миломира Степића појам *Западни Балкан* је ушао у бриселску канцеларијску употребу од друге половине 1998. да би био јавно промовисан на самиту Европске уније у децембру исте године. Извор: из излагања Миломира Степића на округлом столу о појму Западног Балкана, одржаног у Институту за политичке студије, октобра 2012.

3 Видети: Меје Антоан, *Како речи мењају значење*, Службени гласник, Београд, 2009.

I Сигнатуре Запада

1. Ниска запада у проблематичном јединству

Надмоћни облик Запада сапостоји али се и суочава са немирним мноштвом западних појава. Множина запада проблематизује неупитност западне једине са којом се тај облик поистовећује и коју жели да заступа. Оспорена и непризната јединина упућује на неуједначеност и нејединство западне историјске појаве.

У опредељујућем српском случају, није толико реч о ученим интелектуалним дебатама и географским виртуозностима описа места и положаја, колико о идеолошким атрибуирањима ноторних географских несумњивости.

Оно што је, наиме, по прецизним физичко-географским означитељима непобитно, у идеолошкој и политичкој интерпретацији испољава се као спорно. Места и положаји народа и земаља (нација и држава) у играма моћи и немоћи се мењају, измештају у премештају, разименују и преименују; њихови витални простори се умањују и увећавају, разграничавају и ограничавају, потврђују и поништавају. Управо одатле пажљива геополитичка анализа и синтеза могу понајпре да допру до мотивационе суштине оних тополошких извитоперења, топичких (еристичких) трикова и именских, тј. номиналних манипулисања, која кривотворе уврежене топониме и традиционалну ономастику.

Тачка гледишта не би требало да буде и није измештена, она је овдашња, а не децентрирана, тамошња. За поглед са стране довољни су други, поглед одавде требало би да стварају људи одавде. Из велике близине и велике даљине виђење није исто. С предалеке тачке посматрања ствари се не виде јасно, као и са превелике близине која онемогућава ширину хоризонта. Мотрити одавде и није неки тежак избор, јер измештање тачке гледања захтева померање и напор уживљавања у стајалиште других.⁴

4 Имагологија је површно мњење, са амбицијом знања, о ликовима ствари и бића која немају суштину изван представљања и представља њиховог површинског изгледа. Имагологија са политиколошким поривима клизи у путописну прозу – нечега што личи на извештаје

И на карти савремене Србије могуће је пронаћи променљива и покретна места државног усредиштења у прошлости. После косовског пораза 1389. године Србија је мењала положаје и величине, бивајући на разним местима, увек северније од свог првобитног државног „сидришта“. Устаљење етнонационалне и државне силуете дуго је трајало.⁵

Када се из Србије погледа ка западу, покаткад се са изненађењем разазнаје и разврстава оно шта је на његовој површни и оно што се ниже у његовој дубини. Тамо где се чинило да постоји само једна појава указује се више неједнако видљивих појава. Тамо где је коришћен само један кровни појам показује се мањкавост истрошеног и неинформативног појмовног монизма. Разгртањем значењских слојева, скоро разумљиво, разраста више појмова запада. Изненађења нису само могућа него и неминовна, нарочито када се из Србије осмотри западна страна света.

1) Западна Србија

Не, дакле, *Србија на Западу* нити *Србија на Истоку* (просторна адреса Светозара Марковића), него унутрашње одређење страна света, нешто као разврставање по светостраном положају. Постоји ли у том случају и уопште „западна Србија“? Постоји, и то, како понеки мисле, на више начина.

Први и најзначајнији је географски. Када је реч о Србији, као мерилу лоцирања и мерној јединици страна света, као најближе одређење и прва врста запада указује се њена западна страна позната под називом *западна Србија*. Не, дакле, прозападна Србија (на поменутом) Западу, него један

са места несреће или злочина – затим, нешто обавештенији туризам и киоск-романе. Имаголошке алатке су призори, слике и представе. Појавност се своди на дочаравања, умишљања, уображења, привиђења. Све је дакле, у представи, а представе су плод имагинација и фантазија. Видети, два примера: Рот Клаус, *Слике у главама. Огледи о народној култури у Југоисточној Европи*, XX век, глава „Слике у главама. Стереотипи, митови, идентитети са етнолошког становишта“, стр- 257-291, Београд, 2000; такође, Језерник Божидар, *Имагинарни Турчин*, XX век – књижара Круг, Београд, 2010.

5 О томе: Павловић Стеван, *Србија – историја иза имена*, глава „Србија која се помера – краљеви, цареви, деспоти и патријарси (од почетка до 18. века“, стр. 11-38, Клио, Београд, 2004.

њен део као западан у односу на претпостављено морфометријско средиште Републике.

Будући да је просторна силуета Србије скоро вертикално положена на правцу север-југ, стране света и из њих изведено атрибуирање републичког простора релативно је лако пође ли се од замишљене централне осе. Уколико је Шумадија у просторном средишту, и други делови тзв. централне Србије се лако разазнају управо према шумадијском средишту.⁶

Ако се, пак, на Шумадију гледа из источног простора Србије, онда је она на западу. Тако се осликава и западна Србија, уз неколико географских зачкољица, додуше, које се углавном тичу недоумица где почиње а где се завршава западни део државе. Наравно, под очигледним условом да се као најзападнија државна граница Србије узме граница на Дрини.⁷

Одређење *западна Србија* употребљава се и једном ређем значењу Србије миленијумски протегнуте преко, то јест западно од реке Дрине.⁸ У назначеном случају, као потпуна или целокупна Србија разумеју се све српске историјске земље, а не само једна српска земља, тј. држава Србија, која је у том разумевању положаја источни део целокупне Србије – источна Србија.

2) Западни српски простор

Када се простор обитавања једног народа узме као целина, очекивано је да се западни српски простор самерава према његовим источним и најисточнијим деловима., Западно од Дрине је западни српски етнонационални простор, не као Западна Србија, већ као некадашња Српска Крајина, садашња Република Српска, Црна Гора на планинско/приморском југозападу, итд.

6 Централност Србије је одређена према положају тог средњег и неаутономног дела Републике у односу на северну и јужну аутономну покрајину.

7 О природи границе на Дрини и Подриња, видети: Степић Миломир, „Подриње – од пограничне регије до потенцијалне осовине развоја“, *Гласник српског географског друштва*, Београд, 1995

8 О томе на контроверзан и у историографским круговима критикован начин пише: Деретић Јован, *Западна Србија. Кратки историјски преглед*, Сардонија – Завод за србистику, Чикаго, 1995.

Историја је показала и доказала да је тај простор неуралгичан и конфликтан, највише стога што је кроз епохе представљао подручје проверавања, сукоба и буна, устанака и ратова. Западни српски простор је, заправо, од давне прошлости до наших дана, био предмет националног и верског оспоравања, локалних и глобалних надметања и сукоба, подела и расподела интересних сфера, агресија, те окупација и ослобођења. Одатле, при одређењу западног српског простора, ваља имати у виду и друга, не само различита него и супротна сагледавања, на пример хрватска, босанска (бошњачка и сарајевска).⁹

У већини таквих сагледавања испољава се снажна тежња да се историјски и традиционални, што значи изворни српски простори, деградирају и денационализују, разименују и именују другим углавном несрпским именима. Уз то, не само у југословенској него и у српској традицији ти простори су понекад именовани применом неутралних географских одредница, попут, источна и западна Херцеговина, или источна и западна Босна, тј. Босанска крајина.

Кључно мерило при овом одређењу је да су западни простори, или српске земље „преко Дрине“, самерене према положају једног од три матична српска простора, у држави Србији. Њихова релациона западност у односу на Србију, Србији придаје карактер источног српског простора.

3) *Западни простори у Републици Српској*

Ако се техничка оса мерила примени река Дрина, онда је Република Српска, као ентитет и држава у целини, смештена на западном српском простору. Иако је Република Српска западно од републике Србије и она има своје западне делове тј. сопствени запад. Интерне западне делове Србије и Српске не би требало дискурзивно мешати.

Уколико се Република Српска појми као друга или трећа матична српска држава, конституисана на западном срп-

9 На различита сагледавања српског простора унутар Републике Српске, која је у декларисаном државноправном саставу БиХ упућују, ставови Алије Изетбеговића у његовом мемоарском делу *Сјећања, Аутобиографски запис*, ТКД Шахинпашић, Сарајево, 2001. Претенциозну елаборацију положаја Босне на западнобалканском простору у протеклом миленијуму дао је и правни историчар Мустафа Имамовић у књизи *Историја Бошњака*, Бошњачка заједница културе Препород, Сарајево, 1998.

ском етнонационалном простору, онда је потребно уважити и прецизирати њене интерне западно/источне делове попут Босанске крајине (западна простор Републике Српске или Романије и дела Источне Херцеговине (источни и југоисточни део Републике Српске).

Све три државне творевине на српском етнонационалном простору потребно је третирати као матичне, јер српски простор је историјски и географски, тј. геополитички конституисан тројако – трихотомно.

Неправилна, развучена, местимично истањена и скоро испрекидана силуета територије ентитетске државе Републике Српске донекле модификује геополитички, тј. морфометријски идеал геометријске попуњености. Одатле су у дво, односно у троентитетској територијалној слагалици химерично унитарне БиХ прецизна одређења запада и истока, те севера и југа, отежана. Она се услед покаткад и нелогичног кривудања државних и међуентитетских граница мешају и муте.

4) Западни делови некадашње Југославије

Друга Југославија није била ни на европском Истоку ни на европском Западу, пре свог разлагања била је негде између, ванблоковска и несврстана. Па ипак, Југославија је имала сопствени запад и исток, као и север и југ. Уколико се присетимо положаја и силуете некадашње велике Југославије лако ћемо уочити правце њеног пружања, положаје и стране света државне и републичких административно омеђених територија. Југославија је, наиме, имала своје стране света, додуше, не у чистом четворном виду, колико дијагонално, одређено правцем северозапад – југоисток.

Потпуна јужнословенска Југославија је неузорно европски разграђена, преселивши се у кривичне и парничне суднице у борби за доказивање кривице и наслеђе имовине и дугова. Друга Југославија је, попут прве, скончала у музејима и депоима новије политгеографске археологије. За трећом Југославијом нико није претерано туговао нити се по њеном усиљено учтивом утрнућу расплинула осетнија српско/црногорска носталгија, као што у извесној мери јесте по-

сле ратног растурања шесточлане федералне југословенске творевине.¹⁰

Очито да су деловали јаки интереси и мотивације будућих повода и узрока јужнословенских међунационалних сукоба који су се, по извесним мишљењима, исказали као жестоки сукоб цивилизација и култура, односно посредни и закасни рат глобалног и европског Запада и Истока на хиперосетљивом и хертерогеном југословенском тлу.¹¹

Источно/западна мерила и разврставања су пре разбираспада била интерна и локална, па стога до краја разумљива само онима који су их успостављали и због тога се сукобљавали, а често ни њима.¹²

Но, Југославија је насилним разлагањем прешла у политгеографску историју, па је и југославични критеријум разделе Запада и Истока нестао и више не постоји, бар не на предочени начин. Изузетак чине екс-ју и некст-ју културални и геополитички сентименти у појавном и појмовном амбијенту земаља тзв. Западног Балкана.

5) Западни део Балканског полуострва

Где је на Балканском полуострву запад, свугде или нигде, или само на својој природној страни, на западу? Док је постојала потпуна Југославија Балкан је као појам и појава био потиснут у други план. Југославија га је заклањала, од ње се Балкан није видео, људи нису могли да разаберу где је Балкан, ако већ није у несврстаној Југославији, нити у блоковски подељеном и ривалски супротстављеном вишедржавном остатку. Такво стање је трајало неко време, показало се не предуго.

10 Видети: Кнежевић Милош, *Изневерена држава. Србија и Црна Гора у времену разлаза*, глава „Реч после – Србија и Црна Гора после свега“, стр. 479-509, ИПС, Београд, 2007.

11 О југословесној ратној сецесији на матрици западно/источног сукоба цивилизација и култура пише социолог Јово Бакић. Видети његову књигу: *Југославија: разарање и његови тумачи*, део „Првобитна идеолошка хегемонија: сукоб цивилизација, балканизам и критика балканистичког дискурса“, стр. 159-221, Службени гласник, Београд, 2011.

12 О бројним и сложеним факторима разлагања друге Југославије, видети: Кнежевић Милош, *Парадигма распада. Разарање државе у огледалу узрочности*, глава „Парадигма распада југословенске заједнице“, стр. 44-69, ИПС, Београд, 2009.

Мада је цивилизацијски простор Балкана у епохи Антике био прво и сушто оличење Запада, а потом у историјским прерасподелама утицаја и моћи, целини одређиван као део источне и делимично јужне Европе, у савременом раздобљу је реактивиран појам Југоистока, али и Запада на Балкану. Критериолошка тачка положаја и оријентације је измештена изван балканског подручја, чиме је ионако инфериоризовани Балкан додатно подложен спољашњим дефиницијама „властитог простора“ и просторне судбине.

Прихватили се само предлогак дводелне географске поделе, недоумицу изазива правац пружање осе и начин извођења поделе. Да ли је деобна оса нужно географска и традиционално историјска, или је у највећој мери идеолошка, политичка и геополитичка, па тиме до неприхватљивости произвољна? Где на северу, уосталом, оса поделе почиње, где се све јужније пружа, и на ком се месту на крајњем југу завршава?

Или идеално вертикалног правца у променљивој просторној геометрији геополитике нема нити може да буде. Оса номиналне поделе, заправо, може бити више, оне рецимо могу бити само приближно вертикалне, хоризонталне и дијагоналне. И када је у питању на изглед саморазумљиви дихотомни деобнивертикализам корисно је размотрити неколико претходно успостављених мерила, зарад бољег разумевања идеолошког, пропагандног и дипломатског конструкта *Западни Балкан*.

а) Прво се односи на пропитивани макропростор који се поделом редефинише. Да ли је то Интермаријум, Југоисточна Европа, Балканско полуострво, Балкан, Европски Блиски Исток или нешто друго, ниуком случају није свеједно, јер тако именовани простори, ни физички-географски, ни ментално, ни културално, ни геополитички ниуколико нису подударни. Уколико се изабере једна од поменутих димензија фокусиране појаве, резултати тополошког и топичког сагледавања биће свакако другачији у односу на остале;

б) Друго мерило које претпоставља испуњеност првог, тј. избор предлошка просторног сагледавања, ослоњено је на појаве другачије врсте, то јест вишедржавни амбијент, односно сапостојање више средњих, малих и микро држава – у овом часу чак дванаест (12) - на фокусираном простору. Ода-

тле, ноторна физичка географија трпи корекцију деловањем официјелне политичке географије. Тамо где би оса западно/источне поделе простора изгледала природно повучена по морфометријској централној оси и на приближно подједнаким раздаљинама полуострвског копненог трапеца, уплићу се политичка разграничења која одступају од очекиваног.

Западни Балкан је, рецимо, све западно од Бугарске и Румуније, осим Грчке на крајњем југу и Словеније на крајњем северу. А западно (и јужно) до поменутих земља је новокомпоновани, тј. преконфигурисани малодржавни јужнословенски простор. То је, у ствари, деконпоновани и размрвљени простор некадашње Југославије под другим именом. Оса поделе у овом случају није изведена по стриктним географским мерилима, него арбитрерно геополитички и означава је, ваљда, источна граница Србије према њеним црноморским и источнобалканским суседима Бугарској и Румунији. За те земље Србија је одавно и непроменљиво на географском али не и на геополитичком Западу;

в) Уколико се посегне за поузданим мерилима физичке географије интермаријума, Старог континента и југоисточног субконтинента, тј. Балканског полуострва и, најзад, Балкана у ужем смислу, доспеће се до другачијих резултата. Спољашња граница локалног запада и истока помериће се са источних граница Србије дубље ка унутрашњости ексјугословенског простора. Оса западно/источне поделе више се неће придржавати политгеографских мерила спољашње границе највеће од некадашњих, у овом случају бивше источне југословенске Републике Србије.

Поунутарњење вертикалне разделнице запада и истока, такође, може бити двоструко: историјско и цивилизацијско: од Котора на Јадрану до Суботице на северу Бачке, са разграничењем на реци Дрини,¹³ али и новије југославизујуће, за варијабилном осом раздвајања мање или више западније од Дрине, с обзиром на дијагонално интерно екс-ју мерило постојања северо-Запада и југо-Истока. При овој, нешто западније помакнутој подели, ексјугословенски северозапад

13 Консултовати: Хантингтон Семјуел, *Сукоб цивилизација – и преобликовање светског поретка*, поглавље „Динамика ратова због неодговарајуће границе“, 295-301, ЦИД, Погорица – Романов, Бања Лука, Бања Лука, 2000.

тенденцијски измиче балканској припадности, не желећи ни наједан начин да буде обележен Балканом.

Будући да без остатка настоје да се интегришу у западноевропски Запад (и на један чудан начин у Средњу Европу), и да тако што пре забораве свој стварни географски положај и јужнословенску припадност Балкану, северозападне републике Словенија и Хрватска не престају да демонстрирају своју конгенитивну, „исконску западност“. Ништа слично не постоји на другим подручјима некадашње државе.

*

На овом месту би се требало зауставити и рећи да се Балкан одиста може поделити према мерилу основних страна света на јужни, северни, те источни и западни, али да садашње ексклузивно одређење „западни Балкан“ није ни географски тачно ни културално уверљиво, иако је са становишта геополитичке моћи разумљиво.

*б) Западни део континента
– Западна Европа*

Европа Запада као и она Европа на Истоку која већа од Европе са запада, свестрана је такође, и она, то јест оне имају своје западно центриране стране света. Чак четири, или само четири, или четири плус четири, осам дакле. Како год, а ипак као да није свеједно, и није свеједно, јер уколико је подела Европа традиционално двојна, уочљиве су бар две Европе - од Диоклецијанових до НАТО времена – две Европе, она источна и она западна. Зато се, због те несавладаве дводелности четири (тј. осам) страна света множи са два да би се у исходу добило збуњујуће мноштво унакрсних и обрнутих положаја и сагледавања. И са Западом и западностима је слично, и оне се умногостручују.

И ево само привидног парадокса, при таквој историјској и традиционалној подели Балкан био спадао у Источну а не у Западну Европу. Али, како је онда створен тзв, Западни Балкан у Источној Европи? Да ли тиме што је та врста Европе престала да буде источна и позападњачена?

Некада је било речи о Западној Европи. Испољаване су разне идеје где не налази, шта обухвата, ко је чини и које све

државе спадају у Западну Европу. У зависности од схватања распореда простора Старог континента одређивана је и западна Европа. У разним временима на разне, чак и необичне начине.¹⁴

Донедавна синтагма Западна Европа се више не употребљава јер је потиснула појава и појам Европске уније. Уместо два блока и два роја непријатељски настројених сателита сада је на сцени само један блок, док сателити нису ни свесни нове орбите кружења.

Европа Уније никада не истиче да је, у ствари, проширена Западна Европа. Њене су амбиције знатно веће, ЕУ би да буде сушти Запад, а не само Европа Запада, или Европа на западу. Брисел из средишта ЕУ, такође, никада не истиче да је надржавна творевина конфигурисана на уочљиво мањем делу европског копна, нити да је тај део, у ствари, проширени Запад, тј. западна Европа у процесу ширења ка Истоку. Ка Истоку чега? Ка истоку Европе, такође, али једне друге врсте Европе, свакако. Но, ни то за опојмљење Запада изгледа да није довољно. У анализу зато ваља увести Америку. И без анализе, Америка је уосталом, одавно ту - у Европи дабоме.

7) Америка као надмоћно оличење Запада

Далеко на западу, много западније од најзападније тачке европског континента на једном од атлантских ртова Португалије, налази се пресудни чинилац западног света - Америка. Шта би Европа Уније без Америке? Неки кажу „малко шта или ништа“, а многи се слажу са тим закључком. Свима којима суштину једне геополитичке, културне и цивилизацијске појаве чини оно најснажније и најмоћније у појави, Америка је чак и без Европе, једини веродостојни репрезент пуне моћи Запада.

Свођење Запада на Америку догодило се средином прошлог века када је она, као сила победница из два светска

14 Тако, на пример Марк Мазовер преноси карту поделе Европе у визији тзв. Нове Европе Бернарда Неумана, из 1943. године. На тој карти на тлу Старог континента, поред *Западноевропске федерације* у коју спадају Велика Британија и Француска, још постоје: Иберијска федерација, Немачка федерација, Средњеевропска федерација, Скандинавска федерација, Балтичка федерација, СССР, Италија и Балканска федерација. Видети: Мазовер Марк, *Мрачни континент. Европско двадесето столеће*, стр. 392, Прометеј, Загреб, 2004.

рата, задобила глобални примат. Њена заштитна улога и супремација, нарочито у ратом разрушеној Европи, дала је снажне разлоге убеђењу да се акценат моћи дефинитивно померио са Старог континента на другу много потентнију страну Атлантика.¹⁵ Тако непоправљиви американофили међу Европљанима на изванредан начин прескачу властити континентални завичај, полагајући све наде у млађег али моћнијег брата с друге стране океана.

И међу грађанима Србије постоје амбивалентни про-западни осећаји. Овдашњи стари и нови вестернисти су подељени на три групе: оне који се уздају у Европу Уније, чак и без Америке па и против ње; оне који све наде гаје везани за Америку, без обзира на можда другачије ставове Брисела и Берлина и; оне који се верују „вечни и нераскидиви савез“ Европе Уније и Сједињених Америчких Држава.

Њима насупрот делују еврокритичари и еврореалисти, те евроскептици и евронихилисти, али и амероскептици и американофоби, који на различите начине сумњају у трајну моћ и вредност све три геополитичке творевине.

8) Европа и Америка – симбиотички Запад

Евроамерика је трансатлантска двоконтинентална симбиоза која оличава најкрупнију амбицију просторног организовања и овладавања, или, како неки мисле, једини прави глобални Запад.¹⁶

Европа и Америка, дакле били би Запад Првог или Слободног света који унилатерално предњачи јер је најснажнији и најмоћнији.

Из те врсте Запада, са нескривеном мисионарском и тотализујућом претензијом, искључени су други који, можда, у религијском, културном и цивилизацијском смислу, такође, спадају у глобални Запад.

Сплашњавање западног тријумфализма које догодило у пр-

15 О томе: Кнежевић Милош, *Моћ Запада. Нова стара Европа 1*, глава „Моћ западне хемисфере“, поглавље „Вашингтонска архитектура Европе“, стр. 207-211, Мали Немо, Панчево 2005.

16 О томе: Гартон Тимоти Еш, *Слободан свет. Америка, Европа и изненађујућа будућност Запада*, глава „Евроатлантизам“, стр. 86-97, Самиздат Б 92, Београд, 2006. Такође: Драгић Предраг Кијук, *Атлантократија као језуитски идеал*, Ривел Ко, Београд, 2006.

вој деценији 21. века, указало је на обнову мултиполаризма у међународним релацијама. Иако је у глобалним односима као културна доминантна остала западна, тј. америчка *forma mentis*, у реалној светској геополитици запажа се поступни завршетак америчке ере и настанак постамеричког света.¹⁷

После децентравања, тј. растура дуге и колонијално овештале евроцентричности, те губитка европске надмоћи, у новом историјском циклусу слично се дешава и са американо-кратијом. Показало се да није реч само о слабењу европске него и америчке моћи које утиче на квалитет једно-вековне евроамеричке симбиозе. Тиме се поставило питање будуће судбине америчких стратешких интереса на Старом континенту и војног и економског присуства Америке диљем Европе и на тзв. Западном Балкану.

Претходним уочавањима смо доспели до бар две мало запажене а итекако значајне глобалне релације које, уколико се уваже, дубоко релативизују досадашњи вестернистички ексклузивизам и монополизам.

9) Русија на глобалном Западу

Већ и на први помен Русије помишља се на отеловљење европског и евроазијског Истока.¹⁸ Јер, Русија није источније само од Западне Европе, него је на истоку од било какве Европе, многострано и у „целини“ гледано. Одатле, при првој помисли на најснажнији спољашњи контраст модерног (западног?) европског идентитета, Русија никако не може бити на западу, ни географски, нити геополитички, а поготову као културно-цивилизацијски састојак Запада. Тако се најчешће мисли међу идеолозима и идеаллозима глобалне супремације „чисто“ Запада.¹⁹

17 Видети: Закарија Ферид, *Постамерички свет*, Хеликс, Смедерево, 2009.

18 О томе: Кнежевић Милош, *Србија и Русија. Савремене геоекономске и геополитичке дилеме*, глава „Фантазма дерусификоване Евроазије“, стр. 39-43, Институт з аполитичке студије, Београд, 2009.

19 Шта о томе мисли геополитичар и филозоф простора Александар Дугин, видети у: Дугин Александар, *Основи геополитике. Књига 1. Геополитичка будућност Русије*, део „Русија и простор“, стр. 147-159, и „Претња Запада“, стр. 310-339, нарочито поглавље „Два Запада“ стр. 319-322, Екопрес, Зрењанин, 2004. Од истог аутора: *Геополитика постмодерне, Доба нових империја. Осврти на геополитику 21. века*,

Али, и Русија има своја мерила и разлоге, свакако другачије од Европе Запада. Прво мерило се дотиче западног, тј. евроамеричког такмаца Русије. Западни „остатак Европе“ се, уосталом, увек тиче Русије, јер Русија на истоку дотиче Европу на западу. Русија је евроазијска земља која претежним европским карактером чини други, или по величини можда први део европског копна.²⁰

Големи азијски део Русије, највећи на планети, уједно је културно одбијао и ресурсно привлачио „класичне Европљане“ из Западне Европе.

Слично европском ниподаштавању у одбијању Балкана као недовољно европског подручја, такав став градио се и у дискриминаторно становиште према Русији. Тврдило се да Русија уопште није европска земља, да ничим не припада Западу и Европи, да је најкрупнија и безнадежна врста азијског Оријента. Руски оријентализам, додуше, није поистовећиван са балканским, али су извесне сличности уочаване и истицане. Са друге, српске и руске стране уочене сличности и сродности су високо вредноване.²¹

При свему не би смело да се заборави да је Русија европска, православна и хришћанска земља која, захваљујући историјским околностима ненасилне колонизације, допире до Хабаровска и Владивостока на најдаљем истоку. Посредством Русије Европа додирује Кину и Јапан. По својим битним цивилизацијским атрибутима Русија је састојак трансконтиненталног, евроазијског и глобалног Запада. Звучи несвакидашње и необично, чак чудно: Русија на глобалном Западу!?

глава „Постмодерна: Запад, Исток и Русија“, стр. 27-32, Преводачка радионица „Росић“ – „Никола Пашић“, Београд, 2009.

20 О томе.: Кантор Владимир, *Русија је европска земља. Мукоотрпан пут ка цивилизацији*, XX век, Београд, 2001.

21 У том смислу, важно је промишљати дуге и трајне везе Балкана и Русије у динамичном европском контексту. О томе сведоче зборник *Русија и Балкан*, уредник Зоран Милошевић, Институт за политичке студије, Београд, 2008. и тематски број часописа *Национални интерес*, у целини посвећен српско/руској сарадњи и балканској и европској перспективи, видети: „Руска спољна политика и Србија“, тема броја, часопис *Национални интерес*, бр. 1-2, 2009, стр. 1-353.

10) Глобални Запад
– Америка са савезницима

Одредница „глобално“ у садржи потенцијал сферичне потпуности, неке врсте свестрано распоређеног Запада, на подједнакој удаљености од вашингтонског средишта. Глобалност, међутим, још увек није тоталност јер је глобализација релативан процес у коме Америка као лидер тежи да у свему предњачи. Америка као предводница има глобалну улогу, глобализује своју моћ,

Уколико је предочавањем разумевања Запада као геополитичке и таласократске симбиозе Европе и Америке – Евроамерике – акценат стављен на једначко учешће у конституцији глобалне западне надмоћи, утолико је у овој тачки разумевања акценат битно померен, чиме је померена и интерпретативна поента. Супериорна моћ, наиме, више не настањује Европу, она је потражила боље место и променила адресу скрасивши се у Америци. Глобални Запад је, на овај начин, оличен у Америци.

Америка, додуше, допушта реминисценције на порекло стечене надмоћи, али не дозвољава њихово релативизовање и оспоравање. Концепт америчког савезништва претпоставља америчку супериорност у пословима глобалног управљања и доминације. Амерички савезници као део слабији и незаштићенији део Запада прате вољу акције хегемона и кооперативно се равнају, у складу са сопственим могућностима и дозвољеним пласманом интереса.

Доскорашњи ецвроцентризам, а потом и унилатерализам и американоократија указали су на могућност тако обликованих глобалних односа у којима би евроамеричка супремација била фиксирана у недогледном времену.²² Гарант те надмоћи нису били само Америка и Западна Европа, тј. ЕУ, него и њихови по културном лику и традицији другачији савезници, Турска, Јапан, или Саудијска Арабија, на пример. Тиме је илустрована могућност да се као глобални Запад у појму великог обима, разуме класични западни свет коме

22 Фукујама Френсис, *Крај историје и последњи човек*, посебно поглавље „У царству слободе“, стр. 301-312, ЦИД, Погорица – Романов, Бања Лука, Бања Лука, 2002.

је придружен кооперативни и савезнички лојални остатак, без обзира на могући ауторитаризам и очите источне и источњачке културне и цивилизацијске корене. Америка која предводи и „влада светом“ том „остатку“ даје атест западне припадности.

11) Тотални Запад – ништа осим Запада

Привилегована западна страна света већ у својој трансформацији од физичке у социјалну и политичку географију, те геополитику садржи потенцијалну и реалну праксу апсолутизовања. Та нелимитирана и неконтролисана пракса одводи у тотализовање појаве и појма Запада као једности и јединствености што је, опет, разнострано сагледано, супротно стварности неуједначеног мноштва западних указања.

Наравно да не постоји само један Запад, нити је запад једина страна света. Али у апсолутизованој и тотализованој визији Запада, иако постоје, друге стране су мање важне, такорећи занемарљиве. Парадигма тоталног Запада не заснива се само на универзалном топосу вестернизма – заданости и западњачења - него и на прозападном детерминисању времена, уређењу календара и тачног временског положаја у садашњости.

Као логичка али не и реалполитичка крајња могућност разумевања многоструког појма Запада указује се, дакле, његова појавно/појмовна негација, тј. оповргавање да је осим Запада ишта у раздобљу фундаменталне промене више остало. Да чак у замашној запремини света више не делује ни *West and Rest*, него само различитим интензитетима и величинама степеновани *West*.²³

Напоследку, у овој формули преостајања на крају процеса, када је остао само Запад као да више није остало ништа, а онда према контраиндикованом и апоретичком контрасту, у тријумфалној зори Запада као да већ хара ничеански и шпенглеровски опаки вирус његовог сумрака.

23 О томе: Кнежевић Милош, *Моћ Запада. Нова стара Европа 1*, глава „Моћ западне хемисфере“, стр. 201-211, Мали Немо, Панчево 2005.

12) Постзападни епилог

Да ли Западна прича уопште има епилог, или је *неизендираној* причи Запада предодређен вечити пролог? Има ли икаквог Запада после запада? Има ли ичега после нечега што је умишљало да је баш све, а сада није способно да схвати просторна и временска ограничења обухвата своје целовитости? Како ће, уосталом, изледати свет после завршетак епохе евроамеричке доминације?²⁴

Изложено становиште онипотентног Запада је заправо превазиђено, јер је малочашњи западни тријумф довршен, епохални славолук је разграђен, мултиполарно је демонтиран, нема га више. Место је промењено, старог места више нема, променило је лик, упражњено је. „Класични“ Запад малаксава у далекосежној и дубокој кризи. Свет предвођен и управљан Западом забасао је у структурну геоекономску и геополитичку кризу из које, у овом часу, не уме јер не зна како да изађе.²⁵

Да ли је Запад несвесно већ окончао своју цивилизацијску епопеју? На још увек марљивом и задиханом Западу је тешко замисливо такво глобално стање у коме Запад не би поседовао планетарну супремацију. Вестернистичку идеологију, пласирану у разним доменима света живота, обележава уосталом трајна и тамна пранорма, извесни постулат глобалне надмоћи који не само да је неупитан у садашњости, него је и неспоран и неоспорив у будућности. Може ли такво уверење у вечиту надмоћ, упркос свему, да опстане?

Из предоченог светоназора вечног обнављања западне надмоћи исходи да оно „после“ може да наиђе после многочега, заправо после свега, осим после самог Запада. Западна самоискљученост из властите идеологије *постизма* и *постирања*, поломљено је огледало немоћи тог дела глобализаторског и глобализованог света да схвати сва она непријатна изненађења која приређује непредистинирана историја на путањи разарања.²⁶

24 Видети: Emanuel Todd, *Poslije Imperije. Esej o razgradnji američkog sistema*, Sarajevo, 2004.

25 Оте Макс, *Слом долази. Нова светска економска криза и шта ви сада можете да учините*, Романов, Бања Лука – Бард-фин, Београд, 2009.

26 Видети: Кокер Кристофер, *Сумрак Запада*, глава „Аксиоми сумрака“, стр. 215-222, Досије, Београд, 2006.

Одатле и наизглед катастрофичко питање шта ће се догађати са Западом у садашњим облицима испољавања током и при крају раздобља занемоћавања и слома? Може ли бити *Запада после Запада*, и када нестане Запад у досадашњим познатим облицима?

II Где се мешкољи Србија?

2. Географски фатализам *terae militaris*

Мењање граница и силуета држава, окупљања и деобе балканских народа исходили су из миленијумске империјалне динамике. Разграничења и ограничења народа и држава на Балкану ретко када су била мирољубива и договорна, супротно томе, најчешће су се испољавала кроз непрекидне конфронтације и сукобе, симболишући непослушност и непокорност, буне и ратове. Отуда се Балкан, са довољно застрашујућим разлогом, називао *terae militaris*.

Подврста марцијалног одређења балканског простора у целини указивала је на његов несмиљени, пролазни и проходни карактер, обликован на најближем и најкраћем континенталном правцу ка Азији. Зато су се, још од римских времена, балкански коридори називали *via militaris*. На историјску несрећу, већина ратних проходница пролазила је кроз Србију и српске просторе. Одатле се у индивидуалним и колективној свести о опасном месту постојања то место доживљавало као митско и судбоносно. Усуд положаја и места у простору, његова пластичност и груби рељеф, седалачка и аутохтона истрајност опстанка, али и миграциони и алохотни релативизам сеоба, у великој мери су утицали на културни и политички менталитет народа.²⁷

Географски детерминизам националног живота у раздобљима катастрофа и трагедија преображавао се у географски фатализам.²⁸ Променљиви положај живота народа у

27 Видети: Гачев Георгиј, *Менталитети народа света*, глава „Балкански Космо-Психо-Логос“, стр. 318-327, Логос – Службени гласник, Београд, 2011.

28 О схватањима географског детерминизма и карактера простора, видети Степић Миломир, „Поимање простора у времену геополитичке транзиције“, посебно глава „Од географског детерминизма до индетерминизма“, стр. 97-100, чланак у зборнику *Промена образаца мишљења у раздобљу транзиције*, уредник Милош Кнежевић, ДКСГ, Београд, 2011.

бежанији и расејању квалификовано је као нека врста геополитичке анекумене, неподесно и ненастањиво место, али не због непогодности физичке географије него због разорне политике спољашњих члинилаца који су тај простор настојали да „дизајнирају“ и „цивилизују“ по сво ђефу, то јест самовољи.

Положај у простору и место збивања као да су надмашивали капацитете балканских народа да самоуправљају собом и међусобно на миран начин разграниче просторе и уреде властите државе. Балкан као да никада није припадао Балканцима у пуној својини. Континентална инфериорност балканских народа из времена дугих империјалних окупација ни у овом часу није у потпуности превладана, само је добила друкчије, тобоже постмодерне облике.

3. Кућа на „Царском друму“

Срби су вековима уназад, својом вољом или невољно, били учесници и саучесници, сведоци и трпиоци сукоба чији интереси и мотиви нису исходили из њиховог етнонационалног и политичког хабитуса. Корени балканских сукоба, у којима су Срби пречесто били случајне или намерне жртве, сезали су из простора европских мегаимперијалних аспирација. Балкан је био нестабилни лиминални простор изукрштаних унутрашњих и спољашњих ширења.

Зауоставивши се и распрострвши се на крајишком тлу Балкана, древни преци данашњих Срба нису ни слутили са којим ће се све невољама да се суочавају њихови потомци од трена доспећа до наших дана. Вековима је изостајао утисак сигурне и конфорне територијализације српског етнонационалног корупса, чији простор је не само идеолошки и црквено-религијски оспораван него и културно-цивилизацијски инфериоризован зарад остварења других и другачијих, окциденталних и оријенталних модела живљења. Србија, Срби, српски и јужнословенски прстор који је укључивао и друге народе приказивани су као орејнталци и Азијати, чудна словенсо/турска смеша, православља и азијазизма. Тако је колонијалним путописцима и „визитаторима“ било најлакше

да, уз помешано чуђење и одвратност, опишу житеље овог тла.²⁹

Просторна осетљивост и разнострано оспоравање етнонационалних предиката и „својинских права“ српских територија једно је од трајних обележја овдашње националне прошлости. Срби су се, стога, највећи део своје средњевековне и нововековне историје борили за опстанак на месту сопственог (з)бивања, а бар пола миленијума та борба је имала облик народног ослобођења од власти окупаторских империја.³⁰

Отуда се у новијем времену – последња два века посебно – формирала свест о незгодном, такорећи неповољном месту остварења српске државности у европским оквирима. Неповољност простора обновљеног одржављења исказала се у метафори неприличног места утемељења и саздања државне куће. То место је, са довољно важном али и трагичном поткрепом, означено као „царски друм“.

Уколико је метафора „куће на царском друму“ и даље сазнајно валидна, запитајмо се да ли се геополитички дефинисана „царска цада“ игде укршта са „нашим евроатлантским путем“, или, другим речима исказано: „безалтернативном трасом евроинтеграција“? Најзад, да ли је коридорски карактер савремене Србије, у ствари, саздан на тлу које је, охрабрујуће или безнадежно, саобраћајно па у глобализацијском смислу, више није само српско?

4. Разни приступи сличном или истом простору

Из реченог је видљиво да се Срби налазе на широко распрострањеном и разасутом етнонационалном простору који је истовремено означен - како када и како од кога - на више

29 Такав, претежан и клишеиран и имаголошки приступ илуструју налази Сање Лазаревић Радак у књизи *На границима Оријента. Представе о Србији у енглеским и америчким путописима између два светска рата*, глава „Конструисање детета: геосимболичка инфантилазија Србије у путописном дискурсу“, стр. 49-75, Мали Немо, Панчево, 2011.

30 О томе инспиративно пише историчар Милорад Екмечић, идати: *Дуго кретање између клања и орања. Историја Срба у Новом веку (1492-1992)*, Евро-Ћунти, Београд, 2010. Такође: Димитрије Ђорђевић, *Националне револуције балканских анрода 1804-1914*, Службени лист СРЈ, Београд, 1995.

начина и са више имена. У свакодневном регионалном општењу тај простор се подразумева као на карти видљива и мање-више јасна геолошка и физичка географска датост, али му се најчешће у просторном и територијалном подразумевању не придају иста историјска, културна, религијска и политичка, тј. геополитичка значења.³¹

Тиме што је традиционално разноимен, или детрадирајуће разименован и преименован, српски етнонационални простор као такав још увек није ни превазиђен нити укинут. Можда се ређе помиње, али тиме што се занемарује и прећуткује свакако није поништен као емпријска, демографска и географска појава.

Србија је несумњиво на Балкану, као што су савремени Срби балкански народ, то нико разуман не спори. Али, где је Балакан и да ли је подразумевани простор Балкана усаглашено именован и јединствено схватан? Да ли је Балкан само Балкан, и ништа мање и ништа више? Постоје ли и друге могућности територијалног лоцирања, маркирања и лимитирања тог, рецимо: међуморског, југоисточног и европског полуострва континенталне масе Евроазије?

Већ при самом набрајању елемената првог и богатијег одређења просторног смештаја Балкана, рекло би се да има. Јер, као што је појам Запада умногостручен у широком распону разумевања хронотопског положаја, исто тако и фокусирани простор Балкана пружа мноштво небалканских, противбалканских и трансбалканских могућности разумевања.

Многострука појава и поимање Балкана је, заправо, противречније од појаве и поимања Запада. Штавише, управо Балкан у свести Западњака оличава крајње замршени чвор супротности живота на невеликом суседном простору. Одатле истраживање балканског проблема наликује на раслитање чврсто учворених предрасуда, злурадих грешака и заблуда европског мњења о једном делу Старог континента.

Опште указање појаве Балкана може се довести, или је већ доведено у појмовну релацију са другим просторним одређењима као што су: међуморски простор (интермаријум),

31 Несумљиво највећи и незастарив допринос географском и антропо-географском одређењу балканског места обитавања српског народа дао је у свом респективном делу Јован Цвијић. Видети: Цвијић Јован, *Балканско полуострво*, Београд,

Југоисточна Европа, Балканско полуострво и европски Блиски Исток (некадашња Европска Турска). У колоквијалној и теоријској употреби наведена одређења могу бити паралелна, комплементарна и алтернативна, односно еклузивна. Теоријска употреба различитих одредница Балкана зависи од херменеутичког приступа и контекста, јер свака одредница, појединачно гледано, пружа довољно разлога и оправдања властитог постојања.

Различита имена овдашњег простора не указују само на географску полисемију него и на распоне геополитичке моћи. Према познатим историјским сведочанствима Полуострво је до сада носило више узастопних али, истовремено и различитих имена. Набројаћемо их: *Хемус*, *Илирско-Трачко полуострво*, *Грчко полуострво*, *Континентална Грчка*, *Римско полуострво*, *Источно-римско полуострво*, *Византијско полуострво*, *Грчко-турско полуострво*, *Турско полуострво*, тј. *Европска Турска*, *Европски Оријент*, а затим и *Емско полуострво*, *Балкан*, *Балканско полуострво*, *Јужноисточно полуострво*, *Југоисточна Европа*, *Југоисток* и *Блиски Блиски Исток*³² Назив *Балканско полуострво* користи се од 1808. године.³³

32 Један од бардова европске, балканске и српске географије Јован Цвијић постарао се да размотри проблем неутемељености различитих имена Балканског полуострва и сугерише одабир географски коректног назива. Цвијић се определио за име *Балканско полуострво*, мада је размишљао и о могућности назива *Динарско полуострво* и *Јужнословенско полуострво*. Занимљиво је да је одбијао именовања само на основу стране света или орографске демаркације. Десетак од двадесетак горе наведених назива набројано је према његовом приказу стања литературе о најчешћим називима Балкана. Видети: Цвијић Јован, „Разна имена Балканског полуострва“, стр. 129-132, Сабрана дела, књига *Говори и чланци*, САНУ, Књижевне новине, Завод за уџбенике, Београд, 1989.

33 Од двадесетак наведених назива Полуострва већина одредница из старог и средњег века изведена је из империјалне, тј. државне својине простора, или ентичке преваге становника простора. Прво одређење *Хемус* или *Хелм* (*Ем*) тиче се оронима, тј. имена планине, као и каснијих варијација назива *Балкан – Балканско полуострво*. Остала одређења су просторно/странична, тј. географска, *Оријент*, *Југоисток*, *Блиски Блиски Исток* и сл. Као пример ретке употребе илирско-трачког назива може се навести књига Беџамина Калаја, *Историја српског народа*, поглавље „Стање илирско-трачког полуострва за време досељења српског народа“, стр. 1-10, Чигоја штампа, Београд, 2010.

Предочена збуњујућа полисемија у коју се, узгред речено, уклапа и нови збуњиви појам „Западни Балкан“, тиче се историјских прилика у којима актуелна моћ настојала и спорадично успевала да наметне сопствено разумевање простора на коме се корени, дејствује и који црпи. То разумевање у готовом облику, које долази од јачег и надмоћнијег, обично тежи да потре традиционална територијална одређења у историјски увреженој свести народа. Одатле је потребно предочити најзначајније номиналне варијације балканског простора, са свим сличностима и разликама на које разни називи упућују.

1) Међуморски простор

Мада већина Балканаца не чује добовање морских таласа нити осећа мирис мора, Балкан је међуморје на континенту који је, такође, међуморски простор. Зар је потребно нарочито потсећање да је Европа копно између многих мора и два океана! Европа је, заправо, колико стешњена толико пловидбено раширена и раскомоћена морима.

Уколико је мала Европа полуострво велике Азије, Балкан је полуострво Европе. Уколико је Европа субконтинент Азије, Балкан је субконтинент Европе. Како год и ма колико Европљани и Балканци несвикли на полуострвски просторни облик места бивања, и Балкан и Европа су, свакако, полуострва. Ипак, Балкан као мањи припадак Европе више изражава полуострвски карактер сопственог простора од Европе која је сасвим заборавила да је и она полуострво.

Копнена природа интермаријумског простора зависи од његове морфометрије, форми рељефа и других географских и климатских чинилаца. Западне границе интермаријума одређује сусрет јадранског залива Медитерана, и планинских венаца Динарида. На југу балканско копно дубоко урања у Егејско море, док се уским Мраморним морем и мореузима Босфором и Дарданелима оивичава Европу са Азијом, и спаја Црним Морем на истоку. Различити делови балканског интермаријумског копна разнолико су спојени и одвојени граничним морима.

Најпроблематичнија граница југоисточног евро-балканског интермаријума је она која, заправо, није географски стриктна, а то је копнена граница на северу. Као и у другим

семантичким и географским ознакама фокусираног балканског простора, и у случају (балканског) интермаријума копнена граница на северу остаје изван географских и политичких конвенција, што значи да је традиционално изложена не само различитим него и сасвим супротним тумачењима.

Једна од најупадљивијих могућности, којој се иначе најчешће и прибегава, односи се на проналажење најсевернијих морских тачака на западном и источном углу интермаријумског копненог трапеза. Може се рећи да је то копнена линија повучена од најсеверније и најзападније тачке Јадранског мора у дну Тршћанског залива у близини Венеције, до слично одређене, увучене тачке у руском граду Одеси на црноморској обали. Уколико се пажљиво повуче права линија између Трста и Венеције на западу и Одесе на истоку, све „испод“ или јужније од те праве линије обележиће балкански интермаријум. Али, да би се без перцептивне грешке разазнао и одредио међуморски простор Полуострва најкрупније силуете, у мапирани Балкан је потребно мотрити са трагачким предубеђењем.

2) Југоисточна Европа

Иако се, упоредо са другим именима за Балкан, повремено користи и назив *Југоисточна Европа*, тај назив није само географски релацион него и, геополитички сагледано, дубоко релативан. Јер релација одређеног средишта, тј. центра Европе - у просторном облику тзв. Централне Европе – и њеног југоисточног пружања ка периферији, зависи од уважавања постојања било каквог, а нарочито геополитичког европског средишта.

Југоисточна страна света, као однос и смер од средишта ка периферији, условљена је конституцијом центра и положајем југоисточне периферије. Да ли ће одредница југоисточног смера и положаја да надкрили традиционалне одреднице полуострва из историјских времена зависи од силе која такво одређење намеће. Југоисточна Европа постоји само ако се гледа из морфометријског и геополитичког средишта. Уколико је то средиште померено, слабо или га нема, нема ни тако замишљене Југоисточне Европе.

Зато се на матрици дијалектике европске моћи у конкретној употреби преплићу балканско и југоистично одређење полу-

острва. За Немце из времена Трећег Рајха Балкан је постао Југоисток, у мери и складу са освајачким плановима нацистичке доминације и германске хегемоније у подунавском и подподунавском немачком „предњем простору“.³⁴

Као историјска, географска и геополитичка одредница Југоисток је у новијем времену претпрео одређене измене. Могућа је, наиме, двојна употреба југоисточног одређења: прва из паноптикума Европске уније и друга, из визуре Немачке као најснажније чланице ЕУ. У оба случаја најважнија промена садржана је у десупстанцијализовању простора у компонентама положаја и места, те правца и смера пружања. Југоисточни правац изгубио је велико прво слово, више није Југоисток, већ само југоисточни положај или смер, свеједно. Оно што се у промењеном одређењу није променило јесте место одакле се севера гледа на балкански југ /тј. југоисток), а то је опет један, или два средишта европске моћи – Берлин и Брисел - која се налазе на простору некадашње, сада већ деноминализоване Централне Европе.³⁵

Југоисточно одређење балканског простора не трпи, међутим, само убедљиве географске него и оправдане геополитичке приговоре. Ако пулсирање геополитичке моћи омогућује заснивање, тј. супстанцијализовање страна света и правца и смерова пружања, све до нивоа присвојених и преименованих области и подручја, онда ни географија не остаје имуна на друкчија сагледавања континенталних простора. Јер, југоисточни простор, то јест Југоисток није за све околне силе на југоисточном правцу и положају. На којој страни, на ком правцу и у каквом положају је, на пример „југоисточни“ Балкан за апенинску Италију, анадолску Турску или голему Русију?

34 О томе: Ристовић Милан, *Немачки нови поредак и Југоисточна Европа. 1940/41-1944/5. Планови о будућности и пракса*, Службени гласник, Београд, 2005.

35 Управо из таквог средишњег комплекса моћи, а не само из административно централизованог положаја, балканске земље посматра један од истакнутих актера евроинтеграција Ерхард Бусек. Бусек у обновљеној терминологији сагледава и процењује шансе за пријем у ЕУ земаља „југоисточног региона“. Видети Бусек Ерхард, *Отворена капија ка Истоку – велика шанса за Европу*, глава „Ко ће прво кроз капију Европе“, поглавље „Прво Југоисток“, стр. 69-72, Клио, Београд, 2007.

Одредница Југоисточна Европа је „југоисточним“ народима, нацијама и државама указивала на њихов периферни положај у односу на формативне центре моћи. Оно што је за Немачку било на Југоистоку није било за балканске па ни за српски народ. Балканске државе, наравно, нису саме себи југоисточне, мада, као и сви остали, могу из властитих средишта да одреде локалне југоисточне правце и положаје. Као што је речено, ни из других средишта моћи полуострво се на указује као југоисточно него као западно, северозападно, југозападно, итд.

3) Балканско полуострво

Прво мешање појмова и картографских адреса места догађа се управо са најсличнијим називима: *Балканско полуострво* и *Балкан*. Само на први поглед, Балкан је просторна основица, или источни планински топос номинализовања из којег је, појавно и појмовно израсло Балканско полуострво. Уколико би се чак и прихватио као меродаван појам и *Западни Балкан* би, такође, био на Балканском полуострву.

Потребно је, међутим, указати да географ Јован Цвијић у свом опусу не оперише са појмом „западни Балкан“ у есенцијалном смислу. У његовом географском, етнолошком и антропогеографском фокусу су средишне одреднице „централна област“ и „територијално језгро“. Он их анализира са становишта могућности стварања велике и јаке државе. Цвијић је у том погледу изричит: „Ако има на Балканском полуострву области која би могла послужити као географско језгро или политички центар стварања велике државе, нарочито средишних и западних делова, она се мора налазити на овом централном појасу и дуж моравско-вардарске комуникације. Таква област мора имати ове особине: 1) уколико је могућно средишни положај према свим деловима Полуострва; 2) мора имати лаке комуникације у свим правцима, боље но икоја друга, особито мора имати најкраће и најбоље везе са два главна и комуникативна мора, са Јадранским и Јегејским; 3) не сме бити природно сиромашна. Са тог гледишта вреди испитати централни појас од Београда до Солуна.“³⁶

36 Видети: Цвијић Јован, *Говори и чланци*, глава „Централна област и балканско територијално језгро“, стр. 133-134, Напредак, Београд, 1921.

Балкански копнени интермаријум није толико изложен утицају окружујућих мора. Непрегледна ширина северне копнене основице Балканског полуострва је у тој мери велика да ни не подсећа на полуострвску силуету. Ко је икада на дугачкој линији те основице помишљао да ту почиње икакво полуострво, а поготову Балканско?

Западни Европљани никада не говоре да су полуострвљани, јер би тиме признали припадајућу сливеност са Азијом. И када би им се на ту видљиву а ипак скривену географску чињеницу указало, мало је вероватно да би били убеђени у властити евроазијски положај. Европљани на Западу, наиме, не мисле да на било који начин припадају Азији. Супротно Западноевропљанима, ни приморски ни континентални Балканци не поричу чињеницу полуострвске припадности Европи, а понеки сматрају да Балканско полуострво извесним својствима, па чак и територијално као мореузом прекинути продужетак, ипак припада и Азији. Снажењу таквог утиска иду у на руку и одбојне и потцењивачке западне квалификације Полуострва као својеврсног европског или евроазијског Оријента.

Како год, али напоследку ипак једноставно: полуострва окружују мора, полуострва су међуморска копна. У интермаријумској природи полуострва копнени елеменат може бити више или мање изложен утицају воденог окружења. Уска а дугачка полуострва, наиме, могу бити веома блиско упућена на окружујућа мора, или се, пак догађа супротно, да су широком копненом основицом, масивношћу распона и високим планинским венцима нека полуострва заштићена и преграђена, одвојена па и изолована од морских утицаја. Балкан је управо такво полуострво. Колико год је проходно у основном правцу север-југ, попречно нема довољно путева, а јадранска и црноморска обала нису довољно атрактивне.

Најзад, каква је разлика у значењу Балканског полуострва и Балкана, са изабраног полуострвског становишта? Шта је то Балканско полуострво што није Балкан; шта има Балканско полуострво а нема Балкан? Да ли је то величина и површина, или карактер тла, однос равница и планинских венаца, копнена или обалска силуета?

Да је Балкан ипак полуострво и то Балканско можда су свеснији они житељи Балкана који по сопољашњим ободи-

ма настањују његове морске обале. Они други, из копнених дубина, који никада нису видели море, свакако немају осећај да су на полуострву. Али, јесу ли јадранске, јонске, егејске и црноморске обале Балкана пресудне за његов полуострвски карактер, или у формирању тог карактера учествује и северна, тј. средњеевропска основица?

Балканско полуострво има померене (балканске) границе; оно обухвата значајније количине алпског, средњеевропског (панонског) и карпатског простора које измиче Балкану. Штавише, замашним обухватом Балканског полуострва на северној трапезној основици су укључени и делови земаља попут Словеније, Мађарске и Румуније, а у тангентном виду и Италија и Аустрија. Територију Хрватске која је читава на Балканском полуострву, ма колико чудно било, Балкан дели на балкански и изванбалкански простор.

Балканско полуострво је пространије и веће од Балкана, и то само на оном простору где уопште може да буде веће, а то је „више подигнута“ северна граница. Границе Балкана су у просторном одређењу Балканског полуострва померене даље на север на подручја која, по другом мерилу додуше, у сваком погледу припадају Средњој Европи. И панонски равничари изнад Саве и Дунава су на Балканском полуострву. Исходи да су на Балканском полуострву и сви они који, иначе, нису на Балкану! Балканско полуострво је, дакле, не само нешто веће него и нешто бројније од Балкана. Ако је Балкан несумњиво на Полуострву, а није исто што и Балканско полуострво, шта је, онда Балкан?

4) Балкан

Шта је Балкан, то је свакако тешко питање које је до недавно било у имаголошкој моди? Са неимаголошког становишта физичке географије Европе, као најисточније европско полуострво Балкан обухвата површину од приближно 620.000 кмкв, ако се као неспорне северне граница прихвате токови река Саве, Соче и Дунава. Ако се тако одређена северна граница не прихвати, опажање Балкана се проширује у поменуту силуету Балканског полуострва.

На овом месту је, међутим, нужна једна напомена. Док се *Балканско полуострво* употребљава као прецизна одредница физичке географије Европе, назив *Балкан* се уобичајно користи ка политичко-географска ознака низа државних те-

риторија у односном простору. Уколико се, уз физичку географију и политичку географију узме у обзир и историјска динамика и статика геополитике, онда се однос може посматрати и битно другачије, заправо обрнуто од оног како је изложено у претходном поглављу.

Балкан би при таквом, како је речено, уобичајном и најчешћем приступу, био већи а не мањи од Балканског полуострва, јер би према мерилима политичке географије, која упућују на границе државних територија, и мерилима геополитике, која уважавају интересне сфере и зоне моћи, Балкан површином надилазио Балканско полуострво. У том случају у састав Балкана улазе и делови оних простора који, заправо, по научним конвенцијама и у строгом физичко-географском смислу, нису на Балканском полуострву. У таква подручја спадају, на пример она северно од река Соче, Саве и Дунава, или неки јужни и југоистични делови Румуније.

Овој напомени ваља придодати и проблем критеријума појмовног и појавног разграничења Интермаријума, Балканског полуострва и Балкана. У случају Интермаријума и Балканског полуострва као северна граница повучена је дуга и права тангента између Тршћанског залива и обале Одесе, док је у случају Балкана та граница препозната на поменутих рекама.

Иако је уочено да може бити и другачије, додатну тешкоћу чини етимолошки импулс и резултат именовања Полуострва у коме је име само једног од пет планинских ланаца проширено на читаво полуострвско копно. Тиме је могућа јасноћа разграничења и ограничења Полуострва доведена у питање.

Вратимо се представама о Балкану. Балкан сведен на лик и представу Другог и Другачијег, побуђивао је авантуристичку машту љубопитљивих људи жељних узбуђења. Уколико се озбиљно узме, балканско питање и јесте најтеже питање јер садржи контрастну идентитетну и контраидентитетну енигматику. Помоћу представе Балкана западни идеолози су веома дуго развијали фантазије о свом посебном и општем европском идентитету.³⁷

37 О имагинацијама балканске дивљине и егзотике у сликовитим оквирима западноевропске имагологије исцрпно пише Марија Тодорова. Видети: Тодорова Марија, *Имагинарни Балкан*, нарочито глава „Балкан као самоодређење“, стр. 105-145, Библиотека XX век - Књижара Круг, Београд, 2006.

Каква је, уопште, била сврха реактивирања старог турског или иранског имена *Балкан* за простор скоро читавог полуострва? Уколико комбинација планина и равница обе лежава природу Балканског полуострва, ублажујући донеке утисак брдовитости, име Балкан асоцира управо на супротно - непроходност и беспуће.

На Балкану је у додиру у прожимању чак пет планинских венаца: Балкански, Родопски, Пиндски, Динарски и Карпатски, а неку и додају и Алпски.

Дуго се чак мислило да је Балкан, у ствари, неасавладиви неравни лавиринт и једна голема недођија. О томе сведочи и мњење житеља питомијих делова Балканског полуострва који не само да се не осећају Балканцима, него и одбијају и саму помисао да су на Балкану. Балкан је споља стигматизована појава и појам, изнутра само делимично пропраћена свешћу о припадности широј географској области.

У политичком речнику и жаргону Балкан још увек означава стање нередице и збрке, подељености и сукоба.³⁸ Основна реч *Балкан* и њени пежоративни деривати - попут *балканизације* и *балканизма* - ушли су у енциклопедије и лексиконе, поставши део опште говорне културе и политичке реторике. Посебну употребу ти појмови доживели су у политичкој географији и геополитици, где су преображени у нарочите категорије политиколошког и геополитичког мишљења. У овом часу, ти појмови-категорије примењују се глобално, и на изванбалканске области широм планете.³⁹

Деобни потенцијал и референтна реалност, које садрже речи *балканизација* и *балканизам* реактивирани су у протеклих четврт века. Балканске поделе, као плод реалполитич-

38 Аутор је хаотизовању региона и обнављању балканизације на Балкану у целости посветио књигу. *Балканска пометња*, нарочито глава „Вртлози сецесије“, стр. 77-149, ДП „Ђуро Салај“, Београд, 1996. Сецесиону пометњу сменила је пометња у транзицији, а онда и рецесиона пометња на (западном) Балкану и у Европи, у два кризна таласа 2008. и од 2011. године до данас. Пометња у сецесионим, транзиционим и рецесионим облицима, дакле, не престаје.

39 Пример за екстензију изворног појма на друга подручја пружа амерички идеолог и геостратег Збигњев Бжежински који Балкан проналази у Средњој Азији. Видети: Бжежински Збигњев, *Велика шаховска табла*, поглавље „Евроазијски Балкан“, стр. 117-143, ЦИД, Подгорица – Романов, Бања Лука, 2001.

ког балканизма и балканизације, нису биле у првом плану током Хладног рата.⁴⁰

Балкан је током четири хладноратовске деценије прошлог века своју двојну подељеност исказивао кроз конфронтиране блокове. Статични блокови су застрашивањем и одвраћањем донекле апсорбовали ранију балканистичку праксу, несвесни одлагања њеног еруптивног повратка.

Подсетимо још једном, већ и само име *Балкан*, са низом референтних политичких појмова, обликовано је са конгениталном маном, оно је заправо сумарни исказ устињености, подељености, посвађаности. Одатле би се, очекивано, реактивирањем генералног појма *Балкан*, реактивирао и њего деобни потенцијал. Једноставно речено, иако пледира на извесну простору целину, назив *Балкан* не упућује толико на унутрашњу целовитост, колико на спољашње одређење простора који у непресталној растрзаности никако не успева да се оцелови.

У случају топографске, картографске и геополитичке поделе Балкана, лако је запазити да се ретко када, заправо, да се никада не говори о северном, јужном а поготову не о некаквом *Источном Балкану* као географском пандану *Западног Балкана*. Ово последње се чини, боље речено пропушта да учини, јер Источни Балкан у изложеном смислу једноставно не може да постоји, будући да је читав Балкан већ на западу, то јест Западу. Овога пута остаје отворено питање на којој врсти или подврсти запада?

При хипотези да су Бугарска у целисти а Румунија тек делимично, на Источном Балкану, била би знатно умањена за сада неупитна вредност чињенице да су оне већ интегрисане у западни свет, путем чланства у ЕУ и НАТО. У свему преурањена војна, политичка и економска интеграција тих земаља оправдана је пречим и вишим геополитичким мотивима превенирања било каквих контратрендова са руског Истока у непосредној европској будућности.

Да ли је онда судбина Балкана да једног дана, када се заврши процес дебалаканизовања, престане да буде Балкан и постане нешто друго као састојак проширеног Запада? Да ли

40 Видети: Вестад Од Арне, *Глобални хладни рат. Интервенције у Трећем свету и обликовање нашег доба*, део „Крај трећег света“, стр. 516-527, Архипелаг, Београд, 2008.

евроинтеграција означава дебалканизовање? Или ће супротно томе, неинтегрисани Балкан остати вечито Балкан, нешто као *вечни Балкан* или *Балкан за сва времена!*? И ми на њему и са њим!

5) Европски блиски Исток

Ко би могао да помисли да је Србија, српски простор, јужнословенски простор, па и тзв. западнобалкански простор, на Блиском Истоку? И то двоструком блиском: *Блиском Блиском Истоку!*? Ипак, исказана су и таква становишта источне „блискости“, додуше, не у Србији него међу „ученим“ опсерверима из оних земаља које су постојано заинтересоване за регион.

У прикриваној контрадикцији геополитичког карактера, структурног, ресурсног и саобраћајног припадања, те места и положаја у европској (евроунијској) и евроамеричкој сфери интереса, са културно-цивилизацијским, те религијско-црквеним и традиционалним историјским премисама, тзв. Западни Балкан се помаља у старом и свиклом лику подручја „замрзнутих конфликта“.

Историја је показала да су присвајању балканског субконтиненталног интермаријума тежиле колико аутохотоне силе толико и оне екстерне, староконтиненталне и другоконтиненталне, тј. евроазијске. Реч је, дабоме, о конституцији контрастног европског Оријента, управо на југоисточном интермаријумском простору.

Протежна конституција оријенталног Истока на делимичном Западу балаканског субконтинента означавала је, заправо, приширени азијски Исток, азијатизацију у изворној Европи, примарне грчке и секундарне византијске цивилизације, а онда и словенских културних слојева.

То да је Балкан „блиски“, заправо „најближи“ европски Блиски Исток указује се, пре свега на основу уочљивих седимената прошлости петовековне турске доминације над тим подручјем. Управо стога што је отоманско присуство оставило дубоки оријентални траг, изграђено је становиште да Балкан и није типична Европа, да му недостаје неопходан западни еквивалент, те је нека врста хибридног продужетка Азије на географском тлу Старог континента.

Реактивирање и снажење исламског утицаја на Балкану догодило се у току разбијања Југославије (1991-1995/9), када су исламске земље секуларне, интегристичке и фундаменталистичке оријентације испољиле солидарност са јужнословенским и албанским муслиманима.

По завршетку сецесионих сукоба са америчке стране су лансиране идеје регионалне сарадње које су садржале другачију визију будућности Балкана.⁴¹

СЕЦИ иницијатива и Иницијатива за црноморску сарадњу исказивале су агенду по којој управо Турска имала значајну повратну улогу и утицај. У том смислу, турски повратак на Балкан и реоријентализација, ишчитавана је кроз формулу неосманизма и пантуркизма, са посебном улогом у „заштити“ босанских мууслимана и БиХ творевине, за коју је речено да је „остављена Турској у аманет“.⁴²

Идеја Блиског Блиског Истока на Балкану, међутим, није атрактивна само балканским муслиманима и Турској него и Америци која је у фази слома комунизма и опадања руског утицаја на Балкану и Блиском Истоку, истурила управо Турску као стратешког партнера у ширем региону. Поред појачаних турских „надлежности“ на Кавказу и блискоисточној области арапског света, од Турске се очекивао и пуни ангажман на простору разложене Југославије.

Турски повратак у регион је са друге стране тумачен као јачање тзв зелене трансверазале и угрожавање православног и словенског света, али и европских и западних вредности и оријентације.⁴³

41 Пуни назив акронима СЕЦИ гласи: *Америчка иницијатива за унапређење сарадње међу земљама југоисточне Европе*; енглески: *Southeast European Cooperative Initiative*. Детаљније: Лопаднић Душко, Регионалне иницијативе у југоисточној Европи. Институционални облици и програми мултилатералне сарадње на Балкану, глава СЕЦИ иницијатива за сарадњу у југоисточној Европи“, стр. 127-139, Институту за међународну политику и привреду, Београд, 2001.

42 О томе: Танасковић Дарко, *Неосманизам. Повратак Турске на Балкан. Доктрина и спољнополитичка пракса*, глава „Регионални аспекти неосманизма“, поглавље „Балкан“, стр. 72-85, Службени гласник – Службени гласник Републике Српске, Београд, 2010.

43 О томе: Трифковић Срђа, *Сенка џихада. Ислам: догма, историја, амбиција*, поглавље „Смртни греси Запада“, стр. 229-288, и „Џихад на Балкану“, стр. 288-328, СКЗ, Београд, 2007.

Потребно је потсетити да америчке визуре медитеранског базена, јужне Европе и предње Азије, а нарочито државног простора Руске Федерације и њеног „блиског суседства“, нису истоветне са европским погледима на те просторе. Амерички геостратези, наиме, балкански постор десетак земаља и анадолски турски простор посматрају као једну целину, подељену воденом осом у мореузу Босфор и Дарданели. Они, заправо, са глобалне висине не деле „локални“ европски поглед на Балкан као своје „двориште“, већ у Турској виде регионалну силу у расту и јачању, која сходно својим могућностима полаже извесна права на том подручју. Такво становиште директно је супротно савременим европским и, нарочито, немачким интересима који, потсетимо, више нису искључиво русофобични, и не дају приоритете само територијалном фактору као потенцијалном чиниоцу слабљења растућег руског утицаја.

Напоследку, формулација Блиског Блиског Истока не одудара само европских него и од ојачаних руских тежњи на балканском простору које, пре свега, имају геоекономски а тек потом геополитички карактер. У том смислу, ма колико била прагматична и заснована на америчким интересима, удвојена блискоисточна пројекција балканског региона по замисли Вашингтона је, заправо, реликтна и наликује геополитичком римејку нечега што је обележавало почетке прошлог века.

III Геополитичка семантика

5. Политичко рашињавање географије

Ако је у иједној области изражена поузданост наденутих имена онда је то земљопис - географија. Геолошки састав земље је неприметно променљив, скоро увек изгледа исто, зато се географски називи се најтеже мењају. Ако се у иједној области имена могу лако променити и произвољно наденути, онда се то догађа понајпре у области политике. Надавањем нових имена географским просторима политика и политичари испољавају склоности и способности располагања просторним ресурсом као фундаменталном и аксиоматском основом моћи. Политичком произвољношћу тежи се одређе-

њу нових адреса политичким творевинама и ресурсима. Охола политика често рашчињава традиционалну географију.

Са друге, или са прве и првенствене стране, опис земље или географија указује на семантичке слојеве просторне прошлости. У немогућности располагања другим артефактима, истраживачи реконструишу историјске периоде посредном анализом топонима. Историјска географија и историјска картографија не указују само на динамику мултилингвалног номинализовања појединих територијалних феномена него и на њихово фиксирање и конзервацију у дугим и уједначеним употребама.

Политика која се усредсређује на простор као врхунску политичку вредност и најиздашнији ресурс свеколике моћи склона је употреби оних имена која су сходна њеним освајачким интересима и својинским правима над тим простором у политички дефинисаном облику територије. Није необично, чак је тривијално сазнање да надмоћни чинилац надева своја имена освојеним, подређеним и упокореним просторима. Помоћу својих назива брзо и лако читује сопствену надмоћ и власност на територијама које, и поред преименовања, у свести и навикама подређених често задржавају традиционалне називе.

Тако се дешавају, понекад јасне а понекад збуњујуће, номиналне преинаке; рушење и промена табли, окретање и премештање ознака на трасама моћи; исписивање нових и уклањање старих назива за, гледано са становишта физичке географије, исте и јединствене просторе који тиме постају „различити“ и „другачији“. Настанак геополитичке полисемије, у којој се манипулативно производе и интензивирају територијална преклапања и нејасноће, саобразан је иначе „духу“ постмодерног рашчаравања феноменолошке једнозначности и уникатности.

6. Могућа значења појма Западни Балкан

Новоизумљена и потом високо лансирана кованица *Западни Балкан*, између осталог, плод је и постмодернистичке стратегије семантичког овладавања освојеним просторима. Када год се именује простор политичке акције, експлоатације и контроле, именују се и људи који су у њему; који му

припадају или му не припадају; који би свакако требали да му припадају, или никако не би смели да му припадају.

Уосталом, стара латинска изрека упућује на сазнање да су имена створена да би се помоћу њих означили људи. *Nomina significandorum hominum gratia repta sunt*. Каже ли се, дакле, „Западни Балкан“, подразумева се потом и постојање једне нове и нарочите врсте европских житеља - „Западно-балканаца“. На тај начин се део Јужних Словена претвара у Западне Балканце!? Понижавајући обичај да се овдашњи живаљ одређује према странама света а не према старим и аутентичним називима народа и нација, никако не престаје у круговима демополитичких означитеља и демографских статистичара.

Тако су некада „јужни“ (Словени) волшебном бриселском лингвалном алхемијом постали „западни“ (Балканци)!? Иако ново име још увек садржи компоненте егзотизације (предмодерне и немодерне оријенталне балканске егзотике), кованица *Западни Балкан* је пре свега форматизована и калибрирана као подесна политичка алатка евроунијских интеграционих интереса у макро и мезо-региону. Одатле, није згорег евидентирати петнаестак маркантних значења географске и геополитичке одреднице *Западни Балкан* која је, очито, у све чешћој и све нејаснијој статистичкој и симболичкој употреби.

*

Могућа значења излажу се у следећем редоследу:

1/ *Нови географски назив* – у картографском маниру буквалне географије и претензијом устаљивања. Настао и истакнут на важном месту именована, по непримерено изведеној подели и произвољно изведеној вертикалној оси деобе на балкански запад и исток. При чему се источни Балкан, северни и јужни Балкан у политичким комуникацијама и медијима имплицирају али не помињу;

2/ *Уопштавајућа и збирна географска одредница* - за територијални, демографски и ресурсни, то јест геополитички, демополитички и геоекономски капацитет мезо-региона Балканског полуострва у макро-региону Старог континента;

3/ *језички израз – terminus tehnicus*, то јест олакшавајући, бржи и штедљивији израз дипломатског и медијског,

декларативног и документарног, те конференцијског и симпозијумског општења, за простор низа или збира суседних земаља у периферном „западнобалканском“ положају;

4/ *евроинтеграциони међустадијум* – временско/просторно рефлекс планиране хронополитичке фазе ширења ЕУ. Западни Балкан као простор земаља у спољашњој интеграционој, потенцијалној, тј. кандидатској силуети, док трају историјске залихе евроинтеграционих жеља, жудњи, тежњи и могућности. Када се жеље и обећања истроше, више не, бар не до нове расподеле рокова. Уз то, и назив големе чекаонице чланске награде, пред једва одшкринутим европским вратима;

5/ *потенцијални простор међусобне сарадње* – у наговештавајућим обрисима унутрашње западнобалканске, међунационалне и међудржавне асоцијације, али не и неке чвршће субевропске интеграције нпр. нове балканске кон/федерације – Балканије или Балканиде;

6/ *експериментално подручје Европе Уније* – лимитирани контролисани опитни простор условљавања и захтевања, огледања и угледања, изумевања и уходавања нових раздржављених, полудржавних и квазидржавних облика политекономске и геополитичке преконфигурације још неучлањеног дела Континента;

7/ *накнадни и надокнађујући назив* – за простор привиђења екс-Југославије и провиђења некст-Југославије. Западни Балкан као пројекција, фантоматска слика некадашње државе, у редизајнираној плус/минус сулуети: придошле јадранске Албаније као надокнаде за отишлу алпску Словенију. Сентиментални неојугославизам и романтични неоалбанизам у химеричним контурама (западне) Балканије;

8/ *показатељ западног смера, правца и стране* – као геополитички саобраћјани знак, западног развојног и интеграционог усмерења држава у уоквиреном простору мезо и макро-региона. Заправо, постјугословенски, тј. поссецесиони транзитни простор некадашње сложене државе сложено усмерен ка Западу. Окренутост и усмереност овдашњег дела европског света у правцу репрезентативне целине европске моћи коју оличавају ЕУ и САД, то јест Евроамерика;

9/ *утиснути знак западне својине* – више од саобраћјаног знака обавезног смера и правца кретања. Конструктивни

означитељ, не само претежног него и апсолутног западног утицаја и права располагања унутар подељене и припадајуће сфере интереса на Полуострву. Западни Балкан са утиснутим окциденталним својинским знаком на његовом још неинтегрисаном, али већ „западном“ делу. Западни Балкан као закренут и већ освојен, али још не и пуноправно усвојен. Знатан део простора субконтинента – можда и трећина величине? - са обавезујућим упозорењем садашњег и будућег безалтернативног припадања Западу;

10/ *порозно место моћи и слабе државности* – Западни Балкан као као део Балкана у традиционалној визури *terra nullius* и упражњеног места западних контрастних вредности и пројекција, имагинација, егзотизовања и хегемонијалних иживљавања;

11/ *простор једва одрживих, неодрживих и лажних држава* – као простор „дивље градње“ држава и нација, сваковрсног малодржавља и територијалног и националног фрагментовања по начелу *divide et impera*. Такође, простор на коме превладавају и „дивљају“: регионализми, аутономизми, локализми, провинцијализми, пароксијализми, трибализми, сепаратизми, иредентизми, инденпендентизми;

12/ *простор државоликних облика* - место изницања и адхезионог нарастања нарочитих државоликних облика, хибридних и мутираних ентитета: Евроида, Балканида, Исламида, Натоида и Албанида. Истовремено, простор формирања првих унутаревропских изванунијских протектората (Босна и Косово), у директној надлежности дипломатских, цивилних и војних органа ЕУ наддржаве;

13/ *простор на коме је могућ настанак тзв. природне Албаније* – у западнобалканској плус/минус формули која обухвата све потребне и потенцијалне територијалне одвојке од матичних држава у могућем сабирању у једној укрупњеној албанској држави. У том случају тзв. Западни Балкан био би, у ствари, двојни јужнословенско/албански конглометар, до „судњег часа“ или момента потпуног албанског издвајања у „природној величини“;

14/ *конфузни и резигнантни појам-кованица* - за свеједно који западни, источни или неки други балкански просторни део, у парадоксално разграниченој периферној зони Континента. Назив као пука и случајна бриселократска до-

сетка одређења конгломерата помесних, слабих и неважних држава. Ово је најбаналније семантизовање дела Балкана на умишљеном полуострвском западу, ради олакотне бирократске олакашице препознавања и везивања, итд. и сл.

*Уместо закључка:
реалгеографија уместо реалполитике*

Надамо се да је бар понешто од предченог поткрепило основни став да се тзв. *Западни Балкан*, у ствари, не налази на западу Балкана, те да се као географски некоректна и политички манипулативна одредница, више тиче релаполитичке пројекције смера, припадања и својине над регионом, него стварног физичког, тј. реалног географског положаја и места у простору тог дела европског континента.

Уколико се, пак, узме у обзир већина наведених значења одреднице *Западни Балкан*, лако се уочава стална потреба евроунијског чиниоца у еклузивном европском лику, да маркира и предвидљиво планира зону јаке заинтересованости на простору Полуострва. Придавање западне идентитетне карактеристике геополитичког, геоекономског и надсувереног ресурсног располагања, у складу је са старом праксом *divide et impera*, посебно насилном и ратном *divide* и потом менторско/клијентском *impera!*

Одатле одредница *Западни Балкан* не мора бити схваћена само као номенклатурни израз пацификованог макро и мезо-региона, него и као продукт спорадично комбативне стратегије европског и немачког ширења на (Југо) Исток. Јер, није се ЕУ проширила укључивањем било које а целе Југославије у њен члански састав, него давањем кандидатског статуса ексјугословенским сецесионим остацима.⁴⁴ Одатле се западнобалканска кованица односи на територијални више-

44 О осетљивом раздобљу разбијања и распадања Југославије у сецесионим ратовима пише Вјачеслав Авијуцки. Аутор сматра да је „распадање“ Југославије коинцидирало са мастрихтшким стварањем монетарне уније, те да је Немачка условила одустајање од марке брзим признањем независности Словеније и Хрватске. Подлегање тадашњим немачким захтевима означило је тренутак у коме је Немачка постала водећа сила Европе Уније. Видети: Авијуцки Вјачеслав, *Континенталне геополитике. Свет у 21. веку*, глава „Балкан“, стр. 180-186, нарочито поглавље „Закључак“, стр. 186, Клио, Београд, 2009.

државни сурогат обриси нестале сложене државе чија фантастика, уосталом, све више оптерећује и кризну судбину Европске уније.

И док се есенцијални проблеми устројства, садржине и облика тзв. западнобалканског, јужнословенског, српског и албанског, али и европског геоекономског и геополитичког прстора скривају и одлажу, уочава се све изразитије степенавање, то јест диференцирање и рејтинговање земаља и народа према мерилима крајњих циљева који нису у сваком појединачном случају разговетни. Јасно је, наиме, да, у ствари, рајњи циљеви засновани на конкретним интересима свакако постоје, али је замагљена њихова садржина и вредносни резон. Истовремено, све је очитија хијерархија која се испољава кроз дискриминаторну скалу омиљених нација и држава фаворита, и проказаних нација и држава аутсајдера. Управо на тзв. Западном Балкану софистиковани механизми и ултимативне форме европске дискриминације су најупадљивији.

Док су најзападније новостворене јужнословенске државе Словенија и Хрватска, реално географски гледано,⁴⁵ на северозападу некадашње Југославије, а сада, условно речено, на тлу *Западног Балкана*, већ у чланству ЕУ и НАТО, дотле су преостале екс-ју земље југоисточног дела *Западног Балкана* тек у ишчекујућем статусу предкандидата и преговарачке кандидатуре за чланство. Њихова пуна „приврженост“ и „посвећеност европском путу“ је, у ствари, тешка зависничка лојалност војном и финансијском облику надмоћног Запада.

45 На овом месту, у фусноти додуше, предлажемо један нови израз за који нам се чини да постоји разложна дискурзивна потреба. Физичка, стварна, или реална географија, као основа и окосница геополитичког расуђивања, заслужује нови појам – *реалгеографија*. Зашто? Пре свега стога што се видљиви и јасни географски феномени извитоперију у несувислим геополитичким скаскама, путем нескривено интресних преименовања и номиналних надева који одступају, или немају никакве логичке, традиционалне, фоклорне везе са прихваћеним географским сазнањима. Тим више, што се међу геополитички афициранима уторима често запажа не само недовољно експертско, него и минимално географско знање. У подлози крупних геополитичких закључака примећују се овлашност и несналажење, па чак и дезоринетисана географска ингоранција. Отуда је, као паралелна, контрарна, или повратно упућујућа одредница, могућа управо реч-појам, то јест категорија – *реалгеографија*.

Економски посустале и презадужене *западнобалканске земље* су на сталној и јакој провери у компликованим и заморним процедурама евроинтеграција које, узгред речено, оптерећују све бројније и све теже препреке. Испостављени услови, наиме, постају такви и толики да се многожуђени пријем у чланство из сиве зоне реалне политике измешта у снатрену зону политичке теологије, неке врсте сотериолошке метафизике и религије „уласка у рај“, после процедуралног тестирања у пред/кандидатском „чистишту“.

Напред написано би можда и било плаузибилно да се у вечном међувремену „кретања“ и „приближавања“ ономе што се назива европским циљем, није догодила дубока криза која је, неузгред речено, драматично релативизовала доскорашњу апсолутну моћ Запада, у Америци и Европи подједнако. Тако су се и земље фамозног *Западног Балкана* поново обреле у неогонетнуом чуду припадања, „коме ли се приволети Царству?“ Унији Европе или Европи у целини? Балкану или Европи? Истоку или Западу? Или, Западу на Балкану? Отпрва или најзад - *Западном Балкану*? На изложене *западнобалканске недоумице* одговор ће, као и увек, дати немушта историја. Или их, ипак, неће дати, бар не онако како очекујемо!

Milos Knezevic

SERBIA AND „WESTERN BALKAN“

Summary

In this paper is expressed critical desire to question chronotope of fashionable and unverified diplomatic wording “Western Balkans”. The author addresses the elements of the coin - the West and the Balkans - in the historical context of their genesis and modern ways of recognition. In rethinking and presenting the West signatures occurs plural line of differently understood West, in dilemmatical unity of phenomenon and the notion of the West. Thus, in a descriptive and perceptive series there are: Western Serbia, Serbian western area, the western areas in Republic of Srpska, the western parts of the former Yugoslavia, the western part of the Balkan Peninsula, Western Europe, America as the

embodiment of the West, Euro America as the embodiment of the West, Russia in the global west, global West, total West and, finally, the state of the world after the possible disappearance of the West.

In approaching the Balkans author notes two characteristics of Serbia topos and Serbian areas. The first is geographical determinism which is in conflictual historical events transformed into a geographical fatalism of unfavorable, moreover, cursed place of being. Another feature is the busyness of the state location or building „the house on the royal road“.

The author further states and analyzes five names for the local area: Intermarium, Southeast Europe, the Balkan peninsula, the Balkans and the European Middle East. By the analysis of each of the names, i.e., the notion and phenomenon, the author notes a confused and manipulative ambiguity. The author then states that, through a specific kind of geopolitical semantisation and renaming, subordinated places are being overmastered. Afterwards the author concludes about the actual and potential significance of the examined coinage “Western Balkans”. Stressing the need to establish realgeography instead of realpolitics, in the final part the author specifies fifteen possible meanings of spatial determinant “Western Balkans”, which, after all, due to its diplomatic expression and geopolitical manipulative character, does not show sufficiently credible geographical foundation.

Key words: realgeography, Serbia, Serbian area, the Balkans, the Balkan peninsula, South-East, West, “Western Balkans”, Europe, European Union.

Литература

- Књиге -

- Дедијер Владимир, *Интересне сфере*, Просвета, Београд, 1980.
- Бекер Јоахим, Комлози Андреа, *Границе у савременом свету. Зоне, линије, зидине у историјском поређењу*, „Филип Вишњић“, Београд, 2005.
- Гентилини Фернандо, *Недокучиви Балкан. Сентиментално путовање од Приштине до Брисела*, Хиспериаду, Београд, 2008.

- Гервас Стела, Росе Франсоа, *Места Европе. Митови и границе*, XX век, Београд, 2010.
- Деспотовић Љубиша, *Српска геополитичка парадигма. Прилози за заснивање примењене геополитике*, Каирос Сремски Карловци, Нови Сад, 2012.
- Драгић Предраг Кијук, *Атлантократија као језуитски идеал*, Ривел Ко, Београд, 2006.
- Екмечић Милорад, *Србија између Средње Европе и Европе*, Политика, Београд, 1992.
- Екмечић Милорад, *Између клања и орања. Историја Срба у новом веку (1492-1992)*, Евро-Ћунти, Београд, 2010.
- Занини Пјеро, *Значење границе. Природна, историјска и духовна одређења*, Клио, Београд, 2002.
- Калајић Драгош, *Издана Европа*, Југославија публик, Београд, 1994.
- Кнежевић Милош, *Балканска пометња*, ДП „Ђуро Салај“, Београд, 1996.
- Кнежевић Милош, *Европа иза лимеса*, Слободна књига, Београд, 2001.
- Кнежевић Милош, *Моћ Запада. Нова стара Европа I*, Мали Немо, Панчево 2005.
- Кнежевић Милош, *Евроскетницизам*, Заслон, Београд, 2008.
- Кнежевић Милош, *Мозаик геополитике. Идентитет – транзиција – српско питање*, Институт за политичке студије, Београд, 2008.
- Лазаревић Радак Сања, *На границамна Оријента*, Мали Немо, Панчево, 2011.
- Лонгворд Филип, *Стварање Источне Европе. Од праисторије до посткомунизма*, Клио, Београд, 2002.
- Мазовер Марк, *Балкан. Кратка историја*, Александрија прес, Београд, 2003.
- Мајер Томас, *Идентитет Европе. Јединствена душа Европске уније?*, Албатрос плус – Службени гласник, Београд, 2009.
- Марковић Светозар, *Србија на Истоку*, БИГЗ, Београд, 1973.

- Мастанк Томаж, *Европа: историја политичког појма*, Центар за медије и комуникације – Београдски круг, Београд, 2007.
- Митровић Љубиша, *Балкан. Граница и мост међу на-родима*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 2000.
- Нојман Ивер, *Употреба другог. „Исток“ у формирању европског идентитета*, Службени гласник - Београдски центар за безбедносну политику, Београд, 2011.
- Норис Дејвид, *Балкански мит. Питање идентитета и модерности*, Геопоетика, Београд, 2002.
- Петровић Зоран Пироћанац, *Мали појмовник геополитике*, ИПС – Центар за геополитичке студије „Југо-исток“, Београд, 2004.
- Саид Едвард, *Оријентализам*, Боблиотека XX век, Београд, 2000.
- Самарцић Слободан, *Европска унија – као модел над-националне заједнице*, ИЕС – Фондација Фридрих Еберт, Београд, 1998.
- Степић Миломир, *У вртлогу балканизације. Политичко-географски положај фрагментираности српских земаља*, Јавно предузеће Службени лист СРЈ, Београд, 2001.
- Степић Миломир, *Српско питање – геополитичко питање*, Јантар група, Београд, 2004.
- Стојановић Трајан, *Балканска цивилизација*, Центар за геопоетику, Београд, 1995.
- Тодорова Марија, *Имагинарни Балкан*, Библиотека XX век - Књижара Круг, Београд, 2006.
- Хантингтон Самјел, *Сукоб цивилизација и преобликовање светског поретка*, ЦИД, Подгорица – Романов, Бања Лука, 2000.
- Хофбауер Ханс, *Проширење ЕУ на Исток. Од Drang nach Osten до периферије ЕУ интеграције*, „Филип Вишењић“, Београд, 2004.
- Цвијић Јован, *Балканско полуострво*, Београд
- Шушић Славољуб, *Балкански геополитички кошмар*, Војна књига, Београд, 1995.

- Зборници -

Балкан у процесу евроинтеграције, зборник, Филозофски факултет – Центар за социолошка истраживања, Ниш 2008.

Геополитичка стварност Срба, Институт за геополитичке студије, Београд, 1997.

Европа и западни Балкан после великог проширења, зборник, ИЕС, Београд, 2005.

Европа и распад Југославије, зборник, ИЕС, Београд, 1995.

Европа и Срби, зборник, Историјски институт САНУ – Православна реч, Нови Сад, Београд, 1996.

Идентитет и политика, зборник уредио Фурио Черути, Политичка култура, Накладно истраживачки завод, Загреб, 2006.

Основни принципи разграничења држава, зборник, Војногеографски институт, Београд, 1994.

Србија и Европа, зборник, уредник Милош Кнежевић, ДК „Студентски град“, Београд, 1996.

RESUME

A newly coined term Western Balkan is a fruit of post-modernist strategy or semantic governing of conquered territories. When some space of action is named, people living in this space gain their name, too. When somebody says „Western Balkan“ then it implies existence of a new and specific kind of European citizens – „Western Balkanians“. Although this new name still has components of oriental exoticism, the term Western Balkan is formatted as a diplomatic tool of Euro-Union integrational interests. Possible meanings of the newly coined term Western Balkan are presented in following order: 1/ A new geographic name – in cartographic manner of geography in its literal meaning; 2/ A generalizing and collective geographic determinant – for territorial, demographic and resource capacity, that is – for geopolitical, demopolitical and geoeconomic capacity of meso-region of

Balkan peninsula; 3/ A linguistic expression – terminus technicus, one faster and more precise expression used by diplomatic and media sources for the space encompassing all neighboring states into one „Western Balkanic“ region; 4/ A Euro-integrational inter-stage – a temporal and spatial reflection of one planned phase of enlargement of the EU; 5/ A potential space of mutual cooperation – in outlines of a Western-Balkan association, but not necessarily as a stronger sub-European integration; 6/ An experimental region of the European Union – a limited and controlled space for making conditions and demands, reflections and imitations of semi-state and quasi-state models; 7/ A compensative and compensatory name – for the region of envisioning of former Yugoslavia and preconception of next Yugoslavia; 8/ A pointer of Western direction, vector and side – as a geopolitical traffic sign, a pointer of Western integration guidance for the states in the framed space of meso-and macro-regions; 9/ An engraved mark of Western property – a constructive marker of absolute Western influence and the right of use within the corresponding sphere of interest in the Peninsula; 10/ A porous place of power and weak statehood – Western Balkan as a part of the Balkan peninsula in a traditional terra nullius point of view; 11/ A space of barely sustainable, unsustainable and false states – as a space of „illegal construction“ of states and nations, small statehood and territorial and national fragmentation by principle divide et impera; 12/ A space of the state-likelihood – the place of birth of the state-like models, hybrid and mutant entities: Eurooids, Balkanoids, Islamids, Natoids and Albanids; 13/ A space where establishment of so-called natural Albania is possible – in the Western Balkan plus/minus formula which encompasses all necessary territorially extended branches of home state in a possible merging into one enlarged Albanian state; 14/ A confused and resonant coined-term - for some „does not matter which one“ – western, eastern or some other regional part of Balkan. The term „Western Balkan“ as a random witty expression for definition of a conglomerate of weak and insignificant states.

Овај рад је примљен 05. октобра 2012. године а прихваћен за штампу на састанку Редакције 20. децембра 2012. године.

*Александар Саша Гајић**

„ЗАПАДНИ БАЛКАН“
У САВРЕМЕНОМ
ПОЛИТИЧКОМ ДИСКУРСУ**

Сажетак

Појмови у јавној сфери често представљају оруђа политичког дискурса који сугеришу значења, мењају перцепцију а потом и понашање оног ко их усвоји, што је и крајњи циљ дискурсивног деловања. Појам „Западног Балкана“ један је од таквих појмова у регионалног географији и политици где се обједињује историјско-развојна перцепција са стратешким интересно-политичким пројекцијама, управо кроз њихово именовање и одређење. Термин је измишљен крајем двадесетог века од стране званичника ЕУ и везан је за постконфликтни менаџмент простора бивше Југославије од стране Европске уније, а потом и за евентуалне евроинтеграције. У раду се анализирају бројне импликације које овај термин дискурзивно пројектује – од вредносне неупитности односа „периферије“ ка интегративном „центру“, заклањања неких нежељених аспекта прошлости преко интересних пројекција и оквира у којима се одвија „добросуседска сарадња“, па све до погледа на ове аспекте из угла српских интереса, као и на адекватност перспективе овог концепта у измење-

* Институт за европске студије, Београд.

** Рад је настао у оквиру пројекта 179014 кога финансира Министарство за просвету и науку Републике Србије

ним међународним приликама након избијања Светске економске кризе и приближавања мултиполарне епохе.

Кључне речи: Западни Балкан, политички дискурс, евроинтеграције, постконфликтни менаџмент, Србија и ЕУ

Појмовне одреднице и њихова значења, језик који се користи - веома утичу на поимање света и његово разумевање. Терминологија, и у јавној и у стручној употреби, неизбежно садржи не само спознајно-вредносну, већ и употребно-вредносну, „инструменталну“ димензију која се огледа у њеној практичној примени. То имплицира да и у уже схваћеној политичкој димензији, и у политичком и у политици, термини представљају прворазредна оруђа политичког дискурса. „Стога је дефинисање сврсисходних термина, њихово усвајање од стране присталица и потом пуштање у масовни „оптицај“ - важно средство владања или остваривања неког циља.“¹ Гледано са становишта делотворности, од другоразредног је значаја да ли је корелација између коришћеног дискурса и стварности истинита, да ли је она израз подударности појма и феномена на кога се он односи, на однос означитеља и означеног. Политички дискурс пре свега и служи да се делује у правцу промене стварности - управо кроз сугерисање значења, кроз утицај на измену перцепције а одатле и на само понашање и деловање оног који усваја овај сугерисани „појмовни оквир“. Дискурзивни циљ је да кроз значењско преусмеравање изазове жељену промену, у случају политичког – политичку промену, и тако допринесе стварању нове политичке стварности. Нигде као на пољу политичког овај „номиналистички детерминизам“ не открива боље и више динамичку, недетерминистичку природу сваког дискурса – везу „знања“ и „моћи“ садржаног у самом језику, у појмовним конструкцијама и њиховим значењским употребама.²

Појмовне одреднице у политичком дискурсу имплицирају и своју квалитативну, вредносну димензију: у односу на формулације које су у употреби и појаве које се њима

1 Анђелковић Драгомир, „Непромишљеност српског политичког језика“ у *Српски национални мазохизам*, Алтера, Београд, 2009, стр. 261.

2 О односу знања и моћи детаљније код: Фуко Мишел, Фуко Мишел, *Археологија знања*, Плато, Београд, 1988.

дефинишу, оне могу бити позитивне, неутралне или пак негативне. Исти политички акт, дело - може се посматрати и именовати вредносно другачије. Примерице, чин војног напада, оружаног, ратног дејства може се сматрати негативним („агресија“, „освајање“), неутралним („сукоб“) или позитивним („интервенција“), а већ у складу са именовањем које имплицира однос према тој појави, то јест вредносни став. Исто је и у случају са означавањем актера оружане побуне који могу бити именовани „сепаратистима“ и „одметницима“ (чак и „терористима“), „побуњеницима“ или пак „борцима за слободу“, „ослободиоцима“. Отцепљење дела државне територије може се квалификовати „проглашавањем независности“ или „сепаратизмом“, већ у зависности од угла и интереса који се дискурзивно пројектује.

Дискурси на просторима бивше Југославије у претходних две деценије откривају широк дијапазон политичких одређивања те њихових импликација не само на „ужем“ политичком пољу, већ и по питању односа према појавама која на први поглед не изгледају „политичким“. Тако се употребе кованица „босански (или хрватски) Срби“, „Косовари“ (а не „српски Албанци“), или, рецимо, стављање „Београда и Приштине“ у исту раван када се описује преговарачки процес итд садрже несумњиво политичко одређење и имају политичке последице.

Српска политичка класа и медији, из различитих разлога, нису вични систематској употреби „политичког језика“, поготово када се ради о деловању државних институција и релевантних политичких фактора на остваривању заштите виталних националних интереса и постизању значајних националних циљева. За разлику од њих, политике бројних развијених држава показују супротне примере: „пучена негативним искуством са Вијетнамским ратом, америчка администрација и војни естаблишмент итекако налазе погодан модел сарадње са релевантним медијима – како би у критичном моменту подупрли националне спољнополитичке тежње. То је био случај и са Британцима, током Фокландског рата.“³ Ови контра-примери јасно показују како се уну-

3 Анђелковић Драгомир, „Непромишљеност српског политичког језика“ у *Српски национални мазохизам*, Алтера, Београд, 2009, стр. 262.

тар „политичког дискурса“, када политички одлучиоци знају шта хоће и целовито делују у прилог томе - не само ствара општеприхваћена терминологија у циљу интересног политичког деловања, већ и посве лако, уочавају проблематични, спорни термини који су у оптицају у јавној сфери, који се изолују, неутралишу и врло брзо – елиминишу. И то не само они јасно политички обојени – већ и она привидно неполитички, неутрални.

Појам „Западног Балкана“

И географске одреднице, неретко, имају своју политичко-вредносну дискурзивну компоненту, створену било као део историјског наслеђа што повлачи и перцепцију посматрања физичко-географских датости, било као пројекцију будућих намера „провучених“ кроз сагледавање именованог простора. У ужем смислу се може говорити о геополитичким одредницама, тј. о геополитичком дискурсу што дефинише, указује и усмерава одређене просторне целине са својим географским датостима у политички жељеном правцу. Геополитички дискурс, дакле, обједињује историјско-развојну перцепцију са стратешким интересно-политичким пројекцијама кроз њихово именовање и одређење. Нпр. сасвим је јасно да именовање Залива са или без префикса „Персијски“ означава и различито гледање и на историјску и будућу улогу припадност ове морске површине; да припадање одређених европских земаља „Средњој Европи“ или „Источној Европи“ (при чему се граница „источног“ помера од Берлина све до Петрограда и Азовског мора) има истовремено и значење културно-цивилизацијске и геополитичке припадности или бар оријентације, као што су се појмови „Блиског“, „Средњег“ и „Далеког“ Истока, њихово распостирање те разграничење мењали не само у зависности од удаљености већ и од интересне перцепције колонијалног „центра“ према „полупериферијама“ и „периферијама“.

Синтагма „Западни Балкан“ управо спада у ред прворазредних политички -дискурзивних, односно геополитичких одредница. Њиме се одређује и усмерава простор балканских држава (без Турске) те њихових политичких систе-

ма⁴ које нису чланице Европске Уније а теже да то постану. Састављена је од речи „Западни“ и „Балкан“. Прилог „Западни“ само на први поглед означава страну света, односно западни део једне јасне географске целине. У ствари, он треба да означи цивилизацијску тежњу ка припадности Западу, односно „глобалном Западу“ као цивилизацији позног модернитета са својим универзалним, глобалним претензијама и утицајима на сва подручја и све регије света.

Мада делује као појам који се јасно односи на познату географску датост – најисточније европско полуострво које стоји као веза између Средње Европе и Мале Азије, односно Блиског истока, сам „Балкан“ као географска одредница заправо је спорна и по обиму и садржају: наиме, постоје размимоилагања о томе да ли се за северне границе Балкана узимају реке Сава и Дунав или се он распростире од Трста до Одесе, или, пак, он обухвата само много мање, јужније просторе између Валоне и Једрена или неких других тачака између јужне Албаније и јужне Тракије. Такође, крајње је проблематично и да ли се у физичко-географском смислу уопште ради о „полуострву“ будући да је растојање између његових источних и западних крајева знатно веће него, рецимо, између обала Северног мора и Јадрана (нпр. Хамбурга и Трста) који се сматрају делом континенталне масе а не полуострвом...

Историјска именована овог простора такође указују на присутност његовог посматрања кроз призму (гео)политичких дискурса, позамљујући називе од царстава и цивилизација која су се на њему смењивала. Ово се дешавало чешће него за било коју другу од већих европских географских целина, и узрок томе су свакако јаче политичке и културно-цивилизацијске турбуленције на овом простору у односу на остале делове Европе.

Сам назив Балкан је новијег датума. „Реч је турска и значи планина, први ју је у научним радовима употребио немачки географ Август Цојне 1808. године.“⁵ и до њега је

4 О политичким системима овог простора више код Стојадиновић Миша, „Изазови политичких система на Балкану“, *Српска политичка мисао*, вол. 28, бр. 2/2010, стр. 83-100.

5 Лакићевић Драган, *Архипелаг Балкан*, Институт за европске студије, Београд, 2002, стр. 30.

дошло услед погрешног схватања полуострвског рељефа као јединственог ланца планина, „Централног Била“, што се пружа од Црног Мора до Алпа. „Турско становништво источног дела полуострва зове Балканом и данас источни део старог Хемуса, најнижи и најнезначајнији. Врло је вероватно да су Ами Буе и други испитивачи чули назив Балкан од својих пратилаца, који су овим именом називали и централне и западне делове овог Била, јер Турци Балканом називају сваку планину којој не знају име“⁶ – појашњавао је Цвијић⁶. Пре тога, обзиром да су се научници у вези са овим простором понајвише интересовали за историју старина, преовладавао је назив Хеленско или Грчко полуострво, или, обзиром на тадашње политичке прилике и претежну власт турских Османлија на њему, картографи су га именовали Европским Османским Царством или Европском Турском (овај појам је преовладавао од почетка 19. века па све до Берлинског Конгреса 1878. године). Тек тада почињу да надјачавају утицаји географских идеја са почетка 19. века (из радова Хумболта и Ритера) да се именовања на основи политичко-историјских целина замене природно-географским називима. Но, и поред тога, утицаји политичких дискурса наставили су своје деловање било кроз пежоративно поимање „Балкана“ и „балканизације“ као израза инхерентне нестабилне расцепканости и завађености свих творевина на овом простору⁷, па до покушаја да се он приближи и „уведу“ у Запад као - „Западни Балкан“.

Периферија „Западног Балкана“ и европски центар

Концепт „Западног Балкана“ подразумева регију сачињену од новонасталих земаља, („балканида“) на простору бивше Југославије из којих је изузета Словенија као чланица ЕУ а придодата Албанија. У почетку, назив „Западни Балкан“ био је везан за постконфликтни менаџмент Европске уније, а потом и за евентуалне евроинтеграције – прикључење овог простора ЕУ. Он је омогућавао креаторима полити-

6 Цвијић Јован, „Балканско полуострво“, *Тајна Балкана* (Зборник, ур. Бранислав Матић), СКЦ, Београд, 1995, стр. 89.

7 Више у Кнежевић Милош, *Балканска пометња*, ДП Ђуро Салај, Београд, 2006.

ке у Бриселу да са овом регијом поступају компактно и третирају је као целину у смислу приоритетних питања који се морају решавати, будући да је ЕУ видела себе као „погонску снагу“ приликом трансформације конфликта на овом подручју а са циљем осигуравања мира и безбедности у Европи.⁸ Први пут употребљен 1999. године, термин „Западни Балкан“ је постепено увођен прво у дипломатски а онда и у јавни речник, да би на крају био коришћен и у међународним документима (и то без знака навода) као и у научним студијама из политичке географије, геополитике, међународних односа и науке о безбедности.

„Западни Балкан“ се, према томе, посматра као унутар себе фрагментирана, рацепкана географска целина до које су, са једне стране, „допрли“ токови евроинтеграције, а са друге, као простор прекомпонован разарањем Југославије, са све наслеђеним проблемима и тешкоћама које изискују постконфликтна решења увезена „од споља“⁹. „Принципи на основу којих је издвојен „Западни Балкан“ су дискутабилни. Једна могућност јесте да је то регионални интеграционо-просторни оквир у који су смештене и „ограђене“ земље балканског „shatter belt“-а које су у протеклој деценији имала етно-геополитичке сукобе... С обзиром да је такво стање спољном интервенцијом само примирено, да сукоби „свакога са сваким“ и међусобне етничке нетрпељивости још букте... тај простор је стављен у „карантин“ тј. у „чистилиште“ кроз које треба заједно да прође, а да потом, у неком тренутку у будућности, буде у „пакету“ (а можда и без неке од земаља које му сада припадају) евентуално прикључен ЕУ. Друга могућност јесте да „Западни Балкан представља, у ствари, само „резидуалну творевину“ – остатак састављен од „очајних држава“, те да је он произвољна, вештачка конструкција Брисела“¹⁰ са којим

8 *Summary Note on the Joint Report by Javier Solana, EU High Representative for the CFSP, and Olli Rehn, EU Commissioner for Enlargement, on the Future EU Role and Contribution in Kosovo*, Брисел, 17.7.2006, стр. 200/06 www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/EN/reports/90537.pdf,

9 О геополитичкој димензији проширења ЕУ видети: Степић Миломир, „Геополитичност ширења ЕУ и положај Србије“, *Српска политичка мисао*, вол. 27, бр. 1/2010, стр. 17-42.

10 Кекић Лазар, „Западни Балкан: прети нова криза“, *Економист*, бр. 140, НИП Е-прес д.оо. Београд, стр. 50.

ЕУ за сада не зна шта ће. „Западни Балкан“, дакле, није створен аутохтоном вољом и тежњама његових држава – чланица, већ вољом „Запада“, и то са циљем да их *раздвоји* од оних држава које су већ унутар евро-атлантских структура или је њихов прије уврштен у јасно одређену процедуру и timing.¹¹

Под условом да је први сценарио стварно жељен а не „фингиран“ као „параван“ за другу могућност, евроинтеграциони процес требало би да се одвија поступно, кроз поступак „стабилизације и придруживања“ и модалитете регионалне сарадње, прилагођен овом простору што као трајни услов предвиђа отклањање сукоба међу новонасталим државама и њихову брзу модернизацију у складу са прописаним стандардима. „Темпо реформи, међутим, не зависи само од административних способности држава које теже чланству у ЕУ или политичке воље њихових руководстава, него у великој мери и од тока решавања конфликта у региону. На тај процес утичу три најважнија спољна актера: ЕУ, САД и Русија.“¹² Поред „Процеса стабилизације и придруживања ЕУ“, у првој деценији 21. века подразумевало се и учешће земаља „Западног Балкана“ у другим бројним регионалним иницијативама: Процесу сарадње земаља Југоисточне Европе, Централно-европске иницијативе, Пакта за црноморску економску сарадњу, Иницијативе за сарадњу у југоисточној Европи, Евро-медитеранској иницијативи, Пакту за стабилност у Југоисточној Европи (SECI), Јадранско-јонској иницијативи, Процесу дунавске сарадње итд.

Синтагма „Западни Балкан“, дакле, одређује не само ко је (наизглед) најважнији спољни фактор међу њима за остварење „добросуседске регионалне сарадње“, већ и ко представља вредносно-цивилизацијски оријентир свих земаља унутар овог подручја: ЕУ као цивилизацијско „језгро“ Запада „центар“ је ка коме „природним законима“ тежи свака „западна“ (или „позападњачена“) „периферија“, срећно увучена у центрипетално, интегративно дејство „центра“. То је сликовито тврдио и Оли Рен, који је, својевремено, чак упоредио ЕУ са „компасом који помаже земљама у региону да

11 Степић Миломир, *Српско питање – геополитичко питање*, Јантар група, Београд, 2004, стр. 326.

12 Рељић Душан, *Русија и западни Балкан*, ИСАЦ Фонд, Београд, 2009, стр. 5.

се оријентишу и остану на мирољубивом путу ка реформама¹³. Но, са друге стране он подразумева и фрагментираност и „балканизацију“ државних честица на периферији, њихову хаотичности и неодређеност те одсуство вредносне подударности која се не налази код њих, већ негде другде, у „центру“ који их привлачи. Управо због тога што је смешта у „пуку периферију“ идеализованог Запада, а не у пуноправни, мада ободни део њеног „центра“, појам „Западни Балкан“ је био изложен жестокој критици у Хрватској¹⁴. Како се у на пољу културе, културног наслеђа и културни веза преосталих из деценија заједничког живота у Југославијама као еквивалент „Западном Балкану“ неретко користио и појам „Југосфере“ што је будио посве неосноване страхове од некакве обнове Југославије у европској режији - разлози за негативни одијум у Хрватској биле су још веће. Европске бирократе и медији, наравно, нису имале такве претензије – већ само да под појмом „Југосфере“ опишу заједничке културне везе регије „Западног Балкана“: институционално наслеђе, сећања, јединствени језик и заједничке етно-психолошке карактеристике (цвијићевско-дворниковићевски „динарски тип“)..

У политичкој употреби у међународној комуникацији, пак, синтагма „Западни Балкан“ служи још једној „секундарној“ и недовољно ученој сврси – да се заувек из употребе, па и из сећања, потисне именовање овог подручја као претежног простора „екс Југославије“, будући да је ЕУ била директни прво подстрекач, а потом и саизвршитељ њеног „разбираспада“.

„Западни Балкан“ и српски интереси

Као постконфликтно-евроинтегративна синтагма „Западни Балкан“, посматрана из угла српских виталних интереса, свакако је неодговарајућа. Мада се српски етнички простор (умањен у односу на онај у бившој Југославији, и још уз додавање простора матичне државе албанског народа

13 Rehn Olli, “Charting Europe’s Changing Shape”, *Europe’s World* (online), proleće 2009, [www.europesworld.org/New English/Home/Article/tabid/191/ArticleType/ArticleView/ArticleID/21315/language/en-US/Charting-Europeschangingshape.aspx](http://www.europesworld.org/New%20English/Home/Article/tabid/191/ArticleType/ArticleView/ArticleID/21315/language/en-US/Charting-Europeschangingshape.aspx)

14 Види нпр. Milardović Anđelko, *Hrvatska u “trećoj Europskoj ligi”*, *Dom i svijet*, 30. listopada 2000, <http://www.hic.hr/dom/316/dom05.htm>

- Албаније) поново посматра као део једне, ма како нестабилне и провизорне целине, њена фрагментираност, новонастале међудржавне везе и под спољним упливом успостављени односи снага, а нарочито садржина жељене добросуседске сарадње која подразумева признавање по Србе и Србију неповољног *statusa quo* (што се захтева као предуслов за даље евроинтеграције) изразито су супротстављене виталним српским интересима. Посебно је опасно што се кроз појам „Западног Балкана“ на мала врата уводи цео албански етнички простор (што треба гледати у контексту сецесије КиМ и наметања добросуседских односа са овом квазидржавом креираној на делу државног простора Републике Србије), а искључују сродне и стратешки мање или више блиске балканске православне земље, чланице ЕУ – Грчка и Бугарска, уз чију се помоћ лакше могу покушати обуздати албанске великодржавне претензије на полуострву.

Због свега тога српски интереси превасходно треба да буду окренути савезништву са православним балканским народима и државама, а потом и са другим јужнословенским етно-конфесионалним заједницама, док са Албанцима треба да буду на последњем месту, тек када продубљена сарадња и читав низ савезништава уроде значајнијим плодом и створе противтежу албанским регионалним претензијама. Поред тога, синтагма „Западни Балкан“ Србију смешта на дубоко периферни положај који подразумева инфериорност те тежње за припадношћу Унији као фасцинантни, крајњи циљ који само поспешује унутрашње културно-цивилизацијске расколе унутар српских елита у којима је већ поодмакао процес културног позападњачења и истовремено, отуђења и однарођења. У томе лежи је још један, унутрашњи разлог за некоришћење односно одбацивање употребљавања ове синтагме у сваком јавном говору у Србији.

Такође, треба истаћи и да је термин „Западни Балкан“ у научном погледу, и географски и културно-историјски, посве неадекватан. У географском и геополитичком смислу (премда спада у леви, „западни“ део Балканског полуострва, а не његову „источну“ половину попут нпр. Бугарске) Србија је централна земља овог подручја, и културно-историјски и политички и комуникационо (пошто све важне копнене и речне комуникације иду правцем север-југ и исток-запад или про-

лазе или тангирају простор Србије). Србија је, дакле, центар Балкана, или земља „Централног Балкана“ смештена између његовог западног и источног дела. Таквом је треба називати, а избегавати коришћење појма „Западног Балкана“ и припадност Србије њему из бројних, раније наведених разлога. У културно-историјском смислу, поред везивања синтагме „Централни Балкан“ за Србију, пожељно би било користити и синтагму „Прва Европа“ (*Европа проте*) који одбацује положај културне инфериорности у односу на цивилизацију „Запада“ и „безалтернативну“ тежњу ка њој, а указује на то да су најстарије културне и политичке творевине на простору Европе (Лепенски Вир, неолитска Винчанска и Старчевачка култура, те античка Минојска, Гето-трачка, те Хеленска култура) настале управо на простору Балканског полуострва.

Гледајући у ширем геополитичком контексту, простор Балкана пре би требало називати „Јужном“ или „Медитеранском Европом“, него „Југоистоком“ или „Југоисточном Европом“ што перспективу поново „центрира“ искључиво око Запада, или, још уже, на „Средњу Европу“, а превиђа да је простор полуострва за друге велике културно-политичке утицаје који се стичу на њему, једнако „Југозапад“ (за Русију) или „Северозапад“ (за Турску и оријентални, арапски свет) колико и „Југоисток“ за Немце.

Такође, у унутаррегионалним односима, Србија, зарад својих интереса, на би требала да одмењује „западнобалканску“ терминологију „постјугословенском“ или „југосферичном“ и то из више разлога. Као прво, „југоносталгични импулси“, као и све што је окренуто само прошлости а не и активним надолазећим перспективама, нису одвећ продуктивни, поготово због тога што је у перцепцијама новонасталих суседних држава и њима „припадајућих“ новопроглашених нација југословенско наслеђе реконструисано пре свега око „уставног пројекта“ из 1974. године (илити најнегативнијег дела југословенске (кон)федералне правне традиције што је директно довео до њеног насилног распада), а идејно све скупа наслоњено на против-српску перцепцију „југословенства“ по принципу „слаба Србија, јака Југославија“ и у том смислу „постављене“ „добросуседске колаборације“ под спољним патронатом. Исти принцип октроисан је и сада, само у новом терминолошком кључу – „слаба Србија, јак Западни Балкан“. Србија, због свега тога, своје интересе треба да сагледава и

остварује користећи она наслеђе и оне везе из периода бивших Југославија које јој погодују и користе без инсистирања на „југословенском именовану“ све до периода док не постане довољно опорављена и јака (са добрим савезничким залеђем на ванјугословенским, православно-балканским просторима) да ревитализује државно наслеђе прошлих Југославија, а све у складу са сопственим дугорочним интересима примереним 21. веку и надлазећој мултиполарној ери чије ће се трајекторије сустицати на Балкану.

Перспективе „западнобалканског“ концепта

Управо могућности пристижуће мултиполарне епохе бацају значајно светло на перспективе „западнобалканског“ концепта као приступа што припада прошлости, односно - превазиђеног концепта. Овај полит-дискурзивни појам био је можда и примерен крају прошлог века, постконфликтним деловањима и политици проширења ЕУ из времена до великог проширења 2004. године, односно из „преткризне“ ЕУ, а никако оној политици и стању у ЕУ након „кризе конституционализма“ (2005-2006), а нарочито монетарно-економске кризе након јаког удара светске економске кризе 2008. године на просторе целе Европе. Светска економска криза продубила је кризу ЕУ и свих њених институција, довела у тешко економско стање читав низ њених држава-чланица, додатно закомпликовала односе чланица, и према Бриселу, и између самих држава што отворено исказују сасвим различите, па и међусобно супротстављене погледе на будућност ЕУ и политике које треба водити. Да је концепт „Западног Балкана“ застарео сматрају и многи експерти, попут Огњана Минчева, директора „Института за регионалне и међународне студије“ из Софије: „Прошла је готово читава деценија од последњих међуетничких сукоба и није основано укључивати читав регион у постконфликтни оквир, пошто се догађају нови изазови и нови процеси и они су у сенци ове постконфликтне агенде који се описује концептом „Западног Балкана.“ Пропаст овог концепта такође куца на врата због чињенице да различите земље у региону имају различите учинке, односно имају различит степен успеха у процесу европских интеграција... То такође доприноси дезинтеграцији концепта „Западног Балкана“. И на крају, питање је да ли овај концепт јесте

добра основа за анализу ситуације у региону Балкана с обзиром на то да се свет брзо мења.¹⁵

Контекст, односно дешавања у свету око Балкана и према Балкану се убрзано мењају, одвијају се убрзане промене – турбуленти процеси на простору Блиског Истока и северне Африке („арапско пролеће“); економско и политичко јачање Турске која прећутно окреће леђа концепту придружења ЕУ и реоријентише се на „неоосманску“ геостратегију повратка, између осталог, и на просторе Балкана; повратак Русије на исте просторе у првом реду кроз геоенергетски сектор (изградња гасовода „Јужни ток“) преко кога се и сама повезује са земљама ЕУ; неспособност да се обузда ескалација системске кризе у ЕУ у првом реду у монетарно-финансијској сфери са негативним последица - по речима Ангеле Меркел - најмање до 2017. године; удаљавање ставова између кључних партнера у ЕУ по читавом низу суштинских питања што несумњиво значи и дуготрајни, деценијски застој у интеграцији балканских кандидата за пријем у ЕУ – све су то посве нови, крупни моменти у мозаику чији се рам више не уклапа у „западнобалканске“ димензије. Ако се томе придода да ни сама ЕУ у процесу решавања сопствене системске кризе сигурно неће изгледати као она ЕУ пре тога - ЕУ што је инаугурисала појам „Западног Балкана“ и одређивала садржину и темпо интеграционих процеса са низом ступњева као и чињеницу, као и да вероватним пријемом још само Хрватске а не-примања „српских земаља“, односно остатка свега онога што је обухватала „западнобалканска“ синтагма и агенда, сам овај појам постаје крајње неподесан за досадашње политичке пројекције.

Напротив, нови мултиполарни импулси, захуктали процеси и утицаји на преосталом „неинтегрисаном“ Балкану у коме средишње место имају „српске земље“ и Србија што су изван „Запада“ а у Европи, односно на тремеђи „Запада“, настајуће „Евроазијске уније“ и „Блиског Истока“ - чине термин „Централног Балкана“ и Србије као „централно-балканске земље“ посве адекватним наспрам нових прилика и

15 Мартиновић Ива „Да ли је концепт „Западног Балкана“ превазиђен?“, *Слободна Европа*, 18.03.2012, http://www.slobodnaevropa.org/content/propast_koncepta_zapadnog_balkana/24519321.html

њихових перспектива. Треба зато, у правцима који се на хоризонтима назире, таквом је називати и тако и радити.

Aleksandar Sasa Gajic

„WESTERN BALKAN” IN CONTEMPORARY POLITICAL DISCOURSE

Summary

Notions in the public sphere are often tools of political discourse which suggests meanings, change perceptions and, then, the acting of those who adopt them, which is the final goal of every discursive affecting. “Western Balkan” is one of such notions in regional geography and politics, in which the historical-development and strategic interest-political projections are united through naming and defining. The notion was invented at the end of 20. century by the EU Officials and it was related to post-conflict management of ex-Yugoslavia territory by EU, and, secondly, for eventual euro-integrations. The papers analyses numerous implications which this notion projects – from unquestioning value of relations between “periphery” and integrative “center”, through covering up of some unpopular aspect of past and the setting of framework for development of “neighborhood relations” up to reconsiderations of all those aspect from point of Serbian interest, and also the adequacy of perspective of that concept in the different international circumstances after the broke out of World economic crisis and coming of multi-polar epoch.

Key words: *“Western Balkan”, political discourse, euro-integrations, post-conflict management, Serbia and EU*

ЛИТЕРАТУРА:

- Анђелковић Драгомир, „Непромишљеност српског политичког језика“, у *Српски национални мазохизам*, Алтера, Београд, 2009.
- Кекић Лазар, „Западни Балкан: прети нова криза“, *Економист*, бр. 140, НИП Е-прес д.о.о., Београд
- Кнежевић Милош, *Балканска пометња*, ДП Ђуро Салај, Београд, 2006.
- Лакићевић Драган, *Архипелаг Балкан*, Институт за европске студије, Београд, 2002.
- Milardović Anđelko, Hrvatska u “trećoj Europskoj ligi”, *Dom i svijet*, 30. listopada 2000. <http://www.hic.hr/dom/316/dom05.htm>
- Рељић Душан, *Русија и западни Балкан*, ИСАЦ Фонд, Београд, 2009.
- Rehn Olli, “Charting Europe’s Changing Shape”, *Europe’s World* (online), Spring 2009, <http://www.europesworld.org/NewEnglish/Home/Article/tabid/191/ArticleType/articleview/ArticleID/21315/Default.aspx>
- Степић Миломир, „Геополитичност ширења ЕУ и положај Србије“, *Српска политичка мисао*, вол. 27, бр. 1/2010.
- Степић Миломир, *Српско питање – геополитичко питање*, Јантар група, Београд, 2004.
- Стојадиновић Миша, „Изазови политичких система на Балкану“, *Српска политичка мисао*, вол. 28, бр. 2/2010.
- Цвијић Јован, „Балканско полуострво“, *Тајна Балкана* (Зборник, ур. Бранислав Матић), СКЦ, Београд, 1995.

Resume

Notions in the public sphere are often tools of political discourse which suggests meanings, change perceptions and, then, the acting of those who adopt them, which is the final goal of every discursive affecting. Therefore, the defining of useful notions, their adoption by followers and, then, their transmission in the public usage are important means of ruling or achieving some other goal. Discourses on the territory of ex-Yugoslavia in the last two decades are representing wide spectrum of political defining and their implications not only in the “narrow” political field, but also on the reflection on phenomenaes which, at the first sight, don't seem “political” at all.

“Western Balkan” is one of such notions in regional geography and international politics, in which the historical-development and strategic-interest projections are united through naming and defining. The notion was invented at the end of 20. century by the EU Officials and it was related to post-conflict management of ex-Yugoslavia territory by EU, and, secondly, for eventual euro-integrations. Therefore, “Western Balkan” was seen as inside fragmented, torn apart geographical totality which is, from one side, reached by the paths of euro-integration, and, from the other side, as space rearranged by the destruction of Yugoslavia with its inherited problems and difficulties which asks for “imported” post-conflict resolutions.

Syntagm “Western Balkans” also defines not only who is most important foreign factor for the achievement of “good neighborhood cooperation”, but also who is the one which represents cultural and value landmark to the all countries in this region: EU - seen as civilization “core” of the West to whom are, by “natural laws”, attracted every “western” (or “westernized”) “periphery”, happily drown into the centripetal, integrative act of the “center”.

The papers analyses numerous implications which this notion projects – from unquestioning value of relations between “periphery” and integrative “center”, through covering up of some unpopular aspect of past, the framework of development of “neighborhood relations”, up to reconsiderations of all those aspect from point of Serbian interest, and also the adequacy of

perspective of that concept in the different international circumstances after the broke out of World economic crisis and coming of multi-polar epoch.

Postconflict-euro-integration notion "Western Balkan", seen through point of Serbian vital interests is mostly inappropriate, because it sets Serbia in the inferior, peripheral position, and also – in the framework of improved "neighboring relation" which tends to cement (by external forces imposed) status quo inviolable for Serbia. Also it is scientifically uncorrect, because Serbia is, geographically and cultural-historically, center of Balkan or the land of "Central Balkans" placed between its western and eastern part and their influences.

Овај рад је примљен 1. новембра 2012. године а прихваћен за штампу на састанку Редакције 20. децембра 2012. године.

Љубомир Кљакић

ИМЕНОВАЊЕ ЈЕ МОЋ

*Светски поредак корпоративне
дистопије и његов језик као средство потчињавања*

Сажетак

У раду се разматра политичка функција и унутрашњи смисао употребе појмова „Југоисточна Европа“, односно „Западни Балкан“, за преименовање простора који се са својим становништвом од 1918. до 2003. самоидентификовао и међународно-правно био признат, познат и препознван под именом „Југославија“. Представљају се аргументи у прилог закључка да је реч о инструментима доминације и субјугације које савез „либералног империјализма“ САД-ЕУ користи за потврду и одржавање конверзије идентитета тог простора и његовог становништва из идентитета активног субјекта на сцени светских послова у идентитет потчињеног и споља администрираног објекта.

Кључне речи: савез тзв. „либералног империјализма“ САД-ЕУ, Југославија, Југоисточна Европа, Западни Балкан, светски корпоративни поредак, светски андрогини поредак, светска влада, рат.

1.

Два оперативна политичка појма за контролу перцепције и производњу сагласности из богатог арсенала пропаган-

де¹ класичног и „новог“, тзв. „либералног“ империјализма,² појам „Југоисточна Европа“ (први пут употребљен 1854) и појам „Западни Балкан“, који је, заправо, дериват сродних појмова такође из 19. века („Западна Илирија“, „Трачко-илирско полуострво“, „Европска Турска“, „Источно питање“, „Западни вилајет“), данас користи империјални савез САД - ЕУ за именовање простора изворне Југославије (минус Словенија, плус Албанија), а то значи да ова два појма употребљава као средства за политичко, војно, економско и културно администрирање тим подручјем и његовим становништвом.³

- 1 Видети, Edward L. Bernays: *Propaganda*, Horace Liveright, New York, 1928; Jacques Ellul: *Propaganda. The Formation of Man's Attitude* (1962), Vintage Books - Random House, New York, 1973; Edward S. Herman & Noam Chomsky: *Manufacturing Consent. The Political Economy of Mass Media* (1988), Vintage - Random House, London, 1994; Noam Čomski: *Propaganda i javno mnenje* (2001), Rubikon, Novi Sad, 2003; такође, Љубомир Кљакић: *Империја и њена пропаганда*, предавање, Трибина Фонда Слободан Јовановић, Коларчева задужбина, Београд, 28. април 2011, видео, YouTube, <http://www.youtube.com/watch?v=eKkjZoGwxRY>,
- 2 Видети, J. A. Hobson: *Imperialism: A Study*, James Pott & Co., New York, 1902; Rosa Luxemburg: *The Accumulation of Capital* (1913), Routledge Classics, London and New York, 2003; Nikolai Bukharin: *Imperialism and World Economy* (1915, 1917), With an introduction by V. I. Lenin, Martin Lawrence Ltd., London, 1929; V. I. Lenjin: *Империјализам као највиши стадијум капитализма. Популярна студија* (1917), V. I. Lenjin: *Izabrana dela*, 1-16, Kultura, Beograd, 1960, 10, str. 7-130; Bernard Semmel: *Imperialism and Social Reform. English Social Thought 1895 - 1914*, George Allen & Unwin Ltdg., London, 1960; Joseph Schumpeter: *Imperialism and Social Classes. Two Essays* (1951), A Meridian Books, The World Publishing Company, Cleveland and New York, 1966; Edward W. Said: *Orientalism* (1978), Penguin Modern Clasic, Penguin Group, London, etc., 2003; Noam Chomsky: *Year 501. The Conquest Continues*, South End Press, Boston, 1993; *JWSR Mini-Symposium: Peter Gowan & The Capitalist World-Empire*, Journal of World-System Research. Vol. X, No. 2, Summer, 2004, pp. 471-540; Alexander Cockburn and Jeffrey St.Clair: *Imperial Crusades. Iraq, Afganistan and Yugoslavia*, Verso, London - New York, 2004; Hanes Hofbauer: *Proširenje EU na istok. Od Drang nah Osten do periferije EU integracije* (2003), Filip Višnjić, Beograd, 2004; Jonathan Nitzan & Shimshon Bichler: *New Imperialism or New Capitalism?*, Review, Vol. XXIX, No. 1, 2006, pp. 1-86; *Encyclopedia of Western Colonialism since 1450*, Thomas Benjamin, editor in chief, Macmillan Reference USA a part of The Thomson Corporation, Thomson Gale, Detroit, New York... etc, 2007; Jonathan Nitzan and Shimshon Bichler: *Capital as Power. A study of order and creorder*, Routledge, London and New York, 2009; Hannes Hofbauer: *Eksperiment Kosovo. Povratak kolonijalizma*, Albatros plus, Beograd 2009; Niall Ferguson: *Civilization. The West and the Rest*, The Penguin Group, London, etc., 2011...
- 3 Видети, на пример, *Western Balkan Countries*, International Bureau of the BMBF (Bundesministerium für Bildung und Forschung), Berlin, <http://www.internationales-buero.de/en/2114.php>; *Western Balkans Initiative launched*,

Другим речима, политичко преименовање простора који се са својим становништвом од 1918. до 2003. самоидентификовао и међународно-правно био признат, познат и препознат под именом „Југославија“ у „Југоисточна Европа“, односно „Западни Балкан“, представља инструмент којим се потврђује и одржава *конверзија* идентитета тог простора и његовог становништва из идентитета активног субјекта на сцени светских послова у идентитет потчињеног и споља администрираног објекта.

По природи саме ствари, ова *конверзија* идентитета, као уосталом и сваки такав поступак *политичког* преименовања кроз историју, представља једноставну и веома уверљиву демонстрацију моћи према потчињеном становништву потчињеног простора. У овом конкретном случају, реч је о демонстрацији моћи, интереса и стратешких циљева империјалног савеза САД - ЕУ према потчињеном становништву потчињеног простора који је се од 1918. до 2003. самоидентификовао и био међународно-правно признат, познат и препознат под именом „Југославија“. Разуме се, (и) ова *конверзија* припада оној класи инструмената и поступака који, сви заједно, конституишу апарат *империјализма* и *колонијализма*, који се од краја седамдесетих година 20. века дефинише и као *културни империјализам*, а од деведесетих година истог столећа, и као тзв. „*либерални империјализам*“.⁴

EBRD, 13 June 2006, Written by Marjola Xhunga, EBRD Communications Adviser, <http://web.archive.org/web/20080616200335/http://www.ebrd.com/new/stories/2006/060521a.htm>; *Launch of the Steering Platform on Research for the Western Balkan countries*, Vienna, 26th June 2006, <http://www.see-era.net/pub/news/view?id=4456>; *Communication from the Commission to the European Parliament and the Council / Western Balkans: Enhancing the European perspective* (SEC(2008) 288), Brussels, 5.3.2008/ COM(2008) 127 fin./ http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/balkans_communication/western_balkans_communication_050308_en.pdf; - *Western Balkan Countries INCO-NET Steering Platform on Research for the Western Balkan countries successfully held in Sarajevo*, UNESCO Venice Office, 07.12.2011, http://www.unesco.org/new/en/venice/about-this-office/singleview/news/steering_platform_on_research_for_the_western_balkan_countries_successfully_held_in_sarajevo/, итд., итд.

- 4 Видети, Robert Phillipson: *Linguistic imperialism*, Oxford University Press, Oxford, 1992; Pierre Bourdieu: *Language and Symbolic Power*, Plity Press, Cambridge, UK, 1992; Edward W. Said: *Culture and Imperialism*, Vintage Books, London, 1993; Marija Todorova: *Imaginary Balkan* (1997), Biblioteka XX vek, Beograd, 1999; David Rothkopf: *In Praise of Cultural Imperialism?*, Foreign Policy, Number 107, Summer 1997, pp. 38-53; Robert Cooper: *The post-modern state and the world order*, Demos, 2000 - 01 - 01, pp. 7 - 43, Erik Hobsbom, Terens Rejndžer,

Поступак *конверзије* „Југославије“ у „Југоисточну Европу“, односно „Западни Балкан“, доследно је спроведен у складу са три начела – у складу са веома старим начелом *именовање је моћ*, у складу са такође старим начелом *poten est oten*, у значењу *име је знак, име је предсказање, име је судбина*, укључујући и дериват *моћ је у имену*,⁵ као и у складу са начелом *најбољи начин да се предвиди будућност јесте да се она произведе*.⁶

Осим што су већ од друге половине 19. века постали саставни део доктрина и техника за *контролу перцепције* и *производњу сагласности*, односно *пропаганде*, комерцијалне, политичке и сваке друге, ови принципи (са веома занимљивом историјом употребе и још занимљивијом историјом тумачења), као и читав систем *контроле перцепције* и *производње сагласности*, односно *пропаганде*, интегрисани су током 20. века у низ академских дисциплина, укључујући овде и

urednici: *Izmišljanje tradicije* (1983), Biblioteka XX vek, Beograd, 2002; John Tomlinson: *Cultural Imperialism: A Critical Introduction* (1991), Continuum, London, 2002; Robert Cooper: *The new liberal imperialism*, The Guardian, Sunday 7 April 2002; Robert Cooper: *Why we still need empires*, The Observer, Sunday 7 April 2002; Robert Phillipson: *English-only Europe? Challenging language policy*, Routledge, London, 2003; *Re-Ordering the World*, Edited by Mark Leonard, The Foreign Policy Centre, London, March 2002, David Harvey: *The new imperialism*, Oxford University Press, Oxford, 2003; Robert Phillipson: *English-only Europe? Challenging language policy*, Routledge, London, 2003; Robert Cooper: *The Breaking of Nations. Order and Chaos in the Twenty-first Century*, Grove Press, New York, 2003; *Cultural Imperialism: Essays on the Political Economy of Cultural Domination*, edited by Bernd Hamm and Russell Smandych, Broadview Press, Peterborough, ON, 2005; The International Commission on the Balkans: *Enlargement of Empire: EU and the Balkans*, The Woodrow Wilson International Center for Scholars, Washington DC, Nov. 9, 2005; Richard Drayton: *Where does the World historian write from? Objectivity, moral conscience, and the past and present of Imperialism*, for the KCL/LSE conference on Contemporary History, London, May 2009...

- 5 У вези са овим проблемским кругом видети интерпретативни простор који је отворен са *Вавилонском библиотеком*, причом Луиса Борхеса из 1939, као и са *Девет милијарди имена Бога*, причом Артура Кларка из 1953; нарочито, *William Goldbloom Bloch: The Unimaginable Mathematics of Borges' Library of Babel*, Oxford University Press, New York, etc., 2008.
- 6 Није сасвим јасно ко је први формулисао ово једноставно правило – ауторство се, зато, приписује различитим личностима – од Абрахама Линколна, преко Дениса Габора и Питера Друкера до Алена Кеја; међутим, то и није важно; ово правило користи се кроз читаву познату историју – свакој акцији која ће се догодити у некој будућности претходни, наиме, имагинативна конструкција и те акције и њених последица; оно што се назива планирање, план, замисао, визија.

номинативни детерминизам,⁷ најновији од академских концепата од интереса у овој ствари. Наука је тако постала пропаганда, пропаганда је тако постала наука. Драматичне разлике овог конвертовања пропаганде у науку и науке у пропаганду данас се рефлектују као битно својство историјске и антрополошке кризе у којој се налази човечанство уопште и дубоке кризе савремених друштвених наука посебно. Добибли смо тако земаљско *царство мрака* којим управља онај *савез обманљивача* о чијем нас постојању и опасним намерама у *Левјатану* обавештава Хобс.⁸

2.

Политички појмови „Југоисточна Европа“ и „Западни Балкан“, који су, уосталом, синоними, имају за функцију да делотворно именују тзв. „фактичко стање“ унутрашњег поразца произведено кроз разбијања, фрагментацију и субјугацију Југославије у светском рату за југословенско наслеђе 1991 - 2001. Светским ратом за југословенско наслеђе 1991 -

7 *Нормативни детерминизам, Nominative determinism*, теорија која налази да лична имена могу имати извесну улогу у одређивању главних аспеката нечијег живота, посла, професије, чак и карактера; реч је о савременој академској варијацији концепта *nomen est omen*; као нови академски појам, *нормативни детерминизам* први пут је употребљен 1994. у колумни *Feedback* часописа за популаризацију науке *The New Scientist*. Сматра се, међутим, да се историјат модерног научног испитивања овог феномена може пратити од 1952. и Јунгове теорије синхронитета. Како год да било, проблем је отворен, а дискусија је у току.

8 „Царство мрака, шта је! Поред тих суверених власти, *божанске* и *људске*, о којима сам досад расправљао, помиње се у Светом писму још једна власт, наиме (*Ефесцима посланица* VI, 12) *царство управљача таме овога света*; (*Јеванђеље по Матеју*, XII, 20) *царство сатане*; и (*Јеванђеље по Матеју* IX, 34) *кнежевство Велзевула над ђаволима*, што ће рећи над утварама које се јављају у ваздуху па се стога сатана назива и (*Ефесцима посланица* II, 2) *кнез који влада у вјетру*, а пошто влада у таме овога света (*Јеванђеље по Јовану* XVI, 11), *кнез овога света* и, следствено томе, они који се налазе под његовом влашћу, у супротности према вернима (који су *деца светлости*), називају се *деца мрака*... Кад се све то има у виду, царство мрака, како је на тим и другим местима у Светом писму изложено, није ништа друго до *савез обманљивача* који, да би у садашњем свету добили власт над људима, настоје да мраком и погрешним учењем угасе у њима светлост природну и светлост јеванђељску и да их на тај начин спрече да се припреме за будуће Царство Божје.“ *Tomas Hobbs: Levijatan ili materija, oblik i vlast države crkvene i građanske*, I-II, Gradina, Niš, 1991, II, Deo IV, *O carstvu mraka*, Glava XLV, *O duhovnom mraku usled pogrešnog tumačenja Svetog pisma*, стр. 207.

2001, наиме, југословенски простор са својим становништвом насилно је трансформисан и структурисан у фрагментисано подручје које данас има статус ново-феудалне *ничије ствари, res nullis*. И са становишта раног и класичног империјализма, као и са становишта „новог“, тзв. „либералног империјализма“, то значи да је сада и овде реч о простору нео-феудалних „неорганизованих територија“, односно „нецивилизованих“, „варварских“ земаља које су, истовремено, и узорни постмодерни случајеви тзв. „пропалих држава“, „failed states“.

Са оба становишта, и са становишта раног и класичног империјализма, и са становишта „новог“, тзв. „либералног империјализма“, тако неуређен простор може бити једино у надлежности онога ко поседује фактичку, делотворну, дакле суверену моћ да га *споља* трансформише, уреди и да њиме *споља* ефективно управља. А то значи да поседује моћ довољну да *споља* преименује, преобликује и ограничи предметни простор и његове становнике, да га и да их изнутра институционално организује као спољашњу реплику *свог* унутрашњег поретка, као *свој* спољашњи посед и продужетак, и да, следствено, такав простор и његове становнике интегрише унутар *свог* светског поретка „цивилизованих“ народа, као *своју* граничну област.

Следствено, појмови „Југоисточна Европа“ и „Западни Балкан“ имају да делотворно именују ово тзв. „фактичко стање“ унутрашњег пораза произведено кроз разбијања, фрагментацију и субјугацију Југославије 1991 - 2001; да одреде оквир и унутрашњи садржај тог стања као општи и дугорочни оквир и образац који треба да омогуће све опште психолошке, социјалне, економске и политичке услове неопходне за успех моралног слома и масовне „идентификације са агресором“ потчињеног становништва, услове такође неопходне да се код тог становништва производе масовна представа о себи као о људима и заједницама ниже врсте који, управо због тога, немају други избор него да пристану на спољашње успостављање поретка „добровољног ропства“; да буду важан део апарата за масовну контролу перцепције чија је основна улога да процес „идентификације са агресором“ и успоста-

вљања поретка „добровољног ропства“ што више прикрије и учини невидљивим.⁹

Од 1978 - 1981. до данас савез „либералног империјализма“ САД - ЕУ демонстрира управо ову и овакву моћ да се неки простор и његово становништво, по правилу слабији, а у овом посебном случају простор и становништво Југославије, *споља* трансформише, уреди и да се њиме *споља* ефективно управља, да се он и његови становници *споља* преименују, преобликују, ограниче и институционално организују као реплика унутрашњег поретка агресора, као његов спољашњи посед и продужетак, кога ће, када процес масовне „идентификације са агресором“ буде довољно одмакао и постане практично неповратан, агресор интегрисани унутар *свог* светског поретка „цивилованих“ народа, као *своју* граничну област. Светски поредак који је тај „нови“, тзв. „либерални империјализам“ САД - ЕУ успоставио током последње деценије 20. века, од 1989 - 1991. до 1999 - 2001, је сте светски корпоративни поредак, још прецизније, светски поредак корпоративне дистопије, оно *царство мрака* којим управља Хобсов *савез обмањивача*.

Овде свакако треба истаћи чињеницу да се у тој истој деценији од 1989 - 1991. до 1999 - 2001, симултано одвијају три процеса од значаја за читав свет и његову будућност – рат за разбијање, фрагментацију и субјугацију Југославије; трансформација *економске* Европске заједнице у *политичку* Европску унију; успостављање *андрогиног светског поретка*, кога – погрешно – називају једнополни, односно униполарни светски поредак, у коме су САД на себе преузеле улогу *андрогиног* империјалног суверена. Симултано одвијање ова три процеса никако није пука историјска коинциденција. Управо је супротно. Наиме, ова три процеса налазе се у међусобном односу узајамног условљавања, будући да рат за разбијање, фрагментацију и субјугацију Југославије, као и исход

9 О феномену „идентификације са агресором“, видети Vladimir Dedijer: *Književnost i istorija*, Rad, Beograd, 1985, *Književnost i istorija u totalitetu istorijskog procesa*, стр. 61 - 142; Vladimir Dedijer: *Vatikan i Jasenovac. Dokumenti*, Rad, Beograd, 1987, *Verske institucije i nasilno preobraćanje*, predgovor, стр. 9 - 44; Ljubomir Kljakić: *Oslobađanje istorije*, I, *Početak puta*, Arhiv Kljakić, Beograd 1993, стр. 3 - 14, стр. 95 - 145. О феномену „добровољног робства“ видети класично дело, Etjen de la Boesi: *Rasprava o dobrovoljnom ropstvu* (1548, 1549), Filip Višnjić, Beograd, 2001.

тог десетогодишњег рата, није друго него нужан историјски услов који се мора испунити да би се успешно остварило *велико дело трансмутације* старог светског поретка у нови *андрогини светски поредак*, дакле у светски поредак корпоративне дистопије. То је оно Хобсово *царства мрака*, којим суверено влада светски ново-феудални *савез обманљивача*, транснационални савез корпоративне моћи САД и Европске уније који на великој сцени светских послова наступа у лику *андрогиног империјалног суверена*.

Као што је то лепо објаснио Мајкл Манделбаум, један од идеолога андрогиног светског поретка корпоративне дистопије, моћ савеза „новог“ тзв. „либералног империјализма“ САД - ЕУ заснива се на доктрини по којој САД данас представљају једину силу, тзв. супер-силу, која може да свој поредак истовремено успоставља и одржава и као унутрашњи, и као спољашњи, светски поредак. У складу са овим ексклузивним својством идеалног андрогина, „Америка делује као светска влада“, како то на истом месту истиче Манделбаум. Улога „светске владе“ коју је на себе преузела „Америка“ па следствено и „делује као светска влада“, последица је „чињенице“ да у овом „тренутку“ историје, према истом Манделбауму, управо САД представљају једину људску творевину на планети која поседује „*Ordnungmacht*, моћ да твори поредак“, и унутар, и изван својих граница.¹⁰ Следе ли се импликације овог Манделбаумовог „налаза“, а има ли се у виду тврда чињеница да је „*Ordnungmacht*, моћ да (се) твори поредак“ заправо у рукама оне корпоративне фракције „новог“, тзв. „либералног империјализма“ која ефективно доминира и суверено управља самим Сједињеним Државама, онда следи да је заправо ова иста корпоративна фракција такође и она структура моћи у савременом свету која суверено може деловати и која, следствено, заиста суверено и „делује као светска влада“ –иста корпоративна фракција *свој* поредак истовремено успоставља и одржава као *унутрашњи* поредак САД, и као *спољашњи*, светски поредак.

Конвертован у ново-феудалну *ничију ствар*, *res nullis*, данашњи југословенски простор потчињен је, дакле, савезу

10 Majkl Mandelbaum: *Treba li svetu Golijat. Kako Amerika deluje kao svetska vlada u 21. veku* (2005), Filip Višnjić, Beograd, 2006, , стр. 23, 32.

„новог“, тзв. „либералног империјализма“ САД - ЕУ, његовој „светској влади“ и његовом светском поретку корпоративне дистопије. Последично, фрагментизовани, потчињени и преименовани југословенски простор са својим заједницама, заробљен је унутар чврстих координата режима спољашње империјалне доминације, надзора, управљања и експлоатације. Наиме, захваљујући „корисним идиотима“ као локалним агентима савеза „новог“, тзв. „либералног империјализма“ САД - ЕУ и његове „светске владе“, светски поредак корпоративне дистопије успостављен је унутар југословенског простора као „унутрашњи“ поредак „меке окупације“, масовне „идентификације са агресором“ и масовног „добровољног ропства“.

Систематским коришћењем појмова „Југоисточна Европа“ и „Западни Балкан“, као битних инструмената за спровођење тзв. „меке моћи“ којима располаже, савез „новог“, тзв. „либералног империјализма“ САД - ЕУ успоставља, организује и одржава тај и такав поредак „меке окупације“, „идентификације са агресором“ и „добровољног ропства“ као чврст „унутрашњи“ оквир и образац целокупног социјалног и приватног живота потчињених заједница. Следствено, „фактичко стање“ структурирано је као „вечна“ немоћ потчињених локалних заједница, данас тзв. независних држава, као основно антрополошко, морално, културно, политичко и економско својство „вечне“ кризе и немоћи сваке од њих, свих њих узетих заједно, али и сваког од њихових појединачних припадника. Појмови „Југоисточна Европа“ и „Западни Балкан“ представљају, дакле, битне инструменте тзв. „меке моћи“ коју САД-ЕУ користи за одржавање и репродукцију тзв. „фактичког стања“ на југословенском простору као локалног деривата андрогиног светског поретка, односно као локалног андрогиног поретка „корисних идиота“, „идентификације са агресором“, „меке окупације“ и „добровољног ропства“. Са становишта идеолога, оперативаца и администратора андрогиног поретка, он нити има, нити може имати алтернативу.

3.

Али, чак се и савез „новог“, тзв. „либералног империјализма“ САД - ЕУ упиње да своје постојање, своје деловање

и свој андрогини поредак представи као легитиман и легалан. Отуда и тај савез, и његова „светска влада“ и његов светски поредак корпоративне дистопије, раде више него ико пре њих у познатој историји на стварању глобалне представе о легалности и легитимности свог постојања и свог деловања. Томе служи веома разуђени, веома софистицирани, научно утемељени и технолошки апсолутно подржани пропагандни систем за оправдавање „либералног империјализма“. Занимљиво је то што се и данас читав овај веома комплексни систем *контроле перцепције и производње сагласности*, односно *пропаганде*, заснива на вредносним представама које су се искристалисале током тридесетих и четрдесетих година 19. века у амбијенту америчког национализма, романтизма, раног империјализма и расправа унутар Демократске странке САД (тзв. Џексонови демократи). У самом језгру ових вредносних представа налазе се две које су стекле статус религиозних догми. Обе догме иницијално су формулисане 1839. и 1846. у три надахнута пропагандно-активистичка новинска чланка извесног Џона Л. О’Саливена, тадашњег горљивог активисте Демократске странке, који је, пун полета, прогласио да сам Бог интервенише на страни САД у три крупна догађаја од интереса за ту земљу. Реч је о рату САД против Мексика, о једностраном преузимању британске Територије Орегон од стране САД, као и о случају анексије независне Републике Тексас од стране САД. Тумачећи позицију САД у ова три случаја, О’Саливен је формулисао своје две представе о САД које ће ускоро постати догме. То су догма о „америчкој изузетности“, „American exceptionalism“ и, нарочито, догма „објављене судбине“, „manifest destiny“.

По изворној О’Саливеновој интерпретацији, сам Бог доделио је Сједињеним Државама нарочиту „мисију да искупе стари свет (својим) високим примером... генеришући потенцијале нове земље за изградњу новог неба“ и да, као земља „великог експеримента слободе“, „the great experiment of liberty“, испуне своју „објављену судбину“ и прошире идеале америчке републике и њене демократије прво широм континента, а потом и широм света... итд.¹¹

11 *Manifest Destiny and Empire: American Antebellum Expansionism* By Robert W. Johannsen, John M. Belohlavek, Sam W. Haynes, Christopher Morris, Thomas R. Hietala, Samuel J. Watson, Robert E. May, Texas A&M University Press, 1997;

Разуме се, поред тада још живог патоса америчке револуције и рата за независност, у О'Саливеновој интерпретацији „објављене судбине“, препознајемо и утицај оне миленаристичке и месијанске самоидентификације Кристифора Колумба са Божјим изаслаником и *Откровењем* св. Јована. Своју миленаристичку и месијанску самоидентификацију Колумбо је документовао 1500. године, у једном писму које је написао током своје треће пловидбе у „Хиспану“, „Хиспаниолу“ (лат., *Hispana, Hispaniola*, шпан., *La Isla Española, Шпанско острво, La Española*, креол. *Israyola*, изворно, на језику аутохтоног народа Arawak Taino, *Haití, Планинска земља*, највеће острво у Карипском мору, на коме се данас налазе републике Санто Доминго и Хаити), прву савремену европску колонију у Америкама: „Мене је Бог изабрао за свог поклисара, показавши ми на коју се страну налази *ново небо* и *нова земља* о којима је Господ говорио кроз уста Светог Јована у његовој Апокалипси, а које је Исаија пре тога спомињао.“

Као манифестације Божје промисли, догме „америчка изузетност“ и „објављена судбина“ не подлежу никаквом доказивању и никаквој дискусији, оне су неупитне јер као „чуда“ припадају класи трансприродних, трансисторијских и трансљудских манифестација. Следствено, оне су ствар веровања и вере, па је на људима да их се доследно придржавају, да их следе и да их као Божју вољу увек изнова, и увек дословно спроводе. Испуни ли се тај услов, све је могуће, све је дозвољено и све је опроштено. Чак и сваки рат, чак и највећи злочини почињени у име испуњења „објављене судбине“ и „америчке изузетности“. Ово стање чињеница веома добро документује импресивни, статистички преглед од укупно 482 војне операције (ратови, војне интервенције, употреба војске против цивила у унутрашњим сукобима, друго) које су за протеклих 229 година, од 1783. и краја рата за независност до данас, водиле и воде све владе САД, како у земљи, тако и широм света. Иако непотпун – наиме из њега су из-

God's New Israel: Religious Interpretations of American Destiny, Rev Upd edition, Edited by Conrad Cherry, The University of North Carolina Press, Chapell Hill, NC, October 28, 1998; Thomas R. Hietala: *Manifest Design: American Exceptionalism and Empire* (1985), Revised Edition, Cornell University Press, New York, 2003...

остављене све војне операције које су планирале, организовале и спроводиле владе САД не користећи властите војне ефикасности, као и све војне операције које су планирале, организовале и спроводиле или специјализоване обавештајне агенције те земље, или њене корпорације – овај статистички преглед помаже нам да историју испуњења „објављене судбине“ и „америчке изузетности“ препознамо и као „стање“ *перманентног рата и ратне привреде* у коме се САД налазе већ 229 година и у коме ће се, сва је прилика, налазити још дуго. У познатој историји не постоји сличан пример.¹²

Следствено, и сви амерички председници и њихове владе за протеклу тридесет и једну годину (Роналд Вилсон Реган, 40. председник, 1981 - 1989; Џорџ Херберт Вокер Буш, 41. председник, 1989 - 1993; Вилијем Џеферсон Бил Клин-

12 Ево те неславне статистике – курзивом су о значене врсте ратова и других војних операција, а њихов број по врстама и времену означен је болдом. *Ратови и друге војне операције изван граница*, 1775 - 1799: 7; 1800 - 1809: 3; 1810 - 1819: 13; 1820 - 1829: 7; 1830 - 1839: 7; 1840 - 1849: 10; 1850 - 1859: 21; 1860 - 1869: 15; 1870 - 1879: 8; 1880 - 1889: 6; 1890 - 1899: 21; 1900 - 1909: 15; 1910 - 1919: 26; 1920 - 1929: 14; 1930 - 1939: 4; 1940 - 1944: 6; 1945 - 1949: 12; 1950 - 1959: 8; 1960 - 1969: 8; 1970 - 1979: 11; 1980 - 1989: 29; 1990 - 1999: 31; 2000 - 2009: 19; 2010 - 2012: 7; *тзв. амерички индијански ратови*, 1776 - 1997: 73. *Ратови и друге војне операције унутар граница, пресељење становништва*, 1830-те - 1946: 5; *оружани устанци и побуне робова*, 1663 - 1973: 26; *ранчерски ратови*, 1866 - 1923: 9; *крваве породичне освете*, 1884 - 1891: 2; *бескрвни гранични спорови*, 1835 - 1932: 8; *тероризам, парамилитарне групе, герила*, 18. и 19. век, 1780 - 1874: 8; *тероризам, парамилитарне групе, герила*, 20. и 21. век: 9; *спорови између радника и пословодства*, 1877 - 1921: 5; *покушаји државне и националне сецесије*, 1776 - 1865: 7; *немири и јавни нереди*, 1943 - 1992: 4; *разно*, 1769 - 1993: 16; *побуне цркве Светаца последњих дана*, 1838 - 1858: 2; *тексашки ратови*, 1835 - 1841: 2. *Укупно ратова и других војних операција*, (1663) 1775 - 2012: 482. Најдужи од свих ових ратова и војних операција био је тзв. хладни рат; трајао је пуне 44 године, од 1947. до 1991. *Timeline of United States military operations*, Wikipedia, приступљено: 24. 12. 2012, http://en.wikipedia.org/wiki/Timeline_of_United_States_military_operations; такође, *List of wars involving the United States*, Wikipedia, приступљено: 24. 12. 2012, http://en.wikipedia.org/wiki/List_of_wars_involving_the_United_States; нарочито, William Blum: *Killing Hope. U.S. Military and CIA Interventions Since World War II*, Part I, Zed Books, London, 2004; аутор овде детаљно интерпретира 55 посебних случајева војних и обавештајних интервенција које су САД предузимале од 1945. до 1994, а као 56. случај наводи читав комплекс војно-обавештајних интервенција САД широм света које су покренуте 1992, и у којима САД отворено наступају као Империја; такође, он овде осветљава војно-обавештајне завере за физичку ликвидацију „неподобних“ шефова чак 39 страних земаља које је организовала и спроводила влада САД између 1949. и 2003. године.

тон, 42. председник, 1993 - 2001; Џорџ Вокер Буш, 43. председник, 2001 - 2009; Барак Хусеин Обама II, 44. председник, 2009 - 2013), 2013 - 2017) од када човечанство има посла са офанзивом савеза „либералног империјализма“ САД - ЕУ и успостављањем светског андрогиног поретка корпоративне дистопије, а основано можемо претпоставити да ће тако бити и за наредне четири године (Барак Хусеин Обама II, 44. председник, други мандат, 2013 - 2017), али и дуже, дали су изванредан лични и институционални допринос испуњењу „објављене судбине“ и „америчке изузетности“ одржавајући и стално унапређујући „стање“ *перманентног рата и ратне привреде*.

Конверзија идентитета простора и становништва који су између 1918. и 2003. били међународно-правно признати, познати и препознавани под именом „Југославија“ из идентитета активног субјекта на сцени светских послова у идентитет потчињеног и споља администрираног објекта под именом „Југоисточна Европа“, односно „Западни Балкан“, припада класи феномена овог *перманентног рата* и ове *ратне привреде*.

Ljubomir Kljatic

GIVING THE NAME IS POWER

Summary

In the paper is considered the political function and inner sense of the use of terms "South-Eastern Europe" and "Western Balkan", for changing the name of the space which was, together with its inhabitants, from 1918. to 2003. self-identified and recognized from the point of view of the international law, but also widely known under the name of "Yugoslavia". The arguments are represented in favour of the conclusion claiming that the mentioned terms serve as the instruments of domination and subjugation which is used by the alliance of "liberal imperialism" USA-EU for the confirmation and maintaining of conversion of the identity of this space and its inhabitants from the identity of the

active subjects on the level of world affairs toward to the identity of subjugated and externally administrated object.

Key-words: alliance of so-called "liberal imperialism" USA-EU, Yugoslavia, South-Eastern Europe, Western Balkan, world corporative order, world androgene order, world government, war.

Литература:

- Bukharin, Nikolai: *Imperialism and World Economy* (1915, 1917), With an introduction by V. I. Lenin, Martin Lawrence Ltd., London, 1929.
- Dedijer, Vladimir: *Književnost i istorija*, Rad, Beograd, 1985.
- Dedijer, Vladimir: *Vatikan i Jasenovac. Dokumenti*, Rad, Beograd, 1987.
- Kljakić, Ljubomir: *Oslobađanje istorije*, I-III, I, *Početak puta*, Arhiv Kljakić, Beograd 1993.
- Кљакић, Љубомир: *Криза. Корисни идиоти и колапс Србије*, Библиотека Књиге слободне Србије, Печат и Фонд Слободан Јовановић, Београд, 2011.
- Lenjin, V. I.: *Imperijalizam kao najviši stadijum kapitalizma. Popularna studija* (1917), *Izabrana dela*, 1-16, Kultura, Beograd, 1960, 10.
- Luxemburg, Rosa: *The Accumulation of Capital* (1913), Routledge Classics, London and New York, 2003;
- Mandelbaum, Majkl: *Treba li svetu Golijat. Kako Amerika deluje kao svetska vlada u 21. veku* (2005), Filip Višnjić, Beograd, 2006.
- Rothkopf, David: *In Praise of Cultural Imperialism?*, Foreign Policy, Number 107, Summer 1997, pp. 38-53.
- Said, Edward W.: *Orientalism* (1978), Penguin Modern Classics, Penguin Group, London, etc., 2003.
- Said, Edward W.: *Culture and Imperialism*, Vintage Books, London, 1993.
- Todorova, Marija: *Imaginarni Balkan* (1997), Biblioteka XX vek, Beograd, 1999.

- Ferguson, Niall: *Civilization. The West and the Rest*, The Penguin Group, London, etc., 2011.
- Hietala, Thomas R.: *Manifest Design: American Exceptionalism and Empire* (1985), Revised Edition, Cornell University Press, New York, 2003.
- Herman, Edward S. & Noam Chomsky: *Manufacturing Consent. The Political Economy of Mass Media* (1988), Vintage - Random House, London, 1994.
- Hofbauer, Hanes: *Proširenje EU na istok. Od Drang nah Osten do periferije EU integracije* (2003), Filip Višnjić, Beograd, 2004.
- Hofbauer, Hannes: *Eksperiment Kosovo. Povratak kolonijalizma*, Albatros plus, Beograd 2009;
- Hobson, J. A.: *Imperialism: A Study*, James Pott & Co., New York, 1902.
- Schumpeter, Joseph: *Imperialism and Social Classes. Two Essays* (1951), A Meridian Books, The World Publishing Company, Cleveland and New York, 1966.
- Cockburn, Alexander and Jeffrey St.Clair: *Imperial Crusades. Iraq, Afganistan and Yugoslavia*, Verso, London - New York, 2004.
- Chomsky, Noam: *Year 501. The Conquest Continues*, South End Press, Boston, 1993.

Овај рад је примљен 15. новембра 2012. године а прихваћен за штампу на састанку Редакције 20. децембра 2012. године.

*Мирјана Радојичић**

**У СЛУЖБИ ПОМИРЕЊА
ДОНЕДАВНО ЗАРАЂЕНИХ НАРОДА
ИЛИ ИНТЕРПРЕТАЦИЈЕ УЗРОКА
ЊИХОВОГ СУКОБЉАВАЊА?**

*Цивилно друштво Западног Балка-
на на размеђу миленијума***

Сажетак

У тексту ауторка покушава да идентификује основне узроке неуспеха, или, прецизније узев, само делимичног успеха западно-балканског цивилног друштва, односно невладиних организација као његове кључне организационе форме, у процесима помирења и обнављања сарадње између донедавно зарађених ех-југословенских народа. Кратком анализом њиховог једноиподеценијског деловања, она их налази у њиховој већим делом тенденциозној, пречесто редуccionистичкој, а неретко и експлицитно фалсификаторској интерпретацији ех-југословенског случаја, уместо његовог декларисаног

* Институт за филозофију и друштвену теорију, Универзитет у Београду

** Рад је реализован у оквиру пројекта Института за филозофију и друштвену теорију у Београду (бр.43007), који финансира Министарство за просвету и науку Републике Србије у оквиру програма Интегрисаних и интердисциплинарних истраживања за период 2011-2014. године. Његова краћа верзија је презентована на скупу "Western Balkans: From Stabilisation to Integration" одржаном у Институту за међународну политику и привреду 7-8. јула 2012. годину и представљала је истраживачки одговор на једну од подтема скупа: „Невладине организације Западног Балкана и њихов допринос помирењу и унапређењу сарадње у региону“.

хуманитарног и пацификаторског третирања, као самонаметнутој мисији за коју су исте имале премало стручних квалификација, а превише крипто-политичких и профитерских мотива. Као такве, оне су, сматра ауторка, више доприносиле моралној конфузији, социјалној дестабилизацији региона и даљем групно-психолошком дистанцирању народа који га насељавају, него њиховом жељеном помирењу као претпоставци продуктивне сарадње и сигурног напредовања вишегодишњим ратовима девастираног простора на којем живе. Што јасније рефлектује ове депримирајуће ефекте свог досадашњег деловања и што пре пристане на редифиницију своје, до сада углавном погрешно конципиране мисије, односно њено свођење у границе декларисаног и друштвено очекиваног, тим пре ће, закључак је ауторке, локални невладин „сектор“ почети увећавати свој невелики социјални кредибилитет и постајати респективан фактор разрешења вишедеценијске политичке „енигме“ простора Западног Балкана.

Кључне речи: Западни Балкан, цивилно друштво, распад/разбијање Југославије, међуетничко помирење.

Распад/разбијање друге по реду државне заједнице јужнословенских народа засигурно је једно од најтрауматичнијих колективних искустава житеља региона у, и иначе им нимало наклоњеном и нетом минулом, двадесетом веку. Серија вишегодишњих и бруталних међуетничких ратова у којима је скончавала европска „Америка у малом“, оставила је за собом групно-психолошке баријере за које ни најистрајнији оптимисти међу истраживачима трагичне западно-балканске недавне прошлости, нису веровали да ће бити лако и брзо уклоњене. Упркос чињеници да је у тој важној друштвеној мисији у протеклих петнаестак година било ангажовано мноштво социјалних актера (културних, уметничких, научних, спортских, цивилно-друштвених,...) њени ефекти су, рекло би се, знатно мањи и од тих, сасвим скромно пројектованих. Намера ми је да у тексту који следи покушам да идентификујем основне узроке неуспеха или, прецизније речено, само делимичног успеха активности једног од агилнијих мисионара помирења, те обнављања и интензивирања сарадње између донедавно зараћених јужнословенских народа – за-

падно-балканског цивилног друштва, односно невладиних организација као његове кључне организационе форме. Потом бих се кратко осврнула на актуалне последице тог неуспеха по стабилност и просперитет региона, и најзад, у кључном делу рада, указала на могуће правце редефинисања досадашњег цивилно-друштвеног приступа овом крупном задатку пред којим су се нашла друштва и државе настале на рушевинама социјалистичке Југославије.

Ка назначеном циљу овог кратког истраживања полазим од етимолошког увида да је у основи глаголске именице „*помирење*“ термин „мир“ као језичка ознака међугрупног односа контрарног оном који се именује ратом. Дакле, стабилизовање и осигуравање *мира*, успостављеног углавном спољном интервенцијом (истом оном којом су, истини за вољу, створене снажне претпоставке за његово нарушавање) јесте, или би бар требало да буде, жељени, односно намеравани исход процеса помирења етноса који насељавају просторе који се и данас, две деценије након краха државне заједнице која их је безмало осам деценија политички интегрисала, понегде именују *Југосфером*. Историјско искуство – оно стицано колективним бивствовањем на просторима о којима је реч и додатно – подучава, међутим, да је само *праведан* мир стабилан и трајан мир. Један, мада не и једини, нити најважнији, али засигурно значајан елеменат праведности жељеног мира на просторима некадашње Југославије¹ јесте и

1 У *ex*-југословенском „случају“, с обзиром на његове узроке и поводе, та праведност би превасходно подразумевала на јасном и *доследно* спроведеном принципу извршено државно-територијално разграничење народа који су (сви изузев српског) референдумски израженом вољом разградили државну заједницу у којој су више од седам деценија заједно живели. Психолошка димензија међунационалног помирења и из њега проистеклог мира – узајамни опроштај починиоцима злочина, рекреирање изгубљеног поверења као неопходне основе будуће сарадње и напредовања региона, може, усуђујем се да устврдим – бити само *комплементарна* а не *супститутивна* за ону прву његову димензију или, можда пре, нужну претпоставку. Јер, ратови се не окончавају да би се сукобљене стране помириле, иако оне то по окончању сукоба углавном пре или касније учине, већ да би осигурале остварену победу, или, пак, у доживљеном поразу поштеделе себе потпуног уништења. Процес помирења схваћеног у том ужем, социјално-психолошком смислу бива и додатно пролонгиран у случајевима попут *ex*-југословенског у којима остварене ратне победе нису резултат моралне беспрекорности политичких претензија победника, нити је доживљени пораз исход моралне суспектно-сти политичких аспирација у њима пораженог учесника

ваљана, то јест *објективна* и на *чињеницама* заснована интерпретација узрока, односно разлога његовог бруталног нарушавања са многоврсним, и данас већ свима добро знаним последицама. Међуетнички ратови на подручју некадашње Југославије нису, наиме, отпочињали како би се у њима чинили злочини, што би се, апсолутизацијом те њихове, несумњиво најтрагичније – злочиначке димензије на којој превасходно србијански невладин сектор инсистира, могло погрешно закључити; њихов мотив је било уверење једног дела њихових унутрашњих актера у неправедност већ постојећих, „републичких“ линија разграничења на рушевинама СФРЈ настајућих држава, уверење које је с обзиром на политичку технологију „свршеног (сецесионистичког) чина“ другог дела актера вишегодишњег распада/разбијања II Југославије, убрзано водило рату као најизгледнијем начину исправљања те перципиране неправедности. Својим реактивним (уместо превентивним), недоследним (уместо принципијелним), милитантним (уместо миротворним) приступом кризи, међународна заједница, односно у том политичко-историјском тренутку најутицајнији њени државни актери, су активно и пресудно доприносили ескалирању међуетничких тензија до тачке у којој ниједна алтернатива рату, народима Западног Балкана није више изгледала довољно убедљива и ефективна. Тако је, синергијом унутрашњих и спољних агенаса, у свим својим фазама (хрватској, босанскохерцеговачкој, косовскометохијској) криза неумитно клизила ка погубнијим од свих других могућних – ратним „разрешењима“, са свеколиким багажом њихових трагичких реперкусија.

Својом, већим делом тенденциозном, пречесто редуционистичком, а неретко и експлицитно фалсификаторском *интерпретацијом* на тим основама насталог *ex-југословенског „случаја“* (уместо његовог декларисаног хуманитарног и пацификаторског третирања²), као самонаметнутом мисијом за коју је углавном имао премало стручних квалификација, а превише крипто-политичких и профитерских мотива, западно-балкански „трећи сектор“, у првом реду његов србијански

2 Деловање оних сегмената локалног цивилног друштва који су остајали привржени таквом приступу *ex-југословенском случају*, незаслужено је остало у дугој и тамној сенци претежно интерпретаторске активности других његових, у јавности презаступљених делова, које имам у виду у овом тексту.

део, је већим делом својих активности у протеклих петнаестак година више доприносио моралној конфузији, социјалној дестабилизацији региона и даљем групно-психолошком дистанцирању народâ који га насељавају, него њиховом помирењу схваћеном у претходно назначеном смислу, као претпоставци продуктивне сарадње и сигурног напредовања вишегодишњим ратовима девастираног простора на којем живе.³ Штавише, његовим деловањем регионалним социјалним срединама наметнута *борба за интерпретацију* ех-југословенског случаја испоставила се не мање жестоком од оне претходеће јој – оружане борбе, и као таква задобила је статус њеног наставка другим, неоружаним средствима, којима је требало постићи оно што је остало нереализовано оружаном - *потпуни* национални, државни и морални пораз једне, *српске* стране у ратовима за ех-југословенско територијално наслеђе.

У том цивилно-друштвеном наставку западно-балканских ратова с краја минулог столећа другим, овога пута вербалним средствима, привилеговано место је задобила *манипулација* њиховом најнехуманијом и најтрауматичнијом – злочиначком димензијом или, прецизније говорећи, злочинима само једне, већ поменуте, међу бројним, у њима сукобљеним етничким скупинама. Основни елементи те интерпретативне стратегије били су, као што је познато, *хипертрофирање* броја не-српских жртава западно-балканских оружаных сукоба с краја прошлог века⁴ и *деконтексту-*

3 Један део разлога за то је свакако садржан у чињеници да, иако нису оскудевале ни у хуманистички високо образованим појединцима у својим редовима, на захтевном задатаку интерпретирања најсложеније политичке кризе која је потресала европски континент од II светског рата наомамо, невладине организације на које реферирам на овом месту су ангажовале углавном своје, у образовном смислу нижеразредне кадрове, претежно стасале у државно- и партијско-бирокуратским структурама II Југославије и у време њеног трајања владајуће – комунистичке партије. Овом приликом остављам по страни питање од, иначе, прворазредног истраживачког значаја, како је могла постати друштвено толерабилна, а државно-политички чак и форсирана, ова инверзија њихове друштвене мисије – од, номинално и декларативно узев, заштитите и унапређења људских права и слобода, ширења културе мира и ненасиља, афирмације идеја мултикултурализма и толеранције – до *de facto* императивно наметане *интерпретације* догађаја из новије прошлости региона на чијим просторима, упркос томе, још увек несметано делују.

4 Тако, према налазима председнице *Хелсиншког одбора за људска права* у

ализација околности под којима су злочини над њима почињени, односно њихово изузимање из дугог ланца *узајамно се провоцирајућих* злочина свих страна у ратовима у којима је скончавала социјалистичка Југославија. Упорним практиковањем те стратегије, уместо статуса мање-више „равноправних“ партиципаната у бројним злоделима којима су последњи западно-балкански ратови дописивали нове странице ионако преобимне збирке двадесетовековних европских ратно-злочиначких прегнућа, не-српским актерима ратног распада СФРЈ упорно је обезбеђивана „привилегована“ позиција *апсолутне жртве*, приправне да од других перманентно очекује извињење и никада не тражи опроштај. Тако је неосновани (ако уопште аутентичан, а не вешто фингиран), *страх од релативизације* над њима извршених злочина до које би, како се тврдило, дошло њиховим смештањем у шири злочиначки контекст недавне западно-балканске ратне прошлости, производио *реалност њихове апсолутизације* као понуђене основе заговараног помирења донедавно зарађених народа. На тим основама замишљено, оно се, наиме, испостављало као могуће само под претпоставком пристајања српске стране на предодређену јој позицију *апсолутног целата*, на коју она, с обзиром на свој *реалан* удео у злочиначком салду последњих западно-балканских ратова, није никако могла пристати.⁵ Штавише, таквим захтевима упорно

Србији, Соња Бисерко, број жртава масакра у Сребреници премашује цифру од 10 000. *Сф.* “Сјећање на Сребреницу“, у: *Сребреница: сјећање за будућност*, Сарајево, Фондација “Heinrich Bell”, регионални уред у Сарајеву, 2005, стр.10.

- 5 Опирање српског етноса таквој, предвиђеној му саморефлексији свог и места и улоге својих политичких и интелектуалних елита у трагичној завршници западнобалканског XX века, није, дакле, проистичало из чињенице да је она подразумевала суочавање са тешком и болном истином, већ из чињенице „да је захтевала суочавање са *делимичном* истином“. (*Сф.* Радмила Накарада, *Распад Југославије: проблеми тумачења, суочавања и транзиције*, Службени гласник, Београд, 2009, стр.150, курзив М.Р.) Управо стога, интерпретација скорије јужнословенске прошлости заснована на таквој „истини“ је “морала бити *наметнута* српском народу“, разјашњавала је председница *Хелсиншког одбора за људска права у Србији*, Соња Бисерко. (*Ibid*, стр.12, курзив М.Р.) У “не-српским” народима, односно њиховој јавности, речену интерпретацију, делом истоветну, а понешто и радикалнију од оне која је истој већ била понуђена посредством тамошњих масовних општина, требало је упорно и неодуштајно потврђивати. У те сврхе, најактивније међу невладиним организацијама о којима је реч, пре свих *Хелсиншки одбор за људска права у Србији*, низ година уназад је неговао интензивну

излагана, она је удаљавана од могућности правремене и ваљане рефлексије и оног свог незанемарљивог и неспорног дела одговорности за катастрофични крај *ex*-југословенског државно-интеграционистичког подухвата. А међународно-кривично-правна институција настала са декларативном намером да прецизно утврди и адекватно санкционише удео свих, па и српске стране у крвљу пренатопљеној тачки на готово осам деценија дуго државно заједништво западно-балканских народа – Међународни кривични трибунал за бившу Југославију („Хашки трибунал“), начином свог досадашњег деловања, несебично асистираним и од стране србијанског „трећег сектора“,⁶ ту страну у *ex*-југословенским ратовима с краја протеклог столећа је и додатно удаљавала од спремности за саморефлексију сопственог доприноса њиховој злочиначкој „заоставштини“.

У међувремену, настајала је једна нова геополитичка архитектура Западног Балкана, снажно подупрта и том и таквом интерпретацијом скорије регионалне прошлости, којом

издавачку и публицистичку делатност, чији резултати запремају десетине хиљада страница текстова различитих жанрова, организовао бројне семинаре, омладинске школе као “облик едукације о непосредној прошлости”, округле столове, трибине, конференције за штампу, промоције својих издања, појединачне наступе и излагања пред домаћом и, знатно више, иностраном јавношћу... Више о томе у: Мирјана Радојичић, *Историја у кривом огледалу - невладине организације и политика интерпретирања скорије југословенске прошлости*, Институт за политичке студије, Београд, 2009.

- 6 У том смислу, само активност београдског *Фонда за хуманитарно право* би могла бити предмет једне посебне и опсежне студије. Приређивање и достављање Хашком трибуналу више хиљада страница прикупљеног материјала, који је послужио као основ за подизање оптужница против великог броја *искључиво* српских актера ратова на просторима *ex*-Југославије; писање текстова “признања” кривице неких од највиших српских званичника заточених у Схевенингену, насталих као резултат нагодбе истих с Трибуналом, којима је требало потврдити локално “трећесекторско” тумачење узрока последњих ратова у региону; кадровско “чишћења” београдских судова, односно њихово уподобљавање планираним “монтираним” процесима, којима је требало “доказати” оно што није успело бити доказано пред Међународним судом правде у Хагу – умешаност Србије у неке од најкрупнијих злочина почињених у тим ратовима; инструктирање лажних сведока тужилаштва МКТБЈ-а у многим процесима против њим оптужених етничких Срба и застрашивање оних који су у њима требало да се појаве у својству сведока одбране... Ни збирно ни појединачно узев, овакве цивилнодруштвене активности не би се без енормне дозе истраживачког цинизма могле оквалификовати као допринос суочавању с прошлошћу и помирењу недавним трагичним догађајима завађених западнобалканских народа.

је у локалној и глобалној јавности требало морално легитимизовати и политички нормализовати њене, углавном на штету српских државно-територијалних интереса настајуће обресе. Наиме, један на такав начин самопредстављен народ тешко је и у регионалним и у глобалним оквирима могао бити перципиран другачије него као једва достојан било какве, односно било колике државе, то јест принуђен да се осећа задовољним што је, суочен са заслуженом међународно-политичком одмаздом због свог регионалног злочинења у последњој деценији минулог века, успео да очува и један једини њен мајушни део. Тако је знаменити слоган под којим је настајао и у функционалном смислу се профилисао цивилно-друштвени покрет као такав: “Јако друштво, слаба држава”, крајем XX и почетком XXI века на просторима Србије задобијао своју бизарну реформулацију: “Морално стигматизовани народ, територијално минимализована држава.” У том смислу активисти овдашњег “трећег сектора” су, према сопственом признању, били Евро-Атлантику, односно његовим геополитичким аспирацијама у овом делу света, самопонуђени “партнери за дијалог о узроцима распада југословенске државе.”⁷ Јер, “објашњење југословенског случаја (онакво какво су они понудили, М.Р.) је у *интересу Европе*“.⁸ Да је исто у крупном интересу и регионалних актера скорије јужнословенске прошлости, потврђује дуги списак признања и награда, у протеклих десетак година из њега пристиглих на адресе најистакнутијих србијанских цивилно-друштвених делатника. Ни њихова предана интерпретаторска (и не-интерпретаторска!) служба прекоокеанским политичким интересима, није остајала незапажена и непризната, о чему сведочи још дужи списак тамошњих награда упућених на углавном иста локална цивилно-друштвена одредишта.⁹ А

7 Cf. Латинка Перовић, “Уз друго издање”, *Друга Србија – 10 година после*, Хелсиншки одбор за људска права у Србији, Београд, 2002, стр. 11.

8 Cf. Латинка Перовић, *Ibid*, стр. 11, курзив М.Р.

9 У истим интересним правцима у протеклих петнаестак година већим делом је ишла и јавна делатност не-србијанских (хрватских, босанско-херцеговачких,...) активиста западно-балканског „трећег сектора“, опозивајући на тај начин фундаментални декларативни принцип цивилно-друштвеног деловања као таквог („почистити најпре пред сопственом кућом“) и разоткривајући његов истински, на-Србе-центрирани, *регионални* смисао. Више о томе у: Мирјана Радојичић, *Историја у кривом огледалу...*, цит. издање, стр.

пристрасност која има подршку спољних фактора лако постаје инструмент доминације „јер се у име кривице 'лоших момака' могу оспоравати легитимни национални интереси, продужавати унутрашњи расколи и отежавати настајање широког социјалног консензуса који је неопходан за трансформацију друштва.“¹⁰ Препозната као таква, та пристрасност је заслужено наилазила на неразумевање, отпор, па и нескривени презир локалног становништва, чијом политичком добробити њени практиканти целу деценију и по покушавају да легитимизују своје деловање. А на таквим цивилно-друштвеним основама и њиховој перцепцији у локалној јавности пројектован, праведан, *ergo* стабилан и трајан мир, из сфере психолошки могућег и политички остварљивог, измешта се, сасвим сигурно, на дужи рок у зону социјалне утопије. Штавише, учинцима таквог цивилно-друштвеног деловања узгајано, осећање големе националне понижености и енормне политичке оштећености какво се шири међу етничким Србима, пре би се могло успоставити као поуздан основ њихових *реванишистичких* амбиција у ближој или даљој будућности, него као издржљив темељ међунационалног помирења, односно стабилизације и просперитета региона жељног да скине са себе стигму провинцијске „крчме“ у којој се сувише често „гасе светла“, а „гости“ посежу за већ традираним средствима регулисања међусобних „дуговања“.

Ако је тачно запажање неких аутора¹¹ да цивилно друштво није прост скуп аутономних јединки, него оплемењено друштво, са високим степеном учтивости и одговорности, а да учтивост (*civility*) подразумева „да актери цивилног друштва *достојанствено* обављају своје функције, уз свест о *последицама* свога понашања”,¹² за западно-балкански „трећи сектор“, у првом реду његов србијански део на разме-

27. *et passim*.

10 Cf. Накарада Радмила, *Распад Југославије...*, цит. издање, стр. 168, курзив М.Р.

11 Cf. Смиља Аврамов, *Алтернативни модел светске заједнице – Цивилно друштво и невладин сектор*, Нова Европа, Београд, стр. 83.

12 Cf. Edward Shils, “The Virtue of Civility”, in: Steven Grosby (ed.) *Selected Essays on Liberalism, Tradition and Civil Society*, Liberty Fund, Indianapolis, 1997, p. 49, курзив М.Р. Упоредити и: Larry Diamond, “Toward Democratic Consolidation”, in: *Journal of Democracy*, Vol. 5, no. 3, John Hopkins University Press, Baltimore

ђу миленијума, тешко би се, очигледно је, могло устврдити да се у свом раду управљао према овим, у земљама узорних демократија установљеним, узусима цивилодруштвеног деловања као таквог. Превише је у његовом активизму било изостанка достојанства, премало учтивости и исто толико свести о последицама свога понашања у деликатним околностима и на захтевним просторима постконфликтног југоистока Европе. Као такав, тај активизам не само да није значајније доприносио укидању психолошких последица те вишегодишње конфликтности региона, као претпоставци његовог бржег политичког придруживања цивилизацији којој је географски одувек припадао, већ је у великој мери девалвирао, па и доводио у питање смисао цивилно-друштвеног деловања као таквог, са свим његовим, социјално драгоценим, демократизујућим, либерализујућим и еманципаторским потенцијалима.¹³ За највећи део становништва Србије, наиме, појам цивилног друштва, односно невладиних организација као претежне форме његовог организовања и деловања, од почетка деведесетих па све до данас са ваљаним разлозима је синоним за политичко штеточинство, рад у корист туђих интереса, који би – став је већег дела локалне јавности – требало законски строго санкционисати, а не као до сада друштвено толерисати, а од стране државе подржавати и афирмисати.

Што јасније рефлектује ове депримирајуће ефекте свог досадашњег деловања и што пре пристане на редефиницију своје, до сада углавном погрешно конципиране мисије, односно њено свођење у границе декларисаног и друштвено очекиваног,¹⁴ тим пре ће, мој је закључак, локални невладин

13 Томе наруку је ишла и чињеница да је све донедавно рад невладиних организација у Србији “уређивао” Закон (“о удруживању грађана у удружења, друштвене организације и политичке организације које се оснивају за територију СФРЈ”), усвојен давне 1990. године, који као такав није могао, у правном смислу ваљано, да се понесе са сваколиком сложеностију социјалне мисије овог облика цивилно-друштвеног организовања у његовој милошевићевској и постмилошевићевској фази.

14 Све што надилази те границе, а до сада је налазило себи места међу самонаметнутим задацима овог дела локалног „трећег сектора“, требало би што пре препустити оним друштвеним институцијама (политичким, судским, научним,...) које ће се са њиме носити на адекватнији, ефикаснији и по регион кориснији начин. А интензивнији и транспарентнији напор самих тих институција у назначеном правцу морао би постати не само пожељан, већ и обавезан део њихове друштвене улоге у трауматичним и сваковрсним мани-

„сектор“ почети увећавати свој невелики социјални кредибилитет и постајати респективан фактор разрешења вишедеценијске политичке „енигме“ простора Западног Балкана. Реафирмација идеје и праксе цивилно-друштвеног деловања у његовој здравој и за локалне политичке заједнице истински добробитној форми, могла би бити “колатерални” и нимало безначајан ефекат тог саморефлексивног и самокорективног чина.

Mirjana Radojicic

IN THE SERVICE OF RECONCILIATION RECENTLY WARRING NATIONS OR INTERPRETATION OF THE CAUSES OF THEIR CONFLICTS: THE CIVIL SOCIETY OF THE WESTERN BALKANS AT THE TURN OF THE MILLENNIUM?

Summary

In the text, the author attempts to identify the basic causes of the failure or only partial success of Western Balkans civil society, i.e. non-governmental organizations as their key organizational form, in the process of reconciliation and renewal of cooperation between recently warring ex-Yugoslav nations. She finds it in the tendentious, reductionist and largely falsifying interpretation of the ex-Yugoslav case (instead of the declared humanitarian and pacifist treatment of the same), as a self-imposed mission for which they had too few expert qualifications and too many crypto-political and profitable motives. As such, the “third sector” of the Western Balkans, mainly its Serbian part, the author concludes, contributed more to the moral confusion and social destabilization of the region and to further group psychological distancing of peoples inhabiting it, than to their wished-for

пулацијама погодујућим постконфликтним околностима у којима се регион нашао на размеђу миленијума.

reconciliation as a basis of productive cooperation and safe progress in the region where they live.

Key words: Western Balkans, civil society, disintegration of Yugoslavia, interethnic reconciliation.

Литература

- Аврамов, Смиља, *Алтернативни модел светске заједнице – Цивилно друштво и невладин сектор*, Нова Европа, Београд.
- Бисерко, Соња, “Сјећање на Сребреницу“, у: *Сребреница: сјећање за будућност*, Сарајево, Фондација “Heinrich Bell”, регионални уред у Сарајеву, 2005.
- Diamond, Larry, “Toward Democratic Consolidation“, *Journal of Democracy*, vol. 5, no. 3, John Hopkins University Press, Baltimore
- Накарада, Радмила, *Распад Југославије: проблеми тумачења, суочавања и транзиције*, Службени гласник, Београд, 2009.
- Перовић, Латинка, “Уз друго издање“, *Друга Србија – 10 година после*, Хелсиншки одбор за људска права у Србији, Београд, 2002.
- Радојичић, Мирјана, *Историја у кривом огледалу - невладине организације и политика интерпретирања скорије јужнословенске прошлости*, Институт за политичке студије, Београд, 2009.
- Shils, Edward, “The Virtue of Civility”, in: *Selected Essays on Liberalism, Tradition and Civil Society* (ed. Steven Grosby), Indianapolis, 1997.

Resume

The author starts from an etimological finding that the word reconciliation in Serbian (pomirenje) is actually derived from the word peace (mir), as a linguistic label of an inter-group relation that is contrary to the one named war. Therefore, the stabilization and ensurance of peace, mainly established by means of an external intervention (the same one which actually created

a strong presumption for its violation), represents a wished-for and intended outcome of the reconciliation process among ethnic groups that populate the Western Balkans region. In the text, the author attempts to identify the basic causes of the failure or only partial success of Western Balkans civil society, i.e. non-governmental organizations as their key organizational form, in the process of reconciliation and renewal of cooperation between recently warring ex-Yugoslav nations. She finds it in the tendentious, reductionist and largely falsifying interpretation of the ex-Yugoslav case (instead of the declared humanitarian and pacifist treatment of the same), as a self-imposed mission for which they had too few expert qualifications and too many crypto-political and profitable motives. As such, the "third sector" of the Western Balkans, mainly its Serbian part, contributed more to the moral confusion and social destabilization of the region and to further group psychological distancing of peoples inhabiting it, than to their wished-for reconciliation as a basis of productive cooperation and safe progress in the region where they live. The more clearly it reflects the unpleasant fact of their actions and the sooner it agrees to the redefinition of their hitherto mostly misconceived mission, i.e. its reduction within the declared and socially expected framework, the sooner will the local non-governmental sector in Serbia, according to the author, start to increase their relatively low social credibility and become a respectable factor of a solution to the tragic and decades-long interethnic "enigma" of the Western Balkans region.

Овај рад је примљен 13. новембра 2012. године а прихваћен за штампу на састанку Редакције 20. децембра 2012. године.

НАЦИОНАЛНИ ИНТЕРЕС
NATIONAL INTEREST

МЕЂУНАРОДНИ ОДНОСИ

Душан Вишњић, Слободан Томић

СТРАТЕГИЈСКО УСМЕРАВАЊЕ
ДРЖАВЕ-НАЦИЈЕ 133-155

Дејан Мирковић

ЕУ, РЕПУБЛИКА СРБИЈА И РУСКА
ФЕДЕРАЦИЈА - У КОНТЕКСТУ
ЗАКЉУЧИВАЊА И ПРИМЕНЕ
МЕЂУНАРОДНИХ СПОРАЗУМА И УГОВОРА 157-170

Милан Игрутиновић, Горан Николић

ГЛОБАЛНИ ПОЛОЖАЈ ЕУ –
ПОЛИТИЧКИ И ЕКОНОМСКИ АСПЕКТИ..... 171-195

Зоран Милошевић

РИМОКАТОЛИЧКА ЦРКВА И ИСЛАМ..... 197-214

Душан Вишњић, Слободан Томић

СТРАТЕГИЈСКО УСМЕРАВАЊЕ ДРЖАВЕ-НАЦИЈЕ

Држава-нација је сувише значајна творевина да би била препуштена само политичарима.

Сажетак

Родно место свих наука је филозофија чија је тежња да превазиђе све границе које је човек сам себи поставио: границе струке, специјалности и професије (општа стратегија је у томе прати). Основно обележје филозофије, као врсте знања, јесте трагање за истином. И стратегија има то својство: трага за истином, а истина је целина, систем.

*Синтагму „држава-нација” преузели смо од француских мислилаца који виде нацију као неуништиву структуру људског друштва која траје миленијумима и остаће, убудуће, битна чињеница интернационалног живота. Нема државе без нације. Али, ако нема државе без нације постоје нације без државе, буквално. Такве нације живе **Historiu calamitatum** (историју невоља). Оне су, засад, „слабе тачке” наше планете, а једна од основних сврха савременог глобалистичког опресивног похода јесте денационализација, национално обезличење човека, стварање генетески модификованих идиота, робова 21. века. Српски интелектуалци треба да одговоре на питање самосвести нације: Ко смо ми? А до одговора можемо да дођемо после окончања идеје страте-*

гије утемељењем посебних стратегија без којих се тешко разумева општа.

Кључне речи: глобализам, тоталитет филозофски, тоталитет стратегијски, држава-нација (као целина) уопште, доктрина конкретне државе-нације „А“, „Б“..., чиниоци стратегије, стратегијска стварност државе-нације, полистратегијски систем државе-нације (уопште), доктринарни модел полистратегијског система државе „А“, „Б“..., држава-нација субјект стратегијских релација (одређеног стратума) објект стратегије, предмет стратегије, методе стратегијског истраживања (стратегијско узроковање и стратегијско предвиђање), историја опште стратегије (у знацима) те сврха и место опште стратегије у систему наука.

Увод

Да је родно место свих наука филозофија важи аксиоматски. Нема разлога да општа стратегија буде изузетак од тог правила. Филозофија је целовита, рационална и критичка свест човека о свету у коме живи и основном смислу његове делатности. Филозофија тежи да превазиђе све границе које је човек сам себи поставио: границе струке, специјалности и професије (општа стратегија је у томе прати). Основно обележје филозофије, као врсте знања, јесте трагање за истином. Филозофија се бави тоталитетом највише општости – универзумом, апсолутним духом (Хегел), а општа стратегија (даље ћемо изоставити реч „општа” јер је јасно да нема ништа општије од стратегије без конотације) бави се тоталитетом уже општости од филозофског, државом-нацијом као системом (ако је таква). Реч је о држави-нацији уопште, онаквој како је дефинисао Макијавели (користио је само реч „држава”): „Држава је апстракција, заједнички именитељ на који се све државе могу свести по одбитку онога што их конкретно карактерише”. Кант је дефинисао систем као јединство различних спознаја под једном идејом, што бисмо могли довести у везу са настојањем филозофије да „превазиђе све границе које је човек сам себи створио”. И стратегија има то својство: трага за истином, а истина је целина, систем.

Дакле, принцип тоталитета заједнички је за филозофију и стратегију, из чега би било погрешно закључити да је стратегија исто што и филозофија. Реч је о једној чињеници друге природе: према заједничком својству – принципу тоталитета – општа стратегија потиче из теоријске филозофије, али то не значи да је и сама та филозофија, јер, она се бави системом, који, аналитички рашчлањен на структурне елементе, омогућава, након њиховог истраживања, синтезу добивених резултата на вишем нивоу конкретности. Друкчије речено, ми општу стратегију видимо као примењену теоријску дисциплину чије место је међу практичким дисциплинама филозофије какве су (пре свега) етика и естетика.

Умност је, неоспорно, битно обележје филозофије, али и стратегије. Ипак те области људског знања се разликују бар у мери разлике теоријске филозофије и практичке филозофије која није мала. Стратегија је подручје умности и не бави се непосредним искуством него разумски сређеним појмовима уносећи више јединство у њих. Умност стратегиста и стратега најближа је *Phronesisu* – практичној мудрости, као основној људској врлини (описно је њу истакао Сун Ци у „Умећу ратовања“). *Phronesis* укључује: знање врлина, способност логичког закључивања од општих начела до суда у специфичној ситуацији, али, исто тако и снагу воље да се учини оно што из тог суда следи у пракси.

Филозофија науке формулисала је имплиците, операционални принцип који бисмо могли назвати „припадност неке (нове) теорије одређеном систему“. „Идеја да ниједан исказ, формулација закона или целовита теорија не може имати одређени смисао нити се може прихватити као истина док се не одреди ... систем коме припада, имала је револуционарни ефекат на науку у целини ... Из ње следи да свака чињеница има своје теоријске претпоставке ... да теоријске расправе имају смисла само ако се утврде референцијални оквири сваког од опонената, односно теоријске „парадигме“ чије су претпоставке имлицитне у његовом мишљењу. Таква релативистичка оријентација је постала моћно оружје против идеолошког и верског догматизма, расизма, војничког доктринарства, академске ауторитарности, свемоћи политике и арбитражности власти“ (уз мање измене, М. Марковић

том IV, стр. 63. Изабраних дела). Стратегија, дакле, има своје „родно место”.

Зашто користимо синтагму „држава-нација”? Из следећих разлога: (1) Нема државе без нације. „Нацију имају и САД у којој, вероватно постоји, бар понеки припадник било које нације досад регистроване на нашој планети. Имамо утисак да су Американци ставили знак једнакости између „нације” и „држављанства”. Али, ако нема државе без нације постоје нације без државе, буквално. Такве нације живе *Historiū calamitatum* (историју невоља). (2) Постоје државе које „забораве” нације сем тренутака кад су им „потребне”. (3) Није мали број оних држава које изневере неке важне одредбе (ненаписаног) друштвеног уговора. (4) Једна од основних сврха савременог глобалистичког опресивног похода, засад, на „слабе тачке” наше планете, јесте денационализација, национално обезличење човека, стварање генетески модификованих идиота, робова 21. века. (5) Синтагму „држава-нација” преузели смо од француских мислилаца који виде нацију као неуништиву структуру људског друштва која траје миленијумима и остаће, убудуће, битна чињеница интернационалног живота.

Животно опредељење државе-нације

На Аполоновом храму у Делфима писало је: „Упознај самога себе”. Смисао тог упозорења јесте стална обавеза да се мисли, односно, да се пита оно што треба мислити да би се знало шта треба радити. Хелени су знали разлику између *Bios Theoretikosa*, тј. теоријског живота као начина духовног, мисаоног односа према свету и *Bios Praktikosa* као деловања у складу с нормама. Савремени човек није, бар досад, увидео да је реч о првим одређењима савремених термина „стратегија” и „доктрина”. Гравитациони центар планетарне моћи – САД врло ретко користе реч „доктрина”. За њихове стратегисте (мислиоце стратегије) и стратеге, постоји само једна реч: „стратегија”, јер су, ослањајући се на Клаузевица, преузели његову мисао о „најбољој стратегији” бити довољно моћан. И шта се десило? Иако је стратегија државе-нације јединствена, а доктрина постоји онолико колико има држава – ујка Сем је рекао, зашто бих ја проверавао, то мора бити

добро и сви су написали „стратегија националне безбедности“...Општа доктрина не постоји. Они који су читали Клаузевица, због начина на који је искарикирао „ватрогасну доктрину“ вероватно су побегли и од саме помисли да нешто назову „доктрином“. На жалост, нису схватили поенту.

Хелени никад нису мисаоно мировали. Условно речено интегрисали су В.т. и В.р. и дошли до *Phronesis* (практичке мудрости) као темељног принципа стратегије државе-нације, који укључује у себе: знање, врлине, способност логичког закључивања од општих начела до суда у специфичној ситуацији, те снагу воље да се учини оно што из тог суда следи.

Идеал целовитог критичког ума и теоријско-практичке мудрости није само лепа интелектуална визија већ и суштинска практичка потреба. Могао би то бити синоним за стратегисту али и за стратега, те можемо говорити о Хегелова два човека времена или о Великим људима времена, ако се држимо Хегела. Генији се ретко рађају, а системом школства, прецизније речено-васпитања и образовања, мора се „преиспитати“, посебно „Болоња“, јер ће бити тешко доћи до идеала целовитог критичког ума.

Шта би се, као најпрече, морало урадити у настојању да се дође до темељног животног опредељења државе-нације, јер су могуће различне алтернативе. Ерих Фром пише: „Човеку је потребна мапа његовог природног друштвеног света без које би био ометен и неспособан да делује сврховито и конзистентно.“¹ У тој „мапи“ оквир оријентације и сврха су примарни термини који се у већој мери односе на државу-нацију него на било коју јединку.

Недавно почивши академик, филозоф који је обележио другу половину 20. века, и то, не само у СФРЈ и Србији већ у великој мери и у свету, своју студију о неопходности **опште животне оријентације** (из 1988. године)² свео је на две оштро супротстављене животне оријентације: (1) „Лажна, дехуманизујућа животна оријентација претвара нашу способност комуникације у грамзивост. Читав низ идеологија грађанског друштва сматрао је грамзивост основном одликом људске природе...Типови тог грабежљивог менталитета

1 Ерих Фром, *Анатомија људске деструктивности*, Напријед, Загреб, 1986, стр. 56.

2 М. Марковић, *Изабрана дела*, том VI, БИГЗ, Београд, 1994, стр. 158-165.

су распрострањени у свим савременим друштвима. Посвуда у свету *homo consumens* је спреман да своје време и ...енергију замени за гомиле робе. Академска звања додељују се за ерудицију, а не за идеје...Неспособност за љубав надокнађује мноштво љубавних веза. Велико, много и скупо надокнађују лош укус и плиткост осећања.“

(2) „На супротном полу овог подручја универзалне кумулативне диспозиције може се пројектовати позитиван нормативан појам тотализације. Тотализација се заснива на савним друкчијим темељима“. Богатство су све разноврсније потребе и све снажније животне манифестације.

Моћ је синергијска способност стварања разноврсних система, мењања света и откривања нових истина о друштву и природи. “Принцип организације код тотализације представља интегрисање различитих потреба и животних манифестација у складну целину“. Држава-нација организује свој живот у интерно-екстерном простору сопствене оријентације тежећи да, етапним напорима достигне највише добро (*summum bonum*), односно, здраву државу-нацију или истинску друштвену заједницу (социјални појам).

Усмеравање државе-нације

Филозофија се суочила са проблемом усмеравања друштва³.Ево битнијих момената: (1) Усмеравање ваља обављати у име целог друштва, али, усмеривач се може трансформисати у посебни привилеговани слој. Дакле, опасност бирократизације несумњиво је присутна.

(2) „Претња су мале бирократске клике. Моћ им није велика, али зато могу бити веома ефикасне у антидруштвеном деловању.“(3) По угледу (у извесном смислу) на опата Ескриву⁴ који је ангажманом католичке научне елите обезбедио превагу над браниоцима Републике у Шпанском грађанском рату (1636-39), а тиме и победу фалангиста, не би се смело ни тренутка чекати са укључивањем релевантних научних (и филозофских) институција у процесе истраживања и решавање проблема општег значаја за државу-нацију.

3 Ibid, стр. 358-374.

4 Формирао католичку организацију Opus dei (Дело божје) и конципирао идеју глобализма као замену за фашизам.

(4) Принцип: „Свесне интервенције у циљу усмеравања друштвеног процеса не подносе импровизације и нагађања и зато морају бити егзактно планиране.“ Али, може се открити недовољна развијеност неких примењених наука и непостојање стручних кадрова што може произвести субјективизам са великим друштвеним последицама. (5) „Да би било успешно и оптимално рационално, усмеравање се мора обављати на свим стратумима државе-нације.“ (6) „Човек, заинтересован за усмеравање само у средини којој непосредно припада, показује да није довољно друштвено биће или није свестан нераздвојне повезаности личних и друштвених потреба.“⁵

Општа стратегија или стратегија државе-нације

Историчност стратегије. Не верујемо да би било препоручљиво не користити се овом приликом и указати на једну од веома битних заблуда, у науци уопште. Реч о историји има филозофија науке. Цитирамо:

„Истраживање прошлости делимично се конституисало као посебна наука – историја. Међутим, статус историје као науке није довољно јасан. Кад тежиште ставља на описивање економске, политичке или културне прошлости, она је више или мање једнострана и, строго узев, нема ни право да се зове историјом. Међутим, кад прошлост обухвата целовито и кад се не ограничи само на описивање већ и на анализу, објашњавање и критичко оцењивање прошлости – она се више и не може сматрати једном посебном науком поред других, већ постаје моменат сваког научног истраживања. Другим речима историја тежи да се идентификује са науком уопште: свака наука би на једном вишем нивоу свог конституисања морала да развије и историју свог предмета и историју саме себе као науке” (М. Марковић том VIII/297).

Руски филозоф Е.В. Иљенков формулисао је изванредну дефиницију науке уопште (IV том изабраних дела академика Марковића стр. 414.) из које издвајамо, *ad hoc*, следећи исказ: „Право, реално знање је, даље, историјско, јер се суштина данашњих појава може открити тек у њиховим прво-

5 Сви искази под наводницима су мисли академика М. Марковића, Т- VI стр. 359-375.

битним простим елементарним облицима који су се појавили као случајности, као изузетак од правила у прошлости, а који су већ тада, као у ћелији, носили у себи све противречности развијених облика”.

Тај исказ Е.В. Иљенкова илуструју, бар две, историјске темпоралне коинциденције. Прва се догодила у IV веку пре н.е. на Евро-азијском континенту (Европа је ипак само полуострво тог континента, али нећемо се бавити даљим рангирањима). Савременици са две супротне стране Евроазије, Александар Велики и Сун Ци (*према ранијој транскрипцији Сун Цу Бу*) стратегијски су делатници различитог профила, први је стратег, други стратегист, први је, дакле, војни стратег, а као цар и стратег државе (Грчке), а други, пре свега, мислилац стратегије и генерал. (Једна дигресија: да ли ћемо се и надаље питати: шта је било „прво” хришћанско „реч” или Гетеово „чин”?).

Царев учитељ логичког и државничког мишљења био је, нико други до Аристотел, а војно-стратегијског резонанца, искусни војсковођа, његов отац, Филип Македонски. Талентованом Александру било је то довољно за успешну контролу како интерних тако и екстерних стратешких процеса који одређују стратешку стварност Грчке и да донесе одлуке због којих ће, с правом, понети атрибут – „Велики”. Е.В. Иљенков био је у праву, и то не само због поменутог историјског догађаја који потврђује његову тезу већ и из једног ширег аспекта: Хегел је идентификовао појам „филозофије” с целокупном њеном историјом. Зашто би се појам „опште стратегије”, у једном таквом методолошком приступу третирао друкчије од појма „филозофије”?

Док је грчки Цар учио, потом и ратовао да би ојачао Грчку ујединивши је, у ратном походу на исток обезбеђивао је Грчку споља од традиционалних непријатеља, ширио грчку културу и бавио се градитељством (Александрија), дотле је на далеком истоку Сун Ци стварао „Умеће ратовања” (у оригиналу „Тринаест поглавља”) које је савремена кинеска интелектуална елита сврстала међу двадесет најзначајних дела кинеске културне баштине.

Сун Ци није могао познавати „филозофију науке” јер је тада није било, као ни методологије. Али, снагом сопственог ума Сун је уочио чињеницу да је држава објект стратегије,

или како би то рекли саавремени филозофи науке – „тоталитет” од кога ваља поћи у размишљање о стратегији, али о том потом. На почетку „Умећа ратовања” Сун пише: „Рат је од животне важности за државу; то је подручје у којем се решава бити или не бити, то је стаза која води у сигурност или пропаст. Зато је нужно добро га проучити”. Кад Сун Ци помиње државу нема сумње у то да мисли на државу уопште; њен теоријски појам, што се да закључити скоро из сваког дела „Умећа ратовања”. Суново размишљање је умно, односно, веома апстрактно и концизно, на основу чега можемо посредно закључити да се у истраживању и умовању ослањао на разумски сређене појмове и доводио их до степена јединства различних спознаја под једном идејом, односно до оригиналног системског знања стратегије. Дакле, утемељивач опште стратегије „пронађен” је. Још би само требало обезбедити кинески оригинал „Умећа ратовања” и превести га на српски језик без посредовања енглеског језика. Нисмо уверени у способност англосаксонаца да разумеју суштину стратегије на основу превода од стране извесног Семјуела Грифита (1963. године), тим пре што смо увидели да не разликује стратегију од доктрине. Бар једно комплетно дело кинеске културе требало би да има Србија. Дакле, Е.В. Иљенков је био у праву: право стратегијско знање је и историјско, оно често потиче из веома давних периода човекове историје тотализације.

Темпорална коинциденција стратегијске праксе и стратегијске теорије не само да није случајна, већ је она, вероватно, законита. Зато „дилему”: шта је било „прво” реч или дело (чин), можемо уврстити у софизме нове ере.

Другу илустрацију временске подударности стратешке праксе и стратегијског мишљења можемо назвати формалистичком иако је до ње дошло приближно, двадесет и један век након прве која, у то време није могла бити непозната. Реч је о истовременој појави уставотворности и стратешке праксе. Уставотворци су заказали у стратегијском размишљању, случајно или намерно - изоставили су *telos* (сврху). „У друштвеној историји ми немамо пред собом ствари већ појаве у којима је објективирана нека сврха. Довести до свести ту сврху... значи не само разумети смисао историјског процеса (показати свету за шта се бори) ... већ и утврдити социјалну

истину. Тај имплицитни *telos*, тај непотпуно остварени идеал, тај недокончани рад прошлости – постаје норма критичког оцењивања актуелне друштвене стварности. Истина једног друштва биће степен његове адекватности тој норми.” (М. Марковић IV/179.).

Један од најпрецизнијих критеријума сврставања државе је *telos*. Према том критеријуму државе се могу сврстати у: (1) *аутогеличне* и (2) *хетерогеличне*, прве делују у складу са сопственом сврхом, друге су принуђене да се подвргавају туђим сврхама, у већој или мањој мери. Прве, по правилу, као (необелодањену) сврху имају интерес (потребе сведене на похлепу), а друге, могу објективно имати *summum bonum*, тј. највише добро државе-нације или одређеније: здраво друштво (ма шта под тим појмом подразумевали), оствариво у складу с објективним могућностима конкретне државе.

Додајмо реченом и веома значајно Фромово упозорење: сваки субјект мора да има (1) простор оријентације и (2) објект (предмет) поштовања. Наша народна изрека гласи: с ким си, такав си. Сопственим фундаменталним релацијама с другим сличним ентитетима и са самом собом, држава-нација „одређује” сопствени простор оријентације и тако стиче позицију субјекта стратегијских односа одређеног ранга. А што се „објекта” (предмета) поштовања тиче, њега би требало да одреди устав како је претходно речено.

Али вратимо се Сун Цију и „његовом” схватању улоге државе „у рату”. Морамо посумњати у коректност „преведеног превода” речи „рат”. Сун је знао да је велика заблуда мислити како је стратегија неопходна држави само у рату (а још је већа заблуда да, сем војне, других стратегија нема). Биће да је пре реч о „сукобима уопште, па и о рату као екстремном облику малигног сукоба, јер већ у „миру” (стање између два рата, „Платон”) постоје виртуелни и реални сукоби, бенигни и малигни, а САД имају „мирнодопски рат” у својој класификацији ратова (ако га, у последњу деценију и по, нису „избрисали” из евиденције).

Нешто више о „тоталитету”. Филозофски, држава је тоталитет (целина, систем), али не онај опште филозофски, универзум или Хегелов апсолутни дух, него тоталитет уже општости. Методолошки, држава је објекат стратегије, али и субјект стратегијских односа. О каквој (којој) ужој општости

је реч? Објект је држава-нација као целина, али не и у целини, већ само њене фундаменталне интерне и екстерне релације којима се она идентификује.

Тоталитет је, заправо, филозофско-методолошки принцип, одређеније, дијалектички принцип, јер се дијалектика супротставља сваком мишљењу света које карактерише парцијалност, једностраност, трајна дисперзија целине у делове без напора враћања целини на неком вишем нивоу конкретности. Другим речима, дијалектику, а са њом и стратегију суштински карактерише начело целовитости. Цела историја је схваћена као процес тотализације, односно, уважавања оних тековина негдашњих цивилизација у којима има елемената универзалног људског садржаја. Пуно значење једне историјске појаве, каква је на пример држава, чијој стратегији тежимо, може се схватити само ако ту појаву схватимо као елемент једне шире историјске целине којој држава припада, а она, као систем припада системски неуређеном свету који нема никакву сврху. Кантов празан појам, јер се није доказао у односу са неким сличним ентитетом, нити у односу према самом себи, својим субцелинама, сем крематистички.

Тоталитет се не може непосредно схватити једним непосредним актом. Непосредна визија тоталитета може имати смисла само као хипотетичка апстракција која треба да остане увек присутан оријентациони оквир приликом истраживања. Аналитичко рашчлањавање целине (државе), односно, почетне апстрактне смисаоне целине и истраживање структурних елемената омогућава њихову синтезу на вишем нивоу конкретности (Михајло Марковић). Одређеније речено: Све функције државе-нације научно су утемељене. Истраживањем историје функција долазимо до појма тих наука које чине теоријску основу посебних (појединачних) стратегија. Само посебне и појединачне стратегије могу доћи до исказа који формулишу норму практичне делатности а *phronesis* стратега спровести их у дело и тиме допринети највишем добру државе-нације.

Да ли је стратегија државе-нације уопште наука и у чему је разлика између ње и доктрине било које конкретне државе. Општа стратегија је наука у развоју. Њен највећи недостатак је недовршеност, јер ми као јединке, могли смо једино да уопштено најавимо „полистратегijski систем др-

жаве-нације”, али не и да структурирамо сваку посебну стратегију, сем војне. Зато предлажемо покретање државног, научно-стручног пројекта на поменутој тему, јер се из кризе не излази празним обећањима, већ научним знањем, односно истином о сопственој стратегијској стварности и решавањем идентификованих фундаменталних проблема. Засад је општа стратегија, изузев поменутог недостатка, конституисана на задовољавајући начин јер има: (раније поменути) (1.) објект, (2.) предмет стратегије, (3.) методе и технике истраживања, те (4.) сврху и место стратегије у систему наука и животу нације.

(1) *Објект опште стратегије* није ништа друго него раније поменути тоталитет – држава, и то она како је око пре пола миленијума видео, односно дефинисао Макијавели. Држава-нација не у целини, већ као целина фундаменталних интерних и екстерних релација; чији је она истовремено и субјект. Реторичко је питање може ли објект „наука одбране” бити нешто друго сем државе-нације?

(2) *Предмет опште стратегије?* Предмет једне науке није део објективне стварности „по себи”. Предмет целокупне науке јесте проблематика човековог односа према свету. Предмет науке нису ствари и процеси као такви, већ проблеми који се у вези тих ствари и процеса постављају пред стратегисте и стратеге једне државе, у светлости практичних потреба државе-нације, те претходних знања и методолошких инструмената којима располажу стратеги и стратегисти. Стварност за државу нацију, поједини њени елементи, представљају конститутивне елементе одређене групе проблема која је предмет науке (теорије) зване општа стратегија државе-нације. Група проблема државе-нације у којој има нешто инваријантно чини предмет опште стратегије.

Због недовршености стратегије, одсуства њене практичне провере, до које није могло доћи из објективних разлога, није било могуће теоријски развити полистратегички систем без којег нема ни исказа који формулишу норме практичне делтности. Та недовршеност отвара питање научног статуса опште стратегије у овој фази њене спознаје.

Све оно што претендује да буде наука мора садржавати бар неке од следећих елемената (иначе могућих носилаца првенствено теоријских проблема стратегије, за разлику од

чинилица стратегије као исходишта практичних проблема државе-нације): језик стратегије; искуствене чињенице, ставове којима се утврђују опште структуре и релације, методе истраживања, исказа који формулишу норме практичне делатности нема (с напред наведеног разлога), начин организовања чињеница; филозофских претпоставки концепције стратегије и историје стратегије.

Филозофија науке не бави се наукама у настајању, научно неутемељеним, незрелим наукама, али, она ће ипак рећи: „Често се питање да ли је једна наука конституисана представља у бивалентном облику, као да се на њега мора одговорити са да или не. Дијалектичар који би дозволио могућности и да и не био би ближи истини” (М. Марковић). То дијалектичко становиште прихватљиво је за општу стратегију. Ипак је она наука релативно лако надокнадивих недостатака.

Стратегијска стварност државе основа је њене укупне стварности. Чиниоци те стварности су: интерне и екстерне релације, сукобљености, моћи и силе, највише добро нације и стратегијска знања. Ти чиниоци су конститутивни елементи оне групе проблема које смо претходно, можемо рећи, условно назвали, практичним. Та стварност није само оно што је реално дато у простору и времену, него и оно виртуелно, то јест потенцијално у односима држава-сукобница. Синтагми „стратегијска стварност” можемо дати следеће значење: стратегијска стварност државе-нације материјални је корелат наших истинитих ставова о њеним фундаменталним, интерним и екстерним, релацијама и позицији у свету.

(3) *Концепција основних, општих метода стратегијских истраживања* разликује се посве од концепције истраживања било које друге науке. Штавише једну од две опште методе стратегијских истраживања, не помиње ниједна доступна нам методологија. Суштина методе може се одредити као поступак којим се на основу претходног знања о предмету науке долази до даљег, потпунијег знања. У том смислу метода претходи науци. Али исто тако она се употребљава у науци, тј. саставни је део науке. Та дефиниција методе науке била је неопходна да уочимо разлику између метода истраживања стратегије с једне стране и конципирања метода стратегијских истраживања, с друге стране.

Може се рећи да су методе научног сазнања и научног истраживања заправо системи регулативних принципа делатности ... То је, дакле, систем принципа којима се руководимо у мисаоном, теоријском освајању стварности. У мисаоном освајању стварности стратегисти и стратежи, требало би да се користе са два основна, општа система регулативних принципа: (3.1.) стратегијским узроковањем и (3.2.) стратегијским предвиђањем. Да је филозофија родно место стратегије најубедљивије о томе говоре искази о филозофским претпоставкама концепције стратегије, како они досад забележени тако и они који следе о методи стратегијске узрочности и стратегијског предвиђања.

(3.1) Узрочност је основни, највиши принцип рационалног објашњења света, тврди филозофија. Ослањајући се на специфичности критичке друштвене филозофије и критичке друштвене науке, релевантне за спознају стратегијске узрочности, те спознату природу стратегијске стварности, настojали смо да докучимо стратегијске принципе рационалног објашњавања могућих стратегијских збивања. Узрочност је однос узрока и ефекта, краће, узрочност је константна веза. Узрочност је и делатност произвођења једне појаве од стране друге. Узрочност је увек искуствено-мисаоно-практично питање, а не чисто искуствено. Стратегијска узрочност је посебан тип друштвене узрочности, али о тим посебностима нећемо овом приликом, јер нас првенствено интересују филозофске претпоставке концепције општестратегијске узрочности. Стратегија као неразвијена наука не може се одрећи узрочности, јер нема сопствених стратегијских закона. Уместо принципа *causalitatis* користићемо се аксиомом стратегијске узрочности у значењу да се стратегијске појаве дешавају по закону повезаности узрока и ефекта. Тај аксиом је само једна методолошка одлука, јер се из њега не може дедукovati општа стратегијска узрочност. Идући посредним путем до релевантног одговора, долазимо до човека, његових заједница и институција. Пођимо од Фромовог чувеног питања: „Да ли је човек једна врста”? Сам Фром даје одговор тврдњом да човекова људска природа чини човека нечовечним. Човекова нечовечност суштински је крематистички утемељена, а на њеној основи развијена је малигна агресивност политички организованих друштава званих државе. Чо-

век је једини примат масовни убица који при том осећа задовољство. Говорећи о реактивној (бенигној) агресији Фром ће указати на битну природу човека да не реагује само на непосредне опасности већ и на такве које може замислити као будуће догађаје. Реч је о способности предвиђања те тако значајне стратегијске делатности. Мишел Фуко ће рећи да је цивилни друштвени поредак у основи и у својим битним механизмима – борбени поредак. Сведоци смо свеопште опресивне функционализације и оних друштвених и државних делатности које су одувек сматране изразито мирољубивим. Било би занимљиво дознати како се данас предаје етика широм света кад изостају масовнији протести интелектуалаца против лажи стратешких размера иза којих следе малигне агресије „јединог господара света” против хетеротеличних држава, с познатим катастрофичним хуманитарним последицама. На Западу се истином одавно тргује, јер је „заборавио” (ако је икада знао и прихватио) Хегелово упозорење да истина нема цену. Свет никада није био у већем стратешком хаосу (нереду) пре успостављања тзв. новог светског поретка.

Живимо у ери глобализма у којој је човечанство вавилонска кула (збрка, хаос) битно различно од социолошког појма „заједница”. Напротив, јер глобализам је чедо нацифашизма. За разлику од глобализације као скупа релативно бенигну планетарних процеса, овог или оног типа, глобализам је малигно-опресивни (тлачитељски, затирачки, тиранијски) планетарни световно (САД висока технологија) верски (духовни терор, како каже амерички мислилац Хук: католицизам је најстарији и највећи тоталитарни поход у историји), с циљем „сједињавања” са остатком човечанства онако како се „удружују” коњаник и коњ, односно „остатак” планете учинити објектом свеколиких манипулација и тако постати истински господар (власник) Земље.

(3.2) Стратегијско узроковање и стратегијско предвиђање су нераскидиво повезане научне методе у непрекидном процесу научне спознаје бити стратегијске стварности и решавања конкретних реалних, али и виртуелних проблема државе-нације. Свест стратега и стратега није само рефлексивна него и пројективна. Пројективност стратега заснована је на појмовној анализи и уочавању општих пра-

вилности промена стратегијске стварности. Пројективност је суштинско обележје стратегије, обележје без кога стратегија губи смисао постојања. Без стратегијског предвиђања и планирања будућности опстанак државе-нације у постојећим околностима постаје све мање извештан. Блохово дело „принцип нада” са терминима који означавају оригиналне појмове теорије могућности, незамењива је теоријска основа стратегијског предвиђања. „Како ли се често нешто приказује таквим да може бити!” Или да може бити другачијим него до сада, па се стога може и на томе порадити. Али само то не би било могуће без могућега у себи и пред собом. *Sapienti sat!* Мислити стратегијску будућност државе не би могло да значи ништа друго него предвидети стање њене стратегијске стварности у неком будућем времену на основу егзистирајућих могућности. Добра теорија предвиђања мора узети у обзир сва релевантна емпиријска и теоријска знања о стратегијској прошлости и садашњости која представљају ефективна ограничења с обзиром на поље замисливих могућности, јер и најуверљивије предвиђање може пасти у воду ако се не узму у обзир моћне субјективне силе, они појединци који имају право одлучивања, чак и о судбинским питањима нације. Будућност једне стратегијске могућности је варијабилна и зато њена теорија мора бити вишезначна. У предвиђању будућег стања стратегијске стварности користе се модели сукобљености стратегијских субјеката ради предвиђања ефеката по неко добро нације. Моделовање је у односу на предвиђање посебна метода у стратегијским истраживањима. На крају, за стратегијско предвиђање можемо рећи да је то омеђивање стратегијске стварности једног стратегијског сукобника у будућности кад је његова стварност позната у садашњем моменту.

(4) *Шта рећи о концепцији опште стратегије и њеног места у систему наука?* Премда је општа стратегија постојала, на овај или онај начин, у пракси односа држава од најранијих времена до данашњих дана, она се тек овим радом јавља у теоријској форми. Стратегисти (најзаступљенији су, сасвим очекивано, војни) наслућивали су, неки чак и помињали синтагму „општа стратегија”, а Бофр је стигао до класификације стратегије, али нико од њих, па ни Е.М. Ерл, није учинио одлучујући корак ка њеној суштини. Општа страте-

гија је нова врста практичке филозофије, која се, за разлику од етике и естетике, не бави односом јединке према јединки, јединке према друштву и самој себи, него односом стратегијског субјекта према самом себи (сопственим подсистемима) и према другим себи сличним субјектима. Стратегија државе је трајни, систематски напор теоријског (стратегисти) и практичног (стратези) ума да се осмисли живот једне државно организоване националне заједнице као целине. Резултат тог напора је теоријски систем истинитих, објективно заснованих исказа, адекватних општој стратегијској стварности, то јест, оном формалном структурално идентичном у бескрајној варијабилности искуствених стратешких садржаја.

Основна сврха теорије опште стратегије јесте постизање што веће ефикасности стратешке праксе и остварење оптималне контроле над тенденцијом стихијности стратешке праксе. Зато је крајњи циљ и овог истраживања сазнање које објашњава узроке стратегијских збивања и предвиђа стратегијске догађаје. Сваки одговор на досад постављена питања отвара нове сумње и дилеме, а то је у науци пут њеног развоја, кретање ка клубу зрелих наука, што је не мање важна сврха од претходно казане. Стратегијска теорија јавља се, у извесном смислу, у функцији самосвести према друштвеној свести једног субјекта стратегијских односа. Да би таквој улози могла адекватна бити она (та теорија), у складу са идеалом – дискурзивним мишљењем – не може бити нити сме остати у равни ниједне стручне парцијалне науке, него правог реалног знања о конкретној смисаоној целини каква је стратегијска стварност државе. Општа стратегија мора бити умно критичко знање изражено синтетичким појмовима јер је темељно знање оне области делатности стратегиста која је одлучујућа за преживљавање и живот државе-нације. Стратезима је неопходна таква теорија која ће бити окренута спознаји односа оних процеса стратегијских ентитета којима припада димензија будућности. Теорија стратегије не би никад смела да падне у голи емпиризам. Премда теорија опште стратегије не може бити довољно егзактна, јер се бави односима макро друштвених, фундаменталних процеса, ипак она може бити објективна, плодна и конкретна. Иако је целовита, теорија опште стратегије, из перспективе зреле науке, недовољно је разубуђена. Без фундаменталног теоријског истражи-

вања, општа теорија стратегије остала би непознаница, предмет научне вулгаризације, осуђена на стагнацију.

Реч - две о доктрини. За разлику од научних теорија и система у које спада и стратегија, у појму доктрине није нагласак на утврђивању објективне истине која би имала опште-друштвени карактер, већ ослоном на теорију стратегије као најпоузданији инструмент контроле туђег и сопственог искуства, и оцену сопствене стратегијске стварности, на повезаном излагању једног становишта (програма) које има непосредни практични значај. Све примењене науке имају сопствене доктрине (медицина, машинство, шумарство...) али их не означавају тако. Квазистрагегије нису ништа друго него научно неутемељене доктрине аутоотеличних држава које су од Клаузевица „научиле” само оно његово: најбоља стратегија јесте бити довољно моћан уопште и у посебним областима. Слично поступају и хетеротеличне које нису „заинтересоване” за научни приступ и најбоље решење је видети како то раде САД па по узору на њих сачинити нешто своје не схватајући при том да свака капа не иде на свачију главу.

Оно што у теоријским разматрањима називамо полистратегичким системом, у ранијим доктринарним поставкама (СФРЈ) означавали смо синтагмом „систем одбране”. Убудуће би то требало звати „доктринарни модел полистратегичког система” државе „А”, „Б”... дакле, неке конкретне државе. Тај систем нема ништа заједничко са тзв. ОНО и ДСЗ негдашње СФРЈ, јер захвата све темељне функције државе „А”, од које зависи њен опстанак и прогрес.

Усмеравање државе нације. Претходни текст у целини је посвећен питањима како да једна држава-нација прокрчи себи пут до највишег сопственог добра (вредности), у нашем случају, до здравог друштва, ма шта подразумевали под појмом „здрavo друштво”. Само „усмеравање” је подједнако тежак филозофски, научни и практични проблем.

Знамо ли колико врста капитализма је било, које данас егзистирају, којој смо најближи, како изаћи из кризе, итд. Питајмо се и даље: како обезбедити да се друштво као целина креће пуном свешћу о томе куда иде, које опште сврхе ваља достићи и како, кад је познато да свака општина „има право” да се слободно оријентише, према сопственим сврхама. Како

решити једно од суштинских ограничености капитализма – његову стихијност и анархичност, јер је такво друштво, због одсуства планирања слично несвесној природи далеко од хуманизованог.

Крајње је време да се усмеравање друштвеног развоја повери научним институцијама друштва, које могу да пруже поуздана емпиријска знања о реалном стању државе и нације, стварним могућностима и алтернативама даљег кретања. Одлуке, посебно оне о решењима фундаменталних проблема ваља препустити „савезу врлина”. Све то ваља чинити без импровизације. Власт би приликом спровођења предложених и образложених научних одлука одговарала због могућих одступања од предложеног.

Без истраживања историје свих научно заснованих функција државе-нације и теоријског осмишљавања посебних (појединачних) стратегија, те формирања доктринарног модела полистратегијског система наше државе нећемо добити прилику да пронађемо „наш модел капитализма” иако имамо оригиналан пример Н.Р. Кине, јер смо закаснили.

Предлажемо

Покретање научно-стручног (доктринарног) пројекта на тему „Доктринарни модел полистратегијског система Србије.“

Зашто? Најпре због потребе окончања идеје стратегије, јер је општом стратегијом омогућено објашњење посебних (појединачних) стратегија, али, без посебних стратегија се тешко разумева општа. До посебних стратегија долази се само историјом свих оних функција државе и нације, које су, засад све, виртуелни кандидати за „чланство“ у „друштву“ доктринарног модела полистаратегијског система. Кад кажемо „функције“ мислимо само на оне делатности које су научно засноване. Тако бисмо дошли до темеља, целовитог појма (историја филизофије, за Хегела, идентична је појму филизофије, идентитет са самом собом) стратегије који је капитални услов за откриће логике стратегије без које би она вечито остала „наука у развоју, настајању.“

Претпостављамо да бисмо тек тада дошли до одговора на питање самосвести нације: Ко смо ми?

*Dusan Visnjic
Slobodan Tomic*

STRATEGIC GUIDANCE FOR A STATE - NATION

Summary

Original source of all sciences is philosophy. Its objective is to cross over all boundaries that a human being has built upon oneself: the boundaries of a profession, of specialties of the profession and of vocation (regarding it, general strategy has been compatible with it). Main trait of philosophy as a kind of knowledge is a search for truth. Strategy, too, has this trait – it searches for truth and the truth is a complex, a system.

*We embraced a term “nation-state” from French intellectuals who viewed a nation as an indestructible structure of human society for millenniums in time and it will continue to be a fact of international life in future, too. There is no a state without a nation. However, even if there is no the state without the nation, there are literally some nations without state. These nations live “*Historia calamitatum*” (“history of troubles”). For now these nations have been “weak spots” of our planet and one of basic objectives of modern globalist oppressive conquest has been denationalization and national “de-facement” of human beings and creation of genetically modified idiots and slaves of 21st century. Serbian intellectuals ought to answer a question of self-consciousness of a nation: “Who are we?” It is possible to reach the point of having the answer to this question after putting a final touch to an idea of establishment of separate strategies that are necessary for understanding of general strategy.*

Key Words: globalism, philosophical totality, strategic totality, nation-state (as a unity) in general, doctrine of concrete nation-state „A“, „B“, ..., factors of strategy, strategic reality of a nation-state, poly-strategic system of a nation-state (in general), doctrinal model of poly-strategic system of a state „A“, „B“, ..., nation-state as a subject of strategic relations (cer-

tain stratum), object of strategy, theme of strategy, methods of strategic research (strategic causing and strategic foresight, history of general strategy (in basic terms only) and objective and role of general strategy in a system of sciences

Литература

Филозофско-логичка методолошка

- Агнеш Хелер, *Вредности и потребе*, Нолит, Београд 1981.
- Богдан Шешић, *Основи логике*, Научна књига, Београд
- Бранко Бошњак, *Систематика филозофије*, Напријед, Загреб, 1977.
- Ернест Блох, *Принцип нада*, Напријед, Загреб, 1981.
- Михаило Марковић, *Изабрана дела* (у осам томова), БИГЗ, Београд 1994.
- Ерих Фром, *Анатомија људске деструктивности*, Напријед, Загреб 1986.
- Хегел, *Историја филозофије*, БИГЗ, Београд 1975.

Теоријска

- Блез Паскал, *Мисли*, Култура, Београд 1969.
- Бофр, *Увод у стратегију*, ВИЗ, Београд 1968.
- Е.М. Ерл, *Творци модерне стратегије*, Војно дело, Београд 1952.
- Клаузевиц, *О рату*, Геца Кон, Београд 1939.
- Лидел Харт, *Стратегија посредног прилажења*, Војно дело, Београд 1952.
- Петар Томац, *Војна историја*, Војно дело, Београд 1959.
- Радован Вукадиновић, *Нуклеарне стратегије суперсила*, АЦ, Загреб 1985.
- Свечин, *Стратегија*, Војно дело, Београд 1956.
- (Сун Ци, *Умеће ратовања*, Глобус, Загреб 1982.

Енциклопедије, речници

Енциклопедијски речник српскохрватског језика, Матица српска, Нови Сад 1967.

Ристо Тубић, *Енциклопедијски речник марксистичких појмова*, Веселин Маслеша, Сарајево 1974.

Социолошки лексикон, Савремена администрација, Београд 1982.

Толковиј словар воених термина, Москва 1966.

Resume

Philosophy has bad opinion regarding politics. It considers it to be merciless, immoral and pragmatic battle for power in which one man and one social group make efforts to transform other people and social groups to the measure of mere objects. Here comes one question: Is it possible in future to overcome this model of politics as such at all and under what conditions could be possible to regulate social relations and processes in the way which is not political in traditional meaning of this word?

To this question we offer the following answer: Politics could be overcome in future by a general strategy (strategy of nation-state), because through fundamental, theoretical researches, or critical re-examination, there has come a true strategy in the spirit of a selected ideal. This ideal was a discursive strategic thinking. This thinking is an indirect non-intuitive insight into a complex of fundamental internal and external processes in relations of one state with her ownself (nation, society) and with other states. A truthful real knowledge is the knowledge of concrete unities and totality, because they are the truth. However, it is wrong to think that they can be understood by one thinking act. Direct vision of totality could be meaningful only as a hypothetical abstraction which directed the process of thinking toward the end of research.

When we say „a state“ we mean a state in general terms, its theoretical notion. A state is a subject of strategic relations: ontological (as a carrier of its status, characteristics and functioning), epistemological (as a precondition for comprehension of strategic reality) and axiological one (it determines a highest good for a nation by the Constitution). (The Danube is not a sub-

ject. When we say „The Danube Strategy“ it should be read as „German idea of restoration of slightly alternated Austro-Hungarian Monarchy.“). Caution is mother of wisdom.

First factor of strategy are relations which integrate all other ones: conflicts (both benign and malignant ones) of power and force of a state (including also intellectual capacity of its strategs and strategists), values and needs, or interests as needs that are limited to greed and fifth factor of it, but not the fifth one regarding its significance, is strategic knowledges.

If we “divide” general strategy (as a notion) in accord with its size and extent it will stay noted as a notion of gender of strategies, that is, a general one, but all other functions of the state and society will be separate ones and among them some more complex ones will have more-and-less separate strategies. By this division we reached a poly-strategic system of general strategy. We have only presented the strategies by their names and stopped at this point, because we don't have encyclopedic knowledge regarding it. To gain this knowledge it is necessary to gather teams of experts for: information, diplomacy, economy, politics, law, technology, demography, culture, education, military, religious communities, etc.

Immanuel Kant defined “system” as a unity of different ac-knowledges in a form of one idea. An idea that integrates separate strategies is the idea of “a highest good” (summmum bonum) or interests (those who are greedy and predacious ones do not care for the highest good). In case of ethically oriented people the highest good is a healthy society. Summmum bonum is almost a synonym for Bloch's „the one that is being created“ or more shortly „emerging“. Strategy is an authentic case of Kant's system, because it integrates all strategically relevant separate strategies.

Autotelic states are functioning in accord with their own laws, and heterotelic ones are dependant states (functioning in accord with objectives of others.) Third World States, although verbally immitating the states which are gravitational centres of global and continental power in terms of interests, often have no any idea of doctrinal model of poly-strategic system. In this way they abandon very important methods of improving their own position. Knowledge is power.

Strategy is a systematic effort of theoretical mind of strategists (thinkers of strategy) and theoretical mind of strategists (realizators-implementers of strategic plans of strategic plans of separate strategies to design life of a state-nation in general as well as in separate fields of strategic thinking and acting. It is a most responsible model of critical social science which, unlike politics, has never cut links between knowledge and morality, or in other words, the links between truth and ethical values. Utopian character of the strategy can not be questioned. However, here the word is about Bloch's concret utopy as a unity of knowledges, processes and hope, the utopy which is a carrier of general human ethical values that contrast existing ones (primarily in case of prevailing politics) and that provide for the change of such current values.

Strategical practice which is based on strategical knowledges is an authentic creator of history of a nation-state.

Theory of experience strategy has been snatched from oblivion, lexically modernized and enriched with a new categorical apparatus, having reached up an elementary discourse and having become a realiable point for explanation of specific strategies – their parent discipline.

A basic objective of theory of general strategy is reaching of optimal efficiency of strategic practice, along with a satisfying level of control of randomness of strategic processes, implying both its own processes and all the processes which might influence strategic reality of a nation-state.

For the proposed concept of general strategy an open problem are specific (separate strategies, that is, the strategies by which (with the help of which) there are actualized objectives of strategic activities, because it is only them which could attain the notion for definition of norms of practical activities.

Овај рад је примљен 20. новембра 2012. године а прихваћен за штампу на састанку Редакције 20. децембра 2012. године.

УДК 339.542(497.11)
(470+571):341.24(4-672EU)

НАЦИОНАЛНИ ИНТЕРЕС
NATIONAL INTEREST

Оригинални научни рад

Година VIII, vol. 15

Број 3/2012.

стр. 157-170

Дејан Мировић

ЕУ, РЕПУБЛИКА СРБИЈА И РУСКА ФЕДЕРАЦИЈА У КОНТЕКСТУ ЗАКЉУЧИВАЊА И ПРИМЕНЕ МЕЂУНАРОДНИХ СПОРАЗУМА И УГОВОРА

Сажетак

ЕУ деценијама води усаглашену економску политику према другим субјектима међународног права. Србија жели да постане чланица ЕУ и већ је добила статус кандидата за чланство због чега ће бити у обавези да имплементира одредбе уговора које је ЕУ закључила са другим субјектима међународног права. Та чињеница је од изузетног значаја када се имају у виду уговори који регулишу заједничку економску политику ЕУ према државама попут НР Кине и Руске Федерације. У том контексту наставак европских интеграција за Србију ће значити и иступање из Споразума о слободној трговини са РФ.

Кључне речи: ЕУ, Република Србија, Руска Федерација, међународно право, царински савез

Европска унија и међународни уговори

Европска унија (и ЕЗ пре њене), као наднационална организација која окупља 27 држава, не закључује уговоре и споразуме само са појединачним државама, већ и са међународним организацијама. Јасно је да су и ти споразуми и

уговори, извори аки комунитера и да српски законодавац и научни истраживачи (ради правилне примене аки комунитера) морају да их анализирају. О уговорима у међународном праву проф. др Стеван Ђорђевић пише: “Вишестрани уговори представљају облик уређења за свеопшту сарадњу на међународном плану. Ево дефиниције срочене у нацрту Бечке конвенције о праву уговора из 1969. године (предлог није садржан у коначном тексту Конвенције): ‘Израз – општи вишестрани уговор’ односи се на вишестрани уговор који се тиче општих правила међународних права и односи се на питања од општег интереса за скуп држава”.¹ Проф. др Миленко Крећа и проф. др Милан Пауновић износе дефиницију међународних споразума Америчког института за право из 1965. године: “Међународни споразум означава споразум између државе или међународних организација путем кога се изражава намера да се створе, измене или потврде односи по међународном праву”.²

Европска унија (ЕЗ) је закључила више међународних споразума са другим међународним организацијама и државама. Међутим, пре навођења најважнијих, треба истаћи и једну специфичну чињеницу. ЕУ није чланица Светске трговинске организације иако има огроман утицај на преговоре који се воде под окриљем те организације. Дезмон Динан о томе пише: “Европска унија је један од два ‘боксерска тешке категорије’ у СТО; други су Сједињене Државе. Парадоксално, ЕУ није уговорна страна WTO (нити је икада била уговорна страна ГАТТ-а). Само је захваљујући уговорним обавезама њених држава чланица да делују као једна у међународној трговинској арени (обавеза која доноси солидне политичке и економске предности) ЕУ *de facto* чланица WTO”.³ Ово је очигледно тачна тврдња. Иако ЕУ није чланица СТО, све државе које чине ЕУ јесу. То значи да су државе члани-

1 Ђорђевић С., *Увод у међународно право*, Правни факултет, Београд, 2007, стр. 171. Проф. др Стеван Ђорђевић истиче да појмове уговор и споразум треба посматрати као синониме. О међународним споразумима види и: Медовић В., *Међународни споразуми у праву Европске уније*, Службени гласник, Београд, 2009.

2 Крећа М., Пауновић М., *Практикум за међународно јавно право*, Досије, Београд, 2002, стр. 412.

3 Динан Д., *Све ближа Унија: увод у европску интеграцију*, Службени гласник, 2009, стр. 495.

це дужне да воде јединствену политику у тој организацији. Из тога произилазе фактичке обавезе и права за све чланице ЕУ и, сходно томе, правни прописи (пре свега, царински и у области примене нецаринских баријера) који их прате. Дакле, и правила и споразуми унутар СТО су једна врста извора европског права. То законодавац у Републици Србији мора да има у виду (Република Србија годинама покушава да постане чланица СТО).

Веома важан споразум који је утицао на економски и правни систем ЕУ/ЕЗ је онај закључен са Европским удружењем за слободну трговину (*EFTA*) 1990. године. Споразум је формирао Европски економски простор (ЕЕА) 1994. године. Дезмон Динан истиче у том контексту: “Европски економски простор (ЕЕА) проширује јединствено тржиште ЕУ на три од четири државе Европског удружења за слободну трговину (ЕФТА): Исланд, Линхештајн и Норвешку. Швајцарска, четврта чланица Европског удружења за слободну трговину, одлучила је да не уђе у ЕЕА након референдума о том питању у децембру 1992. године. Када је ЕЕА настао у јануару 1994. године, Аустрија, Финска и Шведска такође су биле чланице Европског удружења за слободну трговину; дакле, њихово приступање ЕУ у јануару 1995. године одузело је ЕЕА велики део његовог значаја”.⁴

Европска унија и *Mercosur* (организација која обухвата заједничко тржиште за неколико латиноамеричких земаља, основана 1991. године, чланови су Аргентина, Бразил, Парагвај и Уругвај) су потписали Споразум о међурегионалној сарадњи у децембру 1995. године. Међутим, Споразум о слободној трговини није закључен са овом организацијом јер: “Споразум о слободној трговини се показао као недостижан због протекционистичких склоности како ЕУ тако и *Mercosura*”.⁵ Такође, Европска унија и *Андска заједница* (Боливија, Колумбија, Еквадор, Перу и Венецуела) потписале су више споразума, 1983. године, 1993. године и коначно 2003. године.

Што се тиче *афричких, карипских и пацифичких* земаља (углавном бивших колонија) Европска унија (и ЕЗ пре ње)

4 Динан Д., *Све ближа Унија: увод у европску интеграцију*, Службени гласник, 2009, стр. 500.

5 Исто, стр. 510.

су потписали више споразума са организацијом АКП (АСР) која обухвата неколико десетина земаља. Прво су потписани споразуми у Јаундеу 1963. и 1969. године, а затим се сарадња наставила: "АКП-државе постоје као једна организована група само у односима са ЕУ. Ломе, главни град државе Того, био је место по коме је Споразум под називом Ломе 1 потписан 1975. године. Ломе 1 (1976-1980) имао је до сада три проширења: Ломе 2 (1980-1985), Ломе 3 (1985-1990) и Ломе 4 (1990-2000) који су унели неколико промена и амандмана у први споразум... Готово сва роба (99%) која се извози из АКП-држава у ЕУ има слободан приступ (без царина или квота) тржишту ЕУ... Упркос релативном повољном трговинском третману на тржишту ЕУ у поређењу са већином других трговинских партнера, удео АКП-држава у увозу и извоз ЕУ био је, углавном, у сталном паду."⁶ Коначно, у Контоноу је потписан и споразум између АКП и ЕУ за период од 2000-2020. године. Са *медитеранским земљама* окупљеним у групу MED-12, ЕУ је у новембру 1995. године потписала Декаларацију из Барселоне. Дакле, ЕУ има веома развијену мрежу споразума са разним међународним организацијама и сви они се могу сматрати као једна врста извора аки комунитера јер стварају права и обавезе за 27 држава чланица ЕУ. Ту убрајамо и споразуме постигнуте у оквиру ВТО.

Постоје две основне врсте споразума између Европске уније и *држава нечланица*. Споразуми са државама које не желе да буду чланице Европске уније и споразуми са државама за које је чланство у Европској унији једна од основних политичких, правних и економских циљева. Швајцарска и Норвешка су свакако најпознатије европске земље које спадају у прву групу земаља. У том контексту, Дезмон Динан анализира споразум између Швајцарске и Европске уније: "Сместена усред ЕУ, али одлучивши да не приступи ЕЕА, Швајцарска има потпуно засебну категорију. Иако су Швајцарци изабрали, тиме што су одбили ЕЕА, да не траже чланство у ЕУ, низ швајцарских влада, са снажном подршком швајцарских пословних лидера, води политику *de facto* европске интеграције. Као резултат, ниједна друга земља нема толи-

6 Јовановић М., *Европска економска интеграција*, Економски факултет, Београд, 2006, стр. 487.

ко споразума са ЕУ. Тренутно вискоразвијени однос између ЕУ и Швајцарске ослања се на две групе билатерарних споразума - седам споразума закључених у јуну 1999. године и спроведених у јуну 2002. године (пре референдума о чланству у ЕЕА) - девет споразума закључених у октобру 2004. године, чија је имплементација условљена ратификацијом са обе стране. Постојећи споразуми, као и они које тек треба ратификовати, покривају све, од слободне трговине робом и услугама до учешћа Швајцарске у режиму Шенгена за слободно кретање људи кроз ЕУ”.⁷ У контексту претходно изнетог, сматрамо да је Република Србија могла да примени исти услов у вези са ССП-ом као Швајцарска, тј. обострану ратификацију као услов ступања на снагу Споразума са ЕУ. Ова нелогичност код закључивања Споразума о стабилизацији и придруживању запажена је и у српској правној теорији. Тачније, проф. др Радован Вукадиновић поводом важења ССП-а у Републици Србији истиче: “Ратификацијом Споразума о стабилизацији и придруживању, а не ступањем на снагу, као што је уобичајена пракса код међународних уговора, одредбама члана 72, тачка 2 Споразума, Србија се обавезала да ће ‘настојати да обезбеди постепено усклађивање постојећих закона и будућег законодавства са правним тековинама Заједнице’ у областима које су наведене у Споразуму”.⁸

Такође, у правном систему ЕУ постоје и споразуми са *ваневропским земљама*. На пример, Споразум о партнерству и сарадњи са Мексиком из 1997. године, који је ступио на снагу 2000. године, као и Споразум о придруживању са Чилеом који је потписан у новембру 2002. године. Са Кином је још 1985. године ЕЗ потписала споразум који је омогућио свеобухватну сарадњу.

Актуелни споразуми са државама нечланицама које желе да ступе у ЕУ засновани су на онима који су закључивани после Уговора из Мастрихта са тадашњим државама нечланицама. То значи да су у југоисточној Европи споразу-

7 Динан Д., *Све ближе Унија: увод у европску интеграцију*, Службени гласник, 2009, стр. 500.

8 Вукадиновић Р., “Уставни оквир хармонизације домаћих прописа и нека питања директне примене Споразума о стабилизацији и придруживању”, зборник *Хармонизација законодавства Републике Србије са правом Европске уније*, приредили Димитријевић Д. и Миљуш Б., Институт за међународну политику и привреду, Београд, стр. 36.

ми засновани на онима који су примењивани према новим државама чланицама током деведесетих година прошлог века. О Европским споразумима који су примењивани према новим чланицама деведесетих година прошлог века пише проф. др Радован Вукадиновић: “У периоду од 1990. до 1996. године ЕЗ је закључила Европске споразуме са Литванијом, Летонијом, Естонијом, Бугарском, Пољском, Чешком, Словачком, Мађарском, Словенијом, Румунијом, на основу којих су ове државе примљене у ЕУ. Европски споразуми су у уставима придружених земаља третирани као међународни споразуми који су након ратификације и испуњавања неких додатних услова признавани као део унутрашњег права, без помињања или регулисања директне примене или директног дејства. Тек је изменама из 1999. године Уставом Пољске било предвиђено да ‘након објављивања у службеном гласнику, потврђени међународни уговори чине део унутрашњег правног поретка и директно се примењују, осим ако примена зависи од доношења закона’ (видети: Члан 91(1) Устава Пољске Републике”).⁹ Дакле, може се рећи да није било јединственог става о директној примени ових споразума. Тек је пољски устав одредио да се Споразум са ЕУ директно примењује, али ипак условљено - у пракси се ради о мешовитом систему, са елементима индиректне примене. Дезмон Динан пише о, за Балкан и нашу земљу актуелном, Процесу стабилизације и придруживања и његовој сличности са Споразумима из 90-тих: “Процес стабилизације и придруживања (Stabilization and Association Process/SAP) интегрисани је оквир за приступ ЕУ Југоисточној Европи. Под његовим окриљем, ЕУ подржава економске, политичке, правосудне и административне реформе пружањем финансијске помоћи, трговинских перифенцијала и техничких савета. Наредни корак у процесу јесте закључивање Споразума о стабилизацији и придруживању... Споразуми о стабилизацији и придруживању аналогни су Европским споразумима и садрже перспективу чланства у ЕУ”.¹⁰

9 Вукадиновић Р., “Уставни оквир хармонизације домаћих прописа и нека питања директне примене Споразума о стабилизацији и придруживању”, зборник *Хармонизација законодавства Републике Србије са правом Европске уније*, приредили Димитријевић Д. и Миљуш Б., Институт за међународну политику и привреду, Београд, стр. 34.

10 Динан Д., *Све ближе Унија: увод у европску интеграцију*, Службени гласник, 2009, стр. 501. Са Украјином је Споразум о партнерству и сарадњи

Дакле, у оквиру Процеса стабилизације и придруживања треба посматрати и закључивање Споразума о стабилизацији и придруживању између ЕУ и Републике Србије. Тај процес је заснован на споразумима који су закључивани са земљама источне Европе током деведесетих година. Међутим, постоје и разлике. Оне су посебно уочљиве, у правном и политичком смислу, када се анализира Споразум о стабилизацији и придруживању између ЕУ и Републике Србије закључен 29. априла 2008. године у Луксембургу.

Поред претходно поменутих споразума са међународним организацијама и државама које желе да ступе у ЕУ, веома су значајни и споразуми и уговори и са појединим великим државама, попут споразума са *НР Кином и Руском Федерацијом*. За српску привреду и друштво су посебно важни споразуми са Руском Федерацијом.

Уговори између ЕУ и РФ

Крајем осамдесетих година прошлог века, успостављени су чвршћи односи између СССР и ЕЗ, а затим од почетка деведесетих и између ЕУ и Руске Федерације. Ово побољшање односа је резултирало потписивањем неколико споразума од 1989. године: “Године 1989. ЕЗ је закључила Споразум о трговини и сарадњи са Совјетским Савезом - ‘скроман и обзрив први корак’ у развоју економског и политичког односа... Комисија је отворила канцеларију у Москви касније током 1991. године... Овај приступ је успешно довео до политичке декларације издате у Бриселу у децембру 1993. године и Споразума о партнерству и сарадњи који су Русија и ЕУ потписале у јуну 1994. године”.¹¹ Затим је Споразум о партнерству и сарадњи између Руске Федерације и ЕУ ратификован у свим чланицама Европске уније до 1996. године (дакле, у року који је краћи од оног у вези са Споразумом о стабилизацији и придруживању између Републике Србије и ЕУ). У јулу 1995. године је закључен и Привремени споразум између РФ и ЕУ

потписан 1994. године.

11 Динан Д., *Све ближе Унија: увод у европску интеграцију*, Службени гласник, 2009. стр. 504. Опширније о сарадњи и споразумима између Руске Федерације и ЕУ види у: Кашкина С.Ю.: *Россия и Европейский Союз. Документы и материалы*, Москва, 2003. и *Право Европейского Союза: документы и комментарии*, под ред. проф. Кашкина С.Ю., Терра, 1999.

о трговини и питањима у вези са трговином (радило се о питањима у вези са трговином који су били део Споразума о партнерству и сарадњи између Руске Федерације и ЕУ за које није била потребна ратификација, дакле, нешто слично, али не и исто, као и Прелазни трговински споразум који је пратио ССП са Србијом). Године 1998. је почела и примена Споразума о партнерству и сарадњи између Руске Федерације и ЕУ: “Године 1998. почела је имплементација Споразума о партнерству и сарадњи између Руске Федерације и ЕУ. Већ тада, главни удео у спољнотрговинском промету између Русије и Европске уније се односи на земље ЕУ (34%)”.¹² 1999. године потписан је и Меморандум о индустријској сарадњи између Министарства за енергетику Руске Федерације и Европске комисије. Године 2005. потписан је Споразум о стратегијском партнерству, а године 2007. Споразум о упрощавању визног режима и реадмисији између ЕУ и РФ. Године 2007. потписан је и Споразум о трговини металом између РФ и ЕУ. Споразум о између Владе Руске Федерације и Европске уније о заштити тајне информације потписан је 2010. године. Два пута годишње се, наизменично у Русији и ЕУ, одржавају самити Русија/ЕУ. У том контексту, основни орган сарадње ЕУ/РФ је Стални савет за сарадњу (ПСС у руском преводу).

Србија између РФ и ЕУ

Ипак, и поред овако дуге и интензивне економске и политичке сарадње са ЕУ, РФ ствара посебну царинску унију или Царински савез са Белорусијом и Казахстаном од 2010. године (упућен је позив и Украјини и другим државама за чланство у тој организацији). Узимајући у обзир члан 28 Уговора о функционисању Европске уније који регулише заједничку царинску и трговинску политику према трећим земљама (у којем се наводи да Европска унија почива на царинској унији и заједничкој царинској тарифи према трећим земљама), јасно је да ће, ако Србија постане члан ЕУ, престати да важи Споразум о слободној трговини са РФ из 2000. године (Споразум између Савезне владе Савезне Републике Југосла-

12 Поповић Н., Јашко О., *Спољнотрговински односи и перспективе привредне сарадње Руске Федерације и Републике Србије*, Српски економски центар, Београд, 2010, стр. 148.

вије и Владе Руске Федерације о слободној трговини између Савезне Републике Југославије и Руске Федерације је имао неколико измена, задњу у октобру 2011. године). То значи да ће РФ подићи царинске стопе у трговини са Републиком Србијом да би заштитила своје тржиште од робе из ЕУ. Сходно томе и Србија ће морати да промени своје царинске законе и стопе. На овакав закључак не упућују само одредбе члана 28 Уговора о функционисању Европске уније већ и ставови руског премијера Путина изнети приликом његовог сусрета са украјинским колегом у априлу 2011. године. Према стенограму објављеном на сајту председника владе РФ, Путин је рекао: “Питање је, наравно у томе, о чему се Украјина може договорити са својим партнерима у оквирима формирања зоне слободне трговине са Европском унијом... Ја хоћу да напоменем, да је ниво царинске заштите држава Царинског савеза – око 10,5%, а ниво царинске заштите Украјине у СТО - 4,5%. Код нас се појављује опасност, ако се на таквим истим условима буде правила зона слободне трговине са Европском унијом, да значајан део робе не буде тражен на спољном тржишту, већ се може десити да та роба почне да доспева из Украјине на нашу царинску територију, и у том случају нама ће бити потребно увођење заштитних мера, о томе ја говорим. Али ми смо дужни да о томе говоримо директно, на време и са откривеним картама радећи са Украјином, а ви са Русијом, Казахстаном и Белорусијом и Европљанима”.¹³ Дакле, ако се узму у обзир одредбе из члана 28 Уговора о функционисању Европске уније о заједничкој царинској тарифи чланица ЕУ према трећим земљама, формирање Царинског савеза Русије, Белорусије и Казахстана, и званични ставови руских власти у вези са увођењем заштитних царина за ро-

13 “Вопрос, конечно, в том, о чём может договориться Украина со своими партнёрами в рамках создания зоны свободной торговли с Евросоюзом. ... Я хочу напомнить, что уровень таможенной защиты стран Таможенного союза – примерно 10,5%, а уровень таможенной защиты Украины в ВТО – 4,5%. У нас возникает опасение, если на таких же условиях будут созданы и зоны свободной торговли с Евросоюзом, то значительная часть товаров не будет востребована на внешних рынках, а эти товары могут начать поступать с Украины на нашу таможенную территорию, и в этом случае нам придётся вводить защитные меры, вот я о чём говорю. Но мы должны об этом говорить прямо, своевременно и с открытыми картами работать и с Украиной, вы – с Россией, Казахстаном и Белоруссией, европейцами. Мы все должны карты открыть и честно посмотреть, что у нас на столе... ”Према сајту... незаванични превод Д.М, види: сајт premier.gov.ru

бу из ЕУ, јасно је да ће одмах након ступања у чланство ЕУ Србија морати да изађе из Споразума о слободној трговини са РФ. У том контексту ће доћи и до промена царинских закона у Републици Србији. Уосталом, међузависност између формирања Царинске уније Русије, Белорусије и Казахстана и царинских закона у Србији најбоље се огледа у Предлогу закона о потврђивању Протокола између Владе Републике Србије и Владе Руске Федерације о изузецима из режима слободне трговине.

Закон о потврђивању Протокола између Владе Републике Србије и Владе Руске Федерације о изузецима из режима слободне трговине и правилима о одређивању земаља порекла робе уз Споразум између Савезне Републике Југославије и Владе Руске Федерације од 28. августа 2000. године¹⁴

Протокол између Владе Републике Србије и Владе Руске Федерације о изузецима из режима слободне трговине и правилима о одређивању земаља порекла робе уз Споразум између Савезне Републике Југославије и Владе Руске Федерације од 28. августа 2000. године потписан је у Београду 22. јула 2011. године. У име Владе Републике Србије Протокол је потписао Небојша Ћирић, министар економије и регионалног развоја (Закључак Владе 05 број 018-3500/2011. од 12. маја 2011. године), а у име Владе Руске Федерације Јевгениј Кудин, трговински представник Руске Федерације у Републици Србији.

Закон о потврђивању наведеног протокола је упућен у процедуру Народне скупштине Републике Србије у октобру 2011. године. У “Образложењу” Предлога закона о потврђивању Протокола између Владе Републике Србије и Владе Руске Федерације о изузецима из режима слободне трговине се наводи да се он управо доноси због стварања Царинске уније: “Руска Федерација, Република Белорусија и Република Казахстан формирали су Царинску унију која функционише у оквиру Евроазијске економске заједнице. Од 1. јануара 2010. године ступила је на снагу јединствена царинска тарифа, а такође и јединствени систем нетарифног регулисања

14 Закон о потврђивању Протокола између Владе Републике Србије и Владе Републике Руске Федерације о изузецима из режима слободне трговине и правилима о одређивању земаља порекла робе уз Споразум између Савезне Републике Југославије и Владе Руске Федерације од 28. августа 2000. године, *Службени гласник РС - Међународни уговори*, бр. 8/2011.

у оквиру Царинске Уније. Такође, од 1. јула 2010. године је формиран јединствени царински простор Царинске уније”. Затим се наводи да се већ 2011. појавила потреба за проширењем листе српских роба која мора бити оцарињена на руском тржишту односно о смањивању привилегованих права која је Србија имала као извозник на руском тржишту: “Због јединственог приступа све три земље Царинске уније, проширена је листа изузетака из режима слободне трговине са следећим производима: сир и урда, протектиране и употребљаване гуме, употребљавана моторна возила за превоз лица и робе“. Затим се закључује: “Постојећи Списак изузетака са Руском Федерацијом је делимично проширен”.¹⁵ Дакле, није реално да Србија одржава везе са две одвојене царинске уније истовремено - са Европском унијом после потписивања ССП-а 2008. године и са Руском Федерацијом од 2000. године (и преко ње са Царинским савезом од 2010. године). Србија ће морати да се одлучи. Чини се да је избор у корист ЕУ већ начињен након доношења Мишљења ЕК о кандидатури Србије за чланство у ЕУ 12. октобра 2011. године. Зато није тешко предвидети да робна размена између Републике Србије и Руске Федерације, која је износила 2,6 милијарде долара у 2010. години и која је само у првих пет месеци 2011. године забележила раст од 40% у односу на исти период претходне године (од тога је српски извоз порастао чак за, скоро невероватних, 64%), неће моћи тако успешно да се развија када Србија једног дана постане члан ЕУ. Доћи ће до пада прихода највећих српских извозника на руско тржиште попут: Таркета из Бачке Паланке, Хемофарма из Вршца, Тетра Пак-а из Београда, Новосадске фабрике каблова, Гоше из Смедеревске Паланке, Металаца из Горњег Милановца, Научног института за ратарство и повртарство из Новог Сада, Фабрике бакарних цеви из Мајданпека...

15 “Образложење”, Предлога закона о потврђивању Протокола између Владе Републике Србије и Владе Руске Федерације о изузетима из режима слободне трговине и правилима о одређивању земаља порекла робе уз Споразум између Савезне Републике Југославије и Владе Руске Федерације од 28. августа 2000. године, Влада Републике Србије, 2011, стр. 31.

* * *

На основу наведеног о односима између ЕУ и Србије и РФ и Србије може се закључити следеће. Након добијања статуса кандидата за чланство у ЕУ Србија ће морати постепено да имплементира и одредбе уговора које је ЕУ закључила са међународним организацијама и појединим државама. Србија неће моћи да води самосталну економску политику према оним субјектима међународног права укључујући и РФ са којом има привилеговане трговинске (не и политичке) односе. У том контексту, више је него јасно да ће Србија морати у блиској будућности да се повуче из Споразума о слободној трговини са РФ ако жели да постане чланица ЕУ. У том контексту поставља се и конкретно питање, какав ће утицај имати имплементирање одредаба ‘устава’ ЕУ или Лисабонског уговора на Споразум о слободној трговини између Руске Федерације и Републике Србије? Из претходно наведеног је јасно да ће доћи до укидања Споразума о слободној трговини са РФ због примене Лисабонског уговора, тј. имплементације члана 28 Уговора о функционисању ЕУ (као другог дела Лисабонског уговора). Такође, у области саобраћајног права закони и политика ће се усаглашавати са општом саобраћајном политиком ЕУ према трећим земљама. Усаглашавање ће бити присутно и у ваздушном саобраћају, преко примене Споразума о отвореном небу из 2006. године. То, са друге стране, искључује велике инвестиције из Руске Федерације у овој области (ЈАТ). Такође, укидање привилегованих односа са РФ ће утицати и на бројне српске фирме попут: Таркета из Бачке Паланке, Хемофарма Вршац, Тетра Пака Београд, Новосадске фабрике каблова, Гоше из Смедеревске Паланке, Металаца из Горњег Милановца, Научног института за ратарство и повртарство из Новог Сада, Фабрике бакарних цеви из Мајданпека. У том контексту, повећаће ће се и стопа незапослености у Републици Србији. Дакле, Србија неће моћи да одржава истовремене привилеговане трговинске односе са ЕУ и РФ. Контрадикторна је и нереална тврдња да је то

могуће. Придруживање ЕУ значи и прекид привилегованих трговинских односа са РФ.

Dejan Mirovic

*EU, REPUBLIC OF SERBIA AND RUSSIAN
FEDERATION IN THE CONTEXT OF CON-
CLUDING AND IMPLEMENTING INTERNATI-
ONAL AGREEMENTS AND TREATIES*

Summary

EU has been leading concerted economic policy toward other international law subjects for decades. Serbia wants to join the EU and has already been granted the status of a candidate, for which will be obliged to implement the provisions of the agreement which the EU has concluded with other subjects of international law. This fact is very important when the agreements governing the common commercial policy of the EU towards countries such as the People's Republic of China and the Russian Federation are considered. In this context, the European integration process of Serbia would mean a departure from the Free Trade Agreement with Russian Federation.

Keywords: EU, Republic of Serbia, Russian Federation, international law, customs union

Литература:

- Аврамов С., Крећа М., *Међународно јавно право*, Службени гласник, Београд, 2008.
- Ђорђевић С., *Увод у међународно право*, Правни факултет, Београд, 2007.
- Динан Д., *Све ближе Унија*, Службени гласник, Београд, 2009.
- Динан Д., *Мењање Европе - Историја Европске уније*, Службени гласник, Београд, 2010.
- Кашкина С.Ю., *Россия и Европейский Союз. Документы и материалы*, Москва, 2003.
- Право Европейского Союза: документы и комментарии*, под ред. проф. Кашкина С.Ю, Терра, 1999.
- Поповић Н., Јашко О., *Спољнотрговински односи и перспективе привредне сарадње Руске Федерације и Републике Србије*, Српски економски центар, Београд, 2011.
- Јовановић М., *Европска економска интеграција*, Економски факултет, Београд, 2006.
- Крећа М., Пауновић М., *Практикум за међународно јавно право*, Досије, Београд, 2002
- Закон о потврђивању Протокола између Владе Републике Србије и Владе Републике Руске Федерације о изузетима из режима слободне трговине и правилима о одређивању земаља порекла робе уз Споразум између Савезне Републике Југославије и Владе Руске Федерације од 28. августа 2000. године, *Службени гласник РС - Међународни уговори*, бр. 8/2011.

Овај рад је примљен 11. октобра 2012. године а прихваћен за штампу на састанку Редакције 20. децембра 2012. године.

*Милан Игрутиновић, Горан Николић**

ГЛОБАЛНИ ПОЛОЖАЈ ЕУ – ПОЛИТИЧКИ И ЕКОНОМСКИ АСПЕКТИ**

Сажетак

Финансијска криза је Европу погурала ка интроспекцији, ка ревизији сопственог економског поретка и односа и последично смањила вољу за промишљањем свог спољно-политичког положаја. Укључивање у светске привредне токове радне снаге већег броја земаља, пре свих Кине, Индије, Бразила, ресургенција Русије у финансијском и војном смислу – њихов свеукупни политичко-економски раст нужно је довео до релативног опадања моћи традиционалних западних сила. У овом раду је изнета квантитативна анализа актуелних економских трендова који говоре у прилог тези о релативном економском паду, као и пресек спољно-политичког положаја ЕУ. Рад такође показује да досадашњи модел утицаја путем пројекције нормативне моћи не даје жељене резултате нити пружа могућности развоја услед специфичне генезе и развоја пост-колонијалног и пост-империјалног света.

Кључне речи: ЕУ, финансијска криза, глобални чинилац, нормативна моћ.

* Институт за европске студије, Београд.

** Рад је део пројекта *Србија у процесима европских интеграција: глобални контекст, институције и идентитет* који под бројем 179014 финансира Министарство просвете и науке Републике Србије.

Увод

Положај Европске уније као аутономног чиниоца у савременом свету је још увек тема која је теоријски отворена и методолошки недостатна. То није последица само специфичног правног и политичког бића ЕУ и њеног наднационалног карактера већ и развоја других глобалних чинилаца те промена система које са тиме долазе.

Флуидан и релативно слаб положај у глобалном пољу је у последњих неколико година додатно уздрман и ограничен финансијском кризом и сумњом у општи политички и економски модел који је до тада пропагиран, како према сопственом друштву тако и према споља. Капитализација промена насталих на истоку Европе након 1989. која је дошла путем испољавања меке моћи испрва је дала основ за наду да ће се на сличан логички начин моћи капитализовати процес глобализације. Међутим, наспрам ослабљених земаља Источне Европе које су „бежале“ од совјетске доминације глобализациони процеси су створили економске цинове, махом у региону Источне Азије, које немају значајних безбедносних брига и стичу све већу спољнополитичку самоувереност.

Из специфичних разлога присутних при стварању уније сасвим је лако повући закључке да је ЕУ структурно неспособна да се наметне као важан геополитички фактор у традиционалном смислу, као фактор који може да комбинује дипломатски притисак и кредибилну војну претњу ради постизања циљева. Релевантним политичким елитама је то било јасно, па су темељи спољнополитичког ангажмана нађени у премисама нормативне моћи као стратегије избора за јачање глобалног утицаја ЕУ.¹ Рад ће показати да је та стратегија данас више производ нужде него свесног избора као и да ни изблиза не даје резултате који би оправдали пуни ослонац на њу. У комбинацији са нехативним економским изгледима можемо приметити тренд слабљења глобалне позиције ЕУ у пуном смислу.

1 Видети нпр. Ian Manners, "European Union 'Normative Power' and the Security Challenge," *European Security* 15, no. 4 (December 2006), 405–421, Zaki Laidi, *Norms over Force: The Enigma of European Power* New York, Palgrave Macmillan, 2008.

Економски показатељи опадања утицаја ЕУ

У саопштењу Европске Комисије (новембар 2012) наглашава се да ће рецесија бити дубља него што се очекивало, те раст спорији. ЕУ ће имати контракцију од 0,3% у 2012. и благ раст у 2013. (0,4%).² Међутим, децембарска процена Европске централне банке указује да у Еврозони раста неће бити до 2014. године. Наиме, пад БДП-а ће за 2012. износити 0,5% а за 2013. 0,3%.³ Треба рећи да су и претходна, као и 2010, биле године спорог привредног раста (1,5%, односно 1,9%), док је контракција 2009. била чак 4,2%. И остали индикатори за ЕУ су онеспокојавајући. Стопа незапослености септембра 2012. износила је 10,6%; истог месеца 2011. 9,8%, а четири године раније незапосленост је износила само 7,1%.⁴ Пре пада у септембру 2012. (у односу на месец раније) од 2,3%, индустрија ЕУ27 је била на просечном нивоу из 2005, и за десетину виша него за време рекордно ниског нивоа у марту 2009. У односу на септембар 2011. индустријска производња у ЕУ нижа је за 2,7%.⁵ Реалан промет у трговини на мало већи је за 0,3% на међугодишњем нивоу у септембру 2012. Иначе, у последњих скоро шест година реални ниво промета у малопродаји је практично непромењен, а у односу на просек 2005. већи је за само 5%.⁶

И најновији извештај ММФ (*World Economic Outlook 2012*) даје сличне процене, које су засноване на претпоставци да ће европски политичари предузети хитне мере како би се одагнала неизвесност на тржиштима. Дакле, тренутно побољшање на финасијским тржиштима могло би бити само привременог карактера. Ситуацију за извозно оријентисани део привреде ЕУ отежава и спор раст волумена глобалне тр-

2 Matina Stevis, "EU Slashes Growth Forecasts", *Wall Street Journal*, 7.11.2012. <http://online.wsj.com/article/SB10001424127887323894704578104561905104482.html> 7.11.2012.

3 <http://www.telegraph.co.uk/finance/financialcrisis/9727262/ECB-eurozone-will-not-grow-until-2014.html> 7.12.2012.

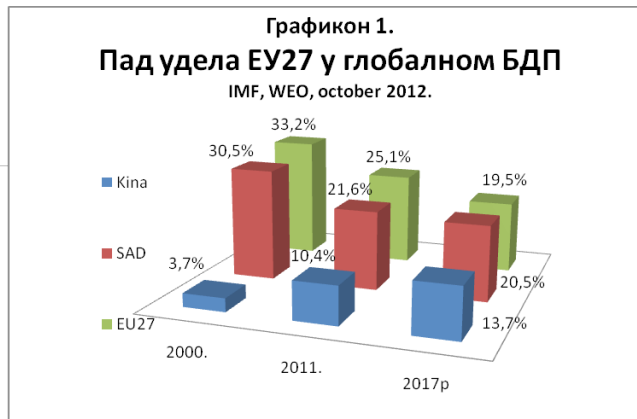
4 http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_PUBLIC/3-31102012-BP/EN/3-31102012-BP-EN.PDF

5 http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_PUBLIC/4-14112012-AP/EN/4-14112012-AP-EN.PDF

6 http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_PUBLIC/4-07112012-AP/EN/4-07112012-AP-EN.PDF

говине (3,5% и 4,2% 2012. и 2013), док практична стагнација цене нафте делује у супротном смеру.⁷ У најновијем, октобарском извештају, ММФ велику пажњу посвећује ЕУ („епицентар кризе“) наводећи да ризици и проблеми у вези судбине евра посебно подстичу финансијску нестабилност. Одлуке учињене на јачању фискалне дисциплине, као и у вези јединствене европске банкарске супервизије су, по ММФ-у, охрабрујуће.

Релативно слабљење ЕУ је тренд који траја дуже од деценију. Дуго су јефтино и неразборито кредитирање прикривали слабост, односно смањењу конкуритивност европске индустрије, све док економска криза није оголила размере проблема, пре свега у земљама ЕУ са високим платнобилансним дефицитима (на највећем удару су периферне земље ЕУ, тзв. *PIIGS*). Већина земаља ЕУ има високе јавне дугове и велике фискалне дефиците, али кључна ствар која разликује економије које су у тешкој кризи од осталих привреда ЕУ јесте висина спољнотрговинског (или тачније платнобилансног) дефицита, тј. колико увоз надмашује извоз. И ту је кључни проблем доброг дела Европе, односно ЕУ, опадање конкуритивности њене индустрије, и то у корист источне Азије, и пре свих Кине. Последица је пад удела индустријске производње ЕУ у глобалној индустрији, и последично пад удела БДП ЕУ у процењеном светском БДП (због великог удела услужних активности у БДП овај показатељ показује мање драматичне тенденције за ЕУ од првог).

⁷ IMF, *World Economic Outlook*, 2012. p. 2.

Као што се види на Графикону 1. БДП ЕУ константно пада од 2000. (када је износио 33,2%) и процењује се (ИМФ, 2012), да ће после четвртинског удела 2012. пасти на 19,5% 2017. Истовремено, али нешто спорије, опада удео САД док се учешће Кине у светском БДП снажно повећава. Када је у питању индустрија, током прве деценије 21. века пораст индустрије у Кини износио је фантастичних 181% (1977-2012. најмогољуднија држава је повећала индустрију педесет пута!), у САД скромних 11%, у Немачкој само 3%, док је у Француској, Британији и Италији бележен пад од 1%, 10% и 15%, респективно. Удео ЕУ и САД у глобалној индустријској производњи следствено томе опада у корист Кине. Наиме, ЕУ27 и САД су 2000. чиниле 27%, односно 26% светске индустрије, а Кина 7%, док се 2012. процењује да ЕУ ствара петину, САД шестину, а Кина 21% глобалне индустријске продукције. Удео индустрије у БДП САД тренутно износи 12%, у Кини чак 29%, Немачкој 19%, Јапану 18%, Француској или Британији само по 10%.⁸ Индустрија (са рударством и енергетикиком), уз аграр чини привредне делатности које креирају у просеку знатно виши ниво додате вредности него остале привредне гране. Развој индустрије креира развој у другим гранама, јер креирајући новостворену вредност ствара простор за већи обрт у услужним делатностима, посебно трговини, финансијама и угоститељству, и боље финансирање јавних функција.

Када су у питању стране директне инвестиције (СДИ) после снажног пада 2010. дошло је до дуплирања 2011. Токови инвестиција из ЕУ27 су достигли 370 милијарди евра 2011. (и још су увек нижи од 383 милијарде из 2008), после пада са 316 2009 на 146 2010. Приливи СДИ у ЕУ27 из ”остатка света” били су 225 милијарди евра 2011, после пада са 234 милијарде у 2009. на 104 милијарде у 2010. ЕУ је нето-инвеститор као и ранијих година.⁹ Ипак, значај ЕУ27 као инвеститора опада од почетка кризе. Наиме удео у приливу глобалних СДИ је опао за трећину (са 43,2% на 26,7% глобалних СДИ),

8 Marc Levinson, ”U.S. Manufacturing in International Perspective”, *Congressional Research Service*, Washington, 2012. p. 3-4.

9 http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_PUBLIC/2-13062012-BP/EN/2-13062012-BP-EN.PDF

док је и одлив инвестиција из ЕУ драстично смањен (удео ЕУ се смањило са чак 58% 2007. на 34,7% 2011).¹⁰

И удео ЕУ у глобалној трговини је у паду.¹¹ Наиме, у периоду 2006-2011. учешће ЕУ27 у укупној светском робном извозу опада са 17,3% на 15,2%, а у увозу са 19,1% на 16,7% 2011.¹² Иначе, трговина робама је око три пута већа од међународне трговине услугама, где ЕУ доминира (са уделом у глобалном извозу услуга од чак 42%, и увозу од 40% 2011) будући да се услуге теже крећу ван националних граница). Екстерна робна трговина ЕУ27 износила је 3267 милијарди евра 2011, што је рекордни ниво и за извоз и увоз. После пада размене током 2009, екстерни робни извоз ЕУ27 достигао је рекордних 1554 милијарди евра 2011, што је раст од 14.5 % у односу на 2010, док је робни увоз порастао за 11.9 %, на 1713 милијарди евра ("унутрашња спољна трговина" ЕУ интра-траде, је износила 2804 милијарди евра 2011, што је скоро два пута више од екстерног извоза, и то у свакој чланици осим Британије). САД су најважније увозно тржиште за робе из ЕУ, али опадајуће (са 27.8 % 2001. на 16.8% десет година касније). Кина је трећа дестинација за робни извоз ЕУ (8,8% извоза ЕУ27), а Швајцарска друга (9%). Када је увоз у питању најважнија је Кина, где је забележен раст од 3,5% током 2011, што је најспорији раст у последњој деценији (осим пада 2009.) Увоз из Русије порастао је за 24.4%, те је Русија друга по увозу за ЕУ, а САД трећа.¹³

Донекле је парадоксално да криза доноси напредак у евро-интеграцијама. Договорена је банкарска унија. Пре то-

10 <http://www.oecd.org/daf/internationalinvestment/investmentstatisticsandanalysis/FDI%20in%20figures.pdf>

11 International Trade Statistics 2011, WTO, p. 208. http://www.wto.org/english/res_e/statis_e/its2011_e/its2011_e.pdf External and intra-European Union trade, Monthly statistics, Issue 12/2011, EUROSTAT, p. 18. http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/international_trade/documents/ExtraIntraMonthlyEUTrade_ENVol12-20111.pdf

12 У првих осам месеци 2012. екстерни робни извоз ЕУ растао је 11%, а увоз за 4%. Имајући у виду спорији раст волумена робног извоза у свету, а бржи увоз може се очекивати благи раст удела ЕУ у извозу и пад у увозу у 2013. под условом да се одрже трендови из првих осам месеци 2012. године. http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_PUBLIC/6-16102012-BP/EN/6-16102012-BP-EN.PDF

13 http://epp.eurostat.ec.europa.eu/statistics_explained/index.php/International_trade_in_goods

га, усвојени су, или су на путу усвајања: ‘Уговор о стабилности’ (*Stability Pact*), Европски фонд за финансијску стабилност (European Fund for Financial Stability), Европски стабилизациони механизам (European Stability Mechanism), појачано дејство Европске централне банке (European Central Bank), Европска агенција за дуг (*European Debt Agency*). Остаје отворено питање евро-обвезница, где се противи Немачка. Расправа о евро-обвезницама неизбежно води постављању основних питања о природи ЕУ. Такве обвезнице би захтевале да европске земље имају увид у потрошњу других европских земаља, што би значило да би свака држава евро-зоне морала да допусти извесну контролу над својим буџетом.

Председник Савета Европе, Ван Ромпуј, предложио је 12. октобра 2012. и додатни механизам за спас евра: оснивање заједничког буџета евро-зоне. Та нова институција би могла позајмљивати новац земљама чланицама, што ти, спречило изненадне економске шокове. Заједнички буџет евро-зоне би се разликовао од стабилизационог фонда у томе што би директно уплаћивао новац земљама којима је помоћ потребна, дакле не би им давао зајмове. Идеја, која се практично своди на креирање *“treasury bills”* ради стабилизације евра публикована је студији Савета ЕУ. Земље у неприликама би имале право *“limited fiscal solidarity”*.¹⁴

Иако се многим чини споро, земље ЕУ, односно евро зоне, изналазе нова решења за кризу суверених дугова и остале економске проблеме који погађају ЕУ. ЕЦБ, чије је руководство од августа 2012. заузело радикалнији курс (‘одбрана евра по сваку цену’), води врло активну монетарну политику и практично монетизују јавне дугове кризом погођених земаља откупљивањем њихових државних обвезница. Капацитети ‘спасилачких фондова’ (ЕФСФ, односно ЕСМ) се ојачавају. Поред тога, како све банке у еврозони практично раде у једној земљи, чини се рационалним решењем креирати банкарску унију. Индикативно је да је председник Европске комисије, Мануел Барозо, описао 12. септембра 2012. пред Европским парламентом, предлог за јединствену

14 Eurozone needs ‘limited fiscal solidarity’, *EU Observer* <http://euobserver.com/economic/11785012.10.2012>.

супервизију банака у ЕУ, као први корак у обновљеним напорима за „федерално уједињену Европу”. Барозо је нагласио да је план за интегрисанију централну банкарску регулативу, кључни део напора да се заустави дужничка кризу у региону. Он је, такође, отворио врата новој расправи о ревидирању Лисабонског уговора, употребљавајући и реч “федерација” како би описао свој крајњи циљ. Дубља економска и монетарна унија може се покренути под садашњим уговором, али се може финализирати само са променама тог уговора. Барозо, чији други мандат истиче крајем 2014, такође је рекао да следећи председник треба да има више демократског легитимитета, а да би политичке групације у ЕУ требало да предложе једног кандидата пре следећих избора за парламент.

И поред велике медијске помпе око пропасти евра, није спорно да еврозона као целина има способност да реши кризу суверених дугова. ЕЦБ, као и ФЕД, има могућност да штампа новац, и сама децидна одлука да то учини знатно је смањила трошкове позајмљивања земаља попут Италије или Шпаније. Ипак, реално питање је да ли периферне економије ЕУ могу постати успешне, односно компетитивне остајућу у еврозони.¹⁵ ЕЦБ је, упумпавајућу неколико хиљада милијарди евра у систем, попут ФЕД, деловала брзо и управо потврдила да ће учинити све што је потребно да се избегне пропаст евра. По свему судећи, Немачка ће остати главни благајник Европе, који ће стално тражити строге мере штедње и реформе, али ће увек бити спремна да плати колико је потребно да се еврозона одржи. Наиме, немачки модел привреде заснован на извозу почива на еврџу, док су немачке банке увелико присутне у задуженим земљама, па ће их немачки порески обвезници морати да спашавају уколико то не успеју земље попут Италије или Шпаније.¹⁶ У том контексту је би-

15 Floyd Norris, "Euro Survives, but Future Is in Doubt" *The New York Times*, October 25, 2012 http://www.nytimes.com/2012/10/26/business/euro-avoids-collapse-but-its-future-remains-uncertain.html?pagewanted=2&nl=todaysheadlines&emc=edit_ee_2012102626.10.2012.

16 Због своје велике зависности од извоза Немачка ће учинити пуно уступака да се избегне распад еврозоне и ЕУ. Треба рећи да је за Немачку од еврозоне важнија слободна трговина у ЕУ и одржавање немачко-француског "пакта", у шта се уклапа и Фридманова теза да смо поново у ери у којој политички фактори доминирају економским одлукама - George Friedman, "Financial Markets, Politics and the New Reality", *Stratfor*, <http://www.stratfor.com/weekly/>

тан закључак из Малабијевој студије где се потенцира да се немачка идеја о решењу кризе практично заснива на томе да Берлин добије *de facto* и *de iure* вето на одлуке националних буџета у замену за евро-бондове и већу интервенцију ЕЦБ, који данас не изгледа немогућ.¹⁷ У погледу решавању акутне кризе изгледи су сада оптимистични за кратки и средњи рок. Остаје да се види да ли ће се та инерција пренети на дубље реструктурирање Лисабонског споразума у смислу даље федерализације уније.

Институционални оквир управљања спољном политиком Европске уније

Од '60-их година 20. века државе чланице тада Европске заједнице су у све већем обиму поверавале надлежности над трговинским пословима заједничкој организацији, као и послове хуманитарне помоћи и економског развоја трећих земаља. У институционалном смислу овим пословима се управљало комунитарним методом. Са друге стране, сасвим мале надлежности бриселске администрације у спољној политици су остале под међувладиним методом одлучивања. Доношењем Мастрихтског уговора 1992. постојеће спољнополитичке надлежности су учвршћење доношењем Заједничке спољне и безбедносне политике (ЗСБП, *Common Foreign and Security Policy*) која је омогућавала акције уније у мање значајним областима попут стављања појединаца на листе терориста или организовање мисија за управљање кризама. Трговинске и спољнополитичке надлежности су остале у знатној мери институционално раздвојене самом чињеницом да оквир Европске заједнице није укинут све до доношења Лисабонског споразума децембра 2009.

Лисабонски уговор није у већој мери променио дефинисани и номинални скуп циљева и тежњи ЕУ исказаних пре свега кроз Заједничку спољну и безбедносну политику. Тај скуп обично укључује промоцију демократије, владавину закона, доминацију наратива о људским правима и доминацију међународног права над националним те мултилатера-

financial-markets-politics-and-new-reality 07.08.2012.

17 Sebastian Mallaby, „Europe’s Optional Catastrophe: The Fate of the Monetary Union Lies in Germany’s Hands“, *Foreign Affairs*, July/August 2012.

лизам као пожељну форму ангажовања међународних политичких чинилаца. Међутим, бројне дебате у годинама пред доношење Лисабонског уговора су показале да су ове основе представљају више изнуђени консензус о минималним заједничким вредностима него свестан избор који треба да пружи одскочну даску за ефикасност ЕУ као глобалног политичког чиниоца.¹⁸

Уговором је установљена позиција Високог представника за спољне послове, који има двоструку функцију у којој делује и као потпредседник Европске комисије. Поред тога, Високи представник стално председава Савету за спољне послове ЕУ, јачајући тиме позицију која је била ротирајућа и намењена за представника земље која је у том тренутку председавала унијом. Даље јачање утицаја положаја Високог представника се огледа и у праву да постави сталног члана у Политичко-безбедносно веће, тело које од успостављања 2001. сачињавају представници држава чланица на амбасадорском нивоу који обезбеђују улогу појединачних држава чланица унутар дебата о спољној политици. Оваква поставка омогућава институцијама и представницима уније да имају водећу улогу у заједничким телима у смислу успостављања дневног реда, свакодневних активности и тема за расправу. Иако су државе чланице појединачно остале последње инстанце у одлучивању, како то већ захтева међувладин метод одлучивања, чини се да доминација у динамици рада прелази на страну заједничких институција. Оваква поставка може у даљем раду изазвати тензије на релацији Брисел – државе чланице јер захтев за једногласношћу одлуке у сваком случају везује руке заједничким институцијама.¹⁹ Поред блокаде у ефективном раду поједине државе увек могу прибећи директном решавању перципираног проблема, заобилазећи заједничке институције.

Лисабонски уговор је омогућио стварање Европске службе за спољне послове, одлуком Савета Европске уније

18 Видети нпр: R.Young, „Normative dynamics and strategic interests in the EU’s external identity“, *Journal of Common Market Studies*, Vol. 42, No. 2, 2004, pp. 415-436; Adrian Hyde-Price, „Normative power Europe: a realist critique“, *Journal of European Public Policy*, Vol.13, No. 2, 2006, pp. 217-234.

19 На ово је упозорено врло рано у: Alvarode Vasconcelos, *After Lisbon: The States of the Union*, EUISS Issues, No. 31, 2010, p. 2; <http://www.iss.europa.eu/uploads/media/ISSues-31.pdf>, pristupljeno14.11.2012.

из 2010 године.²⁰ ЕССП је основана као аутономна служба одвојена од Генералног Секретаријата Савета ЕУ и Европске комисије. Налази се под формалном надлежношћу Високог представника и дужна је да помаже у испуњавању њихових обавеза у оквиру ЗСБП. Такође је дужна да по потреби асистира дипломатским службама свих држава чланица. Фактичка је чињеница да је управо ЕССП постала чворишна тачка спољнополитичког ангажмана Европске уније, како због тога што има комуникацију и приступ свим релевантним телима тако и због задужења да прави планове дугорочног приступа спољним пословима кроз све надлежности ЕУ које имају додирних тачака са спољним светом.²¹ Ту спадају стратегије које имају углавном спољно-политички карактер-ЗСБП, Заједничка трговинска политика, Европска политика суседства, разни програми помоћи у развоју, хуманитарне помоћи, проширења, али и друге које се обично сматрају интерним: простор слободе, сигурности и правде, пољопривреда, риболов, животна средина, енергија, итд.

ЕССП је формирана око централне администарције у Бриселу и делегатских мисија у трећим земљама које су преузеле надлежности некадашњих мисија Европске комисије. Централна администрација има директорате уређене по географском и тематском принципу (нпр. за мултилатералне послове). Позиције у новој служби су попуњене некадашњим члановима Генералног директората за спољне послове (DGRelex) са новопридошлим службеницима које су послале државе чланице.²² ЕССП нема никакве могућности усвајања и доношења правно обавезујућих аката и у том смислу је ограничена надлежностима тела којима служи као специфични сервисно потреби – Високом представнику, Савету

20 Council Decision 2010/427/EU of 26 July establishing the organization and functioning of the European External Action Service, *Official Journal of the European Union*, L 201/30, <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2010:201:0030:0040:EN:PDF>, 11.11.2012.

21 *A New Responsetoa Changing Neighbourhood: A Review of European Neighbourhood Policy*, Joint Communication bythehigh Representativeof the Unionfor Foreign Affairsand Security Policyand the European Commission, Brussels, 25May2011, http://ec.europa.eu/world/enp/pdf/com_11_303_en.pdf, 20.11.2012.

22 Maxime Lefevbreand Christophe Hillion, *The European External Action Service: towards acommon diplomacy?*, SIEPS European Analysis 6, 2010.

и Комисији.²³ У овом тренутку је тешко проценити реалне домете рада овог тела. Прва ревизија пословања ЕССП, како интерна (у смислу финансија и кадрова) тако и екстерна (њена политичка корисност) је предвиђена за 2013. годину. Слободни смо да сада, у светлу кратког функционисања овакве поставке (2010-2012), закључимо да су институције заједничке спољне политике сведене на подстицање координације међу државама чланицама, са мешовитим резултатима. Оне су биле у великој мери неефикасне у питањима спољне трговине, екологије и миграције. Иако су надлежни инструменти за ова питања номинално у спектру надлежности ЕССП, тј. она је задужена да креира кохеренцију заједничких политика у тим областима, та кохеренција је у великој мери изостала.²⁴

На вишем политичком нивоу, улога нових институција ће осликати ширу идеолошку поделу између еврофила и евроскептика. Први ће наглашавати сваки, макар и мали корак напред у расту моћи заједничких тела и успостављању јединственог телефонског броја који је Хенри Кисинџер тражио пре четири деценије, док ће други наглашавати да су државе чланице и даље остале последње инстанце ефективног одлучивања у спољној политици и упућивати на бројне примере нејединственог гласа ЕУ (примери интервенције у Либији, гласање у УН у вези са посматрачким статусом Палестине, итд).²⁵ Раскорак у схватању је више него упечатљив када видимо да Британија планира јачање билатералних веза са Канадом које укључују и дељење простора у амбасадама и заједничке надлежности,²⁶ док министри иностраних послова појединих држава чланица размишљају логиком „криза је наша шанса“ надајући се да ће криза натерати националне

23 Simon Stroh, „Programming financial instruments post-Lisbon: The European External Action Service and the new institutional architecture of EU external action“, Paper for the conference: *The European Union in International Affairs III*, 3-5 May 2012, Vrije Universiteit Brussel.

24 Simon Duke, ‘The European External Action Service: antidote against incoherence?’, *European Foreign Affairs Review*, 2012, 17(1), pp. 45-68.

25 Детаљније о односу национална – заједничка спољна политика видети у: Дејана М. Вукчевић, „Европеизација националних спољних политика – идејни оквир“, *Национални интерес*, вол. 7, бр. 2/2011, стр. 9-28.

26 „Raising red flags: Plan to share embassies with Britain stirs up critics“, *The globe and Mail*, 23 September 2012. <http://www.theglobeandmail.com/news/politics/canada-and-britain-to-run-combined-embassies/article4561954/>, 20.11.2012.

државе да се даље одричу својих спољнополитичких надлежности у корист Брисела²⁷. Није тешко претпоставити да ће судбина заједничке спољне политике понајвише зависити од других, унутрашњих процеса у ЕУ, у институционалној судбини Еврозоне, решењу питања сувереног дуга, питању фискалне федерализације те судбини неколико значајних војно-индустријских пројеката (политика заједничке војне набавке, успех транспортног авиона А400М, итд).²⁸

Нормативна моћ Европске уније – избор или нужда?

Питање спољнополитичке моћи Европске уније се јавило са иницијалним идејама стварања Европске заједнице за угљ и челик и неуспешне креације Европске одбрамбене заједнице (1950-1954). Крах плана о ЕОЗ у француском парламенту је блокирао јавну дебату о томе за следеће две деценије; интеграције су се свеле на питањалиберализације трговине. Питање одбране је остало у домену НАТО-а а спољна политика у домену националних држава уз *ad hoc* сарадњу. Поновни интерес за концептуализацију моћи ЕУ (у том тренутку Европске заједнице) се јавио почетком '70-их, у радovima Франсоа Дишена и Јохана Галтунга.²⁹ Политички услови за промишљање европске моћи су се појавили уласком Британије у ЕЗ, чиме су се две традиционалне силе (Британија и Француска) нашле под заједничким политичким кровом, практичним крајем колонијалних политика, утицајем почетка енергетске кризе и раста цене нафте, детантом на линији Исток – Запад и „отварањем“ Кине. Дишен је стао на

27 Joint Letter on the European External Action Service from the Foreign Ministers of Belgium, Estonia, Finland, France, Germany, Italy, Latvia, Lithuania, Luxembourg, the Netherlands, Poland and Sweden, of 8 December 2011, p. 2, <http://www.eurotradeunion.eu/documents/20111208Lettredes12.pdf>, 22.11.2012.

28 Срђан Кораћ и Александра Булатовић, „Европско одбрамбено тржиште у настајању“, *Међународни проблеми*, вол. LXIII, бр. 1, стр. 7-23.

29 François Duchêne, „Europe’s Role in World Peace“, in Richard Mayne (ed), *Europe Tomorrow: Sixteen Europeans Look Ahead*, Fontana, London, 1972; François Duchêne, „The European Community and the Uncertainties of Interdependence“ in M. Kohnstamen and W. Hager, *A Nation Writ Large? Foreign Policy Problems Before the European Community*, Macmillan, Basingstoke, 1973; Johan Galtung, *The European Community. A Superpower in the Making*, Allen & Unwin, London, 1973.

становиште да европска моћ може имати само цивилни, тј. не-војни карактер, који као средства испољавања моћи користи мултилатералне уговоре који дестимулишу улогу силе и корист од ње. Галтунг се ослонио на идеју Европе као трећег пута између САД и СССР, силе која жели да мења свет идејним утицајем а не наградом и казном. Индикативно је да су се у истом периоду јавиле утицајне студије о међузависности и мултиполарности света³⁰ као и о мирној транзицији моћи³¹.

Колапс СССР-а је наметнуо потрагу за активнијом рационализацијом положаја Европе у светским односима. Структура Европске уније, додатно формализована у Мадриху 1992. донела је и специфичне идеје и тумачења тог положаја. Основна подлога свих тумачења, која важи и данас је да Европска унија није у пуној мери одговорна за сопствену безбедност будући да је зависна од америчког нуклеарног „кишобрана“ али и осталих конвенционалних ефектива, што је ставља на паралелну линију са Јапаном. Ова премиса умногоме одређује читав тон расправе о природи њене моћи, и била је јасна политичким елитама које су креирале унију.

Жеља да се унија позиционира као нормативна сила је јасно истакнута на самиту у Копенхагену 1973. године где су за базу узети принципи демократије, владавине права, социјалне правде и људских права.³² Ови принципи су преточени у критеријуме за приступ земаља Источне Европе, поново у Копенхагену, 1993. године. Овде бисмо се послужили Лаидијевом дефиницијом нормативне силе као „силе која свој идентитет и стратегију базира на тежњи за постојањем кровних правила која би се примењивале (углавном али не и само) на државе и која (правила) имају три суштинске карактеристике: да су договорена а не наметнута, да су легитимисана преко репрезентативних међународних тела и да их је могуће спровести у свим политичким чиниоцима у систему без обзира на њихов положај. Она тежи интеграцији светског поретка базираног на легитимности правила, предвидљивости понашања и применљивости договорених принципа.“³³

30 Joseph Nye and Robert Keohane, *Transnational Relations and World Politics*, Harvard University Press, Cambridge, 1972.

31 Alastair Buchan, *Change without War: The Shifting Structures of World Power*, Chatto & Windus, London, 1972.

32 Ian Manners, н. д., р. 241.

33 Zaki Laidi, н.д., р. 43.

Дужни смо да покушамо да дамо одговор на питање да ли се ради само о жељи да се ЕУ пројектује као нормативна сила или о рационализацији немогућности да се пројектује као традиционална сила у вестфалском смислу. Опште је место да су ужаси Другог светског рата били погонско гориво за стварање наднационалних европских политичких структура. Тежња да се ратови више не понове била је нераскидиво везана са одустајањем од компетитивног милитаризма. Међутим, подела са Јалте и упитна снага Француске и Британије као преосталих континенталних и колонијалних сила чији је светски утицај постепено опадао у прве две деценије након краја рата оставиле су европски континент без значајне аутохтоне војне моћи способне да се носи са две суперсиле.³⁴ Монеов план који је започео изградњу наднационалних институција почев од Европске заједнице за угаљ и челик наменски је циљао издвајање ових кључних индустријских сектора из директне и пуне надлежности националних влада како би се у корену спречила њихова употреба у војне сврхе. Такође, неуспели план о Европској одбрамбеној заједници је требао да реши питање наоружавања Немачке (дела који су окупирали савезници а који је постао Западна Немачка) које би имало само функцију одбране од СССР-а али не и функцију изградње аутономне силе у служби сепаратних немачких интереса. Паралелно са тим САД и СССР су у пуној мери постале детерминишући фактори европске безбедности, односно њени ултимативни жиранти и могући рушитељи.

У овом преплету догађаја се крије изворна дилема – да ли је пројекција моћи која не укључује претњу кредибилном војном силом избор или нужда? У овом случају одговор не може бити дихотоман; једно не искључује друго. Планови послератне изградње наднационалног полита су дошли исувише брзо да бисмо их лако отписали као плод пукe немогућности европских држава да се старају о својој безбедности. Та немогућност није прихваћена ни брзо ни лако. Тек након француског напуштања Алжира и британског војог повлачења са позиција источно од Суеца, што се одиграло '60-их година, јављају се дебате о којима је било речи на почетку

34 У овом контексту СССР морамо посматрати као силу са стране – дебата о европској позицији СССР/Русије је сувише комплексна да ви овде била образлагана.

поглавља. Такође, након краја Хладног рата ЕУ није изабрала пут убрзане и аутономне милитаризације. Тај пут би је свакако водио у политички сукоб са САД, али је он свесно избегнут тиме што је јачање спољног утицаја нађено у периферним компетенцијама које НАТО у суштини не покрива: мировним мисијама, тзв. кризном менаџменту и хуманитарним операцијама. Нормативна основа пројекције моћи је у тим годинама кодификована преко два основна документа – Заједничке спољне и безбедносне политике (1993) и Европске безбедносне стратегије (2003). Обе су доживеле благе ревизије током времена али су до данас остале у бити непромењене. Наравно, структура односа и начини одлучивања унутар ЕУ су били реална препрека пуној војној и спољнополитичкој еманципацији – можемо се сетити поделе на „стару“ и „нову“ Европу током америчке инвазије на Ирак и неспремности нових чланица са Истока да учине искорак који би их одвојио од америчког патроната. Стога, избор метода и вредности за промоцију сопствене спољне политике ЕУ данас можемо пре видети као нужду, не зато што она није ултимативни гарант сопствене безбедности (што може постати ако то изабере, уз одређену цену политичког сукоба са САД) него зато што су ти методи и средства практично најмањи заједнички чинилац око кога су државе чланице спремне да се договоре. Основа спољне политике је тако постала одређена не толико спољним притиском колико унутрашњом структуром и резултатима дуготрајних интерних преговора.

Криза и флукуација глобалне моћи

Скуп економских трендова и показатеља од почетка глобалне економске кризе у јесен 2008. године је обрађен у посебном делу текста. Овде ћемо се задржати на спољнополитичким импликацијама те кризе по ЕУ и њен положај у текућим глобалним процесима. Како бисмо јасније сагледали те процесе морамо прво одредити доминантне форме могуће расподеле моћи на светском нивоу.

Поделу по половима моћи ћемо позајмити од Џолиона Ховорта који је систематизовао пет могућих исхода³⁵. Први је униполарни свет, као наставак видљиве америчке домина-

35 Jolyon Howorth, „The EU as a Global Actor: Grand Strategy for a Global Grand Bargain?“, *Journal of Common Market Studies*, Vol. 48, No. 3, 2010, pp. 460-462.

ције започете с крајем Хладног рата у ближој и предвидивој будућности. Основни ударац тој хипотези није у расту моћи других глобалних чинилаца него у немогућности Вашингтона да путем војне силе ефективно наметне своју политичку вољу, што су ратови у Ираку и Авганистану убедљиво показали. Док способност да се војно порази противник чија је снага номинално упитна сама по себи није спорна, проток времена након војне победе који није дао никакве опипљиве политичке резултате корисне по САД на тим просторима ставља у сумњу читаву механику испољавања моћи. Дакле, капацитет и даље постоји, али готово сви сумњају у његову ултимативну делотворност. Други је биполарни поредак који би кодификовао економску моћ Кине и створио тзв. Г-2 свет.³⁶ Ова подела би ишла на уштрб економских интереса како ЕУ тако и других чинилаца, а остаје нејасно у којој мери би Кина са тих позиција градила своју војну моћ те да ли би је и како користила. Неполарни поредак би обележио крај америчке хегемоније али без новог успостављеног поретка; неструктурисани утицаји читавог низа чинилаца, не само политичких него и економских и идеолошких би вероватно били међуфаза до креирања новог глобалног баланса, али је сасвим немогуће чак и оквирно предвидети којим методама и са којим исходима би та међуфаза била одређена. Мултиполарни исход је вероватно највише очекивана варијанта, која, међутим, оставља пуно простора за тумачења. Роберт Каган је тврдио да је након победе у рату са Грузијом Русија поново постала сила и тиме вратила свет у равнотежу.³⁷ Амерички Национални обавештајни савет је изложио неколико могућих подела полова у процесу који је нужно насилан, било да су га изазвале тзв. ревизионистичке силе (БРИКС) или су последица еколошких катаклизми.³⁸ Као једину позитивну опцију за Европску унију Ховорт наводи идеју Ђованија Гревџа о интерполарности.³⁹

36 Elizabeth Economy and Adam Segal, „The G-2 Mirage“, *Foreign Affairs*, May/June 2009, Vol. 88, No.3, pp. 14-23.

37 Robert Kagan, *The Return of History and the End of Dreams*, Knopf, New York, 2008.

38 National Intelligence Council, *Global Trends 2025: A Transformed World*, Washington DC, November 2008.

39 Giovanni Grevi, „The Interpolar World: A New Scenario“, *Occasional Paper*, No. 79, EU-ISS, Paris, 2009.

Интерполарност је уређена верзија мултиполарности са нагласком на међузависност у економском смислу коју је донела глобализација у последње две-три деценије. Иако предвиђа паралелно постојање три облика мултиполарности – кооперативни, компетитивни и конфронтациони, Греви инсистира да је кооперативни облик онај коме би ЕУ морала да тежи и да га ствара. Уочавајући сву комплексност текућих промена он се слаже да нема брзих решења, да нема проблема са само једним узрочником и једне валидне идеологије. Међутим, комплексност је можда појава коју академска заједница може да објашњава у целости; политичари ипак не могу. Они морају да идентификују примарне чиниоце, главне узроке и главне токове, чворне тачке преко којих се процеси контролишу и усмеравају у сопствену корист. Иако признаје да је моћ разубуђена, Греви тврди да су државе данас релативно јаче него што се то мислило у времену пре кризе, при томе третира ЕУ као државу тј. као државну структуру. Државна интервенција у финансијском сектору, контрола енергената и протекционистичке тенденције и могућности за њихово спровођење јасно говоре о томе. Интерполарност се разликује од неполарности управо у том сегменту што тврди да и даље не постоје центри моћи довољно јаки да имају исти утицај као државе (мултинационалне компаније, НВО, терористичке групе, медијски конгломерати итд). Од мултиполарности се разликује по томе што инсистира на очувању веза које је створила глобализација и које би биле употребљене за решавање заједничких или појединачних проблема. Греви сматра да је, због сопственог искуства ЕУ у врло повољној позицији да делује у тако постављеном систему. Његова је претпоставка да су тековине мирног развоја и постепене демократизације читавог европског континента уграђене у све институционалне механизме ЕУ а да је њена бирократија довољно упорна и довољно флексибилна у превазилажењу проблема различите природе и различитог интензитета.

Међутим, Гревијева визија зависи од исувише много променљивих величина да би се могло тврдити да је посве вероватна. Овде смо је навели као практично једини сценарио од пет које је Ховорт систематизовао у коме би ЕУ могла да (п)остане чинилац који одлучно утиче на догађаје и који креира реалност. Основно питање је зашто би други глобал-

ни чиниоци прихватили аргументе ЕУ да је управо њен нормативни дискурс најпогоднији за све? Да ли је њен ауторитет заиста неокрњен?

Развој догађаја у последњих неколико година заиста не иде на руку ЕУ. Сав јавни простор је готово искључиво посвећен питању кризе сувереног дуга. Фрикција унутар уније се јавила на исувише много места да би се сматрала кризом пролазног типа. Поделе на линији богати север – сиромашни југ, центар - периферија непреклапање чланства у Еврзони са чланством у ЕУ, непреклапање чланства у НАТО-у са чланством у ЕУ се одражавају на институционалну неодлучност и инертност, закаснела решења и општи утисак недораслости политичке структуре изазовима текућих проблема. На спољнополитичком плану можемо јасно уочити билатералне тенденције држава чланица попут наведеног примера Британије и Канаде или директних комерцијалних веза Немачке и Кине мимо брислеске администрације. Заједничке институције за спољну политику нису имале приметнијих успеха вредних помена.

Недостаци спољне политике ЕУ су најјаснији у региону Источне Азије, оном коме се предвиђа кључна улога наредних деценија. Поједини аутори су већ истакли драстичан раскорак између економских и политичких веза између ЕУ и Источне Азије репрезентавног на нивоу АСЕАН-а.⁴⁰ Различити институционални аранжмани који карактеришу ЕУ и АСЕАН готово потпуно поништавају нормативни утицај који би ЕУ волела да види у домену људских права. АСЕАН је организован по традиционалним принципима националне суверености и немешања, и не признаје јавне канале којима би се тај утицај вршио осим преко сопствене Међувладине комисије за људска права која има ограничене надлежности. ЕУ тренутно покушава да превазиђе ове проблеме тиме што је именовала сталног амбасадора при АСЕАН-у, Норберта Баса, да путем тзв. Појачаног партнерства ЕУ-АСЕАН кре-

40 Salvador Santino F. Regilme, Jr, „The Chimera of Europe’s Normative Power in East Asia: A Constructivist Analysis“, *Central European Journal of International & Security Studies*, March 2011, Vol. 5, Issue 1, p. 15. За детаљнију анализу односа ЕУ и Кине видети: Zhongqi Pan (ed.), *Conceptual Gaps in EU-China Relations: Global Governance, Human Rights and Strategic Partnerships*, Palgrave Macmillan, Basingstoke, 2012.

ираног још 2007. покуша да оснажи међу-институционалне везе. Остаје чињеница да са стране ЕУ још није креирана консензуална база са којом би се у пуној мери иступило на политичкоо тржиште Источне Азије. Акциони план из Бандер Сери Бегавана (април 2012) донет са намером да ојача партнерство ЕУ-АСЕАН у периоду 2013-2017. политички нагласак ставља на хуманитарну помоћ те мисије трагања и спасавања на мору.⁴¹ Релевантан закључак за нас је да ова сарадња тече на нивоу два једнака партнера у којој ЕУ нема ефикасне могућности да свој нормативни склоп постави као тему разговора и тиме вредносно мења другу страну.

Најважнији ангажмани бриселске администрације задужене за спољну политику су били везани за рат у Сирији, ирански нуклеарни програм и Белорусију. Услед немогућности дејства кроз институције УН и непостојања консензуса око једностране војне акције ЕУ је кроз свој Савет за спољне послове којим председава Кетрин Ештон донела рестриктивније мере против владе председника Башара Ел Асада. До средине октобра око 180 особа и 54 правна лица имају забрану уласка у ЕУ, заједно са сиријском националном авио-компанијом.⁴² Непостојање консензуса се видело и у јавној осуди председника Белорусије Лукашенка, током марта месеца, у којој су одбиле да учествују Литванија и Словенија, из комерцијалних разлога.⁴³ Прву половину године је у знатној мери обележило и питање иранског нуклеарног програма. Прво је Савет за спољне послове 23. јануара најавио санкције према Ирану у виду забране трговине и транспорта сирове нафте, нафтних и петрохемијских производа, дијаманата, злата и других драгоцених метала те замрзавања златних резерви Ирана, са суспендованим дејством од 1. јула.⁴⁴ Ове акције нам пре свега говоре да је спољна политика ЕУ у највећој мери

41 *Bandar Seri Begawan Plan of Action to Strengthen the ASEAN-EU Enhanced partnership* (2013-2017) http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_Data/docs/pressdata/EN/foraff/129884.pdf, 05.12.2012.

42 Списак мера ЕУ против сиријских власти се може наћи на адреси: (http://eeas.europa.eu/delegations/syria/press_corner/eu_restrictive_measures/index_en.htm) 28.11.2012.

43 Rebecca Adler-Nissen, Julie Hassing Nielsen and Catharina Sørensen, *The Danish EU Presidency 2012: A Midterm Report*, Swedish Institute for European Policy Studies, 2012:1, p. 57.

44 Исто, p. 58.

реактивна и да нема делотворност при промоцији прокламованих принципа већ делује путем традиционалног директног притиска.

Да су и етаблирани принципи подложни ревизији можемо видети из интервјуа који је бивши британски премијер Тони Блер дао ББЦ-у 24. јуна ове године, у којем је истакао: „Погледајте широки замах историје. Због начина на који се свет данас мења – кроз величину Кине и Индије. Узмите земљу попут Индонезије – не знамо много о њој овде – али њена економија брзо расте; популација јој је три пута већа од немачке. У дугорочном смислу будућности света европске интеграције ће се наставити – свиђало нам се то или не. Важно је да будемо део тога јер ми – нас 60 милиона у малој острвској земљи – ако желимо да имамо утицај морамо то да урадимо кроз наша савезништва а једно од њих је Европска унија. Резон европских интеграција више није мир. То је моћ!“⁴⁵ Изјава, њен крај пре свега, сведочи да постоји схватање да се глобални односи заоштравају и да предстоји период конфронтације, макар и мирне, за који се треба спремити. Нормативна моћ више није довољна.⁴⁶

Закључак

На ширем континенталном плану зенит популарности ЕУ из ‘90-их је ствар далеке прошлости. Русија се није примакла унији, осим појачане економске размене; Турска се данас карактерише као регионална сила са аутономном спољном политиком; релативно мала земља попут Белорусије и даље стоји као опозит прокламованим идејама ЕУ. Са појавом кризе пре четири године ЕУ је, заједно са САД, погазила начела либералне економије дајући буџетски новац посрнулим предузећима. На страну да ли је то било економски оправдано, ти потези су урушили кредибилитет економског наратива који је брижљиво грађен деценијама. Колатерална штета таквих поступака је да спољни свет мало верује прокламованим идејама, анулирајући тако знатан део идеолошког капитала за који се веровало да је готово неограничен.

45 *Andrew Marr Show*, Interview with Tony Blair, 24th June 2012, <http://www.bbc.co.uk/news/uk-politics-18568772>, 15.10.2012.

46 Видети и: Марко Ковачевић, „Актерство и моћ Европске уније“, *Годишњаг Факултета политичких наука*, бр. 7/2012, стр. 145-163.

Унија је суочена са све оштријом конкуренцијом, како економском тако и политичком. У знатној мери је зависна од страних енергената, њена популација стари притискајући социјални модел државе благостања; уморила се од модела проширења у свом најближем окружењу. Упркос помацама ка јаснијој артикулацији спољне политике суочена је са готово сталним једностраним потезима држава чланица које „искачу“ из заједничког деловања. При свему томе, она готово да не располаже сопственим војним ресурсима вредним помена. Штавише, приликом ограничене интервенције против Гадафијевог режима морала се ослонити на америчке штапске ресурсе јер њени нису били довољни за ефективно командовање трупама на терену.

Дужни смо, на крају, да уочимо тензију између очекивања од ЕУ и њених перформанси на терену. Њена деликатна институционална комплексност све теже излази на крај са проблемима, како спољашњим тако и унутрашњим. Све чешћи позиви на фискалну федерализацију која би уклонила конструкциону грешку евра, те за чвршћу унификацију сопственог ангажмана у свету илуструју садашње структурне недостатке. У трећој години кризе чини се да су институционална решења постигнута и да се одмакло од финансијског понора а остаје да се у пракси утврди њихова делотворност. Шира адаптација на изазове 21. века захтева висок ниво стратешке визије, вероватно виши од оног након Другог светског рата. У супротном, принуђени смо да се начелно сложимо са Ховортовим закључком да ће „Европљани 22. века бити глобални мигранти, принуђени да раде ниско плаћене послове у метрополама Азије и Јужне Америке“.⁴⁷

47 Jolyon Howorth, н. д, р. 470.

Milan Igrutinovic
Goran Nikolic

GLOBAL POSITION OF EUROPEAN UNION –
POLITICAL AND ECONOMIC ASPECTS

Summary

Financial crisis made Europe to turn to introspection and revision of its own economic order and relations and consequently it weakened its will to analyze its status in the field of foreign politics. Enrollment of a growing number of states, above all, of China, India and Brasil into the world economic processes and resurgence of Russia in financial and military terms – the overall political-economic growth of these states has unavoidably led to a relative weakening of power of traditional Western powers. In this paper there is presented a quantitative analysis of current economic trends which are supportive of the thesis on the relative economic decline, along with presentation of an overview of the status of the EU in the field of foreign policy. In the paper there are also presented facts that a hitherto model of influence by projection of normative power has not given desired results nor it has provided opportunity for development due to a specific genesis and development of post-colonial and post-imperial world.

Key Words: EU, financial crisis, global factor, normative power

Литература

- A New Response to a Changing Neighbourhood: A Review of European Neighbourhood Policy*, Joint Communication by the high Representative of the Union for Foreign Affairs and Security Policy and the European Commission, Brussels, 25 May 2011.
- Adler-Nissen, Rebecca, Hassing Nielsen, Julie and Sørensen, Catharina, *The Danish EU Presidency 2012: A Midterm Report*, Swedish Institute for European Policy Studies, 2012.
- Bandar Seri Begawan Plan of Action to Strengthen the ASEAN-EU Enhanced partnership (2013-2017)*.
- Buchan, Alastair, *Change without War: The Shifting Structures of World Power*, Chatto & Windus, London, 1972.
- Вукчевић, Дејана М, „Европеизација националних спољних политика – идејни оквир“, *Национални интерес*, вол. 7, бр. 2/2011, стр. 9-28.
- Galtung, Johan, *The European Community. A Superpower in the Making*, Allen & Unwin, London, 1973.
- Grevi, Giovanni, “The Interpolar World: A New Scenario”, *Occasional Paper*, No. 79, EU-ISS, Paris, 2009.
- de Vasconcelos, Alvaro, *After Lisbon: The States of the Union*, EUISSI issues, No.31, 2010.
- Duchêne, François, „Europe’s Role in World Peace“, in Mayne, Richard (ed), *Europe Tomorrow: Sixteen Europeans Look Ahead*, Fontana, London, 1972.
- Duchêne, François, „The European Community and the Uncertainties of Interdependence“ in Kohnstamen, M. and Hager, W., *A Nation Writ Large? Foreign Policy Problems Before the European Community*, Macmillan, Basingstoke, 1973.
- Duke, Simon, „The European External Action Service: antidote against incoherence?“, *European Foreign Affairs Review*, 2012, 17(1), pp. 45-68.
- Economy, Elizabeth and Segal, Adam, „The G-2 Mirage“, *Foreign Affairs*, May/June 2009, Vol. 88, No.3, pp. 14-23.

- External and intra-European Union trade, Monthly statistics*, Issue 12/2011, EUROSTAT.
- IMF, *World Economic Outlook*, 2012.
- Kagan, Robert, *The Return of History and the End of Dreams*, Knopf, New York, 2008.
- Ковачевић, Марко, „Актерство и моћ Европске уније“, *Годишњаг Факултета политичких наука*, бр. 7/2012, стр. 145-163.
- Кораћ, Срђан и Булатовић, Александра, „Европско одбрамбено тржиште у настајању“, *Међународни проблеми*, Vol. LXIII, бр. 1, стр. 7–23.
- Levinson, Marc, ”U.S. Manufacturing in International Perspective”, *Congressional Research Service*, Washington, 2012.
- Lefevbre, Maxime and Hillion, Christophe, „The European External Action Service: towards a common diplomacy?“, *SIEPS European Analysis*, 6, 2010.
- Mallaby, Sebastian, „Europe’s Optional Catastrophe: The Fate of the Monetary Union Lies in Germany’s Hands“, *Foreign Affairs*, July/August 2012.
- Manners, Ian, “European Union ‘Normative Power’ and the Security Challenge,” *European Security* 15, no. 4 (December 2006), 405–421
- National Intelligence Council, *Global Trends 2025: A Transformed World*, Washington DC, November 2008.
- Norris, Floyd, ”Euro Survives, but Future Is in Doubt” *The New York Times*, October 25, 2012.
- Nye, Joseph and Keohane, Robert, *Transnational Relations and World Politics*, Harvard University Press, Cambridge, 1972.
- Pan, Zhongqi, (ed.), *Conceptual Gaps in EU-China Relations: Global Governance, Human Rights and Strategic Partnerships*, Palgrave Macmillan, Basingstoke, 2012.
- Santino F. Regilme, Jr, Salvador, „The Chimera of Europe’s Normative Power in East Asia: A Constructivist Analysis“, *Central European Journal of International & Security Studies*, March 2011, Vol. 5, Issue 1, pp. 1-19.
- Stavis, Matina, ”EU Slashes Growth Forecasts”, *Wall Street Journal*, 7.11.2012.

- Stroß, Simon, „Programming financial instruments post-Lisbon: The European External Action Service and the new institutional architecture of EU external action“, Paper for the conference: *The European Union in International Affairs III*, 3-5 May 2012, Vrije Universiteit Brussel.
- Friedman, George, „Financial Markets, Politics and the New Reality“, *Stratfor*, 07.08.2012.
- Howorth, Jolyon, „The Euasa Global Actor: Grand Strategy for a Global Grand Bargain?“, *Journal of Common Market Studies*, Vol.48, No.3, 2010, pp.455-474.
- Hyde-Price, Adrian, „Normative power Europe: arealist critique“, *Journal of European Public Policy*, Vol.13, No.2, 2006, pp.217-234.
- Council Decision 2010/427/EU of 26 July establishing the organisation and functioning of the European External Action Service, *Official Journal of the European Union*, L201/30.
- Young, R., „Normative dynamics and strategic interests in the EU's external identity“, *Journal of Common Market Studies*, Vol.42, No.2, 2004, pp.415-436.

Овај рад је примљен 15. октобра 2012. године а прихваћен за штампу на састанку Редакције 20. децембра 2012. године.

Зоран Милошевић*

РИМОКАТОЛИЧКА ЦРКВА И ИСЛАМ**

*Од «Lectio magistralis» до повлачења
Римокатоличке цркве пред исламом*

Сажетак

*У политици Римокатоличке цркве, односно Ватикана, према исламу догађају се промене, које су у научним радовима назване „dimittit“, тј. грубим потчињавањем живота немуслимана захтевима ислама, односно повлачење пред ратоборним исламом. Ова понижавајућа (у интелектуалном и моралном плану) тенденција нашла и свој израз у погледима изложеним у издању Државног секретаријата Ватикана *La Civiltà Cattolica*, који представља службени орган ове институције и пропагатором његових идеја, идеологије и погледа на свет. Издања овог секретаријата врцају од отворене исламофилије и понизности пред њихадистичким покретима. Зато су истраживачи римокатолицизма почела да истичу да Ватикан нема јасну политику према исламу, односно да је започео повлачење. Папа Бенедикт XVI повремено исказује вољу да се супротстави исламу, међутим његов Државни секретаријат манифестује велику снисходљивост и наду на благонаклони став муслимана према римокатолицима, што је довело до тога да бискупи немају јасне инструкције*

* Институт за политичке студије, Београд.

** Чланак је настао у оквиру научног пројекта „Демократски и национални капацитети политичких институција Србије у процесу међународних интеграција“ (179009), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије

из Ватикана, а ислам, у међувремену, продужава да се шири Европом. Очеvidно је, дакле, да Римокатоличка црква тренутно нема капацитета да формулише политику која би могла да задржи исламски притисак. Истраживачи ислама из Израела су ставове владе Ватикана назвали „гласом јасног лицемерја“, јер иста та влада ћути о зверствима исламских терориста, а ћути чак и када су убиства хришћана у питању. На пример, ни речи се није чуло од Ватикана када је 3. јуна 2010. године муслиман убио епископа Исендеруна.

Кључне речи Римокатолицизам, ислам, политика, дијалог, демократија, сукоб цивилизација, интеграције, идентитет

Ислам и сукоб са западном цивилизацијом

Оно што је мотивисало савремене фундаменталистичке реформске покрете јесте сукоб са западном цивилизацијом, коју је, нема сумње, током векова стварала и Римокатоличка црква.¹ Сам Запад то дуже време уопште није примећивао, јер су се раније елите оријенталних земаља образовале у западном духу и угледале се на западну цивилизацију.² Став да се «ислам налази у перманентном рату са Западом» живи и развија се у муслиманским заједницама. За ову тврдњу постоје бројни докази. На пример, из 20 држава долази 95 посто свих терористичких аката. То су: Пакистан, Ирак, Авганистан, Јужни Судан, Јемен, Иран, Уганда, Либија, Египат, Нигерија, Палестинска аутономија, Демократска Република Конго, Централноафричка Република, Колумбија, Алжир, Тајланд, Филипини, Русија, Бурунди, Индија и Израел. Само у четири нема исламског тероризма (Демократска Република Конго, Централноафричка Република, Колумбија и Бурунди). Ако се говори о жртвама тероризма, на три државе (Ирак, Авганистан и Сомалија) долази 75 посто свих убистава терористичким актима у свету. Све је то резултат исламског радикализма, који убија не само «невернике», него

1 Ahmed Pašić, „Spopad civilizacij – realnost ali preterivanje?“, *Društvo 2000*, št. 165-167, Ljubljana, 2004, str. 37-44; Упор.: Shahid Javed Burki, „Demilitarizing Muslim Politics“, *Project Syndicate*, 25/01/2012

2 Ali A. Allawi, *Kriza islamske civilizacije*, Dobra knjiga, Sarajevo, 2012, str. 116.

и истоверце. Истовермено, муслимански лидери говоре да је ислам «религија мира». Овај став нема потврду у стварности и чињеницама.³ Насупрот, исламски теоретичари лансирани су појам «исламофобија», који значи безразложни страх пред исламом, односно предрасуде према муслиманима. Термин је лансирала децембра 2004. године конференција «Борба са исламофобијом», што су прихватиле и Уједињене нације и Савет Европе. Но, како назвати појаву када муслимани у име ислама представљају извор вербалне и физичке агресије према припадницима других религија, па и самим муслиманима? Шта на пример рећи о вехабијама, који се у часопису Исламске верске заједнице БиХ, овако представљају: «Њихов вјерски, социјални и политички принцип своди се на парољу. Или ћеш бити вехабија или ћемо те убити, отети ти иметак и поробити укућане».⁴ Због оваквих ставова, исламофобија има два дела: страх од целокупног ислама и страх од радикалног ислама.⁵

Последњих година је само постало очигледно оно што је већ дуже време било латентно. „Бели човек је своју улогу одиграо!“ објавио је Сејид Кутб, један од истакнутих вођа муслиманског братства педесетих година, у прогласу под насловом „Будућност припада овој религији“. Успеси западног човека блештави су и засенили су људе. Али све је у ствари само привид, изрод поквареног, безбожничког човечанства. Отуда западна цивилизација не може да опстане; право, исламско човечанство са својим етичким и материјалним вредностима је пред победом.⁶

Управо у овом духу пише и Серђо Ла Кина, када констатује да кад се отвори неко актуелно питање сви медији започну дебату и информације о томе испуне сав медијски простор, што доводи до више обогаћивања сазнања или пак његовог сиромашења и манипулисања јавношћу. Данас је

3 „Islam and the Non-Existent War with the West“, *Strategy Page*, 05/05/2012

4 „То је vehabizam“, *Preporod*, Сарајево, 1. 11. 1991, стр. 18.

5 „Islamofobia? Que islamofobia?“, *La Razon*, 31/10/2005; Упор.: Mehrezia Labidi-Maiza, „Islam in nasilje“, *Društvo 2000*, št. 165-167, Ljubljana, 2004, стр. 59-72.

6 Klaus Kincler, *Verski fundamentalizam*, Clio, Beograd, 2002, стр. 77-78. Упор.: Miroљub Jevtić, „Zunanјepolitični koncept Seida Kutba, ideologa sodobnega islamskega fundamentalizma“, *Društvo 2000*, št. 165-167, Ljubljana, 2004, стр. 73-79.

тако са исламом. Тема ислам и Запад се обрађује у оквиру обрасца интеграција или конфликт цивилизација и религија. Уколико се систематски прате овакве информације на западу Европе, видеће се јасна сугестија, пише Серђо Ла Кина, да је сукоб неизбежан. Азијатски ислам (Сирија, Ирак, Иран, Пакистан, Авганистан), афрички ислам, као и ислам са обала Средоземног мора, а такође Нигерије, Судана, Сомалије, те ислам са Балкана, који није за потцењивање, прете Западу. Такође, недавно напади египатских муслимана на Копте нису допринеле побољшању имиџа муслимана. Но, што је интересантно, наводи Серђо Ла Кина, Европа нема решење за исламско питање.⁷ Ален Греш, на пример, наводи да су француски левичари, који се горде својом прошлошћу, опет решили да ударе по хришћанском клерикализму и свештенству, а да при том не дирају муслимане, који у Француској постају све моћнији и утицајнији (Закон Л.423-23А).⁸ Насупрот, западне владе су у једном моменту, попуштајући исламу, почеле да заговарају тезу да постоји «европски ислам», толерантнији и цивилизованији од блискоисточног и азијског. Но, догађаји су брзо потопили ову утопијску замисао.⁹ Познати амерички политичар и геополитичар Хенри Кисинџер, поводом исламизације, односно жеље муслимана да исламизују Запад, у једном интервју је рекао: „Закони шеријата чине демократију немогућом и овде не треба имати илузија.“¹⁰ Ипак, иако је демократија позитивни политички и друштвени идеал на Западу, а понекад и критеријум на основу кога се вреднују бројне друштвене појаве и процеси, јасно је да ислам

7 Sergio La China, „Una migliore informazione diretta è il primo passo per evitare lo scontro di civiltà“, *L'Occidentale*, 26/01/2012

8 Alain Gresh, „Islam, une police de la pensée socialiste“, *Le Monde diplomatique*, 18/01/2012

9 „Европски ислам“ је неприхватљив и за муслимане. «Европски ислам (Турске) увек се окреће против ислама, уведена је латиница, жене се не облаче правилно и немају улогу коју захтева ислам...» Таваколи тврди да ‘европски ислам Турске’ нема за циљ формирање исламске владе, већ решавање неких класних, економских и социјалних проблема. Види: Манире Голами-Тавакколи, «Европейская модель ислама», (“Resalat”, Иран), према: <http://inosmi.ru/world/20120821/196997100.html#ixzz26k96P5ox>

10 Rainer Haubrich, „Die Scharia macht Demokratie fast unmöglich“, *Die Welt*, 17/09/2012

не прихвата западну демократију.¹¹ Нухић истиче да је «са исламско-вјерског становишта демократија неприхватљива, пошто сљедбеници ислама своју теорију и поимање цјекокупбох свијета, како овог тако и оног загробног, црпе из духа ислама и Кур'ана. Они у ствари сматрају да је демократија диктатура атеима којом се жели да одврате Муслимани од извршавања вјерских прописа».¹² То је још један камен спотицања између Запада и ислама.¹³

Такође, драматична су и индивидуална сведочења о трансформацији муслимана у Европи. Тако је једна Францускиња записала: само пре неколико година није могла да претпостави да свињска ребра могу постати симбол борби цивилизација и културног шока. Последњих година сопственим очима сам видела нагле промене: девојка из мог комшилука одједном је почела да носи хиџаб, комшиница, која се до скоро облачила као и сви Французи и носила обућу са штиклама, почела је изненада се облачи као муслиманка, а њен син који је носио цинс, сада носи муслиманске кошуље и приступио је селафијама. Сви некако са подозрењем гледају моју децу. У локалној самопослузи су прво половину, а потом две трећине издвојили за чисту (халал) храну коју једу муслимани. Шта ће бити за коју годину нико не зна. Мноштво француских медија позива на солидарност са становницима Магриба, који су страдали после револуција у њиховим државама. Када се играла фудбалска утакмица између Марока и Алжира, меч је требао да почне минутом ћутања на поги-

11 Мехмедалија Нухић, „Демократија и ислам“, у зборнику: *Демократија и саборност*, приредио: Зоран Милошевић, Институт за политичке студије, Београд, 2010, стр. 57-78.

12 Исто, стр. 57.

13 Иако се демократија на Западу фаворизује и хвали, западни политички систем је новчаним механизмима обесмислио демократију. „Новчани механизам готово је у потпуности попуњен најамним радницима који су сви његове слуге. Унутар њега владају односи наредбодавца и потчињеног, договор, сагласност, принуда и остале појаве које немају ништа заједничко с чисто економским односима. Он је антидемократичан. У сваком његовом сегменту влада беспоговорна радна дисциплина. Механизам се односи деспотски према остатку друштва. Никаква диктаторска власт у свету не може се упоредити с њим у том погледу“. Александар Зиновјев, *Велика прекретница*, Критика западне хегемоније, Наш дом, Београд, (1993), стр. 48.; Упор.: Зоран Милошевић, „Нужна ли нам реформа демократије?“, *Учене записки*, №1, Череповецкий государственный университет, Череповец, 2011, стр. 26-30.

нуле у Јапану од цунамија. Муслимани су тада подигли дреку против тога, сматрајући да треба изразити солидарност са муслиманима у Палестини и Либији¹⁴

Наравно и са друге стране „баре“ стижу мање-више поруке које изазивају страх од ислама. Тако једна утицајна америчка новина за ислам каже: ислам је окрутна религија рата, која велича цихад и мучеништво. Куран даје мноштво примера убиства, тероризма и геноцида. Поред тога, Куран је женомрзачка религија, која жену потчињава мушкарцима, а ако неће да се потчине или се понашају на неисламски начин, дозвољено их је тући. Ислам је расистичка религија, јер Куран говори да су Арапи бољи од свих других нација. Куран поздравља ропство и дозвољава доношење дискриминационих закона. Ислам негира друге религије, јер признаје само законитост јудаизма и хришћанства. Ислам је окрутна религија, јер проповеда цихад, а цихадистима обећава велику награду. Западна и исламска цивилизација не могу постојати заједно.¹⁵ За сада, Запад нема ваљан одговор на изазов ислама. Зато се поставља питање, ако Европа, тачније Европска унија¹⁶ нема одговор, има ли Римокатоличка црква, односно

14 „Caroline Alamachère, „M. Glucksmann, je vais vous expliquer pourquoi je n'irai pas en vacances au Maghreb“, *Riposte Laïque*, 19/06/2011

15 Amil Imani, The Islamic Kingdom, *American Thinker*, 17/06/2012; Упор.: Giprogio Bernardeli, La chiesa d'oriente sfida per il cristianesimo del futuro, *Vatican Insider*, 17/09/2012

16 Европска унија нема ненасилан одговор на исламско питање, јер томе помажу, углавном, леве политичке партије које немају осећај за национални и религијски идентитет. Према подацима Сорена Керна из научног центра Стратешка истраживања у Мадриду у Европској унији муслимани гласају за леве странке: 93 посто француских муслимана дало је глас Оланду, а само 7 Саркозију. Уопштено говорећи муслимани у Европи, чији број стабилно расте, више симпатишу леве партије, него умерене (центристичке), јер леве подржавају имиграцију и указивање социјалне помоћи која укључује и храну. Поред тога, идеологија и вредности муслимана у Еврпи укључује атипатију према Израелу и Јеврејима, али и хришћанима. Слично је и у Данској, где 89,1 муслимана гласа за социјалисте и друге леве партије. У Великој Британији 47 муслимана гласа за лабуристе, а само пет одсто даје глас конзервативцима. На тај начин у Лондону у округу Тауер Хемлетс Луфтур Рахман из Бангладеша је изабран за градоначелника, чији је програм «промена све инфраструктуре друштва, његових институција, културе, политичког поретка и вере, тј. превођење свег становништва на ислам». Лабуриста, члан британског парламента Сим Фицпатрик се јавно жалио у медијима да муслимани продиру у његову партију мењајући идеологију, од световне ка религиозној партији, иако ова партија по свом програму нема ништа са исламским ре-

Ватикан, с обзиром да представља један од значајнијих центара светске моћи?

Римокатоличка црква, као и православна, имају дугу традицију покушаја неговања дијалога са исламом. Римокатолици су своја виђења дијалога са исламом, између осталог, изложили у књизи *Смјернице за дијалог између кришћана и муслимана*, у издању ватиканског Секретаријата за нехришћане. У њему су се дефинисале и најважније „предрасуде“ римокатолика према исламу, како би се могао водити дијалог. Према Ватикану постоји шест „предрасуда“ у римокатолицизму према исламу, које онемогућавају дијалог, као што су: исламски „фатализам“; исламски „јуридизам“ (заповести и забране); „лаксистам“ (олако схватање морала); ислам је „фанатизам“ (муслимани се наљуће кад за њих говоре да су фанатици и да често своју веру намећу мачем). Ако је, с кришћанске стране, предрасуда упорна, то је можда због тога јер у муслиманском свијету још увијек постоје облици друштвене присиле или заједничка тврђења која немуслиманци могу протумачити као притајене облике нетолеранције.; „имобилизам“, тј неспособност муслимана за научни и иновативни рад и искориштавање нових техничких достигнућа¹⁷ и ислам

лигиозним фундаментализмом. Ово ће пре или касније подрити либералне партије. Најгоре је у Белгији, где муслимани чине четвртину становништва. Само у Бриселу их има 300.000, више него римокатолика, а према проценама, ако муслимани одрже садашњу стопу родности, 2030. године чиниће 60 одсто становништва, док ће у Норвешкој 2040. године половина становника бити исламске вероисповести, док би Осло било у потпуности муслимански град. Слично је у Шпанији, где је Социјалистичка партија предложила у тамошњем парламенту закон по коме би око 500.000 муслимана мароканског порекла добило право гласа на локалним изборима. Да је закон усвојен социјалисти би контролисали неколико градова са огромним бројем муслимана. То, међутим, није прошло и шпански социјалисти су 2011. изгубили изборе. Све ово води великој подели Европског бирачког тела на пристлаице леве и деснице, што погодује развоју и учвршћивању политичког ислама у Европи. Види: Fiamma Nirenstein, *Sorpresa: la sinistra europea vince con i voti dei musulmani*, *Il Giornale*, 01/06/2012; Упор.: Зоран Милошевић, *Европски идентитет – будућност муслимана у Европској унији*, Институт за политичке студије, Београд, 2012.; Зоран Милошевић, *Турска и неоосманизам*, Завод за уџбенике и наставна средства, Источно Сарајево, 2010.

17 Има исламских аутора, а о западним да и не говоримо, који тврде да је ислам свој креативни нагон исушио и спласнуо. «Зашто се и како овај креативни нагон, који је есенцијална одлика свих виталних цивилизација, исушио и спласнуо у исламском свијету остаје спорно питање. У многим подручјима и то са веома мало изузетака, културолошки свијет ислама се повукао – и

је „религија страха“.¹⁸ С обзиром да је наука, у међувремену, темељитије истражила неке од ових „предрасуда“, односно примедби исламу, сада можемо са много више поузданости тврдити да споменутих пет „предрасуда“, мање или више, имају и научно утемељење, као што је то са ставом да у савременом исламу нема важнијих научних достигнућа. У цитираној књизи Али А. Алавија на једном месту се наводе следећи подаци: „У науци и технологији статистика је уистину застрашујућа – и, к тому још, депресивна. Уколико се узму подаци из 2006. године, муслиманске земље чланице ОИЦ-а имале су 8,5 научника и технолога на 1000 становника, у поређењу са свијетским просеком од 40,7, те бројем од 139,3 колико тај просек износи у развијеном свијету. Цјелокупни муслимански свијет учествовао је са 1,17 процената у области свјетске научне литературе, у поређењу са 1,48 процената колико је остварила сама Шпанија.“¹⁹ Шта рећи о податку да у Саудијској Арабији није за хиљаду година преведено књига на арапски, колико се у Шпанији преведе за једну годину? Шта рећи о податку да је 1579. године Истамбул добио опсерваторију, а да ју је следеће, 1580. године исламско свештенство порушило, иако је, треба и то рећи, током златног века ислама постојала слична опсерваторија током X и XI века (такође потом уништена).²⁰

Но, иако су римокатолици и муслимани дефинисали међусобне „предрасуде“²¹ дијалог није напредовао.

то до мјере да више нема континуитета било које врсте са постигнућима ове цивилизације из прошлости. Ислам је сломљен и умногеме замијењен културолошким изражајима неадекватног модернитета или неком врстом сентиментаног пастиша и слабе повезнице са сјајем исламске прошлости (...).» Ali A. Allawi, *Kriza islamske civilizacije*, str. 256.

18 Maurice Bormans, *Smjernice za dijalog između kršćana i muslimana*, Nadbiskupski duhovni stol, Zagreb, 1984, str. 58-63; Упор.: Mato Zovkić, „Otvoreno pismo 138 muslimanskih teologa kršćanskim poglavarima“, *Crkva u svijetu*, Split, br. 3, 2009, str. 329-352. Православна црква је свој однос према исламу дефинисала, између осталог, и књигом архиепископа Анастасија (Јанулатоса), *Ислам*, Хришћански културни центар, Београд, 2005.

19 Ali A. Allawi, *Kriza islamske civilizacije*, стр. 259.

20 Irshad Manji, *Kaj je narobe danes z islamom, poziv k poštenosti in prenovi*, Društvo Znamenje, Petrovče, 2008, str. 195.

21 Муслимани такође имају „предрасуде“ о хришћанству, а то су: Свето писмо је фалсификовано; хришћанске свете тајне су неприхватљиве или барем некорисне; хришћански монотеизам није непомућен; Црква је само временска власт; хришћани су били неверни Христовој поруци. Види: Mau-

Папа на Блиском Истоку

Посета поглавара Римокатоличке цркве Блиском истоку, током септембра 2012. године, донела је и званични позив муслиманима да се уједине са хришћанима. „Дошло је време да се хришћани и муслимани уједине, како би се рекао крај насиљу и ратовима“ – рекао је Бенедикт XVI у обраћању младима Блиског истока, која се окупила на тргу Бкерке пред патријаршијом маронита²² (заједница Сиријаца која живе углавном у Либану; ушла у унију са римокатолицима. На Блиском истоку има их око милион).²³ Папа је ово изговорио, јер су међу окупљенима били и млади из Сирије у којој се тренутно сукоб између муслимана највише одражава на хришћане.²⁴

rice Borrmans, *Smjernice za dijalog između kršćana i muslimana*, str. 64-69.

22 Giacomo Galeazzi, “Cristiani e musulmani insieme per fermare le guerre”, *La Stampa*, 15/09/2012

23 *Enciklopedija živih religija*, Nolit, Beograd, 1992, str. 439.

24 Медији склони Римокатоличкој цркви са доста пропаганде су приступили папином путовању. Тако једна новина на следећи начин описује папину посету Блиском истоку: За време недавног пута по Либији Бенедикт XVI је износио речи мира, у моменту када се догађа својеврсни сукоб између ислама и Запада. Иако постоје велике културне разлике, које отежавају дијалог, ако га не чине и немогућим. Без обзира на то папа је позивао на узајамно поштовање и успостављање контакта. Аутор, између осталог, подсећа на папино предавање «lectio magistralis», које је одржао као професор по позиву на немачком универзитету у Регенсбургу 12. септембра 2006. године. Тада је садашњи папа, а ондашњи кардинал Јосеф Ратцингер је говорио, пре свега, као филозоф и на моменте као теолог. У почетку је говорио о дијалогу који се догодио 1391. године између византијског императора Мануела II Палеолога и образованим Персијанцем. Разговарало се о хришћанству и исламу и њиховим истинама. То је било у Цариграду, сада главном граду Турске, која је у то време била у саставу Византијске империје. Данашњи папа, а ондашњи кардинал Ратцингер је цитирао неколико мисли византијског императора о цихаду (светом рату): „Конечно, император је знао да се у сури 2.256 Курана говори да се не сме користити принуда у питањима вере. То је једна од начелних сура, када Мухамед још није власт и када је он лично био угрожен. Император је знао и за друге прописе које се тичу светог рата и које су записане у Курану. Император се обратио сабеседнику са питањем: „Реците шта је ново донео Мухамед, осим ширења вере на зао и нехуман начин“. Император је даље објашњавао зашто је ширење вере уз помоћ насиља неразумни посао. За императора ширење вере насиљем је и против разума и против Бога. Види: Michele Marsonet, „Benedetto XVI in Libano ha parlato al mondo islamico come fece a Ratisbona“, *L'Occidentale*, 23/09/2012

Интересантно је да је папа Бенедикт XVI почео у 2005. и 2006. години да се обраћа муслиманима под утицајем професора – језуите Самира Халила Самира (Samir Khalil Samir), који се бави истраживањима ислама и историје арапске културе на Бејрутском универзитету светог Јосифа и на Папском источном институту у Риму.²⁵ Интересантно је да је пре овога, садашњи папа као кардинал Ратцингер отворено говорио о тоталитарној суштини ислама, који своја начела црпи из шеријата, а енергију из Курана. Исламском тоталитаризму супротстављао је хришћанску идеју. У зборнику својих интервјуа из 1996. године, које је објавио новинар Питер Зевалд (Peter Seewald) «The Salt of the Earth» (Со земљи) тадашњи кардинал Ратцингер на стр. 244 каже: «Данашња дискусија на Западу о могућностима исламске теологије и о идејама које нуди ислам, као субјект права, претпостављају да у свим религијама, у суштини, постоји иста структура, те да све оне са својим правилима и нормама одговарају демократском систему. Међутим, то само по себи противуречи суштини ислама у којем једноставно не постоји подела на политичку и религиозну сферу, како је то било у хришћанству од самог почетка. Куран – то је апсолутно религиозни закон, који регулише сав политички и друштвени живот, инсистирајући на томе да је исламски шеријат у обавези да дефинише друштвени поредак и систем и формира друштво од почетка до краја. У том смислу он (шеријат) може да експлоатише слободу које му даје наш Устав. Међутим, његов коначни циљ није у томе да каже: 'да, сада и ми представљамо институцију са правима, сада и ми постојимо тачно тако као католици и протестанти'. У таквој ситуацији ислам не тражи статус који одговара његовој унутрашњој природи – већ тежи удаљавању. У исламу постоји тоталитарни поредак, који се веома разликује од нашег. Он једноставно све заузима без изузетка». Такође, из исте (1996.) године су и ставови да се суштина ислама исцрпљује у «тоталној исламизацији свег друштва укључујући и друштва Запада».²⁶

25 Andrew G. Bostom, „The Vatican and Islam: Has Dhimmitude Prevailed?“, *American Thinker*, 15/05/2012

26 Види: Зоран Милошевић, „Ширење идеја блискоисточних исламиста у школама Немачке“, *Политичка ревија*, бр. 3, 2010, Београд, стр. 233-248.

У међувремену се догодило да се политика Ватикана, односно Римокатоличке цркве према исламу промени. Цитирани Ендрју Бостом то назива „*dimmitud*“, тј. грубим потчињавањем живота немуслимана захтевима ислама, односно повлачење пред ратоборним исламом. Ова понижавајућа (у интелектуалном и моралном плану) тенденција нашла и свој израз у погледима изложеним у издању Државног секретаријата Ватикана *La Civiltà Cattolica*, који представља службени орган ове институције и пропагатора његових идеја, идеологије и погледа на свет. Издања овог секретаријата врцају од отворене исламофилије и понизности пред џихадистичким покретима. Такође, отворено се критикује америчка политика „рата са терором“, која се назива „неправдом према муслиманима“. Истраживачи ислама из Израела су ставове владе Ватикана назвали „гласом јасног лицемерја“,²⁷ јер иста та влада ћути о зверствима исламских терориста, а ћути чак и када су убиства хришћана у питању. На пример, ни речи се није чуло од Ватикана када је 3. јуна 2010. године муслиман убио епископа Исендеруна.

Зато неки јеврејски истраживачи овако оцењују актуелну политику Ватикана према исламу: „Немогуће је избећи закључак да Римокатоличка црква нема јасну политику према исламу. Папа Бенедикт XVI повремено исказује вољу да се супротстави исламу, међутим његов Државни секретаријат манифестује велику снисходљивост и наду на благонаклони став муслимана према римокатолицима. Нема основа веровати да ће оваква политика донети неки резултат. Насупрот, бискупи немају јасне инструкције из Ватикана, а ислам, у међувремену, продужава да се шири Европом. Тренутно, ми нисмо сведоци ‘исламског пролећа’, већ исламског фундаментализма, који потискује умерени ислам. Очеvidно је, дакле, да је Римокатоличка црква неспособна да формулише политику која би могла да задржи исламски притисак, а такође која би научила људе да живе у друштву у коме се уважава плурализам“.²⁸

За време пута Бенедикта XVI у Либан једна од јавно изречених порука је жеља за зближавањем са исламским све-

27 Andrew G. Bostom, „The Vatican and Islam: Has Dhimmitude Prevailed?“, *American Thinker*, 15/05/2012

28 Исто.

том. Објашњење за ово може бити и реакција ислама на филм (Римокатоличка црква га је „жестоко осудила“) и низ напада на америчка представништва, што је за Ватикан, такође, неприхватљиво. Но, папине посете се припремају низ месеци раније, тако да актуелни догађаји су само потврдили ставове из октобра 2010. који су се чули на синоду о Блиском истоку. Тада је успостављена „дијагноза“ „да растућа напетост због присуства радикалног ислама представља жесток проблем за живот хришћана“. Подсетимо да је папа у мају 2009. одбио могућност сукоба религија, што је рекао приликом посете светим земљама: Јордану, Израелу и Палестинској аутономији.

Папа је позвао религије да оставе у прошлости ружне догађаје и да иду напред у реализацију постављених циљева, како би се зближили и обновили интегритет и заједништво. Да би се то догодило потребно је испунити два услова: прво, одрећи се религиозног „фундаментализма“, који представља „фалсификовање религије“, јер у први план истиче насиље и власт уместо духовности. Други услов је критика „религиозне трпељивости“. Ова идеја је површна и у себи скрива уски фундаментализам. Папа мисли да је потребно ићи даље „и прећи са трпељивости на религиозну слободу“. Религиозна слобода подразумева право савести и значи и слободну смену религије. Поред тога, религиозна слобода значи право да сваки грађанин избегава узнемиравања по основу религије, како се то управо догађа многим хришћанима у муслиманским државама.²⁹

Без обзира што је папа Бенедикт XVI као кардинал износио јасне ставове о исламу и манифестовао спремност да се супротстави исламизацији, сада је јасно да се одустало од такве политике и пристало на политику повлачења (*diminution*). Интересантно је да је папа лично присуствовао церемонији преласка Магди Алама (Magdi Allam) из ислама на римокатоличанство у базилици светог Петра у време васкршњих празника 2008. године, када је неустрашиви Алам јасно рекао шта је ислам: «Запитао сам се како је могуће осу-

29 Jean-Marie Guénois, „Pourquoi le Pape tend la main aux musulmans“, *Le Figaro*, 16/09/2012; Упор.: Надав Эяль, Запад сталкивает Ближний Восток в пропасть радикального ислама, (“Маарив”, Израил), према: <http://inosmi.ru/asia/20110825/173794589.html#ixzz26k8omEHc> ; Бен-Дрор Ямини, Машина смерти: какие планы вынашивает воинствующий ислам, (“Маарив”, Израил), према: <http://inosmi.ru/usa/20120126/184012755.html#ixzz26k8HmSM8>

дिति на смрт у име ислама све те људе, који су попут мене, искрено и храбро заговарали 'умерени ислам' и без скривања имена осуђивали исламски екстремизам и тероризам. Зато сам дошао до закључка да је у оквиру таквих појава какви су исламски екстремизам и тероризам, корени зла су неодвојиви од ислама, јер је он физиолошки тврд и историјски конфликтан». Даље је Алам говорио да Римокатоличка црква нерадо прима оне који желе да из ислама пређу на римокатолицизам, а живе у некој исламској држави, јер не могу да их заштите од освете муслимана (одмах се осуђују на смрт због вероодступништва). Зато Римокатоличка црква ћути и избегава да прима такве људе, а боји се и репресије према постојећим хришћанима. На крају је Алам рекао: «Мислим да је дошло време да се оконча са насиљем муслимана, који не поштују слободу религиозног избора».³⁰ Слично је размишљао о покојни либански маронит и истраживач ислама свештеник Мишел Хајек (Michel Hayek – 1928 – 2005), који је оставио своје размишљање о исламу: «Зашто већ не признамо, отворено и часно, нарушавајући политичке табуе, који су се укоренили у хришћанска срца и сазнање, да је ислам ужасна мука, са којом ће се Црква, пре или касније, сукобити. Осећања хришћана су повређена до крајности и траума се не може заборавити».³¹

Zoran Milosevic

*ROMAN CATHOLIC CHURCH AND ISLAM
From "Lectio magistralis" to the withdrawal of
the Roman Catholic Church in front of Islam*

Summary

In the policy of the Roman Catholic Church, i.e. Vatican, towards Islam, there have been changes, which have been called "dhimmitude" in scientific articles, that is, the harsh subjugation

30 Andrew G. Bostom, „The Vatican and Islam: Has Dhimmitude Prevailed?“, *American Thinker*, 15/05/2012

31 Исто.

of the lives of non-Muslims to the requests of Islam, or the retreat in front of the militant Islam. This humiliating (in intellectual and moral aspects) tendency has found its expression in the attitudes of the State Secretariat of Vatican, La Civiltà Cattolica, which represents the official organ of this institution, and the promoter of its ideas, ideology and world outlook. The publications of this Secretariat are full of open Islamophilia and humbleness towards the jihadist movements. Therefore the investigators of the Roman Catholicism have commenced to point out that Vatican doesn't have clear policy towards Islam, i.e. that it started to retreat. Pope Benedict XVI at the same time shows the will to oppose Islam, but its State Secretariat manifests high condescension and the hope in, the benevolent attitude of the Muslims towards the Roman Catholics, which leads to the fact that the bishops don't have clear instructions from Vatican, while Islam continues to spread in Europe. Therefore, it is obvious that the Roman Catholic Church currently doesn't have capacities to formulate the policy that could hold the Islamic pressure. The researchers of Islam from Israel have called the attitudes of the Vatican government "the voice of the hypocrisy", because the same government keeps silent about the atrocities of the Islam terrorists, even when it comes to killing christians. For example, Vatican didn't say a word when on June 3 2010, a Muslim killed bishop Isenderun.

Key words: Roman Catholicism, Islam, politics, dialogue, democracy, clash of civilizations, integration, identity

Литература

- Allawi, Ali A.: *Kriza islamske civilizacije*, Dobra knjiga, Sarajevo, 2012.
- Alamachère, Caroline: „M. Glucksmann, je vais vous expliquer pourquoi je n'irai pas en vacances au Maghreb“, *Riposte Laïque*, 19. 6. 2011.
- Bernardeli, Giprgio: „La chiesa d'oriente sfida per il cristianesimo del futuro“, *Vatican Insider*, 17. 9. 2012.
- Borrmans, Maurice: *Smjernice za dijalog između kršćana i muslimana*, Nadbiskupski duhovni stol, Zagreb, 1984.

- Bostom, Andrew G.: „The Vatican and Islam: Has Dhimmitude Prevailed?“, *American Thinker*, 15. 5. 2012.
- Burki, Shahid Javed: „Demilitarizing Muslim Politics“, *Project Syndicate*, 25. 1. 2012.
- Galeazzi, Giacomo: “Cristiani e musulmani insieme per fermare le guerre”, *La Stampa*, 15. 9. 2012.
- Gresh, Alain: „Islam, une police de la pensée socialiste“, *Le Monde diplomatique*, 18. 1. 2012.
- Guénois, Jean-Marie: „Pourquoi le Pape tend la main aux musulmans“, *Le Figaro*, 16. 9. 2012.
- Эяль, Надав: „Запад сталкивает Ближний Восток в пропасть радикального ислама“, (“Maariv”, Израиль), према: <http://inosmi.ru/asia/20110825/173794589.html#ixzz26k8omEHc>
- Enciklopedija živih religija*, Nolit, Beograd, 1992.
- Зиновјев, Александар: *Велика прекретница, Критика западне хегемоније*, Наш дом, Београд, 1993.
- Zovkić, Mato: „Otvoreno pismo 138 muslimanskih teologa kršćanskim poglavarima“, *Crkva u svijetu*, Split, br. 3/2009.
- „Islam And The Non-Existent War With The West, *Strategy Page*“, 5. 5. 2012.
- „Islamofobia? Que islamofobia?“, *La Razon*, 31. 10. 2005.
- Imani, Amil: „The Islamic Kingdom“, *American Thinker*, 17. 6. 2012.
- Јанулатос, Анастасије: *Ислам, Хришћански културни центар*, Београд, 2005.
- Jevtić, Miroljub: „Zunanjepolitični koncept Seida Kutba, ideologa sodobnega islamskega fundamentalizma“, *Društvo 2000*, št. 165 – 167, Ljubljana, 2004.
- Ямини, Бен-Дрор: „Машина смрти: какіе плани вынашивает воинствующий ислам“, (“Maariv”, Израиль), према: <http://inosmi.ru/usa/20120126/184012755.html#ixzz26k8HmSM8>
- Kincler, Klaus: *Verski fundamentalizam*, Clio, Beograd, 2002.
- China, Sergio La: „Una migliore informazione diretta è il primo passo per evitare lo scontro di civiltà“, *L'Occidentale*, 26/01/2012

- Labidi-Maiza, Mehrezia: „Islam in nasilje“, *Društvo 2000*, št. 165-167, Ljubljana, 2004.
- Manji, Irshad: *Kaj je narobe danes z islamom, poziv k poštenosti in prenovi*, Društvo Znamenje, Petrovče, 2008.
- Манире Голами-Тавакколи, „Европска модель ислама“, (“Resalat”, Иран), према: <http://inosmi.ru/world/20120821/196997100.html#ixzz26k96P5ox>
- Marsonet, Michele: „Benedetto XVI in Libano ha parlato al mondo islamico come fece a Ratisbona“, *L'Occidentale*, 23. 9. 2012.
- Милошевић, Зоран: „Ширење идеја блискоисточних исламиста у школама Немачке“, *Политичка ревија*, бр. 3/2010, Београд.
- Милошевић, Зоран: *Турска и неоосманизам*, Завод за уџбенике и наставна средства, Источно Сарајево, 2010.
- Милошевич, Зоран: „Нужна ли нам реформа демократије?“, *Учене записки*, №1, Череповецкий государственный университет, Череповец, 2011.
- Милошевић, Зоран: *Европски идентитет – будућност муслимана у Европској унији*, Институт за политичке студије, Београд, 2012.
- Nirenstein, Fiamma: „Sorpresa: la sinistra europea vince con i voti dei musulmani“, *Il Giornale*, 1. 6. 2012.
- Нухић, Мехмедалија: „Демократија и ислам“, у зборнику: *Демократија и саборност*, приредио: Зоран Милошевић, Институт за политичке студије, Београд, 2010.
- Pašić, Ahmed: „Spopad civilizacij – realnost ali preterivanje?“, *Društvo 2000*, št. 165-167, Ljubljana, 2004.
- Haubrich, Rainer: “Die Scharia macht Demokratie fast unmöglich”, *Die Welt*, 17. 9. 2012.

Resume

Visit of Roman Catholic Church leader (Pope) to the Middle East in September 2012 made a formal call to Muslims for unite with Christians. “The time has come to unite Christians and Mu-

slims and say the end of violence and war” - said Benedict XVI in his appear among the youth of Middle East, which had gathered in the Bkerke square in front of the Patriarchate Maronites Pope, because in crowd was young people from Syria where was struggle between Muslims and Christians and it influence mostly on Christians.

It is interesting that Pope Benedict XVI began in 2005 and 2006 refers to the Muslims under the influence of the teacher - the Jesuit Samir Khalil Samir, which is engaged in the research of Islam and its culture history at Beirut University of St. Joseph and the Pontifical Institute in Rome. It is interesting that before this, the present Pope, as Cardinal Ratzinger, was openly speaking about the totalitarian essence of Islam, which draws its principles from Shari at and energy from the Koran. To Islamic totalitarianism he opposed the Christian idea. In collection of his interviews from 1996, as published by journalist Peter Seewald “The Salt of the Earth” (the salt) then Cardinal Ratzinger (page 244): “Today’s discussion on the West about the possibilities of Islamic theology and the ideas that Islam offered as a subject of rights, assume that all religions have essentially the same structure and that all its rules and norms correspond to a democratic system. However, this is contradicted to the essence of Islam, in which there is no simply distinction between political and religious sphere, as it was in the beginning of Christianity. Koran - it is absolutely religious law, which regulates all political and social life, insisting that the Islamic Shari is required to define the social order and the system and form a society from the beginning to the end. In this regard, he (Shari) can exploit the freedom given by our Constitution. However, his ultimate goal is not how to say ‘yes, we now present the institution with the law, and now we exist as Catholics and Protestants. “In such situation, Islam does not require a status that corresponds to his inner nature - but seeks removal. In Islam exists a totalitarian regime, which is very different from ours. It just takes all without exception”. Also, from the same year (1996) exist attitudes that are the essence of Islam is exhausted in the “total Islamisation of all of society, including the society of the West”.

What happened in meanwhile that the policy of the Vatican and the Roman Catholic Church toward Islam changed? Cited Andrew Bostom calls it “dimmitud”, that is harsh submit of non-

Muslims to living requirements of Islam, respectively the withdrawal of aggressive Islam. This humiliating (in the intellectual and moral plane) tendency found its expression in the views exposed in the edition of the Vatican Secretariat of State Civiltà La Cattolica, which is the official organ of the institution and promoter of his ideas, ideologies and worldviews. Publications of this Secretariat are fulfilled with sympathy toward Islam and humility to the jihadist movement. Also, it has openly criticized American policy "war against terror", which is called the "injustice against Muslims." Islam researchers from Israeli called Vatican government views "a clear voice of hypocrisy" because that same government is silent about the atrocities of Islamic terrorists and silent even when they are killing Christians. For example, no-one word was heard from the Vatican when the 3rd of June 2010 the Muslims killed Bishop Isenderuna.

Therefore, some researchers estimate this current Vatican policy toward Islam: "It is impossible to avoid the conclusion that the Roman Catholic Church does not have a clear policy towards Islam. Pope Benedict XVI occasionally shows willingness to confront Islam, but his State Department manifested great condescension and hope on benevolent attitude of Muslims towards Roman Catholics. There are no basics to believe that such a policy would bring any results. In contrast, the bishops do not have clear instructions from the Vatican and Islam, meanwhile, continues to be a wider across Europe. In this time, we are not witnesses of 'Islamic Spring,' but Islamic fundamentalism, which suppresses the moderate Islam. It is evident, therefore, that the Roman Catholic Church is unable to formulate policies that could keep Islamic pressure, and also to teach people to live in a society in which pluralism is respected".

Овај рад је примљен 22. септембра 2012. године а прихваћен за штампу на састанку Редакције 20. децембра 2012. године.

НАЦИОНАЛНИ ИНТЕРЕС
NATIONAL INTEREST

КОСОВО И МЕТОХИЈА

Момчило Суботић

КОСОВО И ЕВРОПСКА УНИЈА 217-238

Срђан Словић

УЗРОЦИ РАТА НА КОСОВУ И МЕТОХИЈИ
ПРЕМА ВОЛЦОВОЈ ТЕОРИЈИ ПРЕДСТАВЕ
У МЕЂУАНРОДНИМ ОДНОСИМА 239-267

*Момчило Суботић**

КОСОВО И ЕВРОПСКА УНИЈА**

Нова власт стара дилема

Сажетак

Аутор у чланку разматра питање најављене платформе за КиМ, указује на чињеницу да она неоправдано касни, те разматра могуће modele аутономије које би српска власт могла да понуду косовским Албанцима. Аутор даље критички анализира преговоре Дачић-Тачи око тзв. техничких, а у ствари суштинских политичких питања, како што је интегрисано управљање границом између Србије и Косова. У Извештају ЕК о Србији и Косову појавио се термин о „поштовању територијалног интегритета Косова“, што говори да ЕУ условљава Србију етапним признањем Косова. О томе сведоче и изјаве америчког државног секретара Хилари Клинтон, која отворено истиче да се противи питању промене граница и поновном отварању питања независности Косова. Америчку политику подржала је и европски комесар за спољну политику Кетрин Ештон. Аутор сматра да се Србија неоправдано одрекла принципа политичке неутралности, и окренула се ЕУ која од Србије тражи непроцењив уступак за обећање да ће можда, једном ући у ЕУ. Такав услов ни једна држава на свету не би прихватила. ЕУ условљава Србију етапним признањем Косова.

* Институт за политичке студије, Београд.

** Овај рад је настао у оквиру пројекта бр. 179009, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

Кључне речи: Србија, Косово и Метохија, ЕУ, Извештај ЕК „територијални интегритет Косова“, политика условљавања

Чекајући Платформу

Дуго најављивану државну стратегију, под називом Платформа о Косову и Метохији актуелна власт на челу са СНС још није донела и представила српској политичкој јавности. Прича о платформи за КиМ почела је већ након мајских избора и формирања нове владајуће коалиције. Неки опозициони политичари сматрају да никаква платформа заправо и не постоји (Драгољуб Мићуновић), те да нас власт све заједно обмањује; а други опет сматрају да платформа, након отпочињања преговора на релацији Београд- Приштина, уз прихватање свих досадашњих договора, нема више никаквог смисла (Слободан Самарџић). Платформа о КиМ је у најмању руку закаснила. Државни врх је требало да свој план о Косову и Метохији, који би био усаглашен у Народној скупштини Републике Србије, као и претходне резолуције о Косову и Метохији, изнесе пре Извештаја Европске комисије, и свакако пре отпочињања преговора између државних власти и привремених институција у Приштини. Подсетимо, српски државни врх, па и сам председник Николић, тражио је да се преговори воде на највишем политичком нивоу, и они су отпочели тако што Србију представља премијер Дачић, а привремене институције у Приштини премијер Тачи,¹ али без донете и усвојене, дуго најављиване, платформе о Космету. Ови преговори су, дакле, нелегитимни јер нису усаглашени у Скупштини, тј. није утврђена државна платформа за њихово спровођење. Представници власти истичу да је овде реч о договору око примене постигнутих споразума, те да се ради искључиво о техничким питањима. То свакако не стоји, јер су питања интегрисаног управљања границом између Србије и Косова, као и друга питања која је претходна власт (Б. Стефановић) постигла са Приштином, суштински политичка питања, која дубоко задиру у статус јужне српске покрајине. Ова „техничка“ питања заправо, нарочито успостављање

1 Тачи је оптужен за најтежа кривична дела убиства и трговину органима убијених српских цивила.

границе и царине, представљају кључне атрибуте косовске независности.

У међувремену су се у медијима појављивали модели аутономије које српска страна нуди као базу за преговоре, али то нико из владајуће коалиције није ни демантовао ни потврдио. У оптицају су биле две варијанте за јужну покрајину: модел Јужног Тирола и модел Епена у Белгији, који би важио за целу територију Косова и Метохије. Јужни Тирол је након Првог светског рата издвојен из Аустрије и припојен Италији. Париским споразумом 1946, немачкој мањини дат је широки круг права- добили су своје локалне органе власти и широку просветну у културну аутономију, а успостављен је и принцип пропорционалности у запошљавању. У Јужном Тиролу живи око 35% Немаца и око 60% Италијана и једна је од најразвијенијих регија.²

Епен је град у Белгији, провинција Валонија, на самом истоку земље, град насељен Немцима (око 70.000), у којем они чине пре свега језичку заједницу, али имају и широка политичка права. Њихов парламент има право вета на одлуке централне власти.³

У ишчекивању платформе, медији преносе и друге варијанте српске понуде. По једној српска власт комбинује модел територијално-персоналне аутономије за косовске Албанце. То би значило широку аутономију, са својим органима власти али без кључних елемената државности. Истовремено, персонална аутономија била би гарантована Србима на северу КиМ и онима који живе јужно од Ибра. Они би имали своје школе, факултете, болнице, које би биле повезане са Београдом. Практично, наша држава би била присутна у свим сегментима осим безбедности и судства. Али би Срби имали право вета на прописе, уколико сматрају да су против њихових интереса. Добили би и гарантована места у органима судства и полиције.

Сетимо се да је нешто слично садржавала и формула „више од аутономије, мање од независности“, коју је понудила Коштуничина влада, а коју су косовски Албанци подржани од стране западних ментора глатко одбили. Албанци

2 „Нудимо два модела“, *Новости*, 11. октобар 2012, 3.

3 „Приштини власт без државе“, *Новости*, 18. октобар 2012, 3.

су свој захтев за независним Косовом темељили на праву на самоопредељење⁴, иако ово право по Повељи УН и другим релевантним међународноправним документима не припада мањинама, а затим су истицали аргумент да након Милошевићевог напада на њих Србија нема морално ни политичко право да решава питање Косова. То је и аргумент њихових западних ментора да Србији отме Косово.

Европска унија, истиче чешки потпредседник владе и министар спољних послова Карел Шварценберг, стоји на следећем становишту: „Србија је изгубила рат. А у рату се често губе територије! То је тако увек било у историји..⁵

Нова власт - стара политика

Мајски избори у Србији 2012. и њихови резултати представљени су, и перципирани у већем делу српске јавности, као прекид са неуспешном државном и националном политиком претходне власти. Иако се у изборној кампањи више говорило о економској кризи и тешкоћама у којима се српско друштво налази, највише о корупцији и криминалу, актуелна власт је своју победу однела првенствено због наговештаја другачије косовско-метохијске политике.

Већ је досовска власт имала прилику да одмах после 5. октобра моћним западним партнерима наметне решавање питања Косова и Метохије, тј. српског државног и националног питања у склопу европских интеграција. Али проблем је у томе што је досовска власт косовско питање посматрала искључиво као демократско, а не као геополитичко питање, занемарујући историјску чињеницу да овај проблем готово век и по оптерећује српско-албанске односе, те да је свака српска власт избегавала да се са њим искрено суочи, како у предјугословенском тако и у југословенском периоду. Отуда је крајње поједностављено ово питање посматрати као резултат Милошевићеве самовоље, а заборављати на вековне политичко-територијалне аспирације косовских Албанаца.⁶

4 М. Малићи, „Нема мира на Балкану без самоопредељења Албанаца“, *Борба*, Београд, 16. март 1993, 11.

5 Исто, 2.

6 Момчило Суботић, „Отимање Косова и Метохије у процесу расрбљивања Балкана“, *Национални интерес*, 3/2009, ИПС, Београд, 2009, 49-71; Миломир

Владислав Јовановић, српски дипломата и министар спољних послова СР Југославије, сматра да претходна власт питање Косова и Метохије није поставила својим западним партнерима, после 5. октобра, и зато „јер о томе није ни размишљала, и друго, јер је била дубоко захвална због материјалне, политичке и пропагандне подршке коју је добијала из праваца Запада ради добијања избора и доласка на власт, због жеље да им се ничим не замери, и да све учини како би им показала да је дубоко захвална због тога што јој је то омогућено.“⁷

Уследили су притисци спољних актера и уступци досовске власти. Почело је са прихватањем Еулекса од стране власти Бориса Тадића, чиме је одлучивање из светске организације пренесено на ЕУ, у којој главну реч воде државе које су признале независност Косова, попут Немачке, Француске, велике Британије. То је учињено без знања и против воље Русије, која је поред Кине једини заштитник међународног правног поретка и српских државних и националних интереса на Космету. Еулекс је требало да буде „статусно неутралан“ и да ради на испуњењу фамозних „шест тачака“, иако се отпочетка могло знати да је његова мисија замишљена да ради на оживотворењу Ахтисаријевог плана, који се заснива на независном Косову. Потребно је истаћи да Ахтисаријев план није прихваћен у Савету безбедности УН, али то не смета да се поменуте државе ЕУ на њега и даље позивају као на легитимно решење. Затим је уследила бламажа у вези са несувислим питањем Међународном суду правде у Хагу поводом шиптарског изгласавања Декларације о независном Косову,⁸ уместо да је поднета тужба против неке од земаља које су признале Косово, како би се питање Косова и Метохије с политичког изместило на правни терен. Обраћање Међународном суду за правно мишљење о нечему што је очигледно било је бесмислено и крајње штетно. Имали смо Резолуцију 1244, али и три претходне резолуције Савета без-

Степић, *Косово и Метохија. Постмодерни експеримент*, ИПС, Београд, 2012.

7 Владислав Јовановић, „Територијални интегритет“ покрајине је права бесмислица“, *Печат*, 26. октобар 2012, 10.

8 Види: Момчило Суботић, *Идентитет и геополитичка стварност Срба*, ИПС, Београд, 2012, 173-175.

бедности које су Косово и Метохију третирали као саставни део СРЈ, односно Србије. Обраћањем Међународном суду, који је оценио да шиптарска Декларација о независности није у супротности са међународним правом, сад нам је поред позитивне, Резолуције 1244 накачено и, по нас негативно, Мишљење Међународног суда правде о шиптарској декларацији. Низ политичких „аутоглова“ настављен је капитулантским потезом пред Немачком, Француском и Великом Британијом у вези са нашим Нацртом резолуције у Генералној скупштини УН.

Преговори које је са косовским Албанцима водила Коштуничина влада, по формули „више од аутономије, мање од независности“, Албанци су прекинули крајем 2007, јер су имали апсолутну подршку спољних актера да не поштују Резолуцију 1244. Данас САД, Немачка и ЕУ поново обнављају преговоре, не помињући Резолуцију 1244, тражећи од Србије да успостави „пријатељске и добросуседске односе са Косовом“, да „поштује територијални интегритет Косова“. Иако је ово је сигуран пут ка независном Косову, ЕУ функционери још не захтевају да Србија призна Косово, бар не у овој фази.

Све ово се догађа јер и нова власт на челу са СНС, и њени челници председник Николић и премијер Дачић, истичу исти слоган који је истицала претходна власт на челу са ДС: „И Косово и ЕУ“. Нова власт наставља илузију претходне не увиђајући да се питање одбране Космета и учлањење у ЕУ искључују. Тако ствар поставља ЕУ и нема те еквилибристике којом би српска власт ту чињеницу могла да измени. Штавише, постаје све очигледније да је Европској унији важније да Србији отме Косово, него да Србија постане члан ове организације.

Својевремено је Медлин Олбрајт приметила да српска власт делује само ако се на њу изврши притисак. То се односило на Милошевића. На следећу, досовску, као и на данашњу напредњачко-социјалистичко-регионалистичку власт није потребно вршити притисак, довољан је обичан захтев. Тако имамо „захтев Брисела-пристанак Београда-похвала Брисела-нови захтев Брисела“.⁹

9 Никола Врзић, „Граница Србије“, *Печат*, 28. септембар 2012, 15.

Најпре је Влада Ивице Дачића одустала од косовске фусноте приликом учешћа јужне српске покрајине на регионалним скуповима. Недуго затим потписала је парафирани (Б. Стефановић) Протокол о интегрисаном управљању границом између Србије и Косова (ИБМ). На овај споразум пристала је у „размени писама са ЕУ. Овај потпис је од комесара за проширење ЕУ, Штефана Филеа оцењен као „...конкретан знак политичке воље нове српске владе да се у потпуности ангажује у дијалогу са Приштином, у циљу нормализације односа између њих“. Ствар се одвијала тајновито и муњевито, као и са фуснотом. Након фусноте, стигао је ИБМ. То је напоменуо још Мирослав Лајчак: „Одлука српске владе око фусноте, која је одблокирала учешће ваших представника на регионалним скуповима, јесте добар пример у којем би правцу требало ићи. Сада је на реду интегрисано управљање границом“.¹⁰ Лајчак је још додао да ће поред имплементације договореног, за отварање преговора бити потребно да Србија начини додатне кораке, о којима ће конкретно одлучити Европски савет. И тако до признања косовске независности?!

А „Договорени закључци у вези са ИБМ“ су катастрофални по државу Србију. Сама чињеница да се између државе Србије и њене аутономне јединице Косова и Метохије успоставља царина и административна, у ствари, гранична линија, представља кршење Устава Србије. У члану 8 Устава пише: „Територија Србије је јединствена и недељива“. Прекршена је и резолуција Скупштине Србије, од 31 јула 2011, којом се осуђује покушај привремених институција у Приштини (Тачијеви специјалци РОСУ) да поставе косовске царинике на Брњак и Јариње, чиме су „непосредно угрожени суверенитет, територијални интегритет и уставни поредак Републике Србије“. Договорени закључци у 7 тачака успостављају режим какве на граници имају само суверене државе. У тачки 7 пише да ће извршну улогу имати Еулекс. Ово често истичу српски званичници, правдајући се због потписивања штетног споразума. Али Еулекс ће једном и да се повуче. Шта онда? Све у свему, интегрисано управљање границом значи у ствари постављање границе између Србије и нове НАТО државе - „Косова“.

10 Врзић, исто

Још је Мирослав Лајчак, као лични изасланик Кетрин Ештон, нацртао „мапу пута“ у преговорима Србије са косовским Албанцима: најпре састанак премијера Србије и „Косова“, што је тада звучало невероватно, затим формализовање односа Србије и Косова отварањем канцеларија у Београду, односно у Приштини, што се остварује у облику тзв. официра за везу, који ће надгледати имплементацију интегрисаног управљања границом између Србије и Косова, и трећи, укидање свих институција Републике Србије у „Републици Косово“...

Протокол о тзв. интегрисаном управљању прелазима, по својој садржини, дакле, није „технички“, тамо где је била административна линија сад је међудржавна граница и сад је потребно „само“ успоставити државне прелазе са цариницима и граничном полицијом. Сва је прилика да се поступа по ултиматуму који је Немачка упутила Србији да, пре почетка преговора за улазак у ЕУ, потпише Уговор о пријатељству и добросуседству са „Косовом“.

ЕУ, у којој предњачи Немачка, форсира разрешење кризе у јужној српској покрајини прихватањем реалности на терену. Немачких седам тачака своде се на захтев да Србија призна независност Косова. Николић, Дачић и други представници актуелне власти у последње време истичу два стратешка задатка: обавезу српске власти да имплементира све договоре постигнуте између политичких делегација Србије (Стефановић) и Приштине (Тахири) и да, како истиче Дачић (и Николић) „сва отворена питања мора да реши наша генерација и да их не остављамо нашој деци“.¹¹

На тврдњу опозиционих политичара из ДСС-а да је пристајањем да примени споразум о прелазима Влада заправо успоставила границу између Србије и Косова и н да Уставни суд треба да поништи све уредбе о споразумима постигнутим у дијалогу, Дачић одговара, да је споразум парафирао Борислав Стефановић, те да је „то тада урађено мало непромишљено и на брзину, у жељи да Србија у марту добије статус кандидата за ЕУ. Сада не можемо да кажемо: Ми смо се то само шалили, пуј пике не важи. То не ради озбиљна држава. Нажалост, ми сада морамо да решавамо неке вруће

11 Види: *Новости*, 2. новембар 2012, 3.

кромпире који су остали у наслеђе од претходне владе“. (Дачић се понаша као да он нема ништа са претходном владом, као да није био њен потпредседник). Још каже: „Хоћемо да идемо даље европским путем, да пронађемо излаз из косовског чвора који ће истовремено сачувати наш територијални интегритет. Искрено верујем да можемо да останемо на позицијама да не признајемо независност Косова, а да, с друге стране то не омета наш улазак у ЕУ“. Дакле: и ЕУ и Косово, баш као и Тадићева влада.¹²

Сличне поруке упућује Томислав Николић из Њујорка, након говора у Генералној скупштини УН: „Србија се обавезала, и испуниће све обавезе које је као држава преузела договорима постигнутим до сада, мада их оцењујем као испуњавање списка жеља албанске стране и попуштање нашег тадашњег руководства под тешким притисцима“. На отворени притисак Запада да Србија призна „реалност на терену“ Николић одговара: „Истовремено, дозволите ми да будем јасан: Србија није спремна, не може и никада, ни под којим условима, неће да призна, ни експлицитно, ни имплицитно, једнострано проглашену независност своје јужна покрајине, Косова и Метохије.“ И још: „У наставак преговора Србија ће ући потпуно спремна да помогне свим грађанима Косова и Метохије да живе боље, у демократским и безбедним условима, али неће да преговара о спровођењу независности такозване државе Косово. Томе је дошао крај, мада стално слушамо да о статусу Косова нема преговора и да се ми о томе ништа не питамо.“ Али Николић овде упада у противречност. Зато што „ни експлицитно, ни имплицитно признање Косова“, једноставно, никако не иде уз спровођење свих досадашњих договора, а то свакако представља утврђивање границе између Србије и Косова.¹³ Подсетимо да је Николић у предизборној кампањи обећао да ће уколико буде морао да бира између Косова и Метохије и ЕУ- његов избор бити Косово и Метохија. Обећао је и да ће он водити преговоре, те да ће случај Космета вратити под окриље Уједињених нација. Такође је обећао поништавање свих потписаних споразума

12 Ивица Дачић, „Ходамо по танкој линији“, интервју, *Новости*, 29. септембар 2012, 2.

13 Уп: Никола Врзић, „Граница Србије“, нав. дело, 14-17.

између Београда и Приштине. Од свега тога у стварности нема ништа!

Излаз је у Уставном суду Србије. Који треба да покрене поступак за оцену уставности уредби Владе Србије којима се спроводе бриселски договори. Истовремено Коштуница је најавио да ће „ДСС од Уставног суда тражити и да обустави спровођење свих аката и радњи који проистичу из ових споразума док траје поступак оцене уставности, да не би настале дугорочне штетне последице“ спровођења договора који су „противуставни и супротни српским националним и државним интересима“.

Наравно да нова власт не мора да прихвати сваки договор или потпис представника претходне власти, већ само оно што је у складу са Уставом Србије и њеним законима и оно што је потврдио српски парламент као највиши орган законодавне власти. Ставови највиших српских функционера по питању имплементације „постигнутих“ договора око „техничких“ питања су стога дефетистички, политички неогворни и национално неприхватљиви.

Професор Ратко Марковић, наглашава да нова власт апсолутно није ни у каквој обавези да спроводи договоре претходне. Државу обавезују међународни уговори, и то тек када су потврђени у Народној скупштини, а не политички договори претходне власти срачунати на то да Србија постепено дигне руке од Косова и Метохије.

Сматрајући да је примена „техничких“ споразума са Приштином противуставна и супротна српским националним и државним интересима, ДСС је поднео захтев Уставном суду Србије да оцени законитост и уставност уредби Владе Србије којима се примењују споразуми између Београда и Приштине, договорени у Бриселу, тј. контроле граница, коришћења катастарских књига и нострификације диплома које су издате на Косову.

Такође, сматрамо да је политички неутемељено и неогворно, а по државне и националне интересе штетно пожуривати решење статуса Космета у овом тренутку. Олако је дата изјава да то мора да учини ова генерација политичара. Разумљива је журба западних актера, ментора косовске независности, али не и српске стране. Брисел, наиме, правећи замку за Србе, од Београда не тражи да призна Косово, ба-

рем не у овој фази. Али тражи да Србија нормализује односе са „Косовом“ и да поштује његов територијални интегритет, што подразумева да Косово није у саставу Србије, те да Србија треба да се одрекне своје тапије на Косово и Метохију.¹⁴ То је крајње лицемерна политика ЕУ. Њој није важна Србија, важно јој је Косово, тј. приоритет јој да Србији отме Косово. И Запад жури да затвори ово питање (и у томе га неоправдано помаже српска власт) како би се избегли слични сепаратистички захтеви дилем Европе (Шпанија, Велика Британија, Белгија, Француска, Италија...). Тиме би постигли да и друге земље које још нису признале Косово то ураде, јер се томе не противи ни сама Србија, што би омогућило да се ослободи „пут Савету безбедности да препоручи Генералној скупштини пријем нове државе у УН, пошто би Кина и Русија изгубиле разлог који их је до сада спутавао, и треће, они би на тај начин Србију натерали да буде још понизнија, још неотпорнија у правцу кретања према ЕУ, зато што листа захтева и услова Србији тиме није и не би била исцрпљена. Наше даље уступање притисцима са Запада било би катастрофално за наше свеукупне интересе, јер та химера, Европска унија, није никаква компензација за ту врсту капитулације...“¹⁵

Све ово говори да би преговоре требало „замрзнути“ за нека боља времена, имајући у виду да моћ Запада на челу са САД рапидно слаби и да се јављају нови светски центри моћи попут Русије и Кине (али и Бразила, Индије, Јужне Африке- које са Русијом и Кином чине групацију земаља - БРИКС), које имају разумевање за борбу Срба за очување суверенитета и територијалног интегритета, и које су спремне да финансијски помогну Србији; гасовод Јужни ток представља не само економску ињекцију посусталој српској привреди, већ садржи перспективу свестраног руско-српског савезништва, а то је основа и за потискивање САД/НАТО-а, које на српском Космету представља извиђачки пункт са далекосежним циљем геостратешког опкољавања Русије. То је осујећено, и то треба да има на уму српска владајућа врхушка. Не треба, дакле, губити из вида да је дошло до промене у светској политици, да има земаља које су спремне да, у ме-

14 Види: Владислав Јовановић, „Територијални интегритет“ покрајине је права бесмислица“, нав. дело, 10-14.

15 Владислав Јовановић, исто, 13.

ри сопствених интереса, помогну Србији, те нема „никаких разлога, нити оправдања да капитулирамо и да се сведемо на један немоћни објекат којим ће други манипулисати, већ да би требало да се вратимо себи, да станемо на ноге, да вратимо сопствено национално и државно самопоуздање и да као такви будемо интересантни свима, па и Западу, за једни равноправну, мирољубиву и конструктивну сарадњу“.¹⁶

Да је и на Западу присутна свест да је Русија осујетила њихове намере и да својом енергетском геополитиком минира евроунијско-америчке противруске планове, говори и чињеница да неки западни политичари, попут Ајвора Робертса, бившег британског амбасадора у Београду, заговарају став да треба да се организује нова међународна конференција, нека врста новог Берлинског конгреса који би стабилизовао регион, тако што би се извршило прекрајање граница.

Извештај ЕК - игре око „територијалног интегритета Косова“

Платформа Скупштине Србије о Косову и Метохији требало је буде донесена пре Извештаја ЕК. То би било политички одговорно, не треба очекивати да ЕУ уместо решава наше проблеме. Она их решава али не у српском интересу. А у Извештају ЕК под насловом „Однос према Косову“, између осталог пише: „...Видљиво и одрживо побољшање односа је потребно да би и Србија и Косово могли да наставе својим путем ка ЕУ и да би се избегло да једно друго блокирају на овом путу. Овај процес би постепено требало да води до пуне нормализације односа између Србије и Косова“.¹⁷ Премијер Дачић добро уочава да ЕУ од Србије тражи да решава проблеме на северу Косова поштујући територијални интегритет Косова. Упркос свему Дачић истиче да нас ово „неће скренути са европског пута“, и жали да је овај потез ЕУ стигао у најгорем могућем тренутку и није користан. Ово би требало да значи да потез као такав није изненадио Дачића и Владу Србије, али јесте лоше изабран тренутак. Шта нам све ово говори? Можда тренутак и није лоше изабран. Уосталом Дачић по ко зна који пут обећава: „Све ћемо

16 Исто, 14.

17 Према: *Новости*, 10. октобар 2012, 2.

учинити да испунимо обавезе које имамо, а које је преузела претходна влада. Жао ми је што овакве ствари бацају сенку на добре односе са мисијом ЕК и многе добре ствари које смо заједно урадили. Штефан Филе, комесар ЕУ за проширење, објашњава да формулација о „очувању територијалног интегритета Косова“ не прејудицира статус већ указује да се ЕК противи подели Косова¹⁸. А не противи се подели Србије! Није јој битна целовитост међународно признате државе, него одметнутог дела њене територије.

Извештај се посебно односи на Косово и посебно на Србију, што значи да ЕК Косово прихвата као посебан државни ентитет. Другим речима Извештај одвојено третира Косово кад је реч о евроинтеграцијама, и апелује да Косово и Србија наставе ка ЕУ, не ометајући се међусобно. Од Србије се тражи, по немачком (Меркел) рецепту, да распусти институције на северу Косова, суд, безбедносне службе, и друге институције које представљају атрибуте српске државе. Тражи се, заправо, да се Србија добровољно повуче са своје територије и помогне заокруживање косовске независности.

Огласио се Војислав Коштуница који тражи да Влада Србије одбаци захтев ЕК да Србија поштује територијални интегритет Косова „који представља до сада најгрубљу поруку Брисела у настојању да створи независну државу Косово, и Србија треба јасно да одбаци такав захтев...Не може се допустити да европске интеграције представљају маску за стварање независног Косова“¹⁹.

Представник ЕК за проширење Штефан Филе неће да избаци одредницу о поштовању територијалног интегритета Косова. Његово образложење, које вређа интелигенцију политички писмених људи, гласи да то не значи да се ради о држави, већ о територији, односно да државу не одређује само територија. Ово је врхунац лицемерја, које наш политички врх засад прихвата. За њих преговори иду даље - нема поделе Косова! Умирила су их обећања Филеа да спорна формулација о поштовању „територијалног интегритета Косова“ не значи да ЕК није више статусно неутрална, јер територијални интегритет се помиње да би се нагласио став да нема поделе Косова. Тиме нисмо прејудицирали статус. Све ово Филе заснива на наводном ставу ЕУ из 2005, да нема поделе

18 Исто, 3.

19 Исто

Косова, што не пише ни у једном документу. Осим тога, не стоји да овим ЕК не напушта неутралност. Уосталом зашто се не позива онда на територијални интегритет Србије, и не заузме став да нема противправне сецесије, и на тој основи да се дође до прихватљивог решења кроз неки вид аутономије за Косово. Ево још једног прејудицирања решења од стране ЕК. „Циљ је да се постигне задовољавајућа нормализација односа, која би омогућила да нико никог не блокира на путу ка ЕУ, и ово треба да узме у обзир и положај житеља севера Косова“ - рекао је Филе.²⁰ Другим речима од Србије се очекује да „решавајући питање на северу, поштује територијални интегритет Косова. То ЕК нема мандат да чини. Јер Косово је протекторат УН. Премијер Ивица Дачић је прихватио Филеово објашњење. А ствар стоји друкчије. „Када се од вас тражи да поштујете нечији територијални интегритет, и ви на то пристанете, то заправо значи да сте признали да та територија није део ваше земље...Овим питањем Београд мора врло пажљиво да се позабави, како не би упао у нове европске замке око Косова“.²¹

На седници одбора за Европске интеграције у Скупштини Србије Слободан Самарџић је предложио Филеу да, због нормалних односа и даљих преговора, Брисел изостави фразу о територијалном интегритету из Стратегије за проширење. Филе је на то одговорио: „Нећемо изоставити ту фразу зато што чврсто верујемо да је територија један од елемената и није одлучујући фактор државности“.²²

Поводом „територијалног интегритета Косова“ оглашава се и председник Николић; он понавља мантру претходне власти да „Европска унија нема алтернативу за нашу државу, али да од Брисела очекује искреност“. Тражи од ЕК да „избаци реч „интегритет“ јер она по свим правним тумачењима повлачи и суверенитет Косова и да, уместо тога, пише „поштовање територије Косова“ (Николић не помиње пуни назив Косово и Метохија). Он сматра да је измена формулације мали корак за наставак дијалога на највишем нивоу. Од измене формулације, међутим, неће бити ништа јер се ради, не о заједничкој декларацији, него о извештају ЕК. Колико

20 „Преговори иду даље, нема поделе Косова“, *Новости*, 12. октобар 2012, 2.

21 Томас Флајнер, „Брисел прекорачио право“, исто. Томас Флајнер је бивши саветник српске владе за преговоре са Приштином.

22 „Нема брисања спорног текста“, исто

је ЕК неутралан медијатор говори и то да је Штефан Филе, после састанка са Хашимом Тачијем, изјавио да је Студија изводљивости велики корак за Косово на путу за ЕУ и да би Косово могло започети преговоре о ССП почетком следеће године“. Још један доказ да ЕУ третира Косово као засебан, од Србије одвојен ентитет. Овим је Брисел по ко зна који пут Србију ставио пред дилему-Косово или ЕУ. Притом из ЕК стиже упозорење: „Било које решење које је једнострано или је резултат употребе силе било би неприхватљиво“. Подсети-мо да је ЕУ зајмурила на оба ока кад су Шиптари једнострано и насилно прогласили независност Косова. Сада захтева да се то преговорима, мирно и демократски прихвати.

Поддршка Клинтонове и Ештонове косовској независности

Убрзо су и посланици Скупштине самопроглашене државе Косово усвојили резолуцију којом се „подржава процес решавања проблема између двеју независних и суверених држава, Косова и Србије, у интересу нормализације односа између њих, побољшања живота грађана и унапређења европске агенде за обе државе и за регион“, наглашавајући да би „дијалог и његови резултати требало да буду у складу са суверенитетом Косова, међународним субјективитетом, територијалним интегритетом и унутрашњим-јединственим уставним поретком Косова“, те да ће „споразуми процеса нормализације односа између двеју држава бити ратификовани од стране Скупштине Републике Косова“. После усвајања овакве резолуције, специјални представник ЕУ на Косову Самуел Жбогар изјавио је да је две водеће даме евроатлантске дипломатије, Кетрин Ештон и Хилари Клинтон, подржавају.

Тачијеву резолуцију о сувереном и независном Косову које преговара са „суседном“ Србијом поздравили су Хилари Клинтон и Кетрин Ештон, које су дошле у Србију, како су истицали највиши српски званичници, не да врше притисак, него да подрже Србију у њеној евроунијској политици. Та подршка односила се на првенствено на подршку Србије да „нормализује односе“ са Косовом. У Приштини је Хилари Клинтон рекла и како замишља ту нормализацију односа. „Противимо се сваком разговору о промени граница или поновном отварању питања независности Косова. О томе не може бити разговора.“ И додала: „За мене, моју породицу и за моје америчке суграђане, то је више од спољнополитичког

питања. То је лично питање.“ Катрин Ештон је додала да ће у састанцима Београда и Приштине који следе, ЕУ „тесно сарађивати“ са САД. Дакле, шта значи „нормализација односа“ Србије и Косова? Значи пре свега преговоре око модалитета успостављања ове независности.²³ .

Конструкција о заједничкој интеграцији у ЕУ

И док амерички и евроунијски званичници отворено саопштавају да Србија и Косово представљају два ентитета који треба да успоставе „добросуседске и пријатељске односе“, те да „једно друго не блокирају на одвојеном путу ка ЕУ“, с тим да Србија укине своје институције на северу Космета и помогне „Косову“ да заокружи своју државност, и да га најпосле призна, наши званичници у свом samozаваравању покушавају ту чињеницу да сакрију од јавности, па и од самих себе. Наједном их је опио један нови термин - „заједничке интеграције у ЕУ“. Тако је премијер Дачић дао следећу скандалозну изјаву: „Нећемо признати овако проглашену независност Косова, али учинићемо све да нормализујемо односе с Приштином ради заједничке интеграције у Европску унију.“ Шта ово значи? Можда да се у ЕУ интегришу заједно држава Србија и држава Косово!

Министар спољних послова Косова Енвер Хоџај, уз сагласност САД и званичника ЕУ истиче: „Питања као што су независност, суверенитет, међународни субјективитет, унутрашње уставно уређење су затворене теме једном за увек. Али, за нас је важно да у процесу нормализације односа први циљ буде гашење илегалних безбедносних структура, полиције и парамилитарних формација на северу Косова, и све до међусобног признања, што би требало да буде коначна фаза нормализације односа две независне и суверене државе.“ Хоџај истиче да је Катрин Ештон већ договорила такву агенду предстојећих разговора Тачија и Дачића, на првом месту уклањање илегалних безбедносних структура и полиције са севера, па све до учлањања Косова у међународне организације. Поменуто је и отварање канцеларија за везу у Приштини и Београду. Засад су то официри за везу.

ЕУ Србији отима Косово и Метохију а не даје ништа

23 Према: Никола Врзић, „Десант на Београд“, *Печат*, 2. новембар 2012, 8.

Слободан Самарџић, потпредседник ДСС-а, каже да смо „у претходна два месеца видели да данашња влада наставља исти посао претходне владе“ (и још: „Постоји пуно сакривених, чудних, готово илегалних радњи у вези са овим дијалогом, иако се на сва уста говори да ће бити транспарентно. Ово је збуњивање јавности“ .Војислав Коштуница је оценио да је ЕУ „потпуно непожељан, неприхватљив и пристрасан посредник у дијалогу Београда и Приштине“. „ЕУ нас бомбардује преко својих званичника, долазили они из Берлина, Лондона, Брисела...са ставом да је то питање решено и да нас на крају пута чека формално признање независности, а пре тога потпуна нормализација односа између Косова и Србије“.²⁴

Актуелна српска власт се, као и претходна, определила за крајње неизванредан и несигуран тзв. евроунијски пут и то у време када је пољуљан сам концепт ЕУ, а многе државе чланице су у тешкој економској кризи. Власт се потпуно неоправдано одрекла принципа политичке неутралности, и окренула се ЕУ која од Србије тражи непроцењив уступак за обећање да ће можда, једном ући у ЕУ. Такав услов ни једна држава на свету не би прихватила. И то неће бити крај условљавања, списак отворених питања биће проширен, биће ту много „добросуседских“ и „пријатељских“ блокада на путу Србије ка ЕУ. Поготово кад у ЕУ уђе Хрватска, ту су на реду многа питања од права повратника, међусобних тужби за геноцид, питање граница, најзад признање Косова... Окренени обрну, Србија свој евроунијски „безалтернативни“ пут плаћа Косовом и Метохијом.

„Требало би – истиче Живадин Јовановић, бивши министар спољних послова СРЈ, „деловати и веровати да је могуће да низ земаља у догледној будућности повуче своја признања. Заблуде, уцене, корупције нису стране појаве у међународним односима“. Јовановић даље указује да треба вратити 230.000 Срба и других не- Албанаца, реконструирати 150 цркава и манастира. Протерани Срби са Космета представљају највећи хуманитарни проблем у Европи данас. Српска власт не чини довољно на повратку Срба на Космет. „У односу Европе, САД, Канаде и неких других развијених земаља према праву расељених Срба на слободан, безбедан и достојанствен повратак огледа се суштина њихове политике према Србији и српском народу. Србија би требало далеко

24 Према: *Новости*, 20. октобар 2012, 2.

активније да се ангажује на решавању овог проблема и то како путем билатералних контаката са односним земљама, тако и према међународним организацијама из система УН-а и ОЕБС-а... Стратегијом би требало прогласити мораторијум на даље отплате кредита за Косово и Метохију до решења питања статуса у складу са Резолуцијом СБ УН 1244... Настављањем отплата Србија би и даље индиректно финансијала противуставну, сепаратистичку власт у Приштини“.²⁵

Међународно право је наш кључни принцип. Србија позивом на међународно право штити свој територијални интегритет. Процес поделе Космета опасан је јер се тиме нарушава ово начело међународног права, па би се исто питање (поделе) поставило у Рашкој области, Војводини итд.

Војислав Коштуница истиче да власт треба да прекине погубни процес европских интеграција, јер Европа условљава Србију етапним признањем Косова. Зато Србија мора да се окрене очувању државних и националних интереса. „Потребно је *суспендовати ССП који наноси економску штету и прогласити политичку неутралност како бисмо сарађивали са свим државама. Мора се ставити тачка на европске интеграције...Или се поштује територијални интегритет Србије или територијални интегритет Косова. Једно друго искључује. Нужно је да Србија јача институције на Косову, а не да их укида како тражи Брисел. И најзад, ЕУ се толико показала као пристрасна у преговорима, да је постала непожељна и некредибилна. Зато се преговори морају вратити у окриље СБ УН...Погрешно је хрлити на те преговоре у Брисел. Држава би требало да сачека да Уставни суд Србије најпре одлучи о претходним споразумима са Приштином, што је предложио ДСС. У сваком случају преговори о статусу се не могу наметнути у оквирима које намеће ЕУ. Циљ најављених преговора је да Србија постепено одустане од Косова. Прича о статусу могућа је само са непристрасним посредником, а то је СБ УН“.²⁶*

Сматрамо да Србија и српски народ у целини своју спољнополитичку оријентацију треба да усмере према Русији и да свој „мали чамац веже за велики руски брод“, јер Србија се у садашњој констелацији света, и након духовног, моралног, економског, геополитичког слома у рату за „југо-

25 Живадин Јовановић, „Србија има јасну правну позицију“, *Печат*, интервјуисала Љиљана Богдановић, 2. новембар 2012, 24.

26 Војислав Коштуница, „Клопка Европе тест за власт“, *Новости*, 6. октобар 2012, 2-3.

словенско наслеђе“, не може одржати као политички и војно неутрална држава.

Momcilo Subotic

*KOSOVO AND EUROPEAN UNION
– New Government and Old Dilemma –*

Summary

In this paper author analyzed an issue of announced political platform for Kosovo and Metohija (KiM) underlining a fact that delay of its revealing was unjustifiable. The author analyzed possible models of autonomy that Serbian government might offer to Kosovo Albanians. The author also critically analyzed negotiations between Dacic and Taci regarding so-called technical, but in reality crucial political issues such as integrated management of a border between Serbia and Kosovo. In EC Report regarding Serbia and Kosovo there emerged a term regarding „respect of territorial integrity of Kosovo“, which implies that the EU causes Serbia for gradual (in stages) recognition of Kosovo. This is proved by statements of American State Secretary Hillary Clinton who openly underlined that she opposed the issue of a change of the borders and re-opening of the issue of recognition of Kosovo. The American politics was supported by the EU High Representative for Foreign Affairs Catherine Ashton. The author claims that Serbia unjustifiably gave up a principle of political neutrality and turned to the European Union which demands from Serbia a priceless concession for a promise that perhaps one day she might join the EU. Such condition would not be acceptable for any state in the world. The EU causes (demands from) Serbia to recognize Kosovo in stages.

Key Words: Serbia, Kosovo and Metohija, EU, Report of EC, „territorial integrity of Kosovo“, politics of conditioning

Литература

Врзић Никола, „Граница Србије“, Печат, 28. септембар 2012.

- Врзић Никола, „Десант на Београд“, *Печат*, 2. новембар, 2012.
- Дачић Ивица, „Ходамо по танкој линији“, *Новости*, 29. септембар 2012.
- Јовановић Владислав, „Територијални интегритет“ покрајине је права бесмислица“, *Печат*, 26. октобар 2012.
- Јовановић Живадин, „Србија има јасну правну позицију“, *Печат*, 2. новембар 2012.
- Коштуница Војислав, „Клопка Европе тест за власт“, *Новости*, 6. октобар 2012.
- Краснићи М., „Нема мира на Балкану без самоопредељења Албанаца“, *Борба*, 16. март, Београд, 1993.
- Краснићи Шкељзен, *Самоопредељење Албанаца у насиљу - изградња националног идентитета наспрам Срба - сукоб или дијалог*, Суботица, 1994.
- Новости*, 10. 11, 12, 18, 20. октобар 2012, 2. новембар 2012.
- Нушић Бранислав, *Косово. Опис земље и народа*, Промисла, Београд, 1986.
- Суботић Момчило, „Отимање Косова и Метохије у процесу расрбљивања Балкана“, *Национални интерес*, 3/2009, ИПС, Београд, 2009.
- Суботић Момчило, *Идентитет и геополитичка стварност Срба*, ИПС, Београд, 2012.
- Степић Миломир, *Косово и Метохија. Постмодерни геополитички експеримент*, ИПС, Београд, 2012.
- Терзић Славенко, „Косово и Метохија и нове стратегијске границе. Велика Албанија и „продор на Исток“, *Национални интерес*, 1/2006. ИПС, Београд, 2006.
- Тосић Добрица, *Косово*, *Новости*, Београд, 2004.
- Чавошки Коста, *Расрбљивање*, Нови Сад, 2011.Р

Resume

Government was supposed to announce its plan regarding Kosovo and Metohija in compliance with National Assembly of the Republic of Serbia, just like it had been the case with former Resolutions regarding Kosovo and Metohija in the past, before the Report of European Commission and certainly before the start of negotiations between the state government and provisional institutions in Pristina. Some politicians in opposition think that

there is no Platform at all (Dragoljub Micunovic) and that the government has been deceiving us all; the others think that the Platform makes no sense any more, after the start of negotiations between Belgrade and Pristina and recognition of all previous agreements (Slobodan Samardzic). There have been reports in the media that the Serbian government has been analyzing several models of autonomy for Kosovo Albanians and Serbs in the north of Kosovo, such as South Tyrol in Italy and Epen in Belgium.

Current government shares the same stance with previous one, based on a slogan: "Both Kosovo and EU", not accepting the opinion of opposition and a number of intellectuals that these two issues exclude each other. And despite the fact that it is becoming more obvious that for Europe it is more important to steal Kosovo from Serbia than Serbia becoming a state-member of the European Union. According to some politicians in opposition, the negotiations between Belgrade and Pristina regarding so-called technical issues, that have been started in the interim, are illegitimate, because there was no complied platform regarding them in the Parliament. What is particularly worrying regarding survival of KiM within Serbia is the stance of the ruling coalition committed to the path to the EuroUnion "without alternative" to have put in practice all agreements that former government (B. Stefanovic) made with the provisional institutions of Kosovo and Metohija. The word is about substantial political issues such as integrated border management (IBM) between Serbia and Kosovo, which implies that step by step Kosovo is separating from Serbia and the Serbian government is conditioned by the EU to recognize Kosovo in stages.

In the Report of the European Commission regarding Kosovo there is exactly one such provision on „respect of territorial integrity of Kosovo“ which Serbian side interpreted as unacceptable legal violence against territorial integrity of Serbia. Stefan Fule, the European Commissioner for Enlargement and European Neighbourhood Policy explained that the formulation of „preservation of territorial integrity of Kosovo“ does not pre-judge the status but shows that the EC is not opposed to division of Kosovo.“ Therefore the EU is not opposed to division of Serbia! According to it the integrity of an internationally recognized state is not important, but the integrity of a seceding part of its territory.

The Report separately relates to Kosovo and separately relates to Serbia, which implies that the EC accepts Kosovo as a

separate state entity. In other words, the Report separately treats Kosovo when it comes to the Euro-integrations and appeals that Kosovo and Serbia continue on their way to the EU, without interfering with each other. According to German (Merkel) recipe, it is required from Serbia to dissolve institutions in the north of Kosovo, the Court, security agencies and other institutions that represent attributes of Serbian state. It is in fact required that Serbia voluntarily withdraws from its own territory and helps completing independence of Kosovo.

Provisional institutions in Pristina, so-called Taci's government made its own Declaration on sovereignty and independent Kosovo and its relations with Serbia. This Declaration was supported by Hillary Clinton and Catherine Ashton. Clinton said that the USA is opposed to any talk regarding the change of the borders or re-opening of the issue of independence of Kosovo and added that for her, her family, American citizens it is more than a foreign policy issue, underlining that for her it is a personal issue. Catherine Ashton promised a closer cooperation with the USA regarding the Belgrade-Pristina meetings.

Therefore, what does it mean „normalization of relations“ between Serbia and Kosovo? It means, above all, negotiations regarding modality of establishment of this independence.

It has become more than obvious that Serbia finally must make a decision: Kosovo or the EU, because the Western powerful people made her to face this dilemma. Serbia ought to put an end to the European integrations and turn to preservation of the state and national interests relying on Russia, China, India and other states in the world that are proven advocates of respect for international law and democratic political order, but primarily relying on Russia, because Serbs and Russians are ethnically, linguistically and religiously close Slavic people.²⁷

27 Unfortunately former Serbian government imposed sanctions to Belorussia which are prolonged up to 2013 and new government did it to Syria and Iran, which in total is harmful for Russia and Serbo-Russian relations and this implies that new government in Serbia, too, has turned its back to Russia.

Овај рад је примљен 24. октобра 2012. године а прихваћен за штампу на састанку Редакције 20. децембра 2012. године.

*Срђан Словић**

УЗРОЦИ РАТА НА КОСОВУ
И МЕТОХИЈИ ПРЕМА
ВОЛЦОВОЈ ТЕОРИЈИ ПРЕДСТАВЕ
У МЕЂУНАРОДНИМ ОДНОСИМА**

Сажетак

Кенет Волц (Kenneth Waltz) је инаугурисао нови правац у теорији међународних односа – неореалистички. Он је то урадио настављањем Аронове и Моргентхауове теорије базиране на реализму. Биолошко-социолошки корени настанка ратова и сукоба унутар и међу државама су у средишту Волцове концепције рата.

Волц се бави начинима избијања сукоба у друштвима, државама и између њих, као и начинима успостављања мирних односа међу њима. Песимизам провејава из његових ставова пошто не верује у могућност трансформације основних човекових нагона који су филогенетски укорениени у њега. Зло је укорениено у човека заједно са осталим злокобним нагонима – нетрпељивост, насиље, крађа, убиства која на крају врхуне ратом. Они се кроз историју појављују у константном виду. Са световног становишта посматрано,

* Истраживач-сарадник Института за српску културу Приштина/Лепосавић

** Рад је написан у оквиру пројекта Материјална и духовна култура Косова и Метохије, ев. бр. 178028, који је одобрило и финансира Министарство просвете и науке Републике Србије

човек је биће измешаних разумских и чулних елемената, где чулно има превагу над овим првим.

Волиц, слично Арону, своје идеје црпе из политичке филозофије 17. и 18. века (Спиноза, Кант и Русо). Она му је дала инспирацију за стварање чувене „*Image Theory of International Relations*“, која се сматра основом неореалистичких схватања у међународним односима. Овде није у питању нека нова школа или правац, већ се ради о наставку реалистичких тенденција у науци о међународним односима у англосаксонској литератури. Овај заокрет који прави Волиц није толико убедљив као Аронов, јер је Арон творац једне нове школе. Волиц спада у тзв. „структуралне“ неореалисте и тиме је близак класичном реализму. Недостатак међусобног поверења међу државама је основни елемент међународног система.

У својој познатој књизи из области теорије међународних односа „*Man, the State, War*“ („Човек, држава, рат“), Кенет Волиц уводи три нивоа анализе узрока ратова називајући их „представама“ (*images*): ниво појединца, ниво државе и ниво међународног система.

Волицова теорија представе ће у виду кратке студије случаја бити примењена на узроке избијања рата на Косову и Метохији. Испоставиће се да је овај рат био комбинација свих трију представа узетих као целина.

Кључне речи: неореализам, човекова природа, песимизам, рат, мир, Косово и Метохија, држава, међународни систем.

Прва представа: ниво појединца

Према првој представи међународних односа, главни узроци рата налазе се у природи и понашању човека. Узроци агресивног понашања налазе се у егоизму, неадекватно усмереним агресивним импулсима и, у крајњој линији, заошталости и непросвећености. Ове узроке Волиц сматра главним, а остале секундарним.

Да би се наведено стање превазишло, неопходно је да се човек уздигне изнад такве ситуације и начини велике корекције у психо-социјалном понашању. Други, више наклоњени пацифистичким размишљањима, решење за рат виде

у едукацији. Беверли Николс (B. Nichols) је тридесетих година прошлог века писао да уколико Норман Ејнџел (N. Angell) „постане едуковани диктатор света, то значи да рат може нестати из друштва и међународних односа налик јутарњој измаглици у једној генерацији“.¹

Према Вилијаму Џејмсу (James William), рат је укоренен у човековој ратнохушкачкој природи која је производ вековне традиције. Људска природа се не може мењати или нагони потиснути, али Џејмс оставља мало наде за оптимизам истичући да уколико не могу бити потиснути, ови нагони могу бити преусмерени.

У циљу постизања стања веће мирољубивости човек мора да се темељно промени, било у морално-интелектуалном, било у психо-социјалном понашању. У том циљу су се издиференцирала два схватања: *оптимистичко* и *песимистичко*. Према првима, могућности напретка су тако велике да ће се ратови завршити „пре него што нестане следећа генерација“ и они који мисле да ће се ратови настављати „све док, као њихова последица, већина нас нестане“.² Према песимистичким схватањима, стварност је пуна недостатака и нека ограничења и контролисања силе и зла се могу моментално замрзнути, али „очекивања генерално и константно добрих резултата су спречена константним незнањем о деловању искривљених ефеката једног суштинског дефекта“.³

Оптимисти, с друге стране, верују да је стварност добра, а друштво у суштини хармонично. Тешкоће које нарушавају човека су тренутне и површинске. Рат и зло се објашњавају човековом природом и понашањем, као и постојањем неискорењених дефеката који су у њему присутни. Према Џонатану Дајмонду (Jonathan Dumond), „оптимисти виде могућност преображаја неморалног у добро и завршетка ратова који су резултат текуће равнотеже снага. Песимисти, извлачећи рат и равнотежу снага из људске природе, виде веома мало могућности човекове личне корекције“.⁴

1 Waltz, K., *Man, the State and War*, Columbia University Press, New York and London, 1959, p. 17.

2 Исто, стр. 18.

3 Morgenthau, H., *Politics Among Nations*, Knopf, New York, 1948, p. 8.

4 Waltz, K., *Man the State and War...*, op. cit., p. 20.

Слично размишља и Нибур Реинолд (Reinhold Nibuhr). Критикујући утопистичка схватања истиче да је политички реализам „немогуће објаснити без узимања у обзир увида у људску природу“. Оптимисти су своју теорију базирали на *коректном* виђењу човека, али су превидели потенцијалност зла у свим људским активностима. Напредак се не креће праволинијски, већ има и своје негативне стране. Човек је ограничено биће са неограниченим тежњама и своје личне интересе жели да представи као универзалне.⁵ Оваква Нибурова схватања своје корене вуку из хришћанске традиције, преко св. Августина, Спинозе, па све до Моргентауа.

Основни човеков нагон је нагон за *самоодржањем*. Човек би радије живео у беди, него умро. Човек ће се борити да себе очува у складу са диктатима разума и помагаће другима у томе. Међутим, ово није човеково стварно понашање, већ опис понашања које је идеално разумно. У стварности, човек тежи својим интересима, али не у сагласности са разумом. Ову чињеницу св. Августин објашњава „*оригиналним грехом*, актом који објашњава чињеницу да су људски разум и воља дефектни“.⁶ Спиноза конструише модел рационалног понашања: рационални су они поступци који спонтано воде хармонији у кооперативним напорима ка вечном животу. У IV делу своје Етике, истиче следеће: „На основу свог сувереног природног права сваки човек сам расуђује о томе шта је добро, а шта није, у складу са својим сопственим распложивим средствима, освећује се за све лоше што му је учињено, и улаже напоре да очува оно што воли, а уништи оно што мрзи“.⁷ Ако ову Спинозину констатацију подведемо под раван међународних односа, онда се јасно види да су и државе, као и човек, принуђене да саме себи прибављају *правду*, користећи расположива средства. Ово је још једна потврда чињенице да се реализам у међународним односима, заснива на реализму у политичким наукама.

Спиноза уводи *дуализам* између *чулног* и *разумског* дела људске личности, док Моргентау то одбија истичући да је човек потпуно *дефектан*. Моргентау „види свеprisутност

5 Исто, стр. 21.

6 Исто, стр. 23.

7 Spinoza, B., *Ethics*, Part IV, нав. према: Waltz, K., *Man the State and War...*, op. cit., p. 23.

злог у људским акцијама које произилазе из човекове неискорењиве жеље за моћи, која преображава цркве у политичке организације, револуционаре у диктаторе, љубав према земљи у империјализам“.⁸ Спиноза, као типични представник теорије прве представе, објашњава насиље позивајући се на *несавршеност* човека. Чула надвладавају разум тако да човек, који је принуђен на сарадњу са другима, бива принуђен да се упушта у бескрајне свађе са осталима не искључујући и могућност насиља. Узроци сукоба се налазе у недостацима човека. Уколико се ово сматра јединим узроком, онда је услов прекида оваквог стања темељна реформа човековог понашања. Уколико се промени сам човек и околина у којој делује, проблем се може решити. Слично је и са државама. Оне исказују, с једне стране, потребу за животом и недостатком доследности да своје послове усклађују са диктатом разума.⁹

Државе имају снагу да се одупру сопственом тлачењу, док појединци то не могу. Да би опстали, појединци су принуђени да праве различите комбинације, док државе не морају. Ратови међу државама су неизбежни исто као недостаци у природи човека.

Код држава постоји могућност трансформације часног у нечасно и мирољубивог у ратнохушкачко. Ово се дешава услед тога што чулни део човекове природе надвладава њен разумски део и то исто преноси и на државу. Према Спинози и Нибуру, са унутрашњег аспекта посматрано, друштво се налази у стању хијерархије и од анархије га спасава олигархија, а међународно друштво се налази у стању *анархије*. Са спољнополитичког аспекта посматрано, *моћ* је неопходна да се спречи спољни непријатељ. Структура међународног система је таква да се стално морамо враћати чувеној максими „ultima ratio“, зато што не постоји врховни арбитар који би субјекте принудио на адекватно понашање. Одржавање мира путем мирољубивих анархијских односа би се могло вршити и у унутрашњим системима, али само под условом да људи буду искрено рационални. У стварности је ово редак случај, тако да санкције остају као крајње прибежиште.

8 Morgentau, H., *Politics Among Nations...*, op. cit., p. 447.

9 За Спинозу, јединство државе остаје на способности врховног ауторитета да наметне поштовање своје воље.

Придавање атрибута политичких болести фиксној природи човека дефинисаној у смислу иманентног потенцијала за зло или добро, је тема која се константно враћа у мислима св. Августина, Спинозе, Нибура и Моргентауа. Рећи да се човек понаша у супротности са својом природом је *prima facie* апсурдно. Кроз призму људске природе се објашњавају разнолики историјски догађаји. Људска природа је у појединим елементима била узрок рата 1914. године, али је, на неки начин, била и узрок мира 1910. године. У наредним годинама су се многе ствари промениле, али људска природа није. Присталице прве представе у објашњењу људске психологије и понашања (налик бихејвиористима) виде основ теорије политике. Због тога их Диркеим (Durkheim) оптужује за *психологизам* – анализу индивидуалног понашања узетог некритички за објашњење групног феномена.

Људска природа није свемогућа и она не може објаснити зашто је у једној земљи човек у позицији роба, а у другој слободан. Оно што она може да објасни је неопходна несавршеност свих друштвених и политичких форми.

Друга представа: ниво државе

У оквиру прве представе држава је увођена као другоразредна категорија и објашњавана људским понашањем. Међутим, да би се објаснила међународна стварност, није довољно ослонити се само на људску природу.

Теорије прве представе су, углавном, *психолошке* природе. Давање доминантног значаја наведеним чиниоцима нас може одвести у психологизам и занемаривање социолошких чиниоца. Као и Арон, и Волц маниром искусног политичког аналитичара покушава да рат и мир објасни комбинацијом *психо-социолошких* чинилаца. Ратови избијају између држава, па је у складу са другом представом, *унутрашња* структура држава кључ за разумевање рата и мира. Рат врло често може да одражава унутрашње јединство једне државе. Држава разорена унутрашњом неслогом, уместо да чека изненадни напад изнутра, може упасти у ратну авантуру у циљу изналажења унутрашњег мира. О оваквом начину постизања унутрашњег мира говори и Жан Боден (Jean Bodin) у својој књизи „Six livres de la République“ („Шест књига о републи-

ци“). Боден закључује да је „најбољи начин очувања државе и налажења гаранције против подстрекивања на побуну, побуне и грађанског рата, одржавати све субјекте у стању пријатељства и, на крају, наћи једног спољњег непријатеља против кога могу заједно наступити“.¹⁰

У историји је било много случајева где је генерално лоша влада доводила народ до рата на спољњем плану. Многи *деспотски* системи су угњетавањем свог становништва производили тензије које су оваплоћиване спољним ратним авантурама. Рестрикције које су постављане влади у циљу заштите прописаних права грађана „се сматрају ограничавајућим чиниоцима који стварају и спроводе спољну политику“ (Волц). Оваква ограничења могу имати веома лош утицај на одржавање мира у свету.

Из напред наведеног се издваја још један елемент друге представе – *дефекти* у држави. Ти дефекти могу утицати на избијање сукоба међу њима. Основно питање које се из овога поставља је да ли се отклањањем ових дефеката могу створити основе за трајни мир? Можда се путем реформи држава ратови могу уклонити или, барем, довести у разумну меру?!

Главни проблем који произилази из реченог јесте питање шта се подразумева под „добром“ државом, која би могла служити као стандард? За Маркса је добра она држава која гарантује *поседништво* над средствима за производњу, за Канта је то држава која поштује апстрактне *принципе* права, за Вилсона, она која поштује принципе националног *самоопредељења* и демократске организације. Овим се ова тема не исцрпљује. Проблем рата ће се по Марксу решити *одумирањем* државе. Републиканске државе ће се, према Канту, вољно сагласити да буду вођене кодексом права које су саме одабрале. За Вилсона су предуслови мира везани за побољшано међународно разумевање, колективну безбедност, разоружање и светску конфедерацију држава. За све њих је реформирана држава *condizio sine qua non* мира међу државама.

Волц се изјашњава у прилог либералног погледа на односе унутар и међу државама. Анализирајући либерални поглед унутар држава, Волц полази од становишта Хобса и Арона, по којима је основни интерес појединаца и држава

10 Bodin, J., *Six livres de la République*, tr. Trolley, p. 168. (Livre V, ch. V).

опстанак. Узрок непријатељстава и неповерења је *надметање*. Људи су у природном стању *себични*, поносни и жуде за осветом тако да се боје за своју безбедност, те ће свако напасти другога када и сâм буде нападнут. Пошто је у природном стању *немогуће* живети, људи се удружују у заједницу да би пронашли начин колективне безбедности, пошто је појединачна немогућа. *Друштвено* стање је прави лек за ужасне услове који владају у природном стању. Пошто друштво још није на високом ступњу развоја, држава мора бити довољно јака да управља друштвом. Да би опстао, човек се мора лишити одређених слобода и пренети их на институцију.

Друга представа своју потпору налази у троуглу *појединац, друштво и држава*. Овај однос се посматра са либералног аспекта. Либерално инсистирање на економији, децентрализацији и слободи од стране владе има смисла само под условом да је друштво саморегулишуће. Пошто је саморегулишуће друштво неопходно средство, оно у стварности постаје део идеалног циља либерала. Политика *laissez-faire* може захтевати државну акцију само у крајњој нужди. Основна функција државе се састојала у очувању *моћи* у спољним односима, а *права* у унутрашњим. Либерали прихватају државу у вршењу њених основних функција, али они такође прихватају и рат као крајње средство у решавању спорова међу државама. *Рат* је у међународним односима исто што и *држава* у домаћој политици.

Да би се схватила либерална теорија државе, неопходно је анализирати њену концепцију човека и друштва; а да би се анализирала либерална концепција међународних односа, неопходно је анализирати њену концепцију државе и заједнице држава.

Волц исправно запажа међуоднос између *рационалног* и *ирационалног* како у самом човеку, тако и у односима *између* држава. Чим рационално попусти пред налетима ирационалног, врло је вероватно да може доћи до рата. Зашто државе прибегавају оваквом ирационалном средству? „Рат врло често даје државама изговор за повећање такси и осталих намета, ширење бирократије и повећање њене контроле над грађанима“ (Волц).

Кант, у својству типичног представника другог нивоа анализе, даје једну комплексну анализу човека и државе, ко-

ја је у неким сегментима слична са Спинозином. И за њега је човек житељ света чула и разума. Уколико би се понашао у складу са овим другим (разумом), човек би веома успешно могао да следи *категорички императив*. Али, пошто је човек житељ и оног другог (чулног) света, а они преовладавају над разумским светом, онда је врло вероватно да се у природном стању категорички императив веома ретко поштује и, самим тим, владају сукоби и насиље. Као реакција на наведено стање, јавља се *друштвено стање*. Да би се избегло стање насиља, мора се успоставити један ауторитет који би људе принуђивао да поштују одлуке, те би се, након успостављања таквог стања, створили услови да се људи понашају морално. Пре него што се унапреде морални услови живота људи, човеку је неопходна *сигурност права*.

Друштвено стање чини могућим морални живот појединца заштитом права која су била његова у природном стању, а која он није у стању да ужива. За развој људских способности је неопходно установити мир између и унутар држава. Државе у свету су исто што и *појединци у природном стању*. Нити су оне саме перфектно добре, нити су контролисане путем права. Због тога су и сукоби међу њима врло *вероватни*. Идеја светске државе за Канта није идеално решење оваквог стања. Плашећи се да оваква држава не постане деспотска и пређе у анархију, он трага за другим решењем. Друга могућност је да се све државе унапреде на такав начин да раде на максими која ће бити универзализована и без сукоба.

Мада се боји првог решења, Кант је веома обазрив и према другом решењу. Он трага за средњим решењем. Он жели да успостави стање наде да се државе могу знатно унапредити и научити једна од друге колика је штетност рата, да би, најзад, успоставиле међусобну владавину права која се не ослања на сили и моћи, већ се вољно поштује.¹¹

У оптицају су два чиниоца: први је *интерно* унапређење држава, а други, спољни, је владавина *права*. Пошто је други чинилац вољног карактера, он у потпуности зависи од савршености којом је први остварен. Да би се наметнуло спровођење права, сила се не изводи из спољних санкција, већ из „унутрашње савршености“ (Кант).

11 Kant, I., *Critique of Practical Reason*, sec. 2. and 3. нав. према: Waltz K., *Man the State and War...*, op. cit., p. 164.

Са нивоа државе посматрано, адекватан политички систем омогућава појединцу да се понаша у духу моралних закона, а у спољним односима између држава није могуће досегнути адекватан политички систем. Стога, на појединцима је да се надају успостављању мирних односа између држава.

Кант такође своју студију о вечном миру завршава у песимистичком тону, истичући да он није установио неизбежност вечног мира, већ да постојање таквих услова није незамисливо.

*Трећа представа:
ниво међународног система*

Трећу представу теорије међународних односа Волц почиње у Ароновом стилу. Или, прецизније, полази од самог *настанка* реалистичких теорија и теорија силе у политичкој филозофији. У поднаслову своје теорије трећег имиџа Волц цитира Цицерона: “На који начин се може одговорити на силу другог, осим самом силом“? Самим тим цитатом Волц даје до знања у ком правцу ће се кретати и истраживачко поље његове анализе. Вероватно у духу већ наведеног начела „ultima ratio“.

Волц констатује да у систему састављеном од мноштва суверених држава, а међу којима не постоји институционализован правни поредак и где свака држава понаособ суди о својим поступцима, а на основу својих разлога или жеља, конфликти који могу прерасти у рат су врло вероватни. И, како даље тврди Волц, „да би из тог могућег конфликта извукла максималне користи, држава се мора руководити својим *сопственим средствима*, а њихова ефикасност и њено унапређење мора бити стална брига државе“.¹²

Ова идеја није нова. Она датира из времена Тукидида, који истиче да је нагли раст моћи Атине ужаснуо Лацедемоне и увукао их у рат.

Систем анархије је лишен аутоматске хармоније. Свака држава ће употребити силу да би остварила своје циљеве уколико они вреде много више од оних досегнутих мирољубивим средствима. Овде је посебно значајна процена државе

12 Waltz, K., *Man the State and War...*, op. cit., p. 159.

да ли је у стању да наведене циљеве оствари. Овим се, опет, враћамо на Аронову анализу појма силе и моћи, елемената, мерења, врсте и облика њиховог испољавања, да бисмо утврдили да је свака држава самој себи *врховни* судија и да може употребљавати силу зарад спровођења своје политике.

Да би се студија међународних односа исправно разумела, неопходно је посматрати је у склопу све три представе. Теорију треће представе Волц упоређује са *теоријом игара*. Импликације теорије игара су, истовремено, импликације треће представе, а састоје се у томе да је слобода избора било које државе *ограничена* акцијама осталих. Комбинација је кључни елемент ове игре, а ограничења се односе на процес одлуке о томе која ће се игра играти. Мудри играчи ће се својски трудити да повећају добитке или смање губитке сарадњом са другима. Слично је и у међународној политици: уколико једна држава тражи предност над осталим, она комбинује; уколико друге државе желе да се супротставе њеним предностима, оне врше узвратну комбинацију.

Чиниоци који разликују међународну политку од осталих игара су следећи:

- Улози игре су од необичне важности;
- Употреба силе у међународној политици *није* искључена као средство утицаја на исход.

Наведену тврдњу Волц објашњава на следећи начин: „Кардинално правило игре је такво да се у циљу победе мора радити све што се мора. Уколико неке државе поступају у складу са тим правилом, или се очекује да то раде, остале државе морају преиспитати своје стратегије. Прилика и, с времена на време, потреба за употребом силе разликује равнотежу снага у међународној политици од равнотеже унутар државе. У оба случаја, следећи Хобса, моћ дефинишемо као способност производње жељених исхода. У домаћој политици, једна од посебних способности, употреба физичког насиља – је под монополом државе. У међународној политици нема адекватног ауторитета који би забранио употребу силе. Равнотежа снага међу државама постаје равнотежа свих могућности, укључујући и физичку силу коју државе користе у спровођењу својих циљева.“¹³

13 Исто, стр. 205.

Овим неореалистичким (а зашто не и чисто реалистичким) закључцима Волц приводи крају своју трећу теорију представе, остављајући могућности за различите интерпретације. Једна од логичних интерпретација је питање да ли је равнотежа снага неизбежна? Волц сматра да она *није неизбежна* и, уколико зависи од жеље држава за опстанком у условима преовлађујуће анархије међу њима, онда то значи да ће она настати под тренутном формом само ако сама жеља или текући услови нестану. Волц жели да истакне да равнотежа снага „није толико наметнута вољом државника да утичу на догађаје, као што је сами догађаји намећу државнику“.¹⁴

Поред тога што је утемељивач неореалистичког правца, Волц једним делом припада бихејвиоризму и историјској социологији. Ову другу тенденцију у међународним односима не прихвата од Арона у мери у којој то чини Хофман, али желећи да утврди трајне црте једне политике, он мора да укључи и чиниоце који је узрокују. Ово је случај са већ наведеном равнотежом снага. Уколико неко жели да је елиминише, он мора да утиче на промену свих услова који је узрокују.

Мир, као најважнији циљ коме тежи цело човечанство, Волц одређује двоструким *негативитетом*: одсуством принудних елемената у међународној заједници (да ли је баш тако?) и одсуством насиља. Исто као и Арон, и он изражава *песимизам* у погледу решавања овог питања, управо због одсуства принудног елемента који би државе навео на адекватно понашање.¹⁵

Монтескје и Русо, у својству типичних представника трећег нивоа анализе, критикују Хобсово и Спинозино природно стање истичући да је то фикција која потиче од претпоставке да су људи у природном стању вођени навикама које стичу у друштву, али без ограничења која им оно намеће. Русо и Монтескје сматрају да човек пре успостављања друштва није развијао пороке поноса и зависти. Они су овакав закључак извели јер су у проучавању људске историје отишли још

14 Исто, стр. 209.

15 Словић, С., „Аронова концепција сукоба и ратова у међународним односима“, *Политичка ревија*, 4/2009, Институт за политичке студије, Београд, стр. 101-124; Словић, С., *Аронова теорија међународних односа и актуелно косовско питање*, Институт за српску културу Приштина/Лепосавић, 2009, стр. 109-113.

један корак уназад (у погледу испитивања узрока настанка природног стања). Сукоби проистичу из *друштвене ситуације*; “Чим човек уђе у друштвено стање, губи се осећај слабости код човека, једнакост попушта и почиње стање рата.”¹⁶

У природном стању је била неопходна било која форма сарадње зато што су људске активности биле превише разводњене. Друштвено стање настаје као кулминација дуге историјске еволуције која садржи елементе искуства, интереса, навика, традиције и потребе. Узроци сукоба се не налазе у мислима људи, већ у природи њихових *друштвених активности*. Уколико знамо „како да прихватимо правду која долази од Бога, не требају нам ни влада ни право“ – истакао је Русо у свом чувеном „Друштвеном уговору“.

Уколико су жеље и мотиви свих задовољени, у друштвеном стању нема сукоба. Међутим, кад год комбинација природних препрека и раста становништва почињу да сарадњу чине неопходном, стварају се услови за избијање сукоба. У природном стању, приликом борбе између чулног и разумског дела људске природе, долази до преовладавања оног *разумског*, који човеку указује на то да његови дугорочни интереси зависе од сарадње која ће свима користити.

Уколико хармонија треба да се развија у анархији, онда човек мора бити савршено рационалан да схвати да и сви остали морају бити такви. Преласком из природног у друштвено стање, људи добијају више на *материјалном* плану и, самим тим, знатно се *мењају*. Одлика друштвеног стања је та да „у њему природна слобода постаје друштвена слобода, а поседовање постаје *власништво*. Надаље, човек у друштвеном стању стиче моралну слободу која га чини сопственим господаром; покорност праву које приписујемо сами себи постаје слобода“.¹⁷

Објашњавајући односе међу државама, Русо, исто као и Спиноза, упоређује понашање држава у свету са понашањем човека у природном стању. Али, за разлику од Спинозе, код Русоа идентичност мотивације појединца и државе представља могућу *подударност*, док код Спинозе то представља неопходну претпоставку.

16 Montisquieu, *L'esprit de Lois*, Livre1, Hafner Publishing, New York, 1949.

17 Rousseau J. J., *Le contrat social*, p. 18-19. нав. према: Waltz, K., *Man the Stateand War*, op. cit., p. 172.

Из наведеног се јасно види да је неопходно направити јасну разлику између сва три наведена имица. Њихово међусобно међудејство је неизбежно. Ово је ситуација унутар одређене школе (неореализам), а код представника различитих школа је то теже постићи. Овај недостатак јасне разграничености међу представницима различитих школа и чини предмет истраживања сложеним.

На крају овог дела излагања треба истаћи да ниједна од наведених представа узета понаособ, није у стању да објасни узроке избијања сукоба и ратва. Ако то покушамо да објаснимо само првом представом, да је, рецимо, основни узрок избијања Првог светског рата отпуштање канцелара Бизмарка у Немачкој 1890. године, онда бисмо превидели читав сплет догађаја и околности које су имале можда важнији утицај на избијање рата (раст немачке моћи, раст национализма, унутрашњи класни сукоби, агресивна немачка политика, смањење улоге посредовања у сукобима и многе друге).

Слично је и са другим нивоом анализе. И овај ниво анализе „превише предвиђа“, чиме замагљује неке од напора да се објасни међународна политика. Не може се никако генерализовати да само тзв. „добре државе“ не ратују, већ само тзв. „лоше“. Након завршетка Првог и Другог светског рата, уврежило се схватање да демократске државе не ратују. Међутим, и демократије умеју да ратују у истој оној мери као и комунистичке државе (рат САД-а против Вијетнама, СССР-а против Кине, Камбоце). Ближе истини би било схватање да либералне демократије мање ратују између себе, а више против ауторитарних држава. Ова премиса би се могла применити и на рат на Косову и Метохији.

Када је реч о трећем нивоу анализе, иако је он можда најближи за објашњење узрока ратова, ни он није сам по себи довољан. Ово истичемо због тога што се међународни системи увек налазе у неком виду равнотеже (биполарна, мултиполарна или униполарна), која увек тежи да буде нарушена. Уосталом, како истиче и проф. Радослав Стојановић, „равнотежа снага, сама по себи, претпоставља рат за њено нарушавање“. Надаље, биполарни систем је садржавао могућност једног катастрофалног нуклеарног рата, мултиполарни системи теже дисперзији моћи, а униполарни увек теже нарушавању премоћи хегемона.

Можда би одговор требали потражити у Ароновој историјској социологији. Она је једна од ретких дисциплина која проблем сагледава у његовој сложености, претпоставља мултидисциплинарност и тежи објашњењу појава и процеса у међународној политици – она заговара тзв. концептуални оквир путем којег се одвајају битне од небитних чињеница. Без одабирања нема ни објашњавања.

*Узроци рата на Косову и Метохији према теорији представе у међународним односима
(Кратка студија случаја)*

- Током 1989. године, српска скупштина је почела са припремом амандмана на српски устав, који ће увелико смањити ингеренције покрајина. Када је амандманима на Устав из 1989. године покрајинама одузето право вета на уставне промене и део законодавне, судске и управне функције, оне бивају враћене у оквир Републике Србије.
- Албанци на ово реагују окупљањем у руднику Трепча траживши оставку Рахмана Морине и укидање Милошевићеве дискриминаторске политике. Основна идеја водила била им је повраћај Устава из 1974. године. Морина је поднео оставку, али ју је на интервенцију Београда повукао. Београд уводи ванредно стање, поштрава репресивне мере и хапси изгреднике, међу којима је био и Власи. Скупштина Косова се састаје 23. марта 1989. године и даје сагласност на амандмане. У знак протеста 7 покрајинских албанских министара је поднело оставку. Српска скупштина је у марту месецу донела „Програм остваривања мира и просперитета на Косову и Метохији“. Међу драстичнијим мерама биле су забрана публикавања *Рилиндије* и затварање Косовске академије наука и уметности.
- Албански делегати Скупштине Косова доносе, у јулу 1990. године, „Уставну декларацију“, којом покрајину проглашавају Републиком, а на тајном састанку

- у Качанику, у септембру исте године, доносе Устав Републике Косово.
- Устав СРЈ из 1992. године „признаје и јемчи права националних мањина на очување, развој и изражавање њихових етничких, културних, језичких и других посебности, као и на употребу националних симбола у складу са међународним правом“ (члан 11., 13. и 15. Устава СРЈ).
 - Постојање на Косову и Метохији две паралелне власти. Српске, која има легални, и албанске, која има нелегални карактер. Дезинтеграција СФРЈ због развоја национализма и сепаратизма (сецесионизма) са израженим унутрашњим и спољним детерминантностима довела је и до интернационализације „косовског проблема“.
 - Почетком 1989. године, отпором против српске доминације је руководио универзитетски професор образован у Паризу, Ибрахим Ругова. Он је уз помоћ својих савезника основао Демократски савез Косова (DSK). Све ово се дешавало уочи Милошевићевог укидања аутономије Косову, која је имала за циљ националну независност. 5. јула исте године је оформљена тзв. Скупштина Косова у сенци. Најзад, 21. септембра 1991. године, она је прогласила „Републику Косово“ која ће бити „суверена и независна држава“. Целокупна активност је потврђена референдумом од 26-30 септембра где је 87 % гласача изашло на изборе, а 99,87 % од њих гласало за подршку независности.¹⁸
 - У априлу 1990. године, Шкељзен Малићи и други из Удружења филозофа и социолога основали су одвојену *Социјал-демократску странку*. Још седам партија основано је из спектра нових, углавном младих косовских интелектуалаца и професионалаца. Они су се одрекли сваке наде у позитивне промене унутар југословенског комунистичког оквира 1989. године, пошто је Милошевићев режим ухапсио Азема

18 Auersvald P., and D., *The Kosovo Conflict: A Diplomatic History through Documents*, Cambridge, Kluwer Law International, 2000, pp. 56-59.

Власија, младог реформистичког лидера косовског огранка СКЈ, зато што је покушао да разреши штрајк у Трепчи.

- У Приштини је 1. јула 1990. године формиран и „Косовски демократски форум“ у присуству свих албанских алтернативних политичких странака са Косова и Метохије. У Декларацији која је тада усвојена тражи се обезбеђивање суверенитета Косова у виду „конститутивне јединице југословенске заједнице равноправне са другим јединицама“, односно статус републике за Косово. У то време су албански лидери изразили бојазан да ће им Београд ускратити аутономију добијену Уставом из 1974. године. Ово је био први притисак на албанску опозицију. Други се састојао у томе што је ДСК прикривено желео да ризикује преовлађујућу позицију на Косову и у албанској дијаспори, тражењем демократских избора пре решења територијалног статуса. Наведени статус републике је био једина алтернатива потпуној сецесији. Руководство ДСК је одбацило и изгледну заједничку политичку платформу са осталим партијама, а и било какво учешће на српским изборима те године.
- Београдско министарство унутрашњих послова и „руководећи тим за ванредне ситуације“ једноставно су преузели покрајину после суспензије њеног парламента и администрације.¹⁹ Они су ускоро отпустили 115.000 од 170.000 косовских Албанаца запослених у школама, болницама, судовима и јавној администрацији – изврстан број већ је одбио да долази на посао, а остатак је суспендован. Дневне новине *Rilindja* су затворене, а телевизијска станица преузета. Поред наведеног, добар део албанског живља се нашао и без социјалног осигурања.

19 Ова тврдња тражи мало појашњење. Тачно је то да је Република Србија суспендовала аутономију Косова дату Уставом из 1974. године, али је такође и тачна тврдња да је ту исту аутономију косовским Албанцима дао тадашњи председник СФРЈ – Ј.Б. Тито, која је била више од аутономије и дата без сагласности Републике Србије. Ако је тако нешто могао Тито да уради, зашто онда Милошевић није могао да врати све на старо сличном одлуком?

- ДСК и остатак политичког спектра су комбиновали снаге да би створили мрежу служби у сенци, које ће обезбедити основно, средње и универзитетско образовање, уз основне медицинске услуге до краја деценије.²⁰ Услуге које је понудио српски режим су биле бојкотоване, чиме је Косово било одсечено од прописно опремљених болница, а, по мишљењу прозападних аналитичара и историчара, албанској деци је било онемогућено да стекну било какво знање српског језика. Ова тврдња се треба узети условно, јер су сами Албанци више желели да створе своје паралелне институције него да се образују у српским на свом матерњем језику. Једноставно, све је већ било уклопљено у класичну шему *индоктринације* везане за стварање независне државе Косово.
- У таквој атмосфери је маја 1992. године опозиција косовских Албанаца одржала *изборе у сенци*, на којима је ДСК освојио 96 од 100 места у парламенту у сенци. Руговина много хваљена активност у ненасилном отпору биће изложена притиску од 1993. године, па надаље. Услед тешких услова живота и рада, многи Албанци су емигрирали. Иако се не може похвалити вештинама практичног политичара, снаге око њега још нису биле довољно јаке да га поразе. Крајем 1993. године неколико стотина хиљада Албанаца је напустило Косово и отишло у западну Европу. Многи су тамо открили све јаче позиве албанске дијаспоре за независност и оружани отпор, којима је било тешко одолети. Ругова је трпео критике због своје умерености и почео да се ослања на некомунистичког председника Албаније Салија Берише. То се није најповољније завршило по Ругову, јер је Бериша, на притисак западних земаља, повукао одобрење за независност.
- Ни српска позиција на Косову није била несавладива. Удео српског становништва у целокупној популацији на Косову је био испод 10% 1995. године, тј. мање од 200.000. Милошевић је мудро тактиком ус-

20 Лемпи, Ц. Р., *Југославија као историја*, Дан Граф, Београд, 2004, стр. 364.

пео да избегне било какве преговоре о Косову за преговарачким столом кад је натерао босанске Србе да прихвате Дејтонски споразум. Ругова се кладио на западну интервенцију као надокнаду за пасивни отпор чак и ласкањима српске опозиције, и изгледа, изгубио. Неуспех огорченог антимилошевићевског руководства коалиције Заједно да обрати више пажње на Косово, или понуди преговоре чак и о републичком статусу, ни у ком случају није придобио било ког косовског лидера да размисли о бојкоту српског политичког процеса. Пут ка још једном етничком рату био је сада широм отворен. – У прилог оваквом несређеном стању на Косову и Метохији ишли су и спољни чниоци. Поред великих сила, ту треба укључити и исламске земље. Оне су допринеле да идеја о великој Албанији и даље живи. Она је заснована не на мултиетничности, већ на мајоризацији, изведене из националне хомогености на осређеном простору. После окончања „хладног рата“ подршка се тражи од НАТО-а и исламских земаља. У том циљу је Демократски савез Косова посетио Тирани, 22. фебруара 1991. године, одмах након рушења статуе Енвера Хоџе у Тирани. Косовски Албанци су били забринути због чињенице да Албанију више од две године не занима косовско питање.

- Сусрет Ругове са Грамозом Пашком, једним од вођа Демократске партије. Том приликом су постигли сагласност да споразумно раде „на постизању дуго очекиваног решења албанског питања“. У октобру исте године, влада у Тирани је признала новопрокламовану творевину – Републику Косово. Тада се отвара и представништво ДСК у Тирани. У Јануару 1992. године долази до одржавања великог скупа солидарности са Албанцима на Косову, одмах по признању независности Словеније и Хрватске. Званична Тирана је, упоредо са подршком захтева косовских Албанаца, подржавала и Албанце у БЈР Македонији, а посебно Партију демократског просперитета.
- Никако не смемо изгубити из вида и албанску дијаспору, која је настављач делатности ранијег Косов-

ског комитета. Посебно је била активна дијаспора у САД-у. Била је финансијски моћна и доследна у својим активностима. Она је 1986. године основала Албанско-америчку цивилну лигу, са задатком лобирања у САД-у у корист косовских Албанаца. Својом делатношћу отворили су пут пријема у амерички Сенат и Конгрес и тиме лакше омогућавала стварање антисрпског расположења. Поред медија, циљна група лобирања били су конгресмени и сенатори. Албанци су приказивани као жртве српске „агресије“ и „доминације“.²¹

- Србија је каснила са променама целу деценију због санкција међународне заједнице и останка Милошевића на власти. За све етничке сукобе који су врхунили распадом Југославије, највише је оптуживана Србија и њен председник Милошевић. Оваква слика је трајала све до усвајања Дејтонском мировног процеса, након чега се слика о Слободану Милошевићу мења. Међутим, и поред ових промена, спољни зид санкција је и даље остао да виси као Дамаклов мач над Србијом. Оне ће увек моћи да буду активирани уколико Србија не испуњава одредбе Дејтонског мировног процеса.
- 1996. и 1997. године одржани су избори у СРЈ, где је Милошевић добио 64 од 138 места у Савезној скупштини. Са Шешељевих 16 мандата имао је већину. Опозиција је успела да постигне неочекивано добар резултат на локалним изборима (Београд, Ниш, Крагујевац). Незадовољан оваквим стањем, Милошевић је наредио Републичкој изборној комисији да поништи изборне резултате у местима у којима је победила опозиција због „бројних извештаја са терена о кршењу изборне процедуре. Резултати су поништени 27. новембра 1996. године, након чега у већим градовима Србије долази до масовних протеста студената

21 Друга по финансијској моћи и организованости албанска дијаспора била је у Швајцарској. Она је пружила уточиште за 75.000 Албанаца са Косова, посебно после 1989. године. Шверцом дроге, оружја и осталим трансакцијама изазвала је велике финансијске поремећаје у Албанији.

и грађана, који су, на опште изненађење, постајали све масовнији.

- Сукоб власти са албанском страном је 1998. године добио разорне облике. Дошло је до герилских акција широких размера Ослободилачке војске Косова, а и до репресивних мера полицијских снага и Војске СРЈ, а самим тим и до великих људских жртава и разарања. Све ово је довело до хуманитарне катастрофе међу албанским становништвом, али ни српско није било поштеђено последица. Овим се коначно Косовско питање интернационализовало. Разговори су постепено прерастали у преговоре којим се обавештавају Контакт група за бившу Југославију, ОЕБС, ЕУ и Савет безбедности. Сусрети између Милошевића и Ругове нису дали неке конкретне резултате. Албанска страна је вршила притисак ради прекида оружаних дејстава где су страдали и цивили. Непопустљивост албанске стране у захтеву за формирањем независног Косова тражила је јасан одговор међународне заједнице, чији су витални интереси превазилазили непомирљивост страна у сукобу. Власт није показала спремност за разговоре, тако да је опет уследила репресија. Главну карактеристику ове етапе је представљало пуно укључење међународне заједнице у контролу стања на територији КиМ. Притисак међународног фактора је имао успеха. Овоме је допринело и изјашњавање међународног фактора против давања независности Косову у прилог очувања територијалног интегритета и суверенитета СРЈ. Правну базу ове ситуације представљали су сагласност између председника СРЈ и председника САД као и Споразум о верификацији стања на Косову између ОЕБС и СРЈ и Ваздушној контроли НАТО и СРЈ. Обавезе албанске стране и СРЈ су утврђене резолуцијама 1160, 1199 и 1203 из 1998. године. У резолуцијама се истиче да све оно што се догодило 1998. године представља континуирану претњу миру у региону, а и даље се позива на главу VII Повеље УН, која омогућава вођење адекватних акција различитог карактера у циљу смири-

вања евентуалних нових борби и у случају одбијања или блокирања преговора. Захтева се повлачење одређених контингената специјалних полицијских и војних снага СРЈ и одређена контрола на терену или из ваздуха, прекид терористичких акција и неодложан почетак преговора.

- Српској страни су наметнуте веће обавезе и она се сматрала одговорном за ову ситуацију. Од албанске стране се, поред прихватања преговора, тражило и поштовање територијалног интегритета СРЈ. Надаље, тражило се и поштовање права на самоопредељење у његовом унутрашњем смислу, тј. у складу са Декларацијом о принципима међународног права о пријатељским односима међу државама у складу са Повељом УН из 1972. године.
- После „хладног рата“, на нивоу држава дошло је до великих промена, изазваних променама у међународном систему. Након нестанка биполарне равнотеже снага и пада комунизма, земље бившег совјетског блока гравитирају ка политичким и економским системима земаља на Западу. Централистички вођене економије и идеолошка културна контрола комунистичких политичких власти нису успели да опстану под налетима глобализације. Тежиле су чланству у НАТО-у и економским интеграцијама.
- Улога водеће силе у свету (САД), била је неизбежна. И у њој и у међународним односима су се, у исто време, дешавале послехладноратовске промене. После ере хладног рата (а и пре тога), поред већ познатих „*тврди*“ видова моћи, долази до развоја „*меког*“ или индиректног начина вршења моћи. Одређена земља може постићи циљеве које жели у светској политици због тога што друге државе желе да је следе, или су се оне сложиле да следе систем који производи такве последице. Кључна реч која се изводи из овог дискурса је *промена*. Ради се о таквом структурирању ситуације у светској политици да би се омогућила промена понашања других у посебној ситуацији. Наведено понашање је понашање приликом вршења „*меке*“ моћи (*soft power*). С друге стране,

сама способност установљивања жеље и мотива се повезује са неопипљивим изворима моћи као што су култура, идеологија и институције.

- До промена је дошло и на пољу безбедности. Уместо дотадашњег концепта надметања у безбедности, развија се концепт сарадње у безбедности. Подстичу се регионалне иницијативе, посебно у југоисточној Европи, тако да се стварају услови за дугорочније периоде мира. Међутим, Србија и тадашња СРЈ су закасниле са овим иницијативама. Да их је било, вероватно до рата на Косову и Метохији не би ни дошло.
- Многобројни су извори преовлађујуће позиције САД-а. Оне поседују изузетну *војну* моћ. Та моћ не само да је већа од било које друге у свету, него је и највећа од свих, јер издвајања за војне потребе превазилазе она код свих осталих великих сила заједно. Осим изванредног стратегијског нуклеарног арсенала, САД имају и веома развијено конвенционално наоружање без премца у свету – ово се односи на копнене, ваздушне и поморске снаге. Поседују носаче летелице *Nimitz (Nimitz-class)* и још две које су у току конструкције, као и 725 страних војних база. Овоме треба прикључити и тзв. стратегијске ваздушне мостове који омогућавају пројектовања њихове моћи на велику даљину.²²
- О *економској* снази САД не треба посебно трошити речи. Она обухвата 40 % светске производње. Надаље, САД представљају седиште 20 од 50 највећих компанија у свету, а служе као извор 62 од 100 међународних брендова, што све чини 33 % светског ДБП.²³ Оно што може звучати запањујуће, јесте чињеница да САД троше 4 % свог ДБП од 12 трилиона \$, што је мање од 1/3 потрошено за време Другог светског рата. Поред наведених, САД располажу и параметрима „*меке моћи*“. Оне су прве у свету по

22 Raymond G. A., *Serbian-American Relations in the Twilight of Unipolarity*, у: Односи САД-Србија – финална провера, ФПН, Београд, 2008, р. 224.

23 Zakaria, F., *The Arrogant Empire*, Newsweek, March 24, 2003. International Institute for Management Development, 2004, р. 23.

броју компјутера, Интернет web сајтова, сервера и мобилних телефона. Такође се налазе на првом месту по броју доктора наука у области природних наука и вођењу дигиталних ратова и ваздушних десантних напада.

- САД имају велики утицај и као отворено, примамљиво друштво, смештено у средишту глобалних телекомуникација. Амерички филм, ТВ, популарна култура и високошколске установе привлаче многе студенте из целог света.
- Пошто је нестанком етапе „хладног рата“ нестала ера биполаризма у међународним односима, многи теоретичари сматрају да је услед овако преобладајуће позиције САД наступила нова, ера униполаризма. О оваквом систему међународних односа је реч онда када 50 % светских капацитета и више буде сконцентрисано у рукама преобладајуће државе, која је у стању да предупреди било какву комбинацију осталих држава. Пошто је у позицији хегемона, САД су постале мета других држава у успону које желе да је сруше као главног чиниоца равнотеже снага у свету. Ово се може урадити кроз балансирање, тампон зоне и систем компензације.
- Слободан Милошевић је био главна мета напада западних политичара у деведесетим годинама прошлог века. Желео је да насилним путем реши косовско питање. Оптирао је између „све или ништа“. Билт (Built) га је дефинисао као „човека који је имао способност да у краткој перспективи буде мало паметнији од већине осталих“²⁴ Сматран је личношћу која сноси одговорност за све ратове избиле на територији бивше Југославије. Приговарало му се да је изнад свега желео власт. Основно оруђе у томе био му је национализам. Био је лукав тактичар, али лош стратег. Није показивао знаке самопоуздања, већ ароганцију која се косила са реалистичном проценом ситуације.

24 Билт, К., *Задатак мир*, Радио Б92, Београд, 1999, стр. 63.

- Ругова је био креатор политичког плурализма на Косову и Метохији крајем осамдесетих година прошлог века. Био је умеренији од осталих Албанаца и није био за терористички (герилски) начин ратовања. Замерало му се то што није био доследан у спровођењу политике ненасилног отпора и што је желео да сачува монопол ДСК-а на локалном нивоу. Испљаввао је слабости у практичном руковођењу, подржавао је више аутономију а мање независност па дијаспора није била задовољна. У том циљу је поткопавала Руговину позицију на Косову. Ругова је тражио подршку некомунистичког председника албаније, Берише, али се то на крају лоше завршило по њега, јер је Бериша повукао одобрење за независност услед притисака од стране Запада. Након тога почиње да јача улога лидера ОВК.
- Клинтон је, као тадашњи председник најмоћније државе света, био типичан пример особености људске природе предодређене за рат (*war prone nature*). Код њега је, по природи ствари, чулни део умногоне надвладавао разумски. Разликовао се од Буша тиме што је већу пажњу поклонио домаћој економији, а мање спољној политици. Штавише, није уживао у сусретима са страним државницима, али је, ипак, доследно спроводио реалистичку политику. Једном приликом је, након неуспелих преговора у Рамбујеу, у ироничном тону рекао да „Милошевића неће спасти ни Уједињене нације“. Нормално, алудирао је на могућност ваздушног напада на СРЈ без одобрења Уједињених нација, што се уистину и догодило. Политика му није била узгредни интерес, већ „смртно озбиљна ствар“.

Srdjan Slovic

*CAUSES OF WAR IN KOSOVO AND METOHIA
AS PER THE WALTZ'S IMAGE THEORY OF
INTERNATIONAL RELATIONS*

Summary

As per the author's view, Kenneth Waltz introduced a new orientation in the theory of international relations – neorealist one. He did it by continuing of Aron's and Morgenthau's theory based upon realism. Biologic-sociologic roots of wars and conflicts appearance within and among states are in the focus of Waltz's concept of wars.

Waltz is dealing with the ways of conflicts appearances in societies, states, and among them including the ways of peaceful relationships establishment among them. Pessimism is to be arising out of his attitudes since he does not believe in the possibility of basic man's instincts transformation, which are inveterate in him. The evil is inveterate in man together with other evil-like instincts – intolerance, violation, theft, murders which end up in war. They are to be appearing in constant aspect historically. Observed by secular point of view, man is the being of the mixed reasonable and sensual elements, where the sensual one prevails over the former one.

Furthermore, Waltz, similarly to Aron, draws his ideas from the political philosophy of the 17th and 18th century (Spinoza, Kant, and Rousseau). It provided him with the inspiration for the creation of famous „Image Theory of International Relations“, which is to be considered as the fundament for neorealist comprehensions in international relations. Here, it is not about a new school or orientation, but it is about the continuation of realistic tendencies in the science of international relations in Anglo-Saxon literature. This turning point made by Waltz is not to be convincing as Aron's one, since Aron is the creator of a new school. Waltz belongs to so called „structural“ neorealists, and thus he is

close to classical realism. The lack of mutual confidence among states is a basic element of the international system.

In his famous book from the field of the theory of international relations „Man, the State, War“, Waltz introduces three levels of analysis of wars cause by calling them „images“. The level of individual, the level of state, and the level of international system.

Waltz's theory of image will be in the aspect of short case study applied on the causes of war appearance in Kosovo and Metohia. It will turn out that this war was to be a combination of all three images taken as a whole.

Key wards: neorealism, man's nature, pessimism, war, peace, Kosovo and Metohia, state, international system.

Литература

- Aron, R., *Paix et guerre entre les nations*, Calman Lévy, Paris, 1964.
- Глени, М., *Балкан 1804-1999: национализам, рат и велике силе*, Део 2, Самиздат Б92, Београд, 2001.
- Ковачевић, Ж., *Америка и распад Југославије*, „Филип Вишњић“, ФПН, Београд, 2007.
- Лемпи, Ц., *Југославија као историја*, Дан Граф, Београд, 2004.
- Марковић, Б., *Југословенска криза и свет - хронологија догађаја*, Институт за међународну политику и привреду, Београд, 2000.
- Morgenthau, H., *Politics Among Nations*, New York, Alfred Knopf, 1948.
- Нај, Ц. С., *Парадокс америчке моћи*, БМГ, Београд, 2004.
- Nation, S., *Wars in Balkan*, Strategic Studies Institute, US Army War College, 122 Forbes, 2003.
- Симић, Д., *Наука о безбедности – савремени приступи безбедности*, Београд, ФПН, 2002.
- Словић, С., „Аронова концепција сукоба и ратова у међународним односима“, *Политичка ревија* 4/2009, Институт за политичке студије, Београд.
- Словић, С., Зарковић, В., *Косово и Метохија од Берлинског конгреса до распада СФРЈ – историјски, етнички*

ки и безбедносни аспект, Институт за српску културу Приштина/Лепосавић, 2012.

Waltz, K., *Man, the State and War*, Columbia University Press, New York and London, 1959.

Resume

Basic causes of war, pursuant to the first level of Waltz's analysis, are to be found in the man's nature and behaviour. The man is egoistic being and has got non-adequately directed impulses. Such state can be overcome by means of education. The man must change himself, what is considered to be very difficult.

Waltz thinks the man is full of defects; his sensual part overcomes the reasonable one, so that he is a pessimist. As we can see, he misses an objective scientific approach. The things cannot be observed from the point of view of pessimism or optimism.

The war cannot be based only upon human nature, but social circumstances of its appearance must be taken into account as well. Differently from Waltz, Morgenthau is much more pessimistic since he does not believe in the transformation of human defects.

As per the second level of analysis, the internal structure of state is the key for war and peace comprehension. There were many examples in the history where despotic regimes tried to settle internal tensions by the aggressive foreign policy. States are, as the individual, prone to defects. In that sense it was necessary to create a „good“ state, which will be deprived of defects. On the other hand, it is very difficult to create an ideal state. Such state could be existing only in Platon's idealism or with socialists of utopia. Good state for Marx is the one which determines the possession over production resources, for Kant it is the one respecting abstract principles of law, and for Wilson, the one respecting the principles of national self-determination.

The state in internal relations is equalized with the war in the foreign ones. Kant, the same as Spinoza, makes the difference between sensual and reasonable part of human nature, and behaviour in accordance with reasonable part is hard to be reached. In case we behave in accordance with the reasonable part of hu-

man nature, we are to follow categorical imperative. There is no categorical imperative in the state of nature. It might be reached in the social state, but in order to reach such state, we need the security of law.

From the point of view of the third level of analysis, conflicts among states are likely to occur due to the anarchical structure of international system. They are in international system the same as the individual in the state of nature. Following realistic behaviour of the states, in case the state realizes the aims achieved by means of war are more valuable from the ones being achieved by means of peaceful resources, it will go into war. This leads us to the conclusion Waltz does the analysis by using classical premises of realism – force, power, national interest, peace, international morale, balance of power.

Social state does not have to be always peaceful. Material element is appearing and once again gives the preponderance of sensual part over the reasonable one.

Finally, in the short case study following the example Waltz's Image Theory in International Relations, we tried to explain causes of war appearance in Kosovo and Metohia (1999). We included all levels of analysis: the level of individual, the level of internal relationships, and the level of international system. The conclusion we reached indicated the fact in order to explain the complex structure of war in Kosovo and Metohia it was indispensable to take all three levels of analysis together.

НАЦИОНАЛНИ ИНТЕРЕС
NATIONAL INTEREST

ЕКОНОМСКЕ ТЕМЕ

- Љубодраг Б. Савић, Владимир Т. Мићић*
ЕФЕКТИ ТРАНЗИЦИЈЕ И ЕКОНОМСКЕ
КРИЗЕ У ДРЖАВАМА БИВШЕ СФРЈ 271-305
- Александра Прашчевић, Никола Фабрис*
ШТА ЈЕ НАЦИОНАЛНИ ИНТЕРЕС
СРБИЈЕ: „ПАКТ ЗА РАСТ“ ИЛИ
„ПАКТ ЗА СТАБИЛНОСТ“? 307-332
- Наташа Богавац-Цветковић, Ивица Стојановић*
ПЕРСПЕКТИВЕ ПРИЛИВА
СТРАНОГ КАПИТАЛА У СРБИЈИ 333-354
- Јелена Предојевић-Деспић, Горан Пенев*
КО СУ И ГДЕ ИДУ: КАРАКТЕРИСТИКЕ
И РАЗМЕШТАЈ ГРАЂАНА СРБИЈЕ У
ИНОСТРАНСТВУ ПО ЗЕМЉАМА ПРИЈЕМА
И ЗНАЧАЈ МИГРАНТСКИХ МРЕЖА 355-388
- Александар Новаковић*
НЕОЛИБЕРАЛИЗАМ“ И ТРАНЗИЦИЈА 389-412

Љубодраг Б. Савић, Владимир Т. Мићић***

ЕФЕКТИ ТРАНЗИЦИЈЕ И ЕКОНОМСКЕ КРИЗЕ У ДРЖАВАМА БИВШЕ СФРЈ

Сажетак

Пре распада СФРЈ, Србија је по висини ДП-а по глави становника била на нивоу просечних вредности у СФРЈ. Словенија и Хрватска су биле изнад, а БиХ, Црна Гора и Македонија испод нивоа развијености Србије, односно СФРЈ, мерених овим показатељем. Распад заједничке државе и познати догађаји из последње деценије XX века су различито утицали на развој нових самосталних земаља. Неке су имале већу, а неке мању штету, док је Србија због увођења санкција и бруталног бомбардовања 1999. године запала у веома дубоку економску, социјалну и друштвену кризу, чије последице још увек осећамо.

Србија је са закашњењем ушла у процес транзиције. И поред тога, Србија није пронашла адекватан и дугорочно одржив модел развоја, због чега су разлике у развијености повећане у односу на Словенију и Хрватску, док су остале три државе у много чему стигле и престигле Србију. Крајем 2007. економска криза је најпре захватила САД а потом и већи део света. Супротно од уверења владе а да криза неће погодити Србију, наша земља се од 2009. нашла у вртлогу тешке економске кризе, која још увек траје.

* Економски факултет, Београд.

** Економски факултет, Крагујевац

Пошто не постоји свеобухватан, јединствен и упоредив индикатор ефеката развоја, у раду ћемо анализирати четрнаест најважнијих показатеља, оцењујући релативно место свих шест држава по успешности развоја у претходној деценији. У периоду од 2001-2010. године Словенија је била најбоље а Србија најлошије рангирана земља. Исто је било и у периоду 2001-2008, док је економска криза најмање погодила Македонију, а највише Црну Гору.

Кључне речи: транзиција, индикатори развоја, економска криза, ранг успешности

Увод

У бившој СФРЈ разлике у развијености појединих република су биле прилично изражене. Крајем осамдесетих година, непосредно пре распада земље, мерено висином друштвеног производа по глави становника најразвијенија је била Словенија (2,5 пута више од просека СФРЈ). Иза ње је била Хрватска (2 пута више од просека СФРЈ). Србија је била нешто изнад просека СФРЈ, док је у остале три републике, БиХ, Црној Гори и Македонији ДП по глави становника износио између 60% и 70% просечног ДП-а по глави становника у СФРЈ.

Распад заједничке државе, грађански рат на просторима заједничке државе, увођење међународних санкција и брутално бомбардовање Србије 1999. године су имали огромног утицаја на развој нових самосталних земаља. Неке су претрпеле већу, а неке мању штету, док је Србија због познатих догађаја из последње деценије XX века запала у веома дубоку економску, социјалну и друштвену кризу, чије последице још увек осећамо.

Иако је процес транзиције у Србији почео још пре две деценије, Србија је због познатих догађаја, крупне транзиционе промене започела са великим закашњењем. Од петоктобарских промена власти очекивало се много. Деценију касније са жаљењем можемо да констатујемо да наде милиона српских грађана нису остварене. Србија није пронашла

адекватан и дугорочно одржив модел развоја¹, због чега су разлике у развијености повећане у односу на Словенију (чланица ЕУ) и Хрватску (чланица ЕУ од средине 2013. године), док су остале три државе у много чему стигле, па и престигле Србију.

У последњем кварталу 2007. године разорна економска криза² је најпре захватила САД и врло брзо се проширила и на већи део развијеног света. Кина и још неке земље у развоју су релативно добро поднеле кризу, док Европска унија и четири године након избијања кризе, још увек није пронашла адекватна решења. Штавише, озбиљно се дрмају темељи на којима је саздана ова најуспешнија заједница држава новијег доба. Агонија ЕУ и нарочито Евроне има веома крупне и далекосежне последице за развој Србије, а и осталих држава са простора бивше СФРЈ, имајући у виду чињеницу да је ЕУ најважнији економски партнер свих ових земаља, односно да све оне аплицирају за чланство у Европској унији.

На почетку глобалне економске кризе у Србији се најпре наивно веровало да она уопште не може погодити Србију, јер је економски и нарочито финансијски систем веома добро постављен и отпоран на кризне поремећаје. Када је криза снажно погодила Србију, оцењено је да она може бити наша велика шанса. На несрећу није се десило ни једно ни друго, већ се Србија од 2009. године нашла у вртлогу тешке економске кризе, којој се ни изблиза не назире крај.

И поред тога што економска наука располаже са великим бројем показатеља развоја, још увек није установљен јединствен индикатор, који би објективно измерио достигнути ниво развоја земље. Посебан проблем представљају међународна поређења земаља, имајући у виду бројне методолошке

1 Љ. Савић, *Транзиција српске привреде – криза развоја индустрије*, ЦИД Економског факултета, Београд, 2006.

2 М. Оте, *Слом долази*, Романов, Бања Лука, 2009; Б. Јовановић Гавриловић, «Светска економска криза и перспективе одрживог раста», *Економски хоризонти*, 11/2009, Београд; Љ. Савић, «The Impact of the Economic Crisis on the Countries in Transition – members of the EU», *Теме*, 2/2010, Ниш; П. Ђукић, «Глобална и национална економска криза – изазов за реформе и одрживи раст економије», *Школа бизниса*, 1/2010, Београд; М. Бошњак, *Глобална финансијска и економска криза 2007-2010. и њен утицај на привреду и финансије Србије*, Република Србија, Министарство финансија и привреде, Београд, 2011.

проблеме, које понекад није могуће на адекватан начин разрешити. За овај рад то и није од пресудне важности, имајући у виду да ћемо анализирати већи број економских индикатора (стопе раста БДП-а, индустријске производње, незапослености, инфлације, учешће фискалног дефицита и јавног дуга у БДП-у, висину БДП-а по становнику, учешће индустрије и текућег биланса у БДП-у, однос спољног дуга и БДП-а, однос спољног дуга и извоза роба и услуга, висина извоза, СДИ и спољног дуга по становнику) у свих шест држава насталих распадом СФРЈ, у периоду 2001-2010. година. За сваки показатељ земље ћемо рангирати земље од 1 (најуспешније) до 6 (најмање) успешне земље. У збирној табели сабраћемо релативне рангове и добити редослед земаља на основу свих 14 анализираних показатеља.

Осим анализе за целу протеклу деценију, посебно ћемо оценити и развој до економске кризе (2001-2008), као и време економске кризе (2009-2010). година. Било би врло интересантно укључити и 2011. годину, али нажалост још увек не располажемо са већином потребних података. У анализи су коришћени статистички извори ЕБРД-а (Транзитион Репорт, 2012. године), УНЦТАД-а, као и подаци националних статистичких институција анализираних држава.

Развој држава на простору бивше СФРЈ у првој деценији XXI века

У претходној деценији најбржи темпо раста БДП-а су имале Босна и Херцеговина и Србија, док су Словенија и Хрватска забележиле нешто скромније стопе раста. То је разумљиво, имајући у виду различит ниво развоја на почетку претходне деценије. Словенија и Хрватска су у процес транзиције ушле релативно брзо након распада заједничке државе, док су остале четири државе у транзиционе реформе ушле са великим закашњењем.

И поред високих стопа раста БДП-а, Србија је једна од ретких земаља у транзицији, која још увек није достигла предтранзициони ниво (70 одсто БДП-а из 1990. године). Са друге стране Словенија и Хрватска су након почетне и уобичајене транзиционе кризе остваривале веома брз темпо раста БДП-а, који није много заостајао у односу на остале државе

са простора СФРЈ, које су као што је познато интензиван раст БДП-а започеле тек у протеклој деценији.

Економска криза је најтеже погодила Словенију, Хрватску и Црну Гору, док је опадање стопа раста у Србији и БиХ било нешто умереније. Најмањи пад БДП-а у 2009. години је имала Македонија. У већини земаља криза је највећим делом била резултат колапса примењених модела развоја, али не би требало занемарити ни утицај кризе у ЕУ, која је сразмерно више погодила Словенију и Хрватску, имајући у виду да су њихове економије доминантно биле оријентисане на земље ЕУ.

Табела 1. Стопе раста БДП-а (%)

	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2010/01	2008/01	2010/09
БиХ	4,3	5,5	3	6,3	3,9	6,7	10,8	6	-2,8	0,8	4,5	5,8	-1,0
Хрватска	3,8	5,4	5	4,2	4,2	4,7	5,5	2,4	-5,8	-1,5	2,8	4,4	-3,7
Македонија	-4,5	0,9	2,8	4,1	4,1	4	5,9	4,8	-0,8	0,8	2,2	2,8	0,0
Црна Гора	1,1	1,9	2,5	4,4	4,2	8,6	10,7	7,5	-5,7	-0,6	3,5	5,1	-3,2
Србија	5,1	4,5	2,4	9,3	5,6	5,2	6,9	5,5	-3,1	1,6	4,3	5,6	-0,8
Словенија	3,1	4	2,8	4,3	4,5	5,9	6,9	3,7	-8,1	1,1	2,8	4,4	-3,5

Извор: EBRD, *Transition report 2012*

У 2010. години у четири од шест земаља економски суноврат је заустављен, једино су Хрватска и Црна Гора и даље бележиле пад стопа раста БДП-а. Суштински смањење БДП-а је заустављено једино у Македонији, јер се БДП скоро вратио на предкризну 2008. годину, док је ниво БДП-а у осталих пет држава 2010. години био нижи у односу на предкризну 2008. годину.

Најинтензивнији индустријски раст у последњој деценији су имале Босна и Херцеговина и Словенија. Високу и релативно задовољавајућу стопу индустријског раста је остваривала Хрватска, док је индустријски развој у Србији, Македонији и Црној Гори био изузетно спор. Србија ни после две деценије транзиционог развоја није успела да достигне

ни половину (44 %) нивоа индустријске производње из веома далеке 1990. године³.

Дугогодишњу агонију српске индустрије је докрајчила кризна 2009. година, када је остварена двоцифрена стопа пада српске индустријске производње. Невероватно, али не и неочекивано смањење стопе раста индустријске производње у 2009. години је имала и Црна Гора (негативна стопа раста и у 2008. години), имајући у виду шта се дешавало у Комбинату алуминијума у Подгорици, који чини скоро половине индустријске производње у овој држави. Рапидно смањење стопа раста индустријске производње је остварено у Хрватској и Македонији, а нешто блаже у Босни и Херцеговини. Најниже смањење стопе раста индустријске производње у 2009. години је имала Словенија, али је она у кризу ушла још 2008. године, тако да је кумулирани пад стопа раста индустријске производње у Словенији у ове две кризне године висок.

Табела 2. Стопе раста индустријске производње (%)

	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2010/01	2008/01	2010/09
БиХ	-2,0	11,5	3,8	7,2	6,4	5,5	8,2	8	-3,3	4,2	5,0	6,1	0,5
Хрватска	6,0	5,4	4,1	3,7	5,1	4,5	5,6	1,6	-9,2	-1,0	2,6	4,5	-5,1
Македонија	-3,1	-0,8	6,6	-2,1	7,0	3,6	3,7	5,5	-7,7	-4,8	0,8	2,6	-6,3
Црна Гора	-0,7	0,6	2,4	13,8	-1,9	1,0	0,4	-2	-32,2	17,6	-0,1	1,7	-7,3
Србија	0,0	1,8	-3,0	7,1	0,8	4,7	3,7	1,1	-12,6	2,5	0,6	2,0	-5,1
Словенија	3,6	5,4	3,0	5,2	2,9	6,4	8,4	-1,4	-0,4	6,4	4,0	4,2	3,0

Извор: EBRD, *Transition report 2012. (2001-2009)*, подаци за 2010 на основу следећих извора: <http://www.fzs.ba/Godisnjak2011.pdf> стр. 223., Хрватска у бројкама, <http://www.dzs.hr/> стр. 17. Индустрија 2006-2011, <http://www.stat.gov.mk/Publikacii/6.4.12.02.pdf>, стр. 14., Министарство финансија Србије, Билтен јавних финансија, октобар 2011. године, стр. 15. http://www.stat.si/novica_prikazi.aspx?id=3721, <http://www.monstat.org/userfiles/file/industrija/ind%202010.pdf>,

3 Љ. Савић, «Export-Oriented Industrialization as the Base of the New Model of Development», *Теме*, 2/2010, Ниш.

У 2010. години стопе раста индустријске производње су мање или више повећане у већини посматраних држава, док је опадање темпа раста индустријске производње настављено у Македонији и Хрватској. И поред тога, суштински опоравак индустријске производње се десио само у Словенији и Босни и Херцеговини, док је у остале четири државе ниво индустријске производње у 2010. години био нижи него пре почетка економске кризе.

Због познатих догађаја из деведесетих, али и погрешно одабраног модела транзиције, лоше стратегије привредног развоја и катастрофалног концепта приватизације у претходној деценији⁴, индустрија Србије је запала у веома дубоку кризу, што веома добро илуструје и податак да је допринос индустрије и пољопривреде стварању БДП-а скоро изједначен. То се значајно разликује и од структуре привреда најразвијенијих земаља, које карактерише процес деиндустријализације, јер допринос пољопривреде стварању БДП-а у овим земљама износи свега неколико процената, а индустрије преко 20 одсто. То је и у нескладу са законитостима привредног развоја, према којима почетну етапу привредног развоја карактерише најдинамичнији развој примарних делатности (пољопривреда), средишњу етапу секундарних (индустрија), а период зрелог привредног развоја сектор услуга.

Табела 3. Учешће индустрије у БДП-у (%)

	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2010/01	2008/01	2010/09
БиХ	16,1	16,4	16,3	16,0	21,0	20,0	22,4	...	18,3	13,2	22,4
Хрватска	19,0	18,3	18,0	18,5	17,9	17,7	17,6	17,5	16,7	...	17,9	18,1	16,7
Македонија	17,5	19,7	20,8	19,5	19,6	20,2	21,9	22,3	22,6	...	20,5	20,2	22,6
Црна Гора
Србија	30,0	24,3	23,2	22,8	21,8	21,8	21,4	20,7	18,6	...	22,7	23,3	18,6
Словенија	25,9	25,1	25,3	24,7	24,0	23,8	23,4	22,4	23,4	...	24,2	24,3	23,4

Извор EBRD, *Transition report 2012*

4 М. Ковачевић, «Узроци дубоке економске кризе у Србији», *Школа бизниса*, 3/2010, Београд.

У 2009. години допринос индустрије стварању БДП-а у Словенији, Македонији и БиХ је био на нивоу просека земаља ЕУ. Због релативно високих стопа раста индустријске производње, Босна и Херцеговина и Македонија су повећавале учешће индустрије у стварању БДП-а, у односу на прву половину деценије. Словенија је и поред кризе задржала релативно висок ниво учешћа индустрије у БДП-у. Допринос индустрије стварању БДП-а у Хрватској је у претходној деценији незнатно смањен, што је делимично последица успоравања индустријског развоја, али је највећим делом резултат веома динамичног развоја туризма, односно динамичног раста његовог учешћа у БДП-у. Драматична деиндустријализација је једино забележена у Србији, пошто је учешће индустрије у стварању БДП-а у 2011. години сведено на свега 17,6 одсто⁵.

Ако се ништа озбиљно не промени⁶ и темпо раста индустријске производње остане на нивоу последње деценије, за враћање на предтранзициони ниво развоја, Србији ће требати више од једног века. Чак и да забележимо стопе раста из времена пре избијања економске кризе, за повратак на деведесете би требало више од три деценије. Где ће тада бити остале земље?

У четири од шест држава, незапосленост је најтежи економски проблем са којим се ове земље суочавају од почетка транзиције. Стопа незапослености у Хрватској се у последњих неколико година кретала око просека ЕУ, док је стопа незапослености у Словенији била чак нижа него у ЕУ.

Незапосленост је највиша у Македонији, иза које незнатно заостају Босна и Херцеговина и Србија. Црна Гора је значајно смањила стопу незапослености, али је и поред тога незапосленост веома висока. Иако је стопа анкетне незапослености у Србији нешто нижа (25,4 одсто у 2012. години), генерално би се могло закључити да растућа незапосленост

5 ФРЕН, USAID, *Посткризни модел економског раста и развоја Србије 2011-2020*, Београд.

6 У документу *Стратегија и политика развоја индустрије Републике Србије 2011-2020*, МЕРР и RZR планирано је да у периоду 2011-2020. година просечна стопа раста БДП-а износи 5,8%, инвестиција 9,7%, извоза робе 14,2%, прерађивачке индустрије 7,3% и запослености у прерађивачкој индустрији 18%.

представља тешко решив, пре свега економски, али и све тежи социјални и друштвени проблем.

Табела 4. Стопа незапослености – крај периода (%)

	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2010/01	2008/01	2010/09
БиХ	40,2	41	42,1	42,9	42	44,8	28,9	23,4	24,1	29,1	35,9	38,2	26,6
Хрватска	16,4	14,5	14,4	13,8	12,3	10,5	9,7	8,7	9,2	11,8	12,1	12,5	10,5
Македонија	30,9	31,9	36,7	37,2	37,3	36	34,9	33,8	32,2	32,0	34,3	34,8	32,1
Црна Гора	41,6	40,2	38,5	29,3	25,2	20,6	16,8	14,4	15,1	16,9	25,9	28,3	16,0
Србија	26,8	29,0	31,7	31,6	32,4	33,2	29,8	28,4	27,9	28,9	30,0	30,4	28,4
Словенија	6,8	6,3	6,8	6,4	7,2	5,5	4,7	4,3	6,0	7,3	6,1	6,0	6,7

Извор: EBRD, *Transition report 2012. (2001-2009)*, подаци за 2010 су коришћени из следећих извора: <http://www.fzs.ba/Godisnjak2011.pdf>, стр. 133., Хрватска у бројкама, <http://www.dzs.hr/>, стр. 10, <http://www.stat.gov.mk/Publikacii/2.4.11.09.pdf>, стр. 31., <http://monstat.org/userfiles/file/publikacije/bilten/2011/011/3.zaposlenost.pdf>, стр.13. <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/igm/table.do?tab=table&init=1&language=en&pcode=tsdec450&plugin=1>, Министарство финансија Србије, *Билтен јавних финансија, октобар 2011. године, стр.15.*

Незапосленост у Србији највише погађа младе, жене и тзв. жртве транзиције старости преко 50 година, чији је број драматично повећан у последње четири године, односно за време текуће економске кризе. Предузете мере од стране Владе Србије нису дале очекиване резултате, јер се број људи који остају без посла стално повећава.

Поред високе стопе незапослености и инфлација вуче корене из заједничке државе, али и из транзиционе кризе, кроз коју су, у већој или мањој мери, прошле све државе настале распадом СФРЈ. За разлику од Србије, током протекле деценије инфлација је у осталих пет земаља стављена под контролу, односно сведена на релативно прихватљив ниво.

Стопа инфлације у Србији драстично одступа од висине инфлације у осталим државама, јер је у просеку виша од два до седам пута. Инфлација је очигледно трајна карактеристика српског привредног модела, показујући да његова

неравнотежа и нестабилност нису последица краткорочних поремећаја, већ крупних и дугорочних системских грешака.

Табела 5. Стопе инфлације (потрошачке цене - крај периода %)

	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2010/01	2008/01	2010/09
БиХ	0,3	-0,7	0,3	-0,3	4,4	4,5	5,5	4	-0,3	1,8	2,0	2,3	0,8
Хрватска	2,4	1,8	1,7	2,7	3,6	2	5,8	2,9	1,9	2,8	2,8	2,9	2,4
Македо- нија	3,7	1,1	2,6	-1,9	1,2	2,9	6,1	4,1	-1,6	2,5	2,1	2,5	0,5
Црна Гора	26,6	9,2	6,2	1,5	2,4	2,8	7,7	6,9	1,5	2,0	6,7	7,9	1,8
Србија	40,7	14,8	7,8	13,7	17,7	6,6	11,0	8,6	6,6	7,7	13,5	15,1	7,2
Словенија	7,0	7,2	4,6	3,2	2,3	2,8	5,6	2,1	1,8	2,1	3,9	4,4	2,0

Извор: EBRD, Transition report 2012., Статистички годишњак Босне и Херцеговине 2011., Федерални завод за статистику Босне и Херцеговине, стр. 142.

То потврђују и подаци за 2009. годину (економска криза), када је и поред смањења стопе инфлације, она и даље била знатно изнад деценијског просека за осталих пет земаља, док су у исто време Македонија и БиХ забележиле дефлацију, Црна Гора драстично, а Словенија и Хрватска значајно смањење висине инфлације.

У протеклој деценији по висини просечног фискалног дефицита, у односу на критеријуме из Маастрихта (до 3 одсто), једино је «искочила» Хрватска, док је фискални дефицит у осталих пет држава био у предвиђеним границама, при чему је просечни фискални дефицит био најнижи у БиХ и Црној Гори. Хрватска је у свих десет година забележила фискални дефицит, који се до почетка кризе рапидно смањивао, али је током економске кризе опет почео веома брзо да расте. И Словенија је у целокупном периоду, такође бележила истина нешто умеренији фискални дефицит, који је у 2007. години сведен на нулу. Слично Хрватској и фискални дефицит у Словенији се за само две године драматично повећао, достигавши највишу вредност у претходној деценији.

Табела 6. Фискални дефицит (% БДП-а)

	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2010/01	2008/01	2010/09
БиХ	2,2	-4,2	2,3	1,6	2,0	2,0	-0,1	-4,2	-4,6	-5,0	-0,8	0,2	-4,8
Хрватска	-6,8	-4,9	-4,8	-4,0	-3,5	-3,1	-2,5	-1,4	-3,3	-4,7	-3,9	-3,9	-4,0
Македо- нија	-6,3	-5,7	-0,6	0,4	0,3	-0,5	0,6	-1,0	-2,6	-2,5	-1,8	-1,6	-2,6
Црна Гора	-2,0	-1,9	-3,1	-1,9	2,1	2,9	6,3	-0,4	-3,6	-7,1	-0,9	0,3	-5,4
Србија	-6,3	-3,2	-1,1	0,9	1,0	-1,6	-1,9	-2,6	-4,2	-4,8	-2,4	-1,9	-4,5
Слове- нија	-4,0	-2,5	-2,7	-2,2	-1,4	-1,3	0,0	-1,8	-5,8	-5,7	-2,7	-2,0	-5,8

Извор: EBRD, *Transition report 2012*.

Македонија је од 2003. године имала најумеренији раст фискалног дефицита (две године суфицит), који чак ни у годинама кризе није прешао границу од 3 одсто. Босна и Херцеговина је до економске кризе у четири године имала суфицит, а четири године дефицит, али је од 2008. фискални дефицит рапидно порастао. Црна Гора је на почетку деценије остваривала умерен дефицит. Средињу деценије је обележио растући и релативно висок фискални суфицит, који је 2010. године достигао највиши ниво у оквиру свих шест земаља. Србија је 2004. и 2005. године забележила фискални суфицит, значајно смањивши до тада прилично висок фискални дефицит. Од 2006. године фискални дефицит се рапидно увећава, достигавши чак 7 одсто половином 2012. године.

До економске кризе у свих шест земаља насталих распадом СФРЈ, јавни дуг је растао, али умереније у односу на БДП, због чега се његово учешће у бруто домаћем производу релативно смањивало. Са огромним проблемима проистеклих из вишегодишњег трајања економске кризе, у свим земљама јавни дуг државе је значајно повећан⁷, а бруто до-

7 У 2008. години јавни дуг Србије је износио 8,5 милијарди евра, а средином 2012. године је достигао 15,7 милијарди евра

маћи производ смањен, што је имало за последицу значајно повећање јавног дуга у БДП-у.

Табела 7. Јавни дуг (% БДП-а)

	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2010/01	2008/01	2010/09
БиХ	34,8	31,9	28,1	25,3	25,3	21,8	32,9	31,2	36,1	39,6	30,7	28,9	37,9
Хрватска	...	34,8	35,4	37,6	38,2	35,4	32,9	29,2	35,1	41,2	32,0	30,4	38,2
Македо- нија	48,8	42,9	37,9	35,6	39,5	32,0	24,0	20,6	23,8	24,8	33,0	35,2	24,3
Црна Гора	...	75,7	40,3	45,3	38,6	32,6	27,5	31,9	40,7	42,4	37,5	36,5	41,6
Србија	114,5	81,2	77,8	65,4	56,3	43,0	35,6	34,2	38,2	44,8	59,1	63,5	41,5
Слове- нија	29,1	28,9	27,6	27,3	26,8	26,4	23,1	21,9	35,3	38,8	28,5	26,4	37,1

Извор: EBRD, *Transition report 2012*.

По висини учешћа јавног дуга у БДП-у у 2010. години, Србија је била на првом месту, али је учешће јавног дуга у БДП-у и у осталим државама, изузев Македоније такође било високо и растуће. У односу на 2001. годину Србија је рапидно смањила учешће јавног дуга у БДП-у⁸, али је у 2012. години у односу на 2008. годину јавни дуг значајно повећан, достигавши близу 55 одсто БДП-а. Пошто ћемо и ове године забележити негативну стопу раста БДП-а, учешће јавног дуга до краја године може прећи и 60 одсто, што се према критеријумима из Мастрихта сматра високом задуженошћу државе.

До економске кризе свих шест држава су бележиле раст извоза. У 2008. у односу на 2001. годину, БиХ и Србија су шестоструко повећале годишње вредности извоза, што би било изванредно, да у 2001. години нису оствариле врло скроман ниво извоза. У остале четири републике у истом периоду, повећање извоза је било двоструко ниже. У 2008. години извоз

8 Високо учешће јавног дуга у БДП-у 2001. године је резултат и «методолошке» обраде БДП-а исказаног у доларима, односно његовог смањивања са 23,4 милијарде долара у 2000. години, на 11,5 милијарди долара у 2001. години, због једнократног пораста вредности (једног долара са 16,3990 динара у 2000. години на 66,3647 динара у 2001. години (<http://webzrs.stat.gov.rs/WebSite/Public/PageView.aspx?pKey=62>))

робе из Словеније је износио 29,6 милијарди долара, из Хрватске 14,5 милијарди долара, из Србије 11 милијарди долара, док је извоз из остале три државе био знатно скромнији.

Економска криза је снажно погодила извоз у свих шест држава. Најтеже последице је имала БиХ, јер је извоз робе за две године економске кризе преполовљен. У истом периоду извоз у Црној Гори је смањен за трећину, у Србији и Словенији за четвртину, док је у Македонији након пада у 2009. години извоз значајно порастао у 2010. години. Хрватска је једина земља, која је у 2010. години извезла више него у 2008. години.

Табела 8. Извоз робе (милиони долара)

	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2010/01	2008/01	2010/09
БиХ	854	1.110	1.478	2.087	2.555	3.381	4.243	5.194	4.080	2.419	2.740	2.613	3.250
Хрватска	4.767	5.006	6.311	8.214	8.960	10.644	12.623	14.460	10.718	15.969	9.767	8.873	13.344
Македонија	1.155	1.112	1.363	1.675	2.041	2.411	3.391	3.971	2.685	3.351	2.316	2.140	3.018
Црна Гора	211	305	306	561	582	814	903	683	411	404	518	546	408
Србија	1.821	2.212	3.319	4.082	4.970	6.442	8.755	10.957	8.366	7.393	5.832	5.320	7.880
Словенија	9.348	10.471	12.916	16.065	18.146	21.327	27.093	29.607	22.502	22.100	18.958	18.122	22.301

Извор: EBRD, *Transition report 2012*. <http://makstat.stat.gov.mk/rxweb2007bazi/dialogo2/savesxow>. Статистички годишњак Босне и Херцеговине 2011., Федерални завод за статистику Босне и Херцеговине, стр. 280., Министарство финансија Србије, Билтен јавних финансија, октобар 2011. године, стр.15.

Посматрано у апсолутним износима, у протеклој деценији, од извоза је највише зарадила Словенија, инкасиравши укупно скоро 190 милијарди долара. Значајан приход од извоза у истом периоду је имала и Хрватска, зарадивши укупно скоро 98 милијарди долара. У свим другим државама укупна вредност десетогодишњег извоза је била скромнија, што се

нарочито односи на Србију, која је у претходној деценији од извоза робе у свет инкасирала свега 58 милијарди долара.

Табела 9. Извоз по становнику (долара)

	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2010/01	2008/01	2010/09
БиХ	225	292	389	549	672	890	1.117	1.367	1.074	637	721	688	1.074
Хрватска	1.074	1.128	1.421	1.851	2.017	2.397	2.846	3.261	2.420	3.605	2.202	1.999	3.013
Македо- нија	573	550	672	825	1.002	1.180	1.655	1.932	1.303	1.596	1.129	1.049	1.303
Црна Гора	320	462	464	851	882	1.233	1.368	1.036	623	613	785	827	618
Србија	243	295	443	544	663	859	1.167	1.461	1.146	1.013	783	709	1.461
Слове- нија	4.688	5.249	6.470	8.042	9.058	10.608	13.482	14.711	11.164	10.964	9.444	9.039	11.064

Извор: EBRD, *Transition report 2012*.

За разлику од осталих пет земаља, насталих распадом СФРЈ, Словенија је у протекле две деценије транзиције, посебну пажњу посветила развоју индустрије. Инструментима индустријске политике снажно је подстицана њену изразита извозна оријентација, имајући у виду скроман тржишни потенцијал земље. Зато и не изненађује што је просечан износ словеначког извоза по становнику у протеклој деценији био 13 пута већи од извоза по становнику у БиХ, односно 12 пута већи од вредности српског извоза по становнику. Иако је српски извоз по становнику у 2010. години повећан за четири пута у односу на 2001. годину, он је и даље врло скроман, заостајући чак и у односу на Македонију и Црну Гору.

У две кризне године (2009. и 2010.) извоз по становнику у односу на предкризну 2008. годину је значајно смањен у Словенији, Србији, Босни и Херцеговини и Црној Гори, у којој се извоз по становнику смањује још од 2008. године. Македонски извоз по становнику у 2009. години је значајно смањен. И поред запаженог опоравка у 2010. години, и преласка

нивоа из претходне године, он још увек није достигао вредност извоза по становнику из 2008. године. Хрватски извоз по становнику у 2009. години је такође смањен, али је због снажног раста у 2010. години, хрватски извоз по становнику значајно прешао вредност извоза по становнику из 2008. године.

У протеклој деценији свих шест држава је имало константан дефицит спољно-трговинског биланса. У апсолутним износима највећи дефицит спољно-трговинског биланса су имале Хрватска, Србија и Босна и Херцеговина, док је у осталим државама дефицит био скромнији.

Табела 10. Спољно-трговински биланс (милиони долара)

	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2010/01	2008/01	2010/09
БиХ	-2.073	-3.341	-4.159	-4.570	-4.899	-4.298	-5.704	-7.097	-4.749	-2.131	-4.302	-4.518	-3.440
Хрватска	-4.093	-5.646	-7.905	-8.346	-9.341	-10.486	-12.933	-15.956	-10.279	-9.904	-9.489	-9.338	-10.092
Македонија	-527	-806	-851	-1.139	-1.063	-1.261	-1.639	-2.573	-2.157	-2.133	-1.415	-1.232	-2.145
Црна Гора	-436	-402	-405	-518	-650	-1.066	-1.836	-3.047	-1.904	-1.872	-1.214	-1.045	-1.888
Србија	-2.308	-3.228	-4.021	-6.469	-5.290	-6.271	-9.131	-11.257	-6.661	-5.229	-5.987	-5.997	-5.945
Словенија	-615	-248	-622	-1.258	-1.258	-1.487	-2.330	-3.880	-1.004	-1.200	-1.390	-1.462	-1.102

Извор: EBRD, Transition report 2012.

До почетка економске кризе, дефицит спољно-трговинског биланса у свих шест држава је динамично растао. У 2008. у односу на 2001. годину, дефицит спољно-трговинског биланса је највише повећан у Црној Гори (7 пута), Словенији (6,3 пута), Србији и Македонији (4,9 пута), док је повећање у Хрватској (3,9 пута) и БиХ (3,4 пута) било нешто умереније.

Економска криза је оборила висину дефицита, пре свега због значајног смањења увоза, али је он и даље био непримерно висок нивоу развоја у већини ових држава, што се веома добро види анализом његовог учешћа у БДП-у.

Табела 11. Спољно-трговински биланс (% БДП-а)

	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	10/01	08/01	10/09
БиХ	-18,8	-19,3	-19,5	-16,4	-15,6	-7,2	-9,3	-13,3	-6,6	-5,5	-13,1	-14,9	-6,1
Хрватска	-3,2	-7,5	-6,3	-4,4	-5,5	-6,9	-7,6	-9,2	-5,2	-3,8	-6,0	-6,3	-4,5
Македонија	-6,9	-10,1	-4,0	-8,4	-2,7	-0,4	-7,6	-12,8	-6,9	-3,9	-6,4	-6,6	-5,4
Црна Гора	-14,6	-12,3	-6,8	-7,2	-8,6	-24,7	-29,4	-50,7	-30,1	-17,0	-20,1	-19,3	-23,5
Србија	2,5	-4,3	-7,8	-13,9	-8,7	-10,1	-15,7	-17,9	-5,6	-9,6	-9,1	-9,5	-7,6
Словенија	0,2	1,1	-0,8	-2,7	-1,7	-2,5	-4,8	-6,1	-1,0	-1,0	-1,9	-2,2	-1,0

Извор: EBRD, *Transition report 2012*.

У протеклој деценији дефицит спољно-трговинског биланса је највише оптерећивао Црну Гору и БиХ, јер је износио 20 %, односно 13 % укупно оствареног БДП-а. У остале четири државе учешће дефицита спољно-трговинског биланса у БДП-у је било једноцифрено, при чему је ово учешће било веома високо у Србији и подношљиво у Словенији, нарочито ако се има у виду висина дефицита у осталих пет држава.

Учешће дефицита спољно-трговинског биланса у БДП-у у Црној Гори је «експлодирало» од 2006. године, да би 2008. године достигло невероватан ниво, односно половину оствареног БДП-а. Двоцифрен ниво учешћа дефицита спољно-трговинског биланса у БДП-у је имала и Србија у 2004. години, и од 2006. до 2008. године, када је дефицит спољно-трговинског биланса износио скоро 18 одсто БДП-а.

Стране директне инвестиције су покретач развоја у већини земаља света у последњих неколико деценија. Оне су веома драгоцене, нарочито у земљама у развоју и транзицији, јер осим што у њихове привреде упумпавају свеж капитал, кога ове земље никада немају довољно, СДИ обично у земље доносе и нове технологије, савремени начин управља-

ња, организације и обезбеђујући пласман производа на трећа тржишта.

Цео простор бивше СФРЈ није био много интересантан за стране инвеститоре, јер је у протеклој деценији нето прилив СДИ у свих шест земаља био свега 53 милијарде долара⁹. Највећи нето прилив страних директних инвестиција је био у Хрватској (20,7 милијарди долара), а најмањи у Словенији (860 милиона долара), што је резултат одлуке Словеније да се одрекне услуга ММФ-а и Светке банке, али и значајног инвестирања словеначких инвеститора, нарочито у државе са бившег југословенског простора.

Табле 12. Прилив страних директних инвестиција (милиони долара)

	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2010/01	2008/01	2010/09
БиХ	119	266	382	708	608	718	2.040	1.044	256	262	640	736	259
Хрватска	1.398	552	1.927	732	1.551	3.194	4.736	4.653	1.600	390	2.073	2.343	995
Македонија	446	105	117	322	94	424	700	601	235	241	329	351	238
Црна Гора	10	84	44	63	482	585	717	806	1.264	408	446	349	836
Србија	165	475	1.365	966	1.550	4.264	2.523	2.717	1.865	1.364	1.725	1.753	1.615
Словенија	226	1.508	-174	281	-67	-215	-273	514	-743	-200	86	225	-472

Извор: EBRD, Transition report 2012.

На другом месту по нето приливу СДИ у протеклој деценији је била Србија са 17,3 милијарде долара. Након петоктобарских промена очекивао се знатно већи прилив СДИ. Слабији прилив од очекиваног је последица већег броја фактора, али се издвајају два најважнија: висок ризик пословања у земљи у којој се још увек не знају ни спољне границе и изразито раширена системска корупција.

9 Према подацима UNCTAD-а у периоду 1991-2011. година у свих шест држава насталих на простору бивше СФРЈ је ушло укупно 81,5 милијарди долара СДИ. Највећи годишњи прилив СДИ од 13,4 милијарде долара је био уочи избијања глобалне економске кризе, 2007. године. Појединачно, највећи кумулативни прилив СДИ од 32,1 милијарду долара је имала Хрватска, а најмањи Македонија од свега 4,2 милијарде долара. <http://unctadstat.unctad.org/TableViewer/tableView.aspx>

Најдинамичнији раст прилива СДИ је имала Црна Гора, повећавши скроман износ СДИ од 10 милиона долара у 2001. години на 1,26 милијарди долара у кризној 2009. години. Ово фантастично повећање СДИ од 126 пута је највећим делом последица улагања руских компанија и држављана у куповину земљишта, изградњу некретнина и приватизацију неких предузећа, лоцираних углавном у приобалном делу Црне Горе. Пошто је највећи део најатрактивнијих локација већ продат, а и због негативних ефеката глобалне економске кризе, нето прилив СДИ у 2010. години је смањен на трећину.

Највећи део укупног прилива СДИ у Хрватској је забележен од 2006. до 2008. године, када је остварено преко 60 одсто укупног десетогодишњег прилива СДИ. Највише СДИ је ушло у Србију 2006. године (4,3 милијарде долара), кад је продат Мобтел, Хемофарм, Војвођанска и Панонска банка. У БиХ и Македонији највећи прилив СДИ је остварен у 2007. години, док је најберићетнија година за прилив СДИ у Словенији била 2002. година, од када, са изузетком 2004. и 2008. године Словенија бележи нето одлив СДИ.

У протеклој деценији највећи прилив СДИ по становнику је имала Црна Гора, при чему је прилив у првим годинама деценије био скроман, док је у периоду од 2005. до 2009. године прилив СДИ по становнику изразито растао. На другој страни је Словенија, у којој је у само три године било прилива СДИ, док је у осталих седам година Словенија бележила негативан прилив, односно више инвестирала у иностранству, него што је у Словенију ушло страних директних инвестиција.

Табела 13. Прилив страних директних инвестиција по становнику (долара)

	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2010/01	2008/01	2010/09
БиХ	31	70	100	186	160	189	537	275	67	69	168	194	68
Хрватска	315	124	434	165	349	719	1.068	1.049	361	89	467	528	225
Македонија	221	52	58	159	46	208	342	292	114	115	161	172	114
Црна Гора	15	127	67	96	730	887	1.087	1.222	1.916	583	673	529	1.249
Србија	22	63	182	129	207	569	336	362	255	187	231	234	221
Словенија	113	756	-87	141	-33	-107	-136	255	-368	-100	43	113	-234

Извор: EBRD, *Transition report 2012*.

По висини просечног прилива СДИ по становнику у претходној деценији Србија је била иза Црне Горе и Хрватске, односно испред остале три државе. Прилив СДИ по становнику је био релативно скроман, неуједначен и од 2006. године има изразиту тенденцију смањивања.

Због економске кризе прилив СДИ у периоду 2009-2010. година у односу на време од 2001. до 2008. године је рапидно смањен у Словенији, БиХ, Хрватској и Македонији, незнатно у Србији, док је у Црној Гори двоструко повећан у односу на просек из времена пре економске кризе.

У протекле две деценије све бивше југо републике су због скромне домаће акумулације, обилато користиле иностране кредите, због чега је раст спољног дуга убрзано растао. Дуг бивше СФРЈ пре њеног распада је износио 20 милијарди долара, док је укупан дуг бивших шест југо република, данас самосталних држава у 2009. години достигао 170 милијарди долара, увећавајући се за две деценије 8,5 пута. У последњој деценији укупан дуг свих држава се највише увећао 2007. године, када је порастао за чак 40 одсто у односу на претходну годину. Иако је укупан дуг наставио повећање и у наредним годинама, његов раст је био знатно умеренији.

Најдинамичнији раст дуга у последњој деценији је имала Словенија (6 пута), док је најспорији раст спољног дуга био у Србији (2,8 пута). И поред нешто споријег темпа задуживања, Хрватска је по укупној висини спољног дуга у свих девет година у протеклој деценији била на првом месту, Словенија била на другом месту, са укупним износом дуга од 55,7 милијарди долара у 2009. години, док је српски спољни дуг те године достигао 31,7 милијарди долара.

Табела 14. Спољни дуг (милиони долара)

	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2010/01	2008/01	2009/09
БиХ	2.840	3.580	4.476	5.139	5.400	6.026	7.342	7.981	9.067	...	5.761	5.348	9.067
Хрватска	12.003	15.772	24.851	31.210	30.465	38.545	48.859	56.757	64.295	...	35.862	32.308	64.295
Македо- нија	1.506	1.641	1.840	2.817	2.971	3.284	4.161	4.678	5.505	...	3.156	2.862	5.505
Црна Гора	..	842	462	489	525	939	2.915	4.316	4.011	...	1.611	1.311	4.011
Србија	11.125	11.230	13.575	14.099	15.467	19.606	26.236	31.977	31.649	...	19.440	17.914	31.649
Слове- нија	9.247	12.105	16.703	20.940	25.620	31.691	51.134	55.161	55.676	...	30.920	27.825	55.676

Извор: EBRD, *Transition report 2012*.

Задуженост Словеније и Хрватске је изразито висока, ако ниво задужености меримо односом укупног дуга и броја становника. У 2009. години спољни дуг по становнику у Словенији је прешао износ од 27,6 хиљада долара, што је за 4,6 пута више него 2002. године. Врло висок спољни дуг по становнику бележи и Хрватска, 14.517 долара у 2009. години, што је повећање од 4,1 пут у односу на 2002. годину.

Релативна висина задужености у остале четири државе је нижа, што се нарочито односи на БиХ и Македонију, док је дуг Србије по становнику значајно висок, а Црне Горе врло висок, са изразитом тенденцијом повећања (4,8 пута у периоду 2002-2009), што је најбржи раст дуга по становнику у оквиру свих шест посматраних држава.

Табела 15. Спољни дуг по становнику (долара)

	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2010/01	2008/01	2010/09
БиХ	747	942	1.178	1.352	1.421	1.586	1.932	2.100	2.386	...	1.516	1.407	2.386
Хрватска	2.703	3.552	5.597	7.031	6.858	8.681	11.014	12.800	14.517	...	8.084	7.280	14.517
Македо- нија	747	811	908	1.387	1.459	1.608	2.031	2.277	2.671	...	1.544	1.404	2.671
Црна Гора	...	1.275	700	741	795	1.423	4.417	6.539	6.078	...	2.746	1.986	6.078
Србија	...	1.497	1.810	1.880	2.062	2.614	3.498	4.264	4.335	...	2.745	2.203	4.335
Слове- нија	...	6.067	8.367	10.483	12.789	15.764	25.446	27.408	27.622	...	16.743	13.291	27.622

Извор: EBRD, Transition report 2012.

Ниво задужености мерен односом спољног дуга и БДП-а у 2009. години је био највиши у Словенији (113,4%), а најнижи у БиХ (46,6%). До почетка економске кризе ниво задужености у БиХ је опадао, али је у 2009. години значајно повећан. Словенија и Хрватска су у целој деценији бележиле константан раст нивоа задужености, док је однос спољног дуга и БДП-а у остале три земље имао променљиву тенденцију. У Србији је до 2004. године опадао, а од 2005. године расте. У Македонији је до 2003. смањиван, од 2004-2007. кретао се нешто изнад 50 одсто, 2008. године је незнатно смањен, а кризне 2009. повећан за петину у односу на претходну годину. У Црној Гори је до 2005. године ниво задужености рапидно смањен, а од 2006. године има тенденцију раста, која је била најизразитија у 2007. и 2008. години.

Табела 16. Спољни дуг/БДП (%)

	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2010/01	2008/01	2010/09
БиХ	51,1	57,9	53,5	51,3	45,5	44	42,5	37,9	46,6	...	47,8	48,0	46,6
Хрватска	53,3	53,9	66,3	70,0	72,1	74,9	77,6	85,1	98,3	...	72,4	69,2	98,3
Македонија	43,9	43,6	39,7	52,4	51,1	51,5	52,5	49,1	58,8	...	49,2	48,0	58,8
Црна Гора	...	65,7	27,1	23,6	22,8	34,8	75,8	95,6	96,9	...	55,3	49,3	96,9
Србија	97,6	74,1	68,8	59,8	61,6	66,1	64,9	65,5	73,6	...	70,2	69,8	73,6
Словенија	50	55,6	52,7	56,7	71,3	77,5	100,6	105,2	113,4	...	75,9	71,2	113,4

Извор: EBRD, Transition report 2012.

Границу високе задужености представља учешће спољног дуга у БДП-у од 80 одсто, што значи да су у 2009. години статус високо задужених земаља имале Словенија, Хрватска и Црна Гора, Србија је била близу те границе, док су се Македонија и нарочито Босна и Херцеговина налазиле у релативно безбедној зони.

За оцењивање нивоа спољне задужености земље веома је важан и однос укупног спољног дуга и извоза робе и услуга, имајући у виду да се реално и одрживо смањење спољног дуга углавном темељи на високим и растућим приходима земље од извоза. Стање високе задужености земље настаје ако укупан спољни дуг пређе ниво од 220 одсто у односу на остварену годишњу вредност извоза роба и услуга.

Табела 17. Спољни дуг/извоз робе и услуга (%)

	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2010/01	2008/01	2010/09
БиХ	218	250	204	174	152	133	129	116	166	...	154	172	166
Хрватска	126	136	151	161	169	172	181	197	266	...	156	162	266
Македонија
Црна Гора	...	179	89	56	53	70	160	242	296	...	114	106	296
Србија	457	379	312	254	234	224	220	213	267	...	256	287	267
Словенија	82	95	95	98	115	117	145	156	195	...	110	113	195

Извор: EBRD, Transition report 2012.

У 2009. години границу високе задужености су пробиле Црна Гора, Србија и Хрватска, док су Словенија и нарочито Босна и Херцеговина биле знатно испод дефинисаног прага задужености. И поред тога што је по нивоу задужености по глави становника и у односу на БДП Словенија на првом месту у оквиру шест посматраних држава, као и да вредност овог показатеља у Словенији расте, она ни у једној години у протеклој деценији није била близу дефинисане границе задужености, што значи да је Словенија у најбољој позицији од свих шест држава, да из властитих извора, односно извоза, сервисира свој спољни дуг. Проблеме у враћању и сервисирању спољног дуга ће имати Хрватска и Црна Гора, пре свега због његовог изразито брзог раста и Србија, не толико због повећања спољног дуга, колико због изразито ниског и релативно спорог раста извоза.

Висина БДП-а по становнику се сматра за добар индикатор нивоа развијености појединих земаља. Коришћена и као подесан показатељ за упоређивање достигнутог нивоа развоја земаља света. И поред одређених методолошких проблема, и даље је уобичајено да се земља рангирају по висини овог показатеља.

Табела 18. БДП по становнику (долари)

	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2010/01	2010/09
БиХ	1.462	1.626	2.203	2.638	3.121	3.606	4.547	5.535	5.122	...	3.318	5.122
Хрватска	5.152	5.958	7.625	9.167	10.004	11.046	13.214	15.637	14.241	...	10.227	14.241
Македонија	1.703	1.863	2.286	2.645	2.854	3.119	3.868	4.632	4.543	...	3.057	4.543
Црна Гора	1.756	1.942	2.583	3.143	3.478	4.084	5.827	6.842	6.269	...	3.992	6.269
Србија	1.520	2.021	2.630	3.145	3.349	3.953	5.393	6.514	5.889	...	3.824	5.889
Словенија	9.271	10.920	14.201	16.834	18.151	19.400	23.505	27.128	24.366	...	18.197	24.366

Извор: EBRD, Transition report 2012.

По висини БДП-а по становнику у 2009. години одскакале су Словенија и Хрватска, док разлике међу остале четири земље нису биле значајно изражене. Најнижи ниво БДП-а по становнику је имала Македонија, од које су нешто развијеније биле БиХ, Србија и Црна Гора. До почетка економске кризе свих шест држава је бележило бржи или спорији раст БДП-а по становнику. Осим у Македонији, у којој је БДП по становнику смањен за мање од 2 одсто, економска криза у 2009. години је оборила вредности БДП-а по становнику у осталих пет држава између 8 и 11 одсто.

*Ефекти развоја бивших југословенских
република у првој деценији XXI века –
релативни ранг*

Транзициони ефекти развоја у првој деценији XXI века у државама насталих на простору некадашње СФРЈ су веома различити¹⁰. Неке државе су се боље «снашле» у периоду до почетка економске кризе, а неке су боље поднеле њено разорно дејство. На основу анализе 14 најважнијих показатеља, најуспешнији развој у периоду 2001-2008. године, односно до почетка глобалне економске кризе је имала Словенија (просечна вредност ранга 3,00), док је најмање успешна била Србија (просечна вредност ранга 4,21). Хрватска је била на другом месту (просечна вредност ранга 3,14), БиХ на трећем (просечна вредност ранга 3,29), Црна Гора на четвртном месту (просечна вредност ранга 3,23), и Македонија на петом месту (просечна вредност ранга 3,62). Релативне разлике просечних вредности ранга прве четири државе нису велике, док је заостатак Македоније и нарочито Србије у односу на најбоље пласирану Словенију велики.

Словенија је била најбоље рангирана у шест показатеља, Црна Гора у четири, БиХ у три, Македонија у једном, док Хрватска и Србија нису ни по једном показатељу биле најбоље пласиране државе. У Словенији је била најнижа стопа незапослености (6 одсто), најниже учешће јавног дуга у БДП-у (26,4 одсто), најниже учешће дефицита текућег биланса у БДП-у (-2,2 одсто), највиши БДП по становнику

10 Љ. Савић, «Ефекти транзиције на просторима бивше СФРЈ», *Економска политика и привредни развој*, тематски зборник посвећен великанима наше економске политике академику Николи Чобелићу и професору Драгутину Марсенићу, ЦИД Економског факултета, Београд, 2008.

(17.426 долара), највише учешће индустрије у БДП-у (24,3 одсто) и највиши извоз по становнику (9.039 долара). Црна Гора је имала најнижи фискални дефицит, односно суфицит (0,3 одсто), најниже учешће спољног дуга у БДП-у (43 одсто), најбољи однос спољног дуга и извоза роба и услуга (106 одсто) и највећи прилив СДИ по становнику (529 долара). БиХ је имала највише стопе раста БДП-а (5,8 одсто), највише стопе раста индустријске производње (6,1 одсто) и најнижу инфлацију (2,3 одсто).

Словенија је била најлошије пласирана по три показатеља, БиХ, Македонија, Црна Гора и Србија по два, док је Хрватска била најлошија само по једном показатељу. Словенија је имала највиши дуг по становнику (13.291 долара), најмањи прилив страних директних инвестиција по становнику (113 долара) и највиши ниво задужености, мерен односом спољног дуга и БДП-а (71 одсто).

Табела 19. Ефекти развоја - ранг успешности 2001-2008. година

	БиХ	Хрватска	Македонија	Црна Гора	Србија	Словенија
БДП - стопе раста	5,8	4,4	2,8	5,1	5,6	4,4
Индустр. производ.-ст. раста	6,1	4,5	2,6	1,7	2,0	4,2
Незапосленост (%)	38,2	12,5	34,8	28,3	30,4	6,0
Инфлација (%)	2,3	2,9	2,5	7,9	15,1	4,4
Фискални дефицит (%)	0,2	-3,9	-1,6	0,3	-1,9	-2,0
Јавни дуг (% БДП-а)	28,9	30,4	35,2	36,5	63,5	26,4
БДП по становнику (долари)	3.092	9.725	2.871	3.707	3.566	17.426
Уч. индустрије (%БДП-а)	13,2	18,1	20,2	...	23,3	24,3
Текући биланс/БДП (%)	-14,9	-6,3	-6,6	-19,3	-9,5	-2,2
Спољни дуг /БДП (%)	48	69	48	43	70	71
Сп. дуг/извоз робе и усл. (%)	172	162	...	106	287	113
Извоз по станов. (долара)	688	1.999	1.049	827	709	9.039
СДИ по становнику (долара)	194	528	172	529	234	113
Дуг по становнику (долара)	1.407	7.280	1.404	1.986	2.203	13.291
Просечна вред. ранга	3,29	3,14	3,62	3,23	4,21	3,00
Редослед ранга	3	2	5	4	6	1

Извор: Рангирано на основу претходних табела

У Србији је била највиша стопа инфлације (15,1 одсто) и највеће учешће јавног дуга у БДП-у (63,5 одсто). Црна Гора је имала најнижу стопу раста индустријске производње и највише учешће дефицита текућег биланса у БДП-у (-19,3 одсто). Македонија је имала најнижу стопу раста БДП-а (2,8 одсто) и најмањи БДП по становнику (2.871 долар). У Босни и Херцеговини је била највиша стопа незапослености (38,2 одсто) и најнижи извоз по становнику (688 долара). Хрватска је била најлошије пласирана само по висини фискалног дефицита (-3,9 одсто).

Економску кризу је најбоље поднела Македонија (просечна вредност ранга 2,85), а најлошије Црна Гора (просечна вредност ранга 4,31). Друго и треће место су делиле БиХ и Словенија (просечна вредност ранга 3,07). Хрватска је била на четвртом (просечна вредност ранга 3,43), а Србија на петом месту (просечна вредност ранга 3,86). У односу на период од пре кризе Македонија се значајно поправила, померивши се од петог на прво место. БиХ је задржала претходну позицију, Србија се поправила за једну позицију (са последњег на пето место), док су Словенија (пад са првог на деобу 2-3 места са БиХ), Хрватска (пад са другог на четврто место) и Црна Гора (пад са четвртог на последње место) знатно поквариле позицију коју су имале у периоду пре почетка економске кризе.

Иако је економска криза веома озбиљно погодила Словенију, она је задржала лидерску позицију у шест показатеља, Македонија је била најбоља код четири, БиХ код три, Црна Гора по једном показатељу, док Хрватска и Србија нису биле најбоље рангиране ни по једном показатељу. Словенија и Црна Гора су биле најлошије рангиране по четири показатеља, Македонија у два показатеља, Хрватска и Србија по једном показатељу, док БиХ ни по једном показатељу није била најслабије рангирана земља.

Табела 20. Ефекти развоја – ранг успешности 2009-2010. година – економска криза

	БиХ	Хрватска	Македонија	Црна Гора	Србија	Словенија
БДП - стопе раста	-1,0 3	-3,7 4	0,0 5	-3,2 4	-0,8 2	-3,5 5
Инд. пр.- стопе раста (2009)	0,5 2	-5,1 3	-6,3 5	-7,3 4	-5,1 3	3,0 5
Незапосленост (%) (2009)	26,6 4	10,5 2	32,1 5	16,0 3	28,4 5	6,7 5
Инфлација (%)	0,8 2	2,4 5	0,5 5	1,8 3	7,2 4	2,0 4
Фискални дефицит (%)	-4,8 4	-4,0 2	-2,6 5	-5,4 5	-4,5 3	-5,8 4
Јавни дуг (% БДП-а)	37,9 3	38,2 4	24,3 5	41,6 4	41,5 5	37,1 2
БДП по стан. (долари) (2009)	5.122 5	14.241 2	4.543 5	6.269 3	5.889 4	24.366 5
Уч. индуст. (%БДП-а) (2009)	22,4 3	16,7 5	22,6 2	... 4	... 4	18,6 4
Текући биланс/БДП (%)	-6,1 4	-4,5 2	-5,4 3	-23,5 4	-7,6 5	-1,0 5
Спољни дуг /БДП (%) (2009)	47 5	98 5	59 2	97 4	74 3	113 4
Сп. дуг/изв. р и усл. (%) 2009	166 5	266 3	... 4	... 5	296 4	267 3
Извоз по становн. (долара)	856 5	3.013 2	1.451 3	618 4	1.080 4	11.064 5
СДИ по стан. (долара) (2009)	68 5	225 2	114 4	1.249 4	221 3	-234 5
Дуг по стан. (долара) (2009)	2.386 5	14.517 2	2.671 2	6.078 4	4.335 3	27.622 5
Просечна вредност ранга	3,07	3,43	2,85	4,31	3,86	3,07
Редослед ранга	2-3	4	1	6	5	2-3

Извор: Рангирано на основу претходних табела

У периоду кризе, односно од 2009. до 2010. године, Словенија је бележила најмању стопу незапослености (6,7 одсто) и најниже учешће текућег биланса у БДП-у (-1 одсто). Истовремено је имала највише стопе раста индустријске производње (3 одсто), највећи БДП по становнику (24.366 долара), највеће учешће индустрије у стварању БДП-а (23,4 одсто) и највиши извоз по становнику (11.064 долара).

Македонија је имала најнижу стопу инфлације (0,5 одсто), најмањи фискални дефицит (-2,6 одсто) и најниже учешће јавног дуга у БДП-у (24,3 одсто). За разлику од осталих

пет земаља у којима је БДП опадао, Македонија је за две године кризе задржала предкризни ниво БДП-а. У Босни и Херцеговини је био најнижи спољни дуг по становнику (2.386 долара), као и однос спољног дуга и БДП-а (47 одсто) и спољног дуга извоза роба и услуга (166 одсто). Црна Гора је била најбоље рангирана по приливу страних директних инвестиција по становнику (1.249 долара).

Црна Гора је имала најнижи износ извоза по становнику (618 долара), најнижу стопу индустријске производње (- 7,3 одсто), највеће учешће јавног дуга у БДП-у (41,6 одсто) и највећи дефицит текућег биланса (- 23,5 одсто).

Словенија је имала највиши фискални дефицит (- 5,8 одсто), највиши ниво задужености, мерен односом спољног дуга и БДП-а (113 одсто), највиши дуг по становнику (27.622 долара) и најнижи прилив СДИ по становнику (- 234 долара), што значи да је за разлику од осталих пет држава Словенија имала нето одлив СДИ. Македонија је имала највишу стопу незапослености (32,1 одсто) и најнижи БДП по становнику (4.543 долара). Хрватска је забележила најнижу стопе раста БДП-а (- 3,7 одсто), а Србија највишу инфлацију (7,2 одсто).

Сумирајући транзиционе ефекте у државама насталим на простору бивше СФРЈ, у првој деценији XXI века (2001-2010), запажамо да је по општем рангу (2,91), али и већини показатеља (седам од четрнаест) најбоља била Словенија. Она је имала најнижу стопу незапослености (6,1 одсто), најниже учешће јавног дуга у БДП-у (28,5), најнижи дефицит текућег биланса (- 1,9 одсто), и најповољнији (најнижи) однос спољног дуга и укупног извоза робе и услуга (110 одсто). Истовремено Словенија је имала највиши БДП по становнику (18.197 долара), највеће учешће индустрије у стварању БДП-а (24,2 одсто) и највећи извоз по становнику (9.444 долара). Захваљујући таквом развоју Словенија је прва од шест бивших југо република 2004. године постала чланица Европске уније.

На другом месту по успешности развоја је била Босна и Херцеговина, са веома малим заостатком просечног ранга у односу на Словенију (2,93) и са најбољом позицијом у шест од 14 показатеља. Босна и Херцеговина је имала највише стопе раста БДП-а (4,5 одсто) и индустријске производње (5 одсто), а најнижу просечну стопу инфлације (2 одсто), најмањи

фискални дефицит (- 0,8 одсто) и дуг по становнику (1.516 долара), као и најнижи ниво задужености, мерен односом спољног дуга и БДП-а (48 одсто).

Најслабије транзиционе резултате је имала Србија, јер ни по једном показатељу није била најуспешнија, а просечна вредност ранга је износила 4,07. Треће и четврто место су делиле Хрватска и Македонија са просечном вредношћу ранга од 3,43 и без најбољих вредности неког од анализираних показатеља. Црна Гора је по просечној вредности ранга од 3,92 заузела пето место, а најбоља је била по приливу страних директних инвестиција по глави становника (673 долара).

Табела 21. Ефекти развоја - ранг успешности 2001-2010. година

	БиХ	Хрватска	Македонија	Црна Гора	Србија	Словенија
БДП - стопе раста	4,5	2,8	2,2	3,5	4,3	2,8
Инд. произв.- стопе раста	5,0	2,6	0,8	-0,1	0,6	4,0
Незапосленост (%)	35,9	12,1	34,3	25,9	30,0	6,1
Инфлација (%)	2,0	2,8	2,1	6,7	13,5	3,9
Фискални дефицит (%)	-0,8	-3,9	-1,8	-0,9	-2,4	-2,7
Јавни дуг (% БДП-а)	30,7	32,0	33,0	37,5	59,1	28,5
БДП по становнику (долари)	3.318	10.227	3.057	3.992	3.824	18.197
Учешће индустр. (%БДП-а)	18,3	17,9	20,5	...	22,7	24,2
Текући биланс/ БДП (%)	-13,1	-6,0	-6,4	-20,1	-9,1	-1,9
Спољни дуг /БДП (%)	48	72	49	55	70	76
Сп. дуг/извоз робе и усл. (%)	154	156	...	114	256	110
Извоз по становн. (долара)	721	2.202	1.129	785	783	9.444
СДИ по становнику (долара)	168	467	161	673	231	43
Дуг по становнику (долара)	1.516	8.084	1.544	2.746	2.745	14.883
Просечна вредност ранга	2,93	3,43	3,43	3,92	4,07	2,91
Редослед ранга	2	3-4	3-4	5	6	1

Извор: Рангирано на основу претходних табела

И поред тога што је била најуспешнија и имала највише најбољих показатеља, Словенија је имала слабе тачке тран-

зиционог развоја, које се огледају у високој задужености, мереној односом спољног дуга и БДП-а (76 одсто), огромном дугу по становнику (14.883 долара) и слабом приливу страних директних инвестиција по становнику (свега 43 долара).

У Босни и Херцеговини је у претходној деценији била рекордно висока незапосленост (35,9 одсто) и врло низак извоз по становнику (721 долар). Македонија је имала најмањи БДП по становнику (3.057 долара) и најниже стопе раста БДП-а (2,2 одсто). Црна Гора је бележила најнижу и једина је од шест држава која је имала опадајућу стопу раста индустријске производње (- 0,1 одсто). Србија се суочавала са највишим двоцифреним стопама раста инфлације (13,5 одсто) и највишим учешћем јавног дуга у БДП-у (59,1 одсто). Хрватска је у односу на остале бивше југо републике имала највиши фискални дефицит (- 3,9 одсто).

Развој бивших република, данас самосталних држава у оквиру заједничке земље, настале завршетком II светског рата у целини је био задовољавајући, нарочито ако се он упореди са резултатима развоја транзиционог периода. И поред тога што је развој најмање развијених република у бившој СФРЈ био импресиван, Словенија и Хрватска су по висини друштвеног производа по глави становника биле знатно изнад просека заједничке државе, Србија се налазила на нивоу просечних вредности, док су остале три републике заостајале за 30 до 40 одсто у односу на ниво друштвеног производа по становнику бивше СФРЈ.

На основу анализе четрнаест најважнијих показатеља и оцене успешности бивших југо република, данас самосталних држава, Словенија је и у првој деценији XXI века (2001-2010) задржала лидерску позицију, због чега је 2004. године постала чланица ЕУ. Босна и Херцеговина је била на другом месту, док су Хрватска и Македонија делиле треће и четврто место. Државе које су до скоро чиниле «крњу» Југославију су заузеле пето (Црна Гора) и шесто последње место (Србија).

Словенија је од четрнаест била најуспешнија у седам показатеља. Она је имала најмању стопу незапослености, најниже учешће јавног дуга у БДП-у, најнижи дефицит текућег биланса и најповољнији однос спољног дуга и укупног извоза робе и услуга. Истовремено, Словенија је имала највиши БДП по становнику, највеће учешће индустрије у стварању

БДП-а и највећи извоз по становнику. БиХ је имала највише стопе раста БДП-а и индустријске производње, најнижу инфлацију, фискални дефицит, спољни дуг по становнику и најнижи ниво задужености мерен односом спољног дуга и БДП-а. Црна Гора је имала највећи прилив страних директних инвестиција по становнику.

Слабе тачке словеначке економије су биле највећи спољни дуг по становнику, највиши ниво задужености, мерен односом спољног дуга и БДП-а и најмањи прилив СДИ по становнику. Србија је имала највишу стопу инфлације и највеће учешће јавног дуга у БДП-у. Црна Гора је бележила рекордно висок дефицит текућег биланса и најнижу (негативну) стопу раста индустријске производње. Македонија је остваривала најнижу стопу раста БДП-а и најнижи БДП по становнику. БиХ се суочавала са највишом стопом незапослености и најмањим извозом по становнику, док је Хрватска једино по висини фискалног дефицита била најслабије рангирана земља.

У периоду од 2001-2008. године Словенија је била најбоље рангирана држава, док је Хрватска била на другом месту. Босна и Херцеговина је била на трећем, Црна Гора на четвртном, Македонија је заузела пето, док је Србија била на последњем шестом месту.

У прве две године економске кризе, неке земље су се снашле боље, а неке слабије. Македонија је била најбоље рангирана, друго и треће место делиле с Словенија и БиХ. Хрватска је била на четвртном, Србија на петом, док је економска криза најтеже погодила Црну Гору, јер је она била најлошије рангирана земља.

Ljubodrag B. Savic, Bladimir T. Micic

*THE TRANSITION EFFECTS AND
ECONOMIC CRISIS
IN FORMER YUGOSLAV STATES*

Summary

Before the breakdown of Yugoslavia, the Serbian ex height of per capita income was equal to the average values in the former Yugoslavia. Slovenia and Croatia were above and Herzegovina, Montenegro and Macedonia under the level of development of Serbia and Yugoslavia, measured by this indicator. Breakdown of the state and the well-known events of the last decades of the twentieth century were differentially influenced the development of new independent countries. Some had more, and some minor damage, while Serbia due to the introduction of sanctions and brutal bombing in 1999. The fallen into a very deep economic, social and cultural crisis, whose consequences are still felt.

Serbia has belatedly entered the transition process. Nevertheless, Serbia has not found an adequate and long-term sustainable model of development, which are the differences in development levels increased in relation to Slovenia and Croatia, while the other three countries in many ways reached and surpassed Serbia. In late 2007. economic crisis has engulfed USA first and then most of the world. Contrary to the belief that a government crisis will not affect Serbia, our country since 2009. caught in the maelstrom of severe economic crisis, which is still ongoing.

Since there is no comprehensive, uniform and comparable indicator of the effects of development, this paper will analyze fourteen key indicators, assessing the relative position of all six countries most successful developments in the past decade. In the period of 2001-2010. Slovenia was the best and worst ranked, Serbian land. It was the same in the 2001-2008 period, while the economic crisis has hit at least Macedonia, Montenegro and the most.

Keywords: transition, development indicators, economic crisis, ranking performance

Литература

- М. Бошњак, *Глобална финансијска и економска криза 2007-2010. и њен утицај на привреду и финансије Србије*, Република Србија, Министарство финансија и привреде, Београд, 2011.
- П. Ђукић, «Глобална и национална економска криза – изазов за реформе и одрживи раст економије», *Школа бизниса*, 1/2010, Београд.
- EBRD, Transition report 2012.*
- Факултет за економију и финансије, *Светска економска криза и њен утицај по привреду Србије*, Београд, 2009.
- Б. Јовановић Гавриловић, «Светска економска криза и перспективе одрживог раста», *Економски хоризонти*, 11/2009, Београд.
- М. Ковачевић, «Узроци дубоке економске кризе у Србији», *Школа бизниса*, 3/2010, Београд.
- Министарство економије и регионалног развоја и Републички завод за развој, *Стратегија и политика развоја индустрије Републике Србије 2011-2020*, Београд, 2011.
- М. Оте, *Слом долази*, Романов, Бања Лука, 2009.
- Љ. Савић, *Транзиција српске привреде – криза развоја индустрије*, ЦИД Економског факултета, Београд, 2006.
- Љ. Савић, «The Impact of the Economic Crisis on the Countries in Transition – members of the EU», *Теме*, 2/2010, Ниш.
- Љ. Савић, «Export-Oriented Industrialization as the Base of the New Model of Development», *Теме*, 2/2010, Ниш.
- Љ. Савић, *Економика индустрије*, ЦИД Економског факултета, Београд, 2009.
- Влада Републике Србије, *Економска криза и њен утицај на привреду Србије – оквирни програм мера*, Београд, 2008.
- Љ. Савић, «Ефекти транзиције на просторима бивше СФРЈ», *Економска политика и привредни развој*, тематски зборник посвећен великанима наше економ-

ске политике академику Николи Чобелићу и професору Драгутину Марсенићу, ЦИД Економског факултета, Београд, 2008.

<http://www.fzs.ba/Godisnjak2011.pdf/>

Хрватска у бројкама, <http://www.dzs.hr/>, *Индустрија 2006-2011*,

<http://www.stat.gov.mk/Publikacii/6.4.12.02.pdf>

Министарство финансија Србије, *Билтен јавних финансија*, октобар 2011.

http://www.stat.si/novica_prikazi.aspx?id=3721,

<http://www.monstat.org/userfiles/file/industrija/ind%202010.pdf>,

<http://webrzs.stat.gov.rs/WebSite/Public/PageView.aspx?pKey=62>

<http://makstat.stat.gov.mk/pxweb2007bazi/Dialog/Saves-how.asp>,

Статистички годишњак Босне и Херцеговине 2011.

Федерални завод за статистику Босне и Херцеговине

<http://unctadstat.unctad.org/TableView/tableView.aspx>

Resume

The development of the former republics, now independent states within the common ground, whether the end of World War II as a whole was satisfying, especially if you compare it with the results of the development of the transition period. Although the development of the least developed republic in the former Yugoslavia was impressive, Slovenia and Croatia were the height of GDP per capita was considerably above the average of the common state, Serbia was near to the average values, while the other three republics fell behind by 30 to 40 percent compared to the level of GDP per capita of the former Yugoslavia.

Based on analysis of fourteen key indicators and performance evaluation of the former Yugoslav republics, now independent states, and Slovenia in the first decade of the twenty-first century (2001-2010) remains the leader, which is why in 2004. became a member of the EU. Bosnia and Herzegovina was in second place, while Croatia and Macedonia share the third and fo-

urth place. The states that until recently seemed "rest" Yugoslavia was ranked fifth (Montenegro) and sixth last place (Serbia).

Slovenia was the most successful of fourteen in the seven indicators. She had the lowest unemployment rate, lowest public debt to GDP, the lowest current account deficit and foreign debt favorable ratio and total exports of goods and services. At the same time, Slovenia had the highest GDP per capita, the largest share of the industry in the creation of GDP and the highest per capita exports. B & H had the highest rates of growth in GDP and industrial production, the lowest inflation, fiscal deficit, foreign debt per capita and the lowest level of indebtedness measured ratio of external debt to GDP. Montenegro had the largest inflow of foreign direct investment per capita.

Vulnerability Slovenian economy were the biggest foreign debt per capita, the highest level of debt, measured by ratio of external debt to GDP ratio and the lowest per capita FDI inflow. Serbia has had the highest inflation rate and the highest public debt to GDP. Montenegro has recorded a record high current account deficit and the lowest (negative) growth rate of industrial production. Macedonia has achieved the lowest rate of growth of GDP and the lowest GDP per capita. BiH has faced the highest unemployment rates and lowest per capita exports, while Croatia only by the amount of the budget deficit was the lowest ranked country.

In the period of 2001-2008. Slovenia was the highest-ranked countries, while Croatia was second. BiH was the third, fourth Montenegro, Macedonia was ranked fifth, while Serbia was the last sixth.

In the first two years of the economic crisis, some countries they managed better and some worse. Macedonia was the top-ranked, second and third place shared with Slovenia and BiH. Croatia is ranked fourth, fifth Serbia, while the economic crisis has hit hardest Montenegro, because it was the lowest-ranked country.

Александра Ж. Прашчевић Никола Фабрис***

ШТА ЈЕ НАЦИОНАЛНИ ИНТЕРЕС СРБИЈЕ: „ПАКТ ЗА РАСТ“ ИЛИ „ПАКТ ЗА СТАБИЛНОСТ“?

Сажетак

Последњих година се код креатора економске политике јавља дилема да ли мерама економске политике креирати макроекономску стабилност, која би онда била подстицај расту или су имајући у виду рецесионе притиске неопходни државни стимулаци у циљу оживљавања производње и подстицања запослености. На ово питање не постоји недвосмислен одговор, ни у економској теорији ни у економској пракси.

Аутори рада сматрају да је потребно имати у виду специфичности сваке појединачане земље пре него што се одреде за једну или за другу варијанту. У раду је примењен методолошки приступ да се прво са теоријског аспекта размотре теорије које сугеришу подстицање економског раста (кејнзијанизам) и теорије које сугеришу креирање макроекономске стабилности (монетаризам и нова класична макроекономија). Потом се у раду анализирају специфичности Србије.

Аутори су као циљ рада поставили одговор на питање какву економску политику треба да води Србија у наредном

* Економски факултет, Београд

** Економски факултет, Београд

периоду – да ли треба подстицати раст или креирати макроекономску стабилност. У раду се закључује да, имајући у виду нарушену фискалну равнотежу, екстерну неравнотежу, али и бројне структурне поремећаје, доминантно треба водити политику која би се могла окарактерисати као „пакт за стабилност“ уз одређене подстицајне елементе.

Кључне речи: Србија, „пакт за раст“, „пакт за стабилност“, економска политика.

1. Уводне напомене

Глобална финансијска криза на коју се надовезала криза јавних дугова озбиљно је уздрмала економију Србије. Већ сада је извесно да је након 2009. године Србија поново ушла у рецесију, други пут за четири године. Стога се отвара питање како у наредном периоду треба водити економском политику, да ли она треба да подстиче раст („пакт за раст“) или треба да подстиче стабилност („пакт за стабилност“). Ово је питање на које не подстоји недвосмислен одговор ни у економској теорији ни у економској пракси.

Заговорници „пакта за раст“ ће изнети аргументе да у кризним условима привреда не може сама да се избори са свим тешкоћама и да је потребна државна интервенција у виду субвенција, опроста дугова, снижавања пореза, повећаних јавних набавки, субвенционисања каматних стопа и др. Критичари овог гледишта ће изнети аргументе да ће овакве мере довести до значајног нарушавања макроекономске неравнотеже у виду раста буџетског дефицита, раста јавног дуга, раста инфлације, што ће у ствари представљати само баријеру, а не подстицај расту.

Уколико посматрамо историјски можемо констатовати да је у економској политици до Велике економске кризе преовладавао „пакт за стабилност“. Појава кејнзијанизма је преокренула ово гледиште и „отворило врата“ за активнију улогу државе у области економије, која је била доминантна у економској теорији и политици све до краја шездесетих година прошлог века. Монетаристичка револуција је довела до краха кејнзијанизма и поновног заокрета ка „пакту за стабилност“, који је био доминантан готово четири деценије. Глобална финансијска криза је поново захтевала подстицај-

не мере од стране држава у циљу санирања последица кризе. Међутим, када се учинило да је криза на измаку показало се да је превелики степен интервенције из претходног периода у једној групи развијених земаља ЕУ озбиљно нарушио макроекономску стабилност и довео до појаве кризе јавних финансија која је постала озбиљан терет економском расту и довела до нове рецесије. У таквим условима поставило се питање како водити економску политику. Привреда је захтевала значајне економске стимулансе, а озбиљно нарушена фискална неравнотежа је представљала баријеру даљем давању подстицаја.

Са сличним дилемама се суочила и Србија, односно како направити „траде офф“ (нагодбу) између подстицаја раста и очувању стабилности. То значи да креатори економске политике морају да се одреде да ли ће да воде експанзивне политике у циљу давања подстицаја економији, рестриткивну политику у циљу смањења макроекономских неравнотежа (буџетски дефицит, јавни дуг, инфлација, дефицит текућег рачуна платног биланса и др.) или ће да воде неутралне политике (политика уравнотеженог буџетског дефицта) док не прође криза. Ово наравно не искључује могућност да се доминантно води једна политика, нпр. „Пакт за стабилност“ уз одређене подстицајне елементе. Ипак, потпуно је погрешно водити политику, какву је Србија водила у претходном периоду, то јест да рестриткивна монетарна политика покушава да креира стабилност, а експанзивна фискална политика да даје подстицаје расту.

Основни циљ рада је да полазећи од анализе актуелне економске ситуације у Србији покуша да пружи одговор на ово питање, да ли мерама економске политике Србија треба да подстиче економски раст или треба да креира стабилност из које би потом произашао раст.

Овај рад се састоји из четири дела. У првом делу ће бити приказана кејнзијанска теорија и аргументи зашто држава својим мерама и инструментима треба да подстиче економски раст. У другом делу рада ће бити приказана монетаристичка теорија и аргументи зашто држава треба да креира стабилност и које ризике носи подстицање економског раста. У трећем делу рада се анализира искуство у ЕУ. У четвртом делу рада биће приказани ставови аутора и препоруке како

Србија треба да води економском политику у наредном периоду.

2. Кејнзијанска теорија и аргументи за “пакт за раст”

У XIX и почетком XX века генерално се сматрало да су флукуације економске активности, које карактеришу привредне циклусе, природни феномени који се једноставно морају истрпети. Оне су наносиле огромне штете појединим друштвима, али су се прихватале као неизбежне. Подразумевало се да су владине акције неделотворне, јер су тадашњи економисти веровали да је привреда способна да се сама опорави. Схватање класичне теорије о способности привреде да помоћу тржишног механизма аутоматски обезбеди пуну запосленост упућивала је на *laissez-faire* економску политику, односно на немешање државе у привредни живот.¹ За мешање државе нема потребе јер тржишни механизам сам по себи обезбеђује пуну запосленост фактора производње и најрационалнију алокацију фактора производње.

Међутим, Велика економска криза показала је сву неспособност тржишта као саморегулишућег механизма. Класична економска теорија није имала објашњење настале ситуације. Огроман пад реалне производње и запослености није изгледао као привремено удаљавање од равнотеже, на шта је упућивао класичан модел. Кејнсова књига *Општа теорија камата, запослености и новца* дала је објашњење зашто се догодило то што се догодило, како даље и нарочито шта урадити да се то не понови.² Привредни циклус почиње да се посматра као нешто што може да се регулише и велики број економиста прихвата да монетарна и фискална политика могу и треба да се користе као инструменти за промену агрегатне тражње, како би се осигурало постојање високе запослености, висок економски раст и стабилне цене.

Кејнзијанска теорија је у релативно кратком временску периоду од појављивања Кејнсове Опште теорије запослено-

1 Бојан Димитријевић и Никола Фабрис, *Економска политика*, Економски факултет, Београд, 2007.

2 Џон Мајнард Кејнс, *Општа теорија запослености, камате и новца*, ЦеКаДе, Загреб, 1987.

сти камата и новца преузела примат у макроекономској теорији. Додуше требало је нешто више времена да она постане владајућа парадигма и у економској политици. За њу је М. Блауг рекао: *«Кејнзијанска револуција је сигурно једна од најмаркантнијих епизода у читавој историји економске мисли. Сигурно никада раније, а вероватно ни никада касније, економисти нису тако брзо и тако масовно прихватили нову економску теорију.»*³

Најважнији циљ економске политике, по кејнзијанцима, је одстрањивање масовне незапослености. Да би се остварио висок ниво запослености нужно је да постоји висок ниво агрегатне тражње и то како инвестиција, тако и личне потрошње.

Кејнзијанска теорија полази од тога да тржишни систем функционише тако да се репродукциони систем по правилу налази испод нивоа пуне запослености фактора производње. Тако се формира квази равнотежа на субоптималном нивоу, при чему постоји склад између основних варијабли, али тај склад се остварује испод нивоа пуне запослености. Стање неравнотеже није само резултат незавршених процеса усклађивања, то јест чињенице да се систем налази у транзиторном периоду ка остваривању равнотеже. Ово води закључку да економија тежи да трајно остане испод нивоа пуне запослености, уколико држава не активира интервенционистичку политику регулисања економских процеса. Кејнс истиче да је стање пуне запослености ретка и краткотрајна појава, тако да се *наша редовна ситуација огледа у једном средњем стању које није очајно, али није ни задовољавајуће.*⁴

Стога кејнзијанци одбацују став да држава треба да стоји са стране и да остави тржишту да само реши проблеме. Алтернатива која стоји на располагању - којој треба давати предност за случај депресије и смањивања цикличних флукутација - је енергично коришћење фискалне политике. Кад год привреда показује знаке рецесије и клизања у депресију лек треба тражити у повећању државне потрошње - која би требало да надокнади недовољне приватне инвестиције

3 Марк Блауг, «Second Thoughts on the Keynesian Revolution», *History of Political Economy*, бр. 23/ 1991, стр. 171.

4 Џон Мајнард Кејнс, *Опита теорија запослености, камате и новца*, ЦеКаДе, Загреб, 1987.

- и снижењу пореза. Кејнзијанци сматрају да је могуће дугорочно динамизирати агрегатну тражњу, која постаје кључна варијабла државне интервенције. При томе би дефицит државног буџета требало да буде финансиран првенствено емисијом обвезница од стране државе. Постоји и могућност директног задуживања државе код монетарних власти, што води емисији новца. Ипак, у кејнзијанској економији се сматра да је нормалније да држава емитује своје обвезнице. Ако би држава пласирала онолики износ обвезница који би тачно одговарао суфициту акумулације била би успостављена равнотежа. Дефицит остварен у периоду рецесије, треба да буде покривен суфицитом у фази експанзије.

Држава путем јавних радова (изградња путева, мостова, школа и сл.), великих наруџби, упошљавања великог броја радника и инвестирања у државне фабрике директно повећава агрегатну тражњу и путем мултипликаторског дејства утиче на веће повећање друштвеног производа, него што је иницијални износ инвестиција. Кејнзијанци истичу да пораст јавних расхода има снажније дејство од снижења пореза.⁵

Када владају незапосленост и депресија, смањење пореза доводи до повећања расположивог дохотка становништва. Повећање расположивог дохотка изазива нову иницијалну потрошњу, која покреће читав ланац секундарне потрошње, која, у крајњој линији доводи – а то је резултат деловања мултипликатора – до далеко веће нове запослености и друштвеног производа него што је био износ иницијалне потрошње, тј. пореског смањења.

Полазећи од контекста рецесионе економије, кејнзијанска теорија имплицира да експанзија агрегатне тражње неће имати значајније ефекте на пораст стопе инфлације. Наиме, у зони неискоришћених фактора производње пораст агрегатне тражње првенствено делује на раст нивоа привредне активности док су ефекти у правцу генерирања инфлације релативно мали.

Иако кејнзијанска теорија ставља нагласак на фискалну политику, као главну полугу макроекономског динамизира-

5 Бојан Димитријевић и Никола Фабрис, *Макроекономија*, Едуконс Универзитет, Сремска Каменица, 2009.

ња привредних процеса, она тражи да и монетарна политика са своје стране подржава и подстиче динамизирање привредне активности. Кејнзијанци се залажу за експанзију кредита у условима рецесије. Лако добијање кредита и нижа каматна стопа делују стимулативно на укупну инвестициону активност, што у крајњој линији доводи до повећања укупне производње, односно реалног националног дохотка, и запослености.

Они истичу да кључни значај има реални сектор, док монетарни сектор има секундарни значај. Индиректан утицај монетарног сектора огледа се преко деловања монетарне политике на формирање каматних стопа на релативно нижем нивоу. На тај начин монетарна политика утиче на формирање вишег нивоа инвестиција. Каматна стопа представља кључну везу између монетарног и реалног сектора и њиховог спајања преко финансијског тржишта.⁶ Ова анализа показује да кејнзијанизам у процесима макроекономског усклађивања ставља акценат на промене количина на плану реалних токова, а не на промене нивоа цена.

Крајем шездестих година и почетком седамдесетих година, кејнзијанизам је изгубио примат у економској теорији. Истовремени раст инфлације и незапослености, брз раст буџетског дефицита и јавног дуга, уз успорени економски раст утицали су да примат у економској теорији преузму монетаризам и нови класичари. Ипак, глобална финансијска криза је поново оживела интерес за кејнзијанским идејама и као што истиче Тејлор у својој књизи:⁷ Глобална финансијска криза је значила «освету» кејнзијанизма.

3. Монетаристичка теорија и аргументи за „пакт за стабилност“

Појаве економских криза имале су по макроекономску теорију и политику далекосежне последице. Није то био случај само са Великом економском депресијом из тридестих година XX века, која је допринела победи Кејнсове теорије, а

6 Милутин Ђировић, *Монетарна економија*, Економски факултет, Београд, 1997.

7 Lance Taylor, *Maynard's Revenge - The Collapse of Free Market Macroeconomics*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, London, 2010.

касније и кејнзијанске економије и коначној етаблираности макроекономије као посебне економске дисциплине, већ се слично десило и са појавом специфичне рецесије током седамдесетих година XX века. Њене специфичности огледале су се првенствено у појави изразито високо стапа инфлације, које иначе нису карактеристичне за појаву контракције економске активности. Управо је то допринело победи монетаризма, макроекономске школе која је још током 50-тих и 60-тих година водила главну борбу са кејнзијанцима око доминације у макроекономији. Иако, су мишљења у вези са доктринарним разликама између кејнзијанизма и монетаризма, а нарочито теорије њиховог најважнијег представника – Милтона Фридмана, помешана, без сумње је победа монетаризма отворила пут повратку *laissez-faire* економској политици, представљеној и кроз *еру Вашингтонског консензуса*, која је доминирала све до последње глобалне економске рецесије.

У доктринарном смислу, монетаризам је функционисао унутар Виксел-Кејнсовог оквира, са нагласком на Викселову теорију.⁸ Међутим, Фридманова макроекономија била је «фундаментално Кејнзијанска»⁹, због неодбацивања Кејнсовог методолошког и аналитичког оквира, са закључцима супртоним од кејнзијанских. Ти су се закључци примарно односили на последице државне интервенције у економској политици која је могла имати ефекте у кратком року, али је у дугом року била неефикасна, за разлику од кејнзијанског система у коме је важан управо кратак рок, у коме се промене агрегатне тражње трансмићују на промене у обиму производње и нивоу запослености, а чији су ефекти перманентног, а не пролазног карактера. Због тога су од четрдесетих до седамдесетих година XX века доминирали кејнзијански креатори економске политике («либерални» или «конзервативни»), опредељени за макроекономско «фино-усклађивање» преко фискалне и монетарне политике, уз микроекономску регулацију, која је подразумевала и национализацију појединих привредних субјеката. Оваква политика је, међутим,

8 Исто, стр. 222.

9 Peter J. Boettke и William J. Luther, «The ordinary economics of an extraordinary crisis», У: *Macroeconomic Theory and its Failings* (приредио: Steven Kates), Edward Elgar, 2010, стр.16.

довела до економског пада западних демократских економија током 70-тих. За тај је пад поред објективних фактора на које се није могло утицати, какви су били нафтни шокови проузроковани политичким дешавањима, првенствено била окривљена кејнзијанска економска политика. Управо због недостајућих фундаменталних доктринарних разлика између кејнзијанизма и монетаризма, победа монетаризма је имала две важне последице: повратак *laissez-faire* принципу у економији и отварање врата за продор и каснију афирмацију много радикалнијег и револуционарнијег концепта рационалних очекивања Нове класичне макроекономије, који ће заправо означити прави раскид са кејнзијанизмом.

Окретање принципу либерализма, који како у теоријском, тако и у практичном смислу има много значења, ипак би се могао свести на мишљење да се у економској сфери усклађивање јавних и приватних интереса обезбеђује тако да се максимум друштвеног благостања генерише уколико је извршена микроекономска максимизација – индивидуални избор на слободним тржиштима. Утицај и улога државе су веома ограничени на обезбеђење правног оквира за одржавање конкуренције на тржиштима или обезбеђење јавних добара, какво су образовање или одбрана. Упоредо са *laissez – faire* принципом у економији иде и демократски идеал индивидуализма који се заснива на примату приваног избора приликом доношења свих одлука.

Без обзира на теоријске разлике између развијених макроекономских школа након «победе» монетаризма над кејнзијанизмом (од монетаризма, преко теорије јавног избора, до нове класике), сигурно је да је од седамдесетих година XX века присутно поновно доминантно опредељење у економској политици за *laissez – faire* принцип, који није више био изузетак који важи редак случај конкурентских тржишта, већ представља стандард за оптималну политику. То је у економској политици значило промену доминантног циља, али и кључног инструмента за његово постизање, уз истовремено одбацавање дискреционих права у вођењу економске политике која су обележила кејнзијанску доминацију и прелазак на правила, како у домену монетарне, тако и у домену фискалне политике. Промена циља односи се на прелазак са захтева за пуном запослености у привреди (кејнзијански –

обезбеђиваним коришћењем фискалне политике), на монетаристички захтев за ниском и стабилном стопом инфлације која се постиже наметањем монетарних правила монетарној политици, коју, наравно прате и одговарајућа фискална правила о уравнотеженом државном буџету. Тржишта су у таквом оквиру економске политике одговорна за успостављање равнотеже, али и за пуну запосленост, као и за одговарајући привредни раст који произилази из ефикасног понашања економских субјеката. Улога државе у подстицању привредног раста је веома ограничена и углавном се своди на обезбеђење макроекономске стабилности.

Нови, монетаристички оквир објашњења цикличних падова економске активности, а касније и ново-класичарски, били су основа за одбацивање контрацикличне економске политике, на којој је кејнзијанизам инсистирао. Монетаристи, за разлику од кејнзијанаца, виде економски систем као инхерентно стабилан, а цикличне флукуације су примарно последица неодговарајућих промена у висини новчане масе, због чега ће се економска нестабилност минимизирати контролом стопе монетарне експанзије¹⁰. Промене у висини новчане масе су најважнији фактор за генерисање промена у висини номиналног дохотка, што у ситуацији релативно стабилне тражње за новцем, значајних кашњења у прилагођавању надница и цена, доводи до флукуација у висини агрегатне тражње и реалне економске активности у односу на секуларни тренд. Међутим, дугорочни ефекти су да дуги периоди чак ниске, али позитивне стопе раста изазивају привредно успоравање и рецесије, док довољно дуги периоди негативних стопа монетарног раста доводе до депресија¹¹. Кашњење у кретању дохотка за новчаним променама су променљивог трајања, али у просеку су дуга, што делимично потиче и од адаптивних очекивања у формирању очекиване стопе инфлације, када економски субјекти праве систематске грешке у очекивањима, због чега и један шок може да изазове цикличну реакцију.

10 Victor Zarnowitz, *Business Cycles: Theory, History, Indicators and Forecasting*, The University of Chicago Press, Chicago, 1992, стр. 176.

11 Milton Friedman и Anna J. Schwartz, *A monetary history of the United States, 1867-1960*, Princeton University Press, Princeton, 1963.

Стопа раста реалног дохотка одговара пуној запослености (природном нивоу дохотка и природној стопи незапослености) одређена је реалним факторима, док су флукуације девијације дохотка од овог тренда. Због тога се политиком управљања агрегатном тражњом и не може утицати на реални привредни раст, већ само генерисати флукуације око овог тренда. Монетаристичко објашњење циклчних успона и падове економске активности и улоге економске политике у томе, захтевало је комбиновање Филипсове криве употпуњене очекивањима и квантитативне теорије тражње за новцем. У моделу Давида Лаидлера (1973)¹² у коме је раст новца егзоген, доходак одређен на нивоу пуне запослености и адаптивна очекивања стопе инфлације, након само једне промене у висини новчане експанзије, генеришу се циклчна кретања дохотка и инфлације - у односу на њихову природну или очекивану вредност. То, заједно са дугим и променљивим кашњењима у утицају на економску активност, су разлози за придржавање правила у вођењу економске политике и потпуно одбацивање идеје да се економском политиком преко агрегатне тражње може утицати на реална економска кретања (висину стопе незапослености или реалног привредног раста).

Са развојем концепта рационалних очекивања и укупне нове класичне макроекономије, само су оснажени ранији монетаристички постулати и препоруке економској политици. Цикличне флукуације као последица «изненађења» у вођењу економске политике које се дугује монетарном шоку, нису генерисане систематском, већ случајном грешком у очекивањима, што значајно умањује моћ економске политике у утицају на реалне економске агрегате, док разлика између кратког и дугог рока не постоји. Кључну улогу у објашњењу флукуација у висини запослености има хипотеза о интертемпоралној супституцији којом се објашњава краткорочна функција агрегатне понуде рада Лукаса и Рапинга (1969)¹³. Према њој, промене у понуди рада настају као последица од-

12 David Laidler, «The influence of money on real income and inflation: A simple model with some empirical tests for the United States, 1953-72», *The Manchester School*, бр. 41/1973, стр. 367-395.

13 Robert E. Lucas и Leonard A. Rapping, «Real wages, employment, and inflation», *Journal of Political Economy*, бр. 77(5)/1969, стр. 721-754.

ступања у тренутној висини реалне наднице у односу на њен очекивани, дисконтовани будући ниво, услед привремених промена у висини реалне каматне стопе. Због тога и мале промене у приносу од тренутног радног напора могу довести до значајних промена у количини рада. Флукутације у висини запослености су агрегирани резултат индивидуалних одлука на страни понуде на тржишту рада.¹⁴ Томе треба додати и потпуни раскид са дотада развијаним концептом Филипсове криве, тако да «нагодба» незапосленост – инфлација, није могућа ни у кратком року, првенствено услед рационалних очекивања.

Иако је ново-класичарски модел «патио» од недовољно реалистичних претпоставки, он је ипак представљао корак даље у теоријском фундаирању захтева да се макроекономија заснива на јасним микроекономским основама – микроекономској оптимизацији, као и да се економска политика одрекне било какве интервенције, придржава чврстих правила, развија у правцу постизања одговарајућег кредибилитета из кога би проистекла и добра репутација кретаора економске политике. За то су везани и одговарајући институционални аранжмани, примарно у домену монетарне политике, који се односе на независност централне банке и транспарентност монетарне политике. Тиме је требало обезбедити стабилно и предикатбилно пословно окружење, неопходно за правилно пословно одлучивање, а креаторе економске политике онемогућити у покушајима да преваре економске субјекте који се свакако погубно завршавају у форми појаве вискоих инфлација, док су ефекти на реална економска кретања искључиво везани за повећање цикличних флукутација. Овакве препоруке економској политици биле су поткрепљене и у оквиру нове макроекономске субдисциплине – политичке макроекономије, која је управо у обзир узимала и друге мотиве креатора економске политике (политичара), осим постизања максимизације друштвеног циља пуне запослености и ниске инфлације, а који се односе на опорунистички мотив (остајања или доласка на власт) и страначки – партијски мотив (реализације одређених идеолошки – страначких циље-

14 Александра Прашчевић, *Пословни циклуси у макроекономској теорији и политици*, Економски факултет Универзитета у Београду, Београд, 2008, стр. 218-219.

ва у домену економије). Управо се овакви мотиви отклањају уколико је економска политика препуштена независним институцијама и ограничена правилима којима је врховни циљ економска стабилност.

Повољна економска кретања у већини водећих економија допринела су потврди исправности економске политике базиране на *laissez-faire* принципу, дерегулацији и правилима. До последње глобалне економске рецесије, била је присутна значајнија економска стабилност, што је подразумевало да су цикличне флукуације постале слабије по својим амплитудама - економске експанзије су дуже трајале, а економске рецесије су бивале краће и слабије. Све је то допринело идеји да су значајне флукуације привредне активности само ствар економске историје, а да је економска политика нашла одговарајући рецепт који је обезбеђивао нефлаторни привредни раст, који није био ометан значајнијим одступањима.

4. Генеа Пакта за стабилност и раст

У овим је оквирима могуће посматрати и *Пакт за стабилност и раст (СГП)*¹⁵ из 1997. године, који је требало да олакша постизање и одржавање стабилности економске и монетарне уније (ЕМУ), а чије су чланице аутоматски постале свих 27 чланица Европске Уније. Чланице ЕУ које су се определиле за коришћење евра, као заједничке валуте, почетно су се договориле и око износа кога могу да троше или за кога могу да се задужују, а да би омогућиле стабилне услове за коришћење нове валуте. Пактом је предвиђен фискални мониторинг сваке земље чланице, од стране Европске комисије и Савета министара, ради постизања и одржавања фискалних критеријума (максималног лимита фискалног дефицита и дуга), уз предвиђене мере за постизање фискалне дисциплине. Дисциплина, односно правила, подразумевају да се буџетски дефицит ограничи на до 3% БДП-а, а јавни дуг на 60% БДП-а. Уколико се критеријуми СГП-а не испуњавају (током три узастопне године), оригинално је било предвиђено да се покрене процедура за довођење у предвиђени оквир

15 http://ec.europa.eu/economy_finance/economic_governance/sgp/index_en.htm

ових показатеља, укључујући и могућност примене економских санкција према земљи чланици. Земље у оквиру евро зоне, морале су да извештавају о својој усклађености са СГП критеријумима уз формулисање »стабилизационих програма«, док су остале земље биле у обавези да формулишу »програме конвергенције«.

Међутим, када је евро као заједничка валута уведен, економије више земаља чланица су се суочиле са проблемом достизања СГП критеријума. Међу њима су биле и две највеће економије – Француска и Немачка које су већ 2003. године прекршиле правила одређена Пактом. На таква кретања, Комисија није предузела одговарајућу акцију за њихово санкционисање, већ је прихватила њихово обећање да ће критеријуме достићи што је пре могуће, што је правила ослабило, након чега је Савет Европске Уније одлучио да их суспендује. У марту 2005. године су правила »реформисана«, а заправо су постала флексибилнија, управо под утицајем Француске и Немачке. Критеријуми за лимитирање буџетског дефицита и јавног дуга остали су непромењени, али су зато проширени параметри на основу којих се утврђује да ли се економија налази у стању претераног дефицита укључивањем: кретања у висини циклично прилагођеног буџета, висине дуга, трајања периода успоравања економског раста, као и могућом појавом дефицита као последице процедура уведених ради повећања продуктивности. На овај начин је требало правила учинити флексибилнијим, а истовремено обезбедити и њихову пуну примену.

Ново искушење за реформисани Пакт за стабилност и раст дошао је у форми глобалне економске рецесије која је отпочела финансијском кризом и рецесијом у САД-у у јесен 2007. године, да би се веома брзо проширила на остале економије, захватајући поред финансијског и реалан сектор. ЕУ економије у оквиру евро зоне, али и оне изван ње, суочиле су са проблемом да одрже буџетски дефицит и јавни дуг у оквирима утврђених лимита. То је било посебно тешко уколико се узме у обзир да је последња рецесија сматрана производом недостатка глобалне агрегатне тражње, тако да су препоручиване мере економске политике примарно ради подстицања тражње кроз експанзивну фискалну политику – раст државних издатака и смањење пореских оптерећења, али и кроз

експанзивну монетарну политику, која не само што је требало да обезбеди снижење каматних стопа и подстицање инвестиција, већ се неретко користила и за одржавање финансијске стабилности и спашавање појединих финансијских институција. Предузете мере, упоредо са последицама рецесионих кретања која су у појединим европским економијама биле значајне, као и услед грешака у примењеној економској политици у првим годинама увођења евра у неким привредама евро зоне (најочитији пример је економија Грчке), довеле су током 2010 године до кризе сувереног дуга у земљама евро зоне, која је наметнула потребу за новим механизмима фискалне стабилизације, али и мерама за подстицање бржег раста европских економије. Тако је настала нова реформа Пакта за стабилност и раст, овога пута у форми *Пакта евро плус (ЕПП)* из марта 2011¹⁶.

Пакт је овог пута имао шири контекст, уводећи нове елементе – четири шира стратешка циља везана за специфичне стратегије у њиховом достизању:

- подстицање конкурентности европских привреда,
- подстицање запослености,
- допринос одрживости јавних финансија,
- увођење финансијске стабилности.

Додатни – пети циљ је:

- координација фискалне политике.

Реформисани Пакт чланице ЕУ усвојиле су у оквиру Отвореног метода координације, којим је требало учврстити правила и увести аутоматске процедуре наметања пенала привредама у случају постојања било дефицита, било дуга, изван утврђених прихватљивих оквира. Европски савет је децембра 2011. усвојио Европску фискалну компактност као начин за фискалну интеграцију, коју су прихватиле све земље чланице ЕУ, осим Велике Британије и Чешке Републике.

16 http://ec.europa.eu/economy_finance/economic_governance/index_en.htm

5. Национални интерес Србије: Пакт за раст и или пакт за стабилност

Последња глобална економска рецесија отворила је бројна питања у вези са вођењем економске политике – да ли се и у којој мери треба придржавати правила, а када се може посегнути за дискреционим правима, такође и у којој је мери за привреду важан циљ ценовна стабилност и да ли је он једини, или примаран у односу на циљ решавања проблема незапослености. Ипак, примењена економска политика, као и фискални дебаланси који су се јавили као последица мера економске политике за превазилажење рецесије, показали су да су за одржив раст и запосленост у привреди, неопходна монетарна политика која би била вођена ценовном стабилношћу, чврста фискална политика и политика финансијске стабилности. На овакве закључке наводи искуство земаља ЕУ у примени и реформи Пакта за стабилност и раст, током последње глобалне економске рецесије.

То искуство је применљиво и на Србију, за коју би се слично земљама ЕУ могли применити захтеви да се:

1. монетарна политика води у циљу постизања ценовне стабилности,
2. обезбеде јасни оквири за одрживе јавне финансије и одрживу економску политику,
3. укључи експлицитно обезбеђење финансијске стабилности и кризног менаџмента.

Ови се захтеви првенствено односе на циљ стабилности, који је и даље примаран за привреду Србије због неповољних кретања у висини буџетског дефицита, а консеквентно и јавног дуга, као и девизног курса и стопе инфлације.

У домену пакта за раст, у привреди Србије су такође применљива искуства и мере које се користе у економијама ЕУ. Наиме, тренутно најзначајнији проблем у економији Србије је изузетно висока стопа незапослености која у популацији лица од 15 до 64 година достиже чак 26,1% (у априлу 2012.). Овако висока незапосленост последица је не само ефеката економске рецесије која није заобишла ни Србију, већ и неодговарајућег модела раста који је у протеклом периоду, од

политичких и економских промена у Србији (октобра 2000. године) примењиван. Овај се модел може свести на раст који је потицао раст домаће агрегатне тражње, финансираног приливима из иностранства, примарно по основу приватизације и међубанкарских кредита. Међутим, са негативним утицајем глобалне економске рецесије, која је најдраматичније ефекте по привреду Србије имала током 2009. године (пад БДП-а од 3,5%), на нове приливе из иностранства се више није могло рачунати, док се истовремено смањивао извоз, као и домаћа производња, с обзиром на чињеницу да се у привреди Србије нису спровеле одговарајуће структурне реформе, већ је привредни развој био препуштен стихијским токовима улагања у поједине секторе углавном неразменивих добара – финансијски и сектор телекомуникација.

У ситуацији високе незапослености и ниске запослености, која наставља да опада још од октобра 2008. године и у априлу 2012. године износи свега 44,2% (у односу на октобар 2008. године када је била 53,5%¹⁷), треба узети у обзир и пад реалне просечне бруто зараде у Србији нарочито изражен у јавним предузећима, образовању и здравству (док је у привреди забележен благи раст услед предизборног повећања минималне зараде коју иначе у највећем броју примају запослени у приватном сектору). Због тога је расту БДП-а у великој мери доприносила висока државна потрошња, која је истовремено утицала и на погоршање екстерне и интерне неравнотеже. Таква политика је довела до раста увоза и погоршања стања дефицита текућег рачуна платног биланса за кога се предвиђа да ће, уколико због депресијације динара и смањења домаће тражње дође до смањења увоза, до краја 2012. износити око 10% БДП-а¹⁸, као и раста инфлације за коју се процењује да ће до краја године износити око 12%. Такође, због неумерене фискалне експанзије током 2012. године, делимично и услед политичких разлога, парламентарних и председничких избора одржаних у мају 2012. године, као изузетно забрињавајући проблеми су се наметнули проблем високог фискалног дефицита (око 6,5% БДП-а у 2012. години), као и висок јавни дуга који до краја 2012. године може

17 *Квартални монитор*, Фондација за развој економске науке, Београд, бр. 29/2012, стр. 19.

18 Исто, стр. 7.

достигнути ниво од чак 60% БДП-а, што представља озбиљну претњу уласка у дужничку кризу. Стога овакви параметри у значајној мери ограничавају могућности Србије да у наредном периоду подстиче економски раст и сугерише да акценат мора бити на «Пакту за стабилност».

Због тога су мере за фискалну консолидацију, у смислу смањења текуће јавне потрошње и повећања јавних прихода (по основу повећања одређених пореза) неопходне за снижење буџетског дефицита и јавног дуга, као и њихово увођење у раније утврђене оквире сходно фискалним правилима. Пакт за стабилност, дакле, представља неопходност за привреду Србије. Са друге стране имајући у виду проблем дугогорочне незапослености и опдања привредне активности (која је знатно нижа од оне из 2008. године за око 3%), као и процене да ће ниво производње из 2008. године бити достигнут можда тек 2014. године, потребни су и одређени елементи «пакта за раст».

Узимајући у обзир проблем незапослености, тенденцију да ће се и у будућности наставити са трендом пада запослености, као и чињеницу да се вишкови запослених налазе у јавном сектору чија се реформа већ више година одлаже (због последица утицаја глобалне економске кризе, али и политичких разлога) тако да се може очекивати да ће сваки покушај растерећења јавног сектора довести до још веће незапослености, потпуно је очигледно да би и креатори у Србији морали да предузму сличне кораке у циљу подстицања запослености, али и конкурентности српске привреде, какве су присутне у *Пакту евро плус*. Криза на тржишту рада у Србији је очигледна и драматична, а извор јој је у великом паду привредне активности. С обзиром да се извори раста дохотка у наредном периоду не могу очекивати ни од раста домаће личне потрошње (због пада реалних плата, незапослености и високог сиромаштва), нити од раста државних издатака (због неопходности фискалне консолидације која подразумева смањење расхода), економска политика Србије мора се окренути извозу и изнаћи начине за његово повећање – кроз подстицање извозно оријентисаних сектора (инвестиције у производњу разменљивих добара) и јасније идентификовање потенцијалних тржишта на које би се производи извозили (посебно важна нова тржишта, с обзиром на неповољна еко-

номска кретања у евро зони и могућа поновна рецесија која ће неминовно довести до пада извоза у ове земље).

Раст извоза мора бити подстакнут повећањем конкурентности домаће привреде, а конкретне мере предвиђене *Пактом евро плус* за ЕУ економије могу бити веома корисне и за нашу привреду. У ЕУ мере за повећање конкурентности се односе на праћење и одржавање трошкова рада у оквири-ма продуктивности. То захтева да се респектујући традицију социјалног дијалога и индустријских односа ипак размотре процедуре одређивања надница, степен централизације процеса преговарања о висини надница, механизма њиховог индексирања, као и обезбеђења да наднице у јавном сектору допроне конкурентности приватног сектора због присутног ефекта угледања на кретање у висини надница остварених у јавном сектору. Мере којима би се утицало на повећање продуктивности су такође актуелне и за стварност у економији Србије. Међу њима је отварање заштићених сектора за страну конкуренцију, којом би се повећала конкурентност и ефикасност ових сектора; унапређење образовног система и промоција улагања у истраживање и развој, иновације и инфраструктуру. Посебно су важне мере за побољшање пословног амбијента, унапређење регулаторног оквира, а у нашим условима посебно је важно отклањање проблема корупције.

Слично као што је ЕУ закључила да конкурентност привреда евро зоне зависи од доброг функционисања тржишта рада, то би се могло закључити и за конкурентност привреде Србије. Индикатори који се прате су: дугорочна стопа незапослености, стопе незапослености младих, стопе партиципације. Реформе тржишта рада би укључивале мере којима би се обезбедила и флексибилност и сигурност, смањио број непријављених радника, повећала стопа партиципације, побољшала образовна структура кроз процес учења током живота («лифе лонг леарнинг», енгл.), пореске реформе којима би се смањила пореска оптерећења на плате запослених, све то би морала да прате и промене у регулативи везаној за пензионисање и продужавање радног века запослених.

6. Закључна разматрања

Последња глобална економска рецесија утицала је вишеструко на промене у макроекономској теорији, али и политици. Првенствено је допринела оспоравању класичарског (монетаристичког и ново класичарског) виђења савршеног функционисања тржишта, а тиме и економског система. Идеја о свемогућој микроекономској оптимизацији, праћењој транспарентном и предвидивом економском политиком државе базираној на правилима, као довољним условима за успостављање оптималне макроекономске равнотеже – пуне запослености, привредног раста у неинфлаторним условима, доведена је у питање глобалном рецесијом. Стога су се економска истраживања преусмерила ка проблему инхерентне нестабилности економског система и извора нестабилности у оквиру самог система, нарочито у условима изражене глобализације финансијских тржишта. С обзиром да се након финансијске кризе она веома брзо прелила на реални сектор економије, било је јасно да се рецесија може сматрати последицом недостатка глобалне агрегатне тражње. Због тога се економска политика, али и макроекономија у целини, окренула кејнзијанској традицији. Поново су постала актуелна питања како повећати агрегатну тражњу. У том су контексту препоручене првенствено мере из домена фискалне експанзије, која је морала, према препорукама ММФ-а, у свакој економији, у којој је то било одрживо у средњем року, да укључује фискални стимуланс који би био довољно обиман, диверсификован и чија би примена била довољно дуга, тако да доведе до раста агрегатне тражње, а тиме и производње, дохотка и запослености. Такву фискалну политику, би пратила и одговарајућа експанзивна монетарна политика – чији би циљ поред снижења каматне стопе ради подстицања инвестиција, било и одржавање финансијске стабилности, с обзиром да је финансијска криза довела у питање функционисање многих банака, осигуравајућих друштава и других финансијских институција, чији би слом имао несагледиво лоше последице по функционисање водећих економија, али и по глобалну економију.

Антирецесионе мере експанзивне економске политике требало је да зауставе рецесију и допринесу отпочињању опоравка, упоредо са разматрањем одговарајућих промена које би биле имплементирани на функционисање финансијских тржишта – њихова већа регулација, значајнија и опсежнија контрола финансијских извештаја пословних субјеката, као и већа координација економских политика међу земљама. Промене у предузетим мерама економске политике значиле су и промену у њеном кључном циљу. Наиме, уместо ниске и стабилне стопе инфлације, последња рецесија је изнедрила проблем високе незапослености чије су вредности у водећим економијама (САД-а, или ЕУ) биле далеко изнад природне стопе незапослености, достижући висину од 9-10% (а у неким земљама ЕУ чак и изнад 20%, нпр. Шпанија и Грчка). Због тога се економска политика морала окренути и утврђивањем микроекономских подстицаја привредних субјеката, поново давно заборављених још из доба кејнзијанизма.

Предузете мере економске политике, мада су допринеле изласку из рецесије, нису обезбедиле одговарајући привредни опоравак у виду виших стопа привредног раста, већ су рецесиони притисци остали присутни, а кејнзијанске мере подстицања привредне активности и даље пожељне. Међутим, поред отпочињања нове рецесије, што представља још један разлог за поређење последње економске кризе са Великом економском депресијом из тридесетих година XX века, привреде широм света су се суочиле са сличним проблемима виских буџетских дефицита и јавном дугу, које су последица значајних јавних трошења у претходном периоду, управо ради изласка из рецесије.

У таквом се стању налазе и економије Европске уније, а нарочито оне у евро зони. Наиме, рецесија је потврдила страховања да приликом увођења заједничке валуте нису утврђена одговарајућа институционална решења за заштиту заједничке валуте у ситуацији деловања шокова, какав је била и последња рецесија. Пакт за стабилност и раст био је показало се недовољан оквир за одржавање равнотеже, делимично и зато што се није у потпуности испуњавао. Заједничка валута у оквиру евро зоне, што подразумева јединствену монетарну политику, уз различите фискалне политике на националном нивоу, суочила се са проблемима осигуравања примарног

циља – одржавања ценовне стабилности. Значајне макроекономске, финансијске и фискалне неравнотеже у оквиру евро зоне захтевају одређене промене оквира економског управљања Европском Унијом, а нарочито евро зоном. Међу њима је свакако *Пакт евро плус*, који једним делом садржи мере за подстицање раста – кроз раст продуктивности и запослености, неопходне за спречавање или окончавање евентуалне поновне рецесије, као и мере за успостављање и одржавање макроекономске стабилности, кроз мере за успостављање фискалне и финансијске стабилизације.

Привреда Србије се слично осталим привредама наша под ударом глобалне економске кризе, са високим падом БДП-а у 2009. години. Примена мера експанзивне фискалне и монетарне политике у Србији је била ограничена чињеницом да је у периоду који је претходио глобалној рецесији претходио била присутна изразита експанзија, а модел раста се заснивао на агрегатној домаћој потрошњи финансираној приливима из иностранства. Стање фискалног дефицита није дозвољавало значајнију експанзију. Поред унутрашње, привреду Србије оптерећује и спољна неравнотежа у виду високог спољнотрговинског дефицита, која се због пада домаће производње, домаћег извоза, али и стране тражње за српским производима, још више продубљивала. Данас, је пред креаторима економске политике у Србији тежак задатак да реше проблем буџетског дефицита – његовим смањењем, као и да одржавају висину јавног дуга у одрживим границама, како би избегли улазак земље у дужничку кризу. Ове би мере, требало да допринесу и снижењу стопе инфлације, која је уз остале економске проблеме, такође на изузетно високом нивоу. Истовремено, предузете мере штедње и смањења јавне потрошње не смеју додатно да успоравају привредну активност, нити да постичу незапосленост, која данас у Србији представља најочигледнији проблем. Зато је потребно утврдити стратешке привредне секторе, као и тржишта на којима је могуће пласирати српске производе. Слично Пакту за који се определила ЕУ и Србија би требало да предузме пакет мера који би поред стабилности, која мора имати примат, да се не би додатно продубила фискална неравнотежа, обезбедио одрживи раст, који подразумева раст запослености и смањење незапослености. Такав план мора интегрисати најзначај-

није кејнзијанске предлоге, али и монетаристичке - у домену достизања и одржавања стабилности.

Aleksandra Z. Prascevic, Nikola Fabris

WHAT IS THE NATIONAL INTEREST OF SERBIA: «STABILITY PACT» OR «GROWTH PACT»

Summary

In the recent years, for the economic policymakers arise dilemma whether to use economic policy measures to create macroeconomic stability, which would then be the incentive to growth, or having in mind very strong recessionary pressures, it is needed to use government stimulus to revive production and boost employment. On this issue there is no clear answer, neither in economic theory, nor in economic practice.

The authors consider that it is necessary to take into account the specifics of each country before you opt for one or another variant. In this paper, first a methodological approach was applied to consider the theoretical aspects of the theories that suggest stimulation of economic growth (Keynesianism), and theories that suggest creating macroeconomic stability (monetarism and new classical macroeconomics). Then, this paper analyzes the specifics of Serbia.

As the main goal of the paper, the authors posed to answer to the question of what kind of economic policy should be used in Serbia in the future - whether to promote growth or to create macroeconomic stability. The paper concludes that, in the view of disturbed fiscal balance, external imbalances, as well as a number of structural disturbances, the dominant kind of policy could be characterized as a "stability pact" with some encouraging elements for economic growth.

Key words: Serbia, «stability pact», «growth pact», economic policy

Литература

- Блауг, Марк: «Second Thoughts on the Keynesian Revolution», *History of Political Economy*, No. 23/1991.
- Boettke, J. Peter and William J. Luther: «The ordinary economics of an extraordinary crisis», *Macroeconomic Theory and its Failings*, (ed. Steven Kates), Edward Elgar, 2010.
- Димитријевић, Бојан и Фабрис, Никола: *Економска политика*, Економски факултет, Београд, 2007.
- Димитријевић, Бојан и Фабрис, Никола: *Макроекономија*, Едуконс Универзитет, Сремска Каменица, 2009.
- Кејнз, Џон Мајнард: *Опита теорија запослености, камате и новца*, ЦеКаДе, Загреб, 1987.
- Квартални монитор*, Фондација за развој економске науке, Београд, бр. 29/2012.
- Laidler, David: «The influence of money on real income and inflation: A simple model with some empirical tests for the United States, 1953-72», *The Manchester School*, No. 41/1973, p. 367-395.
- Lucas, Robert E. и Rapping, Leonard A.: «Real wages, employment, and inflation» *Journal of Political Economy*, No. 77(5)/1969, p. 721-754.
- Прашчевић, Александра: *Пословни циклуси у макроекономској теорији и политици*, Економски факултет Универзитета у Београду, Београд, 2008.
- Taylor, Lance: *Maynard's Revenge - The Collapse of Free Market Macroeconomics*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, London, 2010.
- Friedman, Milton and Anna J. Schwartz: *A monetary history of the United States, 1867-1960*, Princeton University Press, Princeton, 1963.
- Ћировић, Милутин, *Монетарна економија*, Економски факултет, Београд, 1997.
- Zarnowitz, Victor: *Business Cycles: Theory, History, Indicators and Forecasting*, The University of Chicago Press, Chicago, 1992.

http://ec.europa.eu/economy_finance/economic_governance/sgp/index_en.htm

http://ec.europa.eu/economy_finance/economic_governance/index_en.htm

Resume

The authors focus on the dilemma of whether Serbian economic policy should be based on “growth pact” or “stability pact”. In economic theory and practice, there is no clear answer to this question. Proponents of “growth pact,” claim that in the conditions of crisis the government shouldn’t stand aside, but rather to use the instruments and measures that offer significant economic stimulus. Proponents of “stability pact” emphasize that government intervention leads to budget deficit, which then leads to an increase of the public debt, which is a barrier to future growth. Historically, in economic theory and economic policy alternated periods dominated by the conduct of policies to encourage economic activity with periods of “non-interference” of the state and putting the emphasis on macroeconomic stability.

In order to draw relevant conclusions for Serbia, the paper analyzes the theoretical arguments of Keynesians, as an advocate “growth pact” on one side and monetarist and new classical arguments, as the advocates of “stability pact”, on the other side. The study also analyzes the experience of the EU. The authors conclude that undoubted answer to this question can not be given and that it must come from the individual characteristics of each country.

The authors conclude that Serbia is characterized by high unemployment, a decline in GDP (recession), insolvency of the real sector, all of which are indicators that suggest that the government intervention was needed. However, on the other hand, a high level of budget deficit, the rapid growth of public debt and high inflation are factors that limit the conduct of incentives. In such circumstances it is necessary for Serbia to have the economic policy that would rely predominantly on the “stability pact” with less implementation of incentive measures, and only to the

level that would not lead to a further deterioration of the fiscal stability.

The authors suggest practical policy measures that Serbia should implement.

Овај рад је примљен 22. октобра 2012. године а прихваћен за штампу на састанку Редакције 20. децембра 2012. године.

Наташа Богавац- Цветковић, Ивица Стојановић***

ПЕРСПЕКТИВЕ ПРИЛИВА СТРАНОГ КАПИТАЛА У СРБИЈУ***

Сажетак

Ефекти глобалне економске кризе условили су смањење пословне ефикасности српских привредних субјеката и узлазног тренда прилива страних улагања. У том контексту потребно је створити подстицајне услове за стране инвестиције које треба да постану значајна детерминанта привредног раста и развоја Републике Србије. Будући да ефикасно функционисање и развој домаће привреде у условима кризе није могуће, између осталог, без страног капитала и окончања трансформације посрнутих предузећа, циљ рада је сагледавање потреба домаће привреде за страним капиталом у циљу постизања конкурентности.

Увод

Питања о природи токова капитала, о условима и њиховом коришћењу последњих година изазива све већу пажњу како креатора економске политике, тако и обичних људи.

* Факултет за пословне студије, Гоце Делчева 8, Београд, Мегатренд Универзитет, Београд

** Факултет за пословне студије, Гоце Делчева 8, Београд, Мегатренд Универзитет, Београд

*** Рад је део истраживања на пројекту који финансира Министарство за просвету и науку под називом: „Национална Стратегија прилива страног капитала у циљу реинтеграције Србије у светске економске токове“ (евид број 179032).

Према савременој економској теорији основни узрок за интернационално кретање капитала проистиче из разлика у расположивим факторима производње различитих земаља. Капитал се традиционално кретао од богатих, тј. привредно развијенијих земаља које су снабдевеније производним факторима, ка земљама у раним фазама развоја, где је очекивана стопа повраћаја виша. Међутим, интернационално кретање капитала није само резултат различите снабдевености појединих земаља факторима производње, већ је резултат потребе ширења тржишта, због чега је ово кретање двосмерно и врши се кроз увоз и извоз капитала¹.

Значајан утицај на интернационално кретање капитала у савременим условима има држава, која је кроз државне зајмове, инвестиције и гаранције, директни учесник у овом процесу. Државе које увозе капитал имају корист од већег обима високопродуктивних инвестиција. Државе које извозе капитал боље користе своју штедњу. И једне и друге су на добитку јер поспешују бољу алокацију оскудних финансијских средстава на тржишта капитала широм света користећи разлике у регулативи, порезима и другим факторима који утичу на смањење трошкова прикупљања неопходних средстава.

Основна карактеристика светског тржишта капитала и финансијског тржишта је глобализацију која је омогућила компанијама више могућности за прикупљање слободних финансијских средстава широм света. Међународни токови роба и услуга повезани су са кретањима на финансијским и тржиштима капитала. Земље у развоју постају значајни актери међународног финансијског тржишта. Већина њих се налази пред озбиљним проблемом сервисирања доспелих обавеза по иностраном дугу што наглашава потребу за додатним капиталом. С обзиром на ограничен приступ приватним изворима финансирања већина земаља у транзицији зависи од кредита ММФ-а и Светске банке.

Раскорак између потреба и могућности је заједничко обележје свих привреда које су закорачиле у процес транзиције. Недостатак инвестиционих средстава се појављује као последица ниског друштвеног производа и скромне акумулације ових земаља. Поред тога, прелазак на тржишну еко-

1 Bogavac-Cvetković, N., Kapor, P. *Međunarodno investiranje*, monografija, Megatrend univerzitet, Beograd, 2012.

номију је скуп и захтева велика улагања ради структурних институционалних прилагођавања.

Стални недостатак сопственог капитала у односу на потребе, представља основни ограничавајући фактор у процесу привредног развоја и трансформације неразвијених и земаља у развоју. Решавање овог проблема је могуће коришћењем механизма интернационалног кретања капитала,² односно: задуживањем на међународном финансијском тржишту или привлачењем страног капитала.

У времену које долази, при постојању великог броја предузећа који не остварују никакву добит, најоптималније институционално решење за ефикасну ревитализацију домаће привреде и укључивање у међународне финансијске токове захтева низ радикалних промена како у домену *односа са међународним окружењем*, као што је коришћење механизма страних улагања, тако и у домену *унутрашњих фактора предузећа*. Наведеним променама могуће је извршити реструктурирање и трансформацију српске привреде за релативно кратко време, обезбедити прилив страног капитала и успоставити жељене перформансе привреде.

Даљи развој политичке и макроекономске ситуације, као и транзиторних процеса у домаћој привреди определиће обим, динамику и структуру страних инвестиција. Капитал ће се улагати у облику директних инвестиција у мање ризичне делове тржишта и циљне потрошачке групе. Секторска структура капитала са дефинисањем приоритетних грана и сектора биће опредељена јасном стратегијом према страним улагачима и страним улагањима. Дакле, национална стратегија привлачења страног капитала требало би да определи које врсте страних инвестиција желимо посебно да привучемо односно које привредне гране да развијамо.³

2 Међународно кретање капитала је трансфер реалних и финансијских средстава између субјеката различитих земаља, са контратрансфером одложеном са одређени период, а ради остваривања економских и политичких интереса учесника у том трансферу.

3 Цветковић, Н. (2002) *Стратегија инвестиција предузећа*, Институт економских наука, Београд.

2. Страна улагања у Србију

У постојећим условима страна директна улагања представљају једини реалан извор за прилив свежег капитала који је преко потребан домаћој привреди. Практично, питање уласка страног капитала не оставља могућност избора јер је то нужност, *conditio sine non* за излазак из постојеће рецесије у којој се налази српска привреда.

Мало је питања изазвало тако бројне полемике између еминентних научника и креатора политике као заслуге финансијске глобализације, укључујући интеграцију тржишта акција, обвезница и новца, као и директно власништво страног капитала или стране директне инвестиције (СДИ). За једну групу аутора међународно кретање капитала, као последица финансијске глобализације, је важан корак за тржишта у настајању са средњим нивоом дохотка која теже стабилном расту.⁴ Насупрот њима, многи утицајни истраживачи указују на ризике које собом носи финансијска интеграција.⁵

Иако се из литературе не могу извући одговарајући закључци, значајан допринос представљају новији приступи који се фокусирају више на индиректним ефектима међународног кретања капитала на продуктивност и раст БДП-а. Истовремено, може се наћи оскудна емпиријска подршка дискутабилнијим тврдњама оних који заступају став да су либерализације капиталног рачуна кључни проблем већине финансијских криза земаља у развоју у току последње две деценије.⁶

Новији приступи полазе од стандардног неокласичног оквира заснованог на тврдњи да кључна корист финансијске глобализације произилази из дугорочних нето токова капитала од индустријских ка земљама у развоју што би требало

4 Fischer, *Capital Account Liberalization and the Role of the IMF*, in *Should the IMF Pursue Capital-Account Convertibility? Essays in International Finance 207*, Princeton, New Jersey, Princeton University, 1998.

5 for example: *Stiglitz: Globalization and Its Discontents*, New York, W.W. Norton and Company

6 M. Ayhan Kose, Eswar Prasad, Kenneth Rogoff i Shang-Jin Wei *Finansijska globalizacija: Ponovna procena*, PANOECOMICUS, 2009.

истовремено да генерише већи раст економија у развоју, као и користи благостања за обе групе.

Тумачење новије литературе је да благодети успешне финансијске глобализације нису једноставно, или чак примарно, резултат побољшаног приступа финансирања за домаће инвестиције. Финансијска отвореност у многим околностима може промовисати развој домаћег финансијског сектора, наметнути дисциплину макроекономским политикама, генерисати добитке ефикасности међу домаћим компанијама излажући их страном конкуренцији, те ослободити снаге које резултирају бољим јавним и корпоративним управљањем.

Неколико истакнутих економиста указује на негативне ефекте финансијске глобализације, заснивајући своје аргументе на теорији другог најбољег решења и потенцијалном присуству других дисторзија, проистеклих из режима политике размене, макроекономских политика, тржишта рада и асиметричних информација. На пример, уколико су одређене индустријске гране заштићене тржишним баријерама, међународни капитал би се могао уливати у ове секторе ради искоришћавања предности заштите на домаћим тржиштима, што би резултирало губицима благостања и субоптималним растом.⁷ Асиметричне информације произашле из мањка транспарентности у финансијским институцијама би могле проузроковати неефикасну алокацију финансијских токова, генерисати неусаглашености датума доспећа, те резултирати кризама са великим финансијским последицама.⁸

У оквиру радикалног раста вредности међународних финансијских токова посебно се издвајају улога и значај страних директних инвестиција (СДИ) и то због чињенице да сложени инвестициони пакети садрже, осим капитала и технолошку компоненту (знање и практично искуство, организационе способности и модерне пословне методе) која представља основу савременог привредног раста и развоја.

Страни инвеститори улажу у неразвијене и земље у развоју због њиховог тржишта, ниске цене рада, повољног пореског амбијента и различитих подстицаја које државе дају. Домаће тржиште и његов профитни потенцијал су основ-

7 Eichengreen, 2001.

8 Stiglitz, 2004.

ни мотив ових инвестиција. Да би се тржиште експлоатисало и контролисало, на њему се мора бити физички присутан. Банке, пиваре, цементаре, телефонија, трговински продајни ланци, на пример, илустрација су таквих инвестиција. Оне се реализују јефтином или релативно јефтином куповином локалних компанија. Будући да пословна инфраструктура постоји, додатна улагања нису превише велика.

СДИ инвестиције, по правилу, не повећавају запосленост, али у почетку доводе до повећања стандарда и квалитета производа и услуга чиме се ствара основа за постепено повећање цена. Страни инвеститор може запослене платити боље него што су примања у остатку привреде јер је тржиште контролисано, монополизовано или картелизовано. Након освајања и стабилизације на тржишту стране компаније, обично, почињу трајно да смањују плате. На тај начин се раст продуктивности и ефекти контролисаног тржишта преливају само у профит.

Други разлог за инвестирање у транзициону земљу више је везан за јефтину радну снагу, повољан порески систем и повластице које држава даје странцима – директна новчана давања, бесплатно земљиште, повлашћене цене енергетике, слабија еколошка заштита, итд. Укратко, сви директни и индиректни трошкови пословања су знатно нижи него у развијеним земљама, или у земљама које се убрзано развијају, а својим развојем саме управљају. Ова врста инвестиција је најчешће окренута извозу и државе их радо стимулишу. Обично је реч о новим погонима, па запосленост расте и ефекти оваквих инвестиција су јасни и брзо видљиви.

Све земље у развоју као и земље у транзицији, сматрају стране инвестиције значајним извором привредног развоја, модернизације, раста производње, извоза, запослености и прихода. Раст страних директних инвестиција од почетка осамдесетих година био је веома висок, далеко већи од експанзије спољне трговине и раста реалног друштвеног производа, па се с правом може рећи да директне стране инвестиције постају једно од најважнијих обележја савремених економских односа.

Од 105 анализираних земаља, Србија заузима 81. место у 2010. години са само 1,3 милијарде долара СДИ. Испод Србије су неколико европских земаља Хрватска, Албанија

и Црна Гора, мада релевантност поређења је дискутабилна, због несразмерних величина економије. Бољи показатељ је кретање СДИ *per capita*. Србија је са само 179 долара по глави становника на зачељу ове лествице (Албанија има 313 US\$ *per capita*). У посматраном периоду забележен је раст страних директних инвестиција у САД, при чему је унутрашњи ток (према САД) био нижи од спољашњег тока (из САД према другим земљама региона). Велики пораст спољашњег тока страних директних инвестиција забележен је и у Француској⁹.

Обим и интензитет макрорегионалне дистрибуције СДИ на глобалном плану у димензији времена зависе, пре свега, од стања у светској привреди, али и од многих других фактора. Последњих година је дошло до одређених промена на релацији развијене земље-земље у развоју по питању промене и учешћа СДИ (табела 1).

Табела 1.
Стране директне инвестиције у Србију у периоду 2007-2011. година (у милионима ЕУР)

	2007	2008	2009	2010	2011
Директне инвестиције – нето	1.821	1.824	1.372	860	1.827
Директне инвестиције у иностранство	-692	-193	-38	-143	-122
Директне инвестиције у Србију	2.513	2.018	1.410	1.003	1.949

Извор: НБС, Статистички билтен, март 2012

У Србији је према подацима НБС¹⁰ нето прилив СДИ у милионима ЕУР био 1997- 654, 1998 - 101, 1999 - 105, 2000-54, 2001 – 184, 2002 – 500, 2003 – 1.194, 2004 – 774, 2005 – 1.250, 2006 – 3.323, 2007 (примењује се нова методологија) – 1.821, 2008 – 1.824, 2009 - 1.372, 2010 - 860 и 2011-1.827. Евидентно је да након продаје Мобтела 2006. године, када је остварен ре-

⁹ UNCTAD, *World Investment Report 2011: Non-Equity Modes of International Production and Development*, United Nations Publication, New York & Geneva, 2011.

¹⁰ NBS, *Statistički bilten*, mart 2012.

кордан прилив СДИ у Србију, у 2007. години следи драстичан пад (када је у свету прилив СДИ достигао рекордан ниво од 2.100 милијарди УСД), уз одржавање приближно истог ниво у 2008, и даљи пад 2009. и 2010. години, када су се углавном сличне, али много блаже, тенденције испољавале и у свету.

Наиме, од 2001. до 2008. године евидентан је растући тренд директних страних инвестиција (СДИ), уз варијације карактеристичне за све европске транзиционе земље - институционално окружење и привлачења СДИ кроз процес приватизације, као и негативан утицај глобалне економске кризе.

У Србији је у 2011. години нето прилив СДИ износио 2,5 милијарди долара и само је у 2006. години (када су приватизовани Моби 063 и Хемофарм) евидентирана већа вредност нето прилива СДИ. Кумулативна вредност нето прилива износила је 17,7 милијарди долара, али бруто вредност се може проценити на 25 до 30 милијарди долара. Да би се дошло до пуне вредности инвестиција неопходно је да се саберу сви подаци из АПР-а¹¹ о регистрованом капиталу у предузећима са страним власништвом. На те податке би требало додати прекограничне кредите.

11 Агенција за привредне регистре

Табела 2.
Стране директне инвестиције у Србији по земљама у период од 2000. до 2011. године

SRBIJA: STRANA DIREKTNIA ULAGANJA U NOVCU - NETO, PO GODINAMA I ZEMLJAMA* (u hiljadama USD)													
Zemlja	2000.	2001.	2002.	2003.	2004.	2005.	2006.	2007.	2008.	2009.	2010.	2011.	UKUPNO
1 Austrija	183	1 421	33 876	93 747	146 104	201 189	520 356	1 161 096	475 613	322 112	192 839	214 869	3 363 405
2 Holandija	0	1 02	2 248	598 963	102 008	92 113	-21 419	-27 958	510 400	242 459	264 324	334 527	1 905 067
3 Grčka	334	1 280	12 496	62 268	52 968	249 536	923 698	336 401	48 456	65 902	32 980	13 832	1 800 150
4 Nemačka	6 152	9 788	82 801	75 708	51 965	187 320	905 824	69 530	88 882	55 900	44 138	106 385	1 684 103
5 Luksemburg	0	1 28	3 619	4 108	2 387	108 885	8 843	241 537	76 147	8 101	8 692	1 129 019	1 591 466
6 Norveška	0	2	74	280	0	29	1 546 993	3 187	6 135	-741	2 022	1 324	1 559 305
7 Italija	2 006	594	7 553	21 329	10 149	18 316	57 532	155 363	483 884	239 274	54 813	177 886	1 225 916
8 Ruska Federacija	736	3 381	2 556	3 335	538	14 324	15 992	488	12 629	335 290	9 295	103 046	701 833
9 Francuska	0	81	87 489	7 838	24 022	62 347	159 085	84 391	78 345	9 500	23 191	157 863	694 232
10 Slovenija	33	11 254	9 561	29 036	15 706	183 563	201 241	92 856	112 189	48 569	108 269	-150 530	661 727
11 Češka	476	129	4 664	13 098	182 000	21 175	118 913	109 317	36 122	-56 246	70 983	41 613	542 244
12 Švajcarska	35	86	2 913	12 559	29 401	56 990	15 421	96 157	122 863	85 208	66 224	66 314	523 029
13 Mađarska	0	275	1 167	4 224	16 567	24 677	244 045	31 404	31 030	23 424	20 738	93 884	491 545
14 Velika Britanija	0	1 225	6 618	20 631	79 620	63 330	135 915	-26 384	14 536	74 065	76 388	-8 576	487 169
15 Hrvatska	0	1 096	5 243	34 446	10 806	40 484	25 240	35 944	143 148	27 800	49 498	6 831	380 216
16 SAD	343	1 906	18 099	15 068	18 187	22 257	-29 612	31 825	55 536	17 504	77 048	35 604	265 565
17 Crna Gora	0	0	0	0	0	0	12 946	209 288	73 900	-5 599	-81 265	7 808	217 077
18 Bugarska	0	0	133	129	9 910	655	54 270	46 916	21 884	2 219	13 141	1 101	150 338
19 Slovačka	3	10	10	18 342	0	25 447	19 325	3 084	1 471	35 551	42 546	-6 709	139 080
20 Belgija	0	0	344	1 925	2 523	12 407	6 464	24 038	16 246	3 509	4 589	6 953	78 998
21 Kipar	762	2 045	41 717	31 581	16 310	71 551	-387 154	137 427	7 275	37 179	60 239	59 145	78 097
22 Španija	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
23 Letonija	0	0	5	15 330	17 082	6 441	10 527	3 535	739	1 381	105	2 382	57 528
24 Izrael	0	0	260	207	3 052	14 294	4 544	26 510	-712	-215	2 240	310	50 490
25 Hong Kong													18 033
26 Danska													7 952
27 Kina													6 969
28 Lichtenštajn	0	216	57	2 162	2 974	-41 316	-17 538	-2 937	5 106	334	1 069	13 872	-36 001
29 BH	189	169	2 951	5 056	2 104	4 692	-16 730	-838 608	-60 804	-530	-26 765	-13 612	-941 928
UKUPNO	11 252	35 388	326 454	1 071 410	796 403	1 440 706	4 286 579	2 004 297	2 362 520	1 771 360	1 117 380	2 498 128	17 721 677

Izvor: NES.
*Podatke o stranim direktnim ulaganjima u novcu NES dobija od poslovnih banaka, što znači da podatke o stranim ulaganjima u novcu, dobijamo po zemljama plaćanja a ne po zemljama ulaganja.

NAPOMENA: Za 2006. strana direktna ulaganja iz Norveške su data bez licence za TELENOR u iznosu od 410 mln, a iz Austrije za kupovinu treće licence u iznosu od 425 mln dolara, koje su prema metodologiji EOP-a križice pod kapitalne transfere, odnosno licence i patente. U 2007. izvršena je kupovina Telekomu Srbije (Bosna i Hercegovina).

Dopunjeno je preuzimanje i koniščenje baza podataka, ali NES iz tehničkih razloga ne garantuje za njihovu verodostojnost i potpunost.
NAPOMENA: Prena objavljenim podacima Republičkog zavoda za statistiku strana ulaganja u robu, neto u periodu januar-december 2010. godini iznosila su 39,3 miliona \$, tako da strana direktna ulaganja, neto u periodu januar-december 2010. godine iznose 1,156 miliona \$.

Srbija pada na globalnoj listi konkurentnosti i kao glavna ograničeća za poslovanje u Srbiji navode se: neefikasna državna birokratija, korupcija, pristup finansiranju, inflacija, nestabilnost države, poreske stope, poreski propisi, neadekvatna ponuda infrastrukture, kriminal i krađa, restriktivni propisi o radu, siromasna radna etika

домаће радне снаге, политичка нестабилност, девизни прописи, неадекватно образована радна снага.¹²

Када се погледа атрактивност грана за улазак СДИ које су детерминисане кретањем светске тражње ситуација је нешто другачија. Са становишта динамичности светске трговине и положаја Србије реално очекивати да будуће инвестиције доминантно буду усмерене на сектор производње хране и пића као и у пољопривреду. Не очекује се велики прилив инвестиција у метални комплекс с обзиром на положај Србије у светској трговини¹³.

Посматрано по делатностима, а према подацима за 2011. годину, највиши износ страних улагања пласиран је у сектор трговине на велико и мало (788 милиона УСД у апсолутном износу), а следе прерађивачка индустрија (421 милиона УСД), финансијске делатности и осигурање (222 милиона УСД) и послови с некретнинама (138 милиона УСД).

Стране директне инвестиције у Србију (улагања нерезидената) према подацима НБС у периоду од 2004. (од када је доступна статистика СДИ по делатностима) до 2010. године биле су укупно 14.200,5 милиона ЕУР или 19.027,5 милиона УСД. С обзиром да само за овај период постоји статистика укупних улагања по делатностима може се јасно видети у којој мери је био ограничен досадашњи допринос СДИ јачању конкурентности и производне базе Србије. Улагања у делатности-секторе који производе „разменљиве производе“ (пољопривреда, вађење руде, прерађивачка индустрија и грађевинарство) у посматраном периоду су била 26,6% укупних СДИ, док је на СДИ у секторе услуга и стварања „неразмењивих добара“ (трговина, саобраћај, финансијско посредовање, послови са некретнинама) отишло 70,7%.¹⁴

Главна дестинација гринфилд инвестиција су земље у развоју и транзиционе привреде, док у развијеном свету главни облик СДИ и даље остају спајања и припајања (*Mergers*

12 На основу Извештаја о Глобалној конкурентности 2011-2012, Светски економски форум, Женева 2011.

13 <http://www.makroekonomija.org/wp-content/uploads/investicije-2010.jpg>

14 Капор, П. *Ефикасност система подстицаја директних инвестиција у Србији*, Зборник радова са саветовања: „Положај и перспективе Србије у европској и светској привреди“, Научно друштво економиста Србије и Академија економских наука, Економски факултет, Београд, Економски факултет, Крагујевац, 2011.

and Acquisitions, M&A).¹⁵ Према анкети ЕИУ (*Economist Intelligence Unit*) спроведеној међу мултинационалним корпорацијама (МНЦ), гринфилд инвестиције ће и даље бити њихов главни пут за инвестирање на тржиштима у настајању у наредних пет година. М&А заостају и проценат оних који су навели М&А као изабрани начин инвестирања на мање развијеним тржиштима је забележио само благи раст у прогнозама за период 2007-2011. Прогнозе раста СДИ указују на укупно успоравање и номинални пад у 2008. години пре поновног раста у период 2009-2011. године које доводи до повећања годишњих токова СДИ на 1,6 билиона УСД.¹⁶

Када су у питању гринфилд инвестиције у Србији, опште мишљење је да је њих било недовољно од почетка процеса транзиције. Ипак, веома значајан инвеститор из групе гринфилд инвестиција је словеначки Меркатор, који је на српском тржишту присутан од 2002. године, а чија улагања у изградњу тржног центра на Новом Београду износе 43 милиона евра. Такође су значајне и инвестиције аустријске компаније ОМВ у градњу бензинских пумпи широм Србије, које износе 100 милиона евра. Од страних инвеститора на српском тржишту је присутна и америчка фирма за производњу лименки Ball Packaging, затим Метро цасх анд царру и Цоца Цола ХБЦ, која има најдужи инвестициони стаж у Србији.¹⁷

У поређењу са земљама у транзицији нових, тзв. *гринфилд (домаћих и страних) инвестиција, које отварају нова*

15 Могу се разликовати два главна облика СДИ: Гринфилд Сди је нова инвестиција која се врши тако што се оснива нова подружница у иностранству, док се прекогранична М&А односе на промену контроле над имовином и посовањем спојених или припојених предузећа. У прекограничном спајању фирми имовина и пословне активности две фирме се удружују у циљу стварања новог субјекта над којим контролу има тим из једне или из обе фирме. Код прекограничне аквизиције се контрола над имовином и посовањем преноси са једног предузећа на друго (страно) предузеће, при чему оно прво постаје подружница стицаоца. Обе фирме могу бити приватне или државне: приватизација у којој учествује страни инвеститор сматра се са прекогранично М&А UNCTAD, TAD/INF/PR/055. Шира дефиниција (LOCOnitor- а)обухвата пет главних облика СДИ: Гринфилд инвестиције у власништво и нови облици инвестиција (заједничка улагања, стратешко удруживање, лиценцирање и други уговори о ортачким друштвима).

16 Беговић, Б., Мијатовић Б. Пауновић, М., Поповић, Д. *Гринфилд стране директне инвестиције у Србији*, Центар за либерално-демократске студије, 2008.

17 Извор: *Економски Анали, Економска транзиција у Србији 2001-2005*.

радна места, је до сада у Србији било релативно мало, а није реално очекивати да ће се таква ситуација битније променити у наредним годинама. Са друге стране, аквизиције чак и успешних домаћих фирми углавном не доводе до пораста запослености, него до њеног драстичног смањења. На пример, у Дуванској индустрији Ниш (ДИН), или „Филип Морис Орегејшнс“, до средине августа 2011. број запослених од 580 је смањен за око 150, у поређењу са 2.470 запослених септембра 2003. када је Филип Морис купио ДИН¹⁸. Слично томе, број запослених у „Књаз Милошу“ пре приватизације је био 1.820, а након три етапе смањења технолошког вишка ова веома успешна фирма запошљава 900 радника.

Експанзија страних директних инвестиција је најбоља потврда сазнању да су националне привреде постале преузак оквир за најрационалније пласирање капитала и остваривање оптималне стопе раста. Носиоци раста директних улагања су транснационалне корпорације, углавном из развијених земаља, које настоје да вертикалним и хоризонталним ширењем сопствених активности, остваре максимизацију профита.

С друге стране, потребе за додатним капиталом постају све више изражене код неразвијених и земаља у развоју, а од почетка деведесетих нарочито код земаља у транзицији. Нагли пораст броја страних филијала у земљама у развоју је у складу са преласком на тржишни начин привређивања, што подразумева велика улагања свежег капитала. Земље у транзицији су и у ранијем раздобљу свог развоја непрестано имале веће потребе у односу на инвестиционе могућности, па су, без изузетка принуђене да додатне изворе финансирања потраже на међународном финансијском тржишту а најчешће преко страних директних инвестиција. У условима када други облици финансијског прилива у земље у развоју постају све скромнији (страни кредити, помоћ, и слично) стране директне инвестиције чине могући извор за задовољење

18 Капор, П. *Ефикасност система подстицаја директних инвестиција у Србији*, Зборник радова са саветовања: „Положак и перспективе Србије у европској и светској привреди“, Научно друштво економиста Србије и Академија економских наука, Економски факултет, Београд, Економски факултет, Крагујевац, 2011.

потреба тих земаља за финансијским, техничким и предузетничким ресурсима.

Улазак страног капитала у облику директних инвестиција, доприноси интензивирању убрзаних промена које су започете код земаља у транзицији. Ради се, пре свега, о променама својинских односа који опредељују и карактер самог привредног система. На тај начин, улазак страног капитала постаје генератор у прилагођавању тенденцијама и захтевима савременог светског тржишта.

Дакле, полазна претпоставка за раст, развој и прилив страног капитала у домаћа предузећа јесте трансформација привредне структуре тржишним механизмима како би покренут процес кристалисао механизме тржишне привреде. Подручје преко којег се остварују дугорочни планови, развојна политика и на њој заснована стратегија раста јесте инвестициона активност. Она нужно имплицира следећи правац деловања: развојна политика - инвестициона политика - инвестициони програм. При томе, инвестиције не обезбеђују саме по себи ефекте, него представљају претпоставку за стварно притицање ефеката. Њиховом реализацијом проузрокују се не само ефекти везани за економску позицију предузећа, већ и на привредни развој региона и читаве земље.¹⁹

3. Компаративне предности Србије за страна улагања

Садашња капитална база домаће привреде је драстично редукована. Она није богата капиталом и ресурсима да самостално усмерава и управља својим развојем. Због тога, сваки развојни модел за српску привреду, мора инсистирати на оживљавању улагања у привредне секторе и на коришћењу компаративних предности Србије за страна улагања.

Домаћа привреда се налази на нивоу развоја на коме се конкурентност највише заснива на расположивим факторима производње. То значи да конкурентност домаћих преду-

¹⁹ Цветковић. Н. „Перспективе страног капитала у условима транзиције“, у зборнику радова: *Транзиција и приватизација предузећа и банака*, Економски анали, НДЕЈ, Београд, 2001.

зећа зависи, пре свега, од тога да ли Србија има или нема за дату производњу битне факторе производње. Након тога се гледа каква је ситуација у осталим факторима конкурентности: тражњи, структури тржишта, стратегији фирми итд.

Српски развојни модел би требао да се заснива на развоју грана за које земља располаже повољним факторима конкурентности. То су: јефтина и образована радна снага, географски и стратешки положај, величина и повезаност домаћег тржишта са другим тржиштима, богатство природним ресурсима.

Значајна конкурентска предност Србије је јефтина и образована радна снага. То упућује на гране које су радно интензивније, где ова предност може доћи до изражаја. Велики број средњих и виших школа и факултета обезбеђује сталан прилив инжењера и техничара и високостручних и стручних радника. Истина, мотивисаност радне снаге је битно различита у друштвеним и приватним фирмама. У друштвеним фирмама радници су, због ниских примања и сигурности радног места, слабо мотивисани да раде. Запослени у приватним фирмама у Србији су веома мало мотивисани за рад, с једне стране могућношћу да лако остану без посла у ситуацији када је стопа незапослености висока.

Економско-географски положај одређује опште услове за привредни развој Србије. Србија је својим саобраћајницама повезана са земљама западне, северне и источне Европе. Као таква представља значајно транзитно подручје преко којег се обавља размена робе, услуга и путовање туриста између балканских и неких других земаља.

Србија има повољне природне услове (земљиште, енергетски извори, рудна богатства, воде...) за развој привреде. Природни услови су повољни за развој пољопривреде и туризма, изванредно погодни за развој транзитног саобраћаја, а богатства енергетским изворима и рудама метала су осредња и дају могућност за развој одређених грана индустрије.

Пољопривреда располаже свим факторима неопходним за њен развој а то су: рељеф, клима, земљиште и воде. Услед пораста броја становника неопходно је обезбедити стални пораст пољопривредне производње. Стратешки партнери требало би да одиграју значајну улогу у једној изузетно перспективној делатности – у производњи здраве хране. Познато

је да Србија има изузетно повољне услове и велику компаративну предност за ту врсту пољопривредне производње.

Србија има много сировина за индустрију, али доста сировина мора и да увози. У том погледу она је у бољем положају од већине европских земаља. Локација, тј. размештај индустријских предузећа утиче на трошкове производње мањим или већим трошковима транспорта сировина, готових производа и превоза запослених радника. Поједини крајеви имају, у односу на друге крајеве, економске предности за изградњу и развој одређених грана индустрије. Најважнији фактори који утичу на локацију индустријских предузећа јесу: близина сировина, тржиште, саобраћајна повезаност, расположива радна снага, друга индустрија и довољна количина воде.

Основу за развој тешке индустрије чини богатство у енергетским изворима и рудама метала и неметала. Република Србија спада у ред земаља које су богатије рудама обојених метала и неметала. Богата лежишта лигнита налазе се у ободним пределима Панонске низије и у басенима: Косовски, Колубарски и Костолачки. У знатном делу земље реке имају велике падове, богате су водом па располажу знатним богатством водне снаге што је пружило могућност за изградњу хидроелектрана.

Сировинска основа за производњу грађевинског материјала (цигла, цемент, цреп, креч, камен) и ватросталног материјала изванредно је богата. Индустрија стакла има добру сировинску основу - богата налазишта кварца експлоатишу се код Аранђеловца и Зајечара. Даље, мермер се експлоатише на више места и изузетног је квалитета.

Тржиште је у свакој земљи важан ресурс. Продајно тржиште је у малој земљи као што је Република Србија посебно значајно. Слободно повезивање и заједнички наступ са стратешким партнерима на светском тржишту за Србију је изузетно снажан развојни ресурс/фактор.

4. Политика прилива страног капитала

Саставни део политике прилива страног капитала представља пакет подстицајних мера, које треба да стимулишу страна улагања у областима које су утврђене као приоритети, као и на креирању укупног промотивног програма који

ће допринети унапређењу и изградњи новог имица српске привреде у светском пословном свету.

Данас, на жалост, у општој кризи и беспарици у српској привреди, долази до опадања домаћих инвестиција и дезинвестирања, што указује да је стање у овој области крајње неповољно. Опадајући инвестициони тренд и недостатак обртног и инвестиционог капитала је последица постојећих ограничења инвестиционе активности Србије, а која се односе на дефицитарност капитала, неразвијеност тржишта капитала, и тешкоћа у приступу иностраним тржиштима роба, капитала и технологија. За покретање развојних процеса у земљи неопходно је приступити процесу убрзаног спровођења радикалних реформи. У том процесу инвестиције би морале играти једну од кључних улога, при чему би у први план морала доћи ефективност инвестиција. Стога би приоритет морао бити дат високопрофитабилним, извозно оријентисаним пројектима. У том смислу неопходно је предузимање одлучнијих корака у стварању услова за одвијање правилног процеса инвестирања, који ће се заснивати на ригорозној примени већ постојећих и, у свету, широко распрострањених критеријума селекције инвестиционих програма и стимулисања свих видова инвестирања ²⁰.

Важна предпоставка за реализацију започетих реформских промена у Србији је стварање повољне климе за стране инвестиције. У том процесу посебно је значајно креирање стабилног и привлачног привредног амбијента за стране инвеститоре. Како недовољно инвестирање значи практично обустављање модернизације привреде, застаревање њеног производног апарата и морално рабаћење, потребно је на елементима политике и стратегије привлачења страних улагања тражити партнере који би допринели истинском реструктурирању домаћих предузећа. Оно би ишло у правцу производње конкурентних производа који могу бити лидери на домаћем тржишту и равноправни такмаци на иностраном тржишту.

Динамичнији прилив страног капитала се не може ослањати само на продаји појединих делова инфраструктур-

20 Цветковић, Н. „Оживљавање инвестиција – предуслов изласка из кризе“, рад саопштен на саветовању: Економска политика 1999-2000, *Економски анали*, НДЕЈ; Београд, 1999.

них система као најпривлачнијих за стране партнере, већ првенствено на подстицању страних директних инвестиција. У том циљу потребно је нудити програме и привлачити инвестиционе пакете који могу имати најповољније ефекте по домаћу привреду.

Иако по наводима једног извештаја УНЦТАД из 1995. године подстицајне мере нису међу кључним детерминантама за локацију страних инвестиција значајно је навести их јер оне могу допринети повећању прилива страних инвестиција. Наиме, фактори којима се подстиче будућа инвестициона активност су веома бројни и разноврсни. Могу се класификовати на различите начине, превасходно зависно од тога да ли је реч о подстицајима интерне или екстерне природе.

Интензитет и дејство *екстерних фактора* опредељен је променама које се готово константно дешавају у окружењу. Фактори окружења који стимулативно делују на процес страног улагања могу бити подстакнути мерама друштвене заједнице, законском регулативом, развојем науке и технике, развојем тржишта продаје и набавке, позицијом предузећа у индустријској грани у односу на конкуренте, фазом животног циклуса индустрије којој предузеће припада, као и степеном развијености финансијских тржишта и његових инструмената. Реч је о факторима који се не могу контролисати, али се ипак морају благовремено предвидети и антиципирати у смислу утицаја на будуће пословање. При томе је битно проценити брзину њиховог наступања, извесност наступања и дужину трајања, јер се на бази тога може планирати реакција предузећа у наредном планском циклусу.

Мере друштвено политичке заједнице и законска регулатива, кроз регулисање начина пословања различитих области, па самим тим и области улагања, и разним стимулативним мерама (попут мањих пореских стопа или неких других олакшица), могу деловати у правцу повећања тенденције за инвестирањем. Садашњи Закон о страним улагањима РС обезбеђује либералан режим и подстицаје за страна улагања. Наиме, поред фискалних олакшица које су највише коришћени инструмент привлачења страног капитала најзначајније су царинске олакшице и друге увозне дажбине за увоз нове опреме. Суштина ових олакшица за стране улагаче би требала, поред стимулативности, да буде и селективност

у функцији обезбеђења квалитета и жељене структуре страних улагања.

Достигнут ниво привредног развоја, као и отвореност привреде према другим земљама, такође, може значајно подстицати инвестициона улагања. Утицај науке и технологије је најбржи и најдалекосежнији у смислу стварања повољних прилика за инвестирање. Технолошки развој ствара могућности за увођење нових инвестиционих алтернатива у разматрање, кроз могућност стварања нових тржишта и промену конкурентске позиције. Постојање финансијских тржишта је фактор који стимулативно делује на процес инвестирања, јер се његовим функционисањем стварају могућности за транспарентно и брзо сагледавање и упоређење стопе приноса према капиталу који је уложен у предузећа у разним гранама привреде. Тиме се делује у правцу боље алокације финансијских и у крајњој линији реалних ресурса у домаћој економији²¹.

Осим подстицаја који делују на макронивоу битни су и подстицаји на микронивоу – нивоу предузећа. Интензитет и дејство *интерних фактора*, као подстицаја инвестицијама, заснива се на способности предузећа да максимално искористи своје унутрашње снаге и моћи а све у циљу остваривања будућег раста. Постоји велики број интерних параметара који утичу на процес инвестирања а чији је утицај мање или више доминантан на ефикасност процеса. Иако је њихову тежину и величину тешко проценити сматра се да су најзначајнији они који се односе на финансијске, ресурсне (кадровски, организациони и физички ресурси), и истраживачко-развојне могућности предузећа.

Свакако да је један од најзначајнијих интерних подстицајних фактора процесу инвестирања расположивост финансијских средстава, јер од њих зависи реализација изабраног и по свим критеријумима прихватљивог, инвестиционог пројекта. Полазну основу за утврђивање потребних финансијских средстава чини вредност улагања у намеравани пројекат. Предрачунска вредност улагања се утврђује на бази претходно урађених техничких спецификација, које садрже све податке о врсти, обиму и намени неопходних улагања. Сва предвиђена улагања морају бити покривена одговарају-

21 Цветковић Н. *Стратегија инвестиција предузећа*, монографија, Институт економских наука, Београд, 2002.

ћим изворима средстава. Према томе, расположивост финансијских средстава је један од фактора, који је врло битан током читавог процеса инвестирања. У одређеним ситуацијама инвестирање може бити подстакнуто расположивошћу ресурса предузећа. Они укључују искусне, способне и стручне кадрове, организационе ресурсе са адаптивном пројектном организационом структуром, и физичке ресурсе, као што је постојање објеката, повољне локације, мреже дистрибуције и сл. Истраживачко-развојне могућности предузећа, које укључују развој нових производа, усклађивање капацитета појединих производних јединица, потпуније искоришћавање појединих сировина и сл. могу да доведу до стварања потребе за инвестирањем и могућности за увођење нових инвестиционих алтернатива у разматрање.

Стране компаније, углавном, делују глобално и оријентисане су на освајање нових тржишта. Оне су по правилу веће од домаћих компанија из истих сектора, а њихови производи поседују иновативну конкурентност. Да би заштитиле домаће тржиште од антиконкурентске односно монополске праксе присутне кроз деловање транснационалних компанија велики број земаља је донео *законе о конкуренцији*. Њима се конкретизује политика конкуренције као фактор привлачења страног капитала.

Формулисање политике конкуренције је неопходно у условима либералне политике страних директних инвестиција и спољнотрговинске политике, како би се обезбедило конкурентно тржиште, које је услов ефикасније интеграције СДИ у домаћу привреду.

Прилив страних директних инвестиција у земље у транзицији прошао је кроз три фазе. Прва фаза се односи на отварање привреде страним инвеститорима и доношење либералног законодавства у овој области. Наредна фаза је приписивање велике улоге страном капиталу у процесу приватизације. По завршеном процесу приватизације и обезбеђењу знатног прилива страних директних инвестиција, прелази се у трећу фазу, фазу селективног приступа приливу страног капитала и остваривању услова за сопствене одливе страних директних инвестиција. У трећој фази потребно је слободно и конкурентно тржиште. Да би се то обезбедило мора се дефинисати одговарајућа политика конкуренције.

Значајан генератор страних директних инвестиција могу бити шеме *замене спољнег дуга за власништво у предузећу*

или куповине спољнег дуга за друга улагања у земљи дужнику понављање (*debt-equity swap, debt conversion*). У Србији овај модел је веома мало коришћен иако за то постоје законске могућности. Процењује се да је на крају 2011. године спољни дуг Србије износио око 23,77 милијарди евра. Јавни сектор дугује 10,42 милијарде еура, а приватни сектор 13,35 милијарди еура. Готово две трећине приватног дугорочног дуга односи се на предузећа, а само једна трећина на банке. Краткорочни дуг, у износу од 804,4 милиона еура, у целости се односи на приватни сектор, у оквиру којег дуг банака износи 735,3 милиона еура, а дуг предузећа свега 69,2 милиона еура. Структура укупног спољног дуга по рочности је побољшана у правцу смањења учешћа краткорочног дуга са 4,9% на крају марта на 4,3% на крају јуна 2011. године по основу смањења краткорочног дуга банака.

И на крају, кључно питање је да ли сва страна улагања треба да уживају исте подстицаје, односно да ли равноправан третман треба да има улагање у трговачко предузеће вредно пар хиљада долара или велики производни пројекат вредан неколико милиона долара који обезбеђује запошљавање више стотина радника и девизни прилив. Ту се поставља и принципијелно питање да ли треба уопште посебно стимулисати оне стране улагаче који су уложили опрему у веома малој вредности (нпр. факс и компјутер) и по том основу уживају веће олакшице од домаћих улагача чији је улог знатно виши.

3. Закључак

Глобална економска криза је проузроковала нестабилност, губитак тржишта и изолацију од технолошког напретка. У знатној мери је успорила процес развоја националних привреда што имплицира неопходност примене релевантних пословних стратегија. Имајући у виду да је Србија прве ударе кризе осетила већ половином 2007. године који су се највише рефлектовали у смањеној расположивости средстава из иностранства и у психолошки индукованом паду поверења у банкарски систем, што је, у извесној мери, резултирало недостатком новчаних средстава за финансирање реалног сектора односно готово нерешивом великвидношћу. Наведени фактори су допринели повећању неизвесност инвеститора и све већем повлачењу страног капитала.

Natasa Bogavac-Cvetkovic, Ivica Stojanovic

*PERSPECTIVE OF FOREIGN
CAPITAL INFLOWS TO SERBIA*

Summary

The effects of the global economic crisis caused a decrease in the efficiency of Serbian businesses and upward trend of foreign direct investment inflows. Therefore, it is necessary to create supportive condition for foreign investments which should become an important determinant of economic growth and development of the Republic of Serbia. Since the efficient operation and development of domestic economy is not possible in crisis without foreign capital and the completion of the transformation of poorly operated companies, the goal of the paper is to understand the needs of domestic economy to foreign capital in order to achieve competitiveness

Литература

- Богавац-Цветковић, Н., Капор, П. *Међународно инвестирање*, монографија, Мегатренд универзитет, Београд, 2012.
- Fischer *Capital Account Liberalization and the Role of the IMF*, in *Should the IMF Pursue Capital-Account Convertibility? Essays in International Finance 207*, Princeton, New Jersey, Princeton University, 1998.
- Цветковић, Н. *Стратегија инвестиција предузећа*, Институт економских наука, Београд, 2002.
- Ayhan M. Kose, Eswar Prasad, Kenneth Rogoff i Shang-Jin Wei *Финансијска глобализација: Поновна процена*, PANOECONOMICUS, 2009.
- Eichengreen, Barry J. *Capital Account Liberalization: What Do Cross-Country Studies Tell Us?* World Bank Economic Review, Vol. 15, No. 3/2001, pp. 341–365.

- Stiglitz, J. *Capital-Market Liberalization, Globalization, and the IMF*, Oxford Review of Economic Policy, Vol. 20, No. 1/2004, pp. 57–71.
- УНЦТАД *Ворлд Инвестмент Репорт 2011: Нон-Еквити Модес оф Интернатионал Продуцтион анд Девелопмент*, Унилед Натионс Публикатион, Нев Џорк & Женева, 2011.
- Народна Банка Србије *Статистички билтен*, март 2012, Београд, 2012.
- Република Србија Агенција за привредне регистре, Београд, 2012.
- Светски економски форум *Извештај о Глобалној конкурентности 2011-2012*, Женева, 2011.
(<http://www.makroekonomija.org/wp-content/uploads/investicije-2010.jpg>)
- Капор, П. *Ефикасност система подстицаја страних директних инвестиција у Србији*, Зборник радова са саветовања: „Положај и перспективе Србије у европској и светској привреди“, Научно друштво економиста Србије и Академија економских наука, Економски факултет, Београд, Економски факултет, Крагујевац, 2011.
- Беговић, Б., Мијатовић, Б., Пауновић, М., Поповић, Д. *Гринфилд стране директне инвестиције у Србији*, Центар за либерално-демократске студије, 2008.
- Цветковић, Н. „Оживљавање инвестиција – предуслов изласка из кризе“, рад саопштен на саветовању: Економска политика 1999-2000, *Економски анали*, НДЕЈ, Београд, 1999.
- Богавац-Цветковић, Н. „Српска економија у у условима глобалне економске кризе“, Назив скупа и Зборника: *Економска криза и реални сектор привреде Србије – како умањити ефекте кризе*, Друштво економиста Београда, год. XIV, бр. 2/2009, Златибор, 18-19. јун 2009.

Овај рад је примљен 13. новембра 2012. године а прихваћен за штампу на састанку Редакције 20. децембра 2012. године.

Јелена Предојевић-Деспић, Горан Пенев**

*КО СУ И ГДЕ ИДУ: КАРАКТЕРИСТИКЕ
И РАЗМЕШТАЈ ГРАЂАНА СРБИЈЕ У
ИНОСТРАНСТВУ ПО ЗЕМЉАМА
ПРИЈЕМА И ЗНАЧАЈ МИГРАНТСКИХ МРЕЖА***

Сажетак

Подаци о регионалном пореклу и социодемографским структурама становништва Србије у иностранству представљају веома важне показатеље у предвиђању укупног друштвеног развитка земље. Циљ рада је да се на примеру демографске анализе података пописа становништва Србије, као земље порекла, одреде неке главне карактеристике њених грађана у иностранству по земљама пријема и укаже на важност проучавања миграција како из перспективе земаља порекла тако и земаља пријема. У првом делу је дат кратак преглед теоријских становишта која миграције изучавају кроз системски, релациони приступ и динамичку перспективу, с нагласком на улогу мигрантских мрежа. У другом делу рада је дат приказ кретања броја грађана Србије у иностранству по земљама пријема у периоду 1971-2002, као и анализа неких најважнијих карактеристика тог ста-

* Центар за демографска истраживања Института друштвених наука, Београд.

** Рад представља део пројекта «Истраживање демографских феномена у функцији јавних политика у Србији» (ИИИ 47006) који је финансиран од стране Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

новнишва (пол, старост, дужина боравка у иностранству, образовни ниво, националност, општина порекла), а на основу података Пописа 2002.

Кључне речи: међународне миграције, земље пријема, земље порекла, мигрантске мреже, просторна анализа, Србија

Увод

У различитим историјским периодима долазило је до значајних увећања миграционих токова и образаца, а њихове импликације су многоструко анализирани. И поред тога што су промене у природи међународних миграционих кретања и просторне мобилности становништва на светском нивоу остварене у последњих неколико деценија могле предвидети, оне су, у најмању руку, затекле светску јавност – како истраживаче, тако и доносиоце одлука.

Измењена политичка карта Европе и света, нераскидиво повезана с бурним економским променама и ефектима процеса глобализације, токовима међународног капитала, технолошког напретка, уз унапређење саобраћајне инфраструктуре, развој телекомуникација и транспортних средстава, информатичку револуцију, резултирала је тзв. глобалном ером миграција (Casteles, Miller, 2008). Сматра се да је Европа дошла до новог миграционог заокрета. Обим миграционих кретања је значајно увећан, а трајно насељавање, као најраспрострањенији имиграциони образац уступа место моделима привремених и циркуларних миграција. Све већи број миграната се усмерава ка животу у две или више држава паралелно, што умногоме води ка развоју многоструких видова транснационалних миграција.

Такође, пораст и усложњавање прикривених, нелегалних облика миграција представљају тешко решив проблем за све већи број економски развијених земаља.

Како ће се миграциони токови даље развијати и могу ли се предвиђати? Који чиниоци представљају тежиште приликом доношења одлуке о мигрирању? На који начин усагласити развојне политике земаља и глобалне миграционе трендове и како искористити њихов потенцијал? Како

да државе управљају миграцијама, одговоре на потребе за страном радном снагом и створе услове за њену интеграцију у новој средини? То су само нека од најважнијих питања на која досадашња истраживања за сада немају адекватне одговоре (Portes, 1997; De Haas, 2005).

Један од разлога неадекватног теоријског одговора је и што се највећи број истраживања у области миграција фокусира на земаље пријема. Иако настали као покушај превазилажења растућих тензија услед имиграционог притиска којем су изложене економски најразвијеније земље света, истраживачки приступи који промене у просторној покретљивости становништва проучавају само с краја миграционог процеса, тј. само као производ глобалног друштвеноекономског контекста, не могу довести до позитивних помака. Стога се савремене међународне миграције све више се изучавају као друштвени процес – кроз системски, односно, релациони приступ и динамичку перспективу проучавања: од препознавања, детаљног разматрања сложених и променљивих видова међународних миграција, до анализе стања друштва у земљама порекла и дестинације која значајно утичу на миграције и мобилност становништва (Kritz, Zlotnik, 1992). У том погледу, посебно је постало актуелно изучавање друштвених, односно, мигрантских мрежа. Дугорочно гледано, мреже обезбеђују путеве, тј. канале самих миграционих процеса, смањују финансијску и психолошку „цену“ миграција (Massey, 1990), а брзо и лако се прилагођавају условима у којима се одвијају миграциона кретања.

Циљ овог рада је, стога, да се покаже важност проучавања миграција из динамичке перспективе. У првом делу је дат кратак преглед теоријских становишта с нагласком на она која миграције проучавају кроз системски, релациони, приступ и перспективу мигрантских мрежа. У другом делу се на примеру особености емиграната из Србије указује на потребу комплекснијег проучавања миграција и то како из перспективе земаља порекла, тако и из перспективе земаља пријема. Код већине анализа карактеристика савремених миграција примењен је само један приступ. Уколико се то чини из перспективе земаља пријема, тада се готово по правилу не обраћа довољна пажња на карактеристике имигрантског контингента по земљама порекла. С друге стране, при

анализама емигрантског контингента из перспективе земаља порекла недовољна су третиране карактеристике емиграната по земљама пријема. Овај рад, поред осталог, представља покушај да се ближе сагледају карактеристике грађана Србије на раду или боравку у иностранству по земљама пријема, и то на основу податка националне статистике. Наиме, ради се искључиво о подацима пописа становништва Србије (без Косова и Метохије). Управо коришћење статистичких извора земље порекла даје посебну специфичност таквом аналитичком приступу. С обзиром да у досадашњим програмима обраде пописних података нису биле предвиђене табеле које се односе на српско (југословенско) становништво у иностранству, или су то била укрштања само с неким основним обележјима (пол, национална припадност), за потребе овог рада је урађена посебна додатна обрада података пописа становништва Србије из 2002. године.¹ На основу тако добијених табеларних приказа у раду је поред анализе кретања броја лица у иностранству по земљама пријема у четири временске тачке (критични моменти пописа спроведени од 1971. до 2002),² урађена и анализа неких најважнијих карактеристика тог становништва (пол, старост, дужина боравка у иностранству, образовни ниво, националност, општина порекла) такође све по земљама пријема. Приказана анализа комбинује перспективе с оба краја миграционог процеса, а добијени резултати потврђују потребу комплексног приступа анализи спољних миграција и комбиновања података из статистичких извора земље порекла и земаља пријема.

Поред доприноса разумевању детерминистичке основе мигрирања становништва из Србије, развитак системског приступа значајно би употпунио анализу комплексног односа друштвеног развитка и миграција. Ово се нарочито

1 У раду су углавном коришћени подаци добијени на основу посебне додатне обраде коначних резултата Пописа 2002. рађене у Републичком заводу за статистику Србије (РЗС). Аутори захваљују колегама и колегиницама из РЗС-а без чије сарадње не би било могуће писање овог чланка.

2 Током писања чланка били су расположиви само прелиминарни резултати Пописа 2011, који су садржали једино податке о укупном броју лица у иностранству (не и по земљама пријема). У РЗС-у за сада није предвиђена обрада пописних податка који се односе на грађане Србије на раду или боравку у иностранству, али се на основу првих резултата оправдано претпоставља да обухват тог емиграционог контингента никада није био мањи.

односи на могућности проналажења политичког одговора у искоришћењу миграција (девизних дознака, транснационалних мигрантских мрежа, социјалног и хуманог капитала) за унапређење социоекономског развоја Србије, посебно зато што већина становништва у иностранству обухваћена пописом одржава контакте и везе са Србијом, често посећује родни крај и свакако представља значајан ресурс у социоекономском развоју земље.

*Међународне миграције
– динамичка перспектива проучавања*

Развој теорија о међународним миграцијама започео је микротеоријским економским моделима, односно, кроз концептуализацију теорија које у средиште изучавања стављају појединца. Према класичним формулацијама потискивања, с једне стране, и привлачења, с друге стране (*pull-push*), потенцијални мигрант пореди негативне факторе који га подстиче на одлазак из земље у којој живи (фактори као што су мале плате, низак животни стандард, лоши услови за рад и друго) у односу на позитивне факторе, односно добробит коју би могао имати у земљи дестинације (на пример висок животни стандард, боља могућност напредовања у послу, добро плаћен посао и друго) и одлучује се да мигрира уколико превагну фактори могуће добити у земљи дестинације. Постепено, економски модели на микротеоријском нивоу уступају све више простора моделима макро економске структуре, као што су неокласична економска теорија (Harris, Todaro, 1970), глобалне неједнакости и теорија сегментираних тржишта рада (Piore, 1979) или перспектива светског система (Wallenstein, 1974). Иако постоји велики број теоријских модела који нуде различите одговоре на питање које су главне детерминанте међународних миграција, заједничко им је да су миграције посматране као појаве одређене структурним променама, односно, као производ друштвеног развоја, и пораста социјалне и економске зависности између неразвијених и развијених земаља. Иако међу собом веома различити, овим приступима је заједничко што се у разматрању миграција усмеравају само на један ниво анализе (било да је то појединац или друштвена структура) и

на тај начин занемарују утицај друштвених група и односа који дају смисао миграцијама (Gold, 2005).

У новије време истраживачи су почели да развијају приступе тзв. мезо аналитичког нивоа (Faist, 2000), у којима је нагласак на домаћинству као основној јединици у процесу одлучивања о миграцији. На тај начин се у детерминистичку основу одлуке о мигрирању увршћују мигрантске мреже као посредујући ниво између супротстављених и једностранних теоријских модела микро и макро аналитичке структуре. На основу овог приступа имиграција се објашњава као резултат веза које се развијају између појединаца у земљама порекла и дестинације, док мрежа веза (*network ties*) подстиче имиграцију као средство за побољшање стандарда целог домаћинства, а не само њеног члана који одлази у иностранство (Massey 1990).

Криц и Злотник су покушале да интегришу кључне аспекте различитих миграционих теорија. Наводе да је у анализи савремених миграција нужен системски приступ, односно динамичка перспектива проучавања, и то од препознавања до детаљног увида у променљиве трендове и видове савремених миграционих кретања у свету. Разматрање узрока или последица међународних миграција, било из перспективе земаља порекла или пријема, често не успева да објасни динамику повезану с развитком миграционих кретања као процеса. Миграције треба да се изучавају од њених зачетака, кроз промену у структури и обиму током времена, узимајући у обзир повратне миграције и слање девизних дознака у земљу порекла, као и опште стање друштва у земљама порекла и дестинације које умногоме обликује миграциона кретања (Kritz, Zlotnik, 1992).

Модел кумулативне каузалности је једно од најважнијих теоријских становишта које миграције посматра кроз садејство макроекономских и структуралних миграционих модела, теорије људског капитала, као и њиховог међусобног утицаја на социоекономски контекст, и у земљама имиграције и емиграције. Наводи се да макроекономске и структуралне теорије објашњавају какве се промене дешавају у друштвеним и економским институцијама у различитим географским регионима у циљу одређивања потенцијала структура у локалним заједницама, док теорија људског ка-

питала пружа адекватно објашњење на који начин појединци доносе одлуке у оквиру тих структура (Massey, 1990). Друштвене мреже посредују када се одређује „цена” миграције и нуде стратегију за повећавање прихода породице, односно, домаћинства. Корист за потенцијалне мигранте је већа извесност добијања добро плаћеног посла, а за чланове породице (домаћинства) то је добробит од новца које ће њихови чланови у иностранству слати кући (Massey, 1990). На тај начин мреже које појединци стварају између земаља порекла и дестинације смањују финансијску и психолошку цену мигрирања тако што повећавају ниво информисаности и подршке. Сматра се да су у почетку миграције те које стварају мреже, а затим мреже подстичу миграције које су их створиле.

Мигрантске мреже се формирају на основу различитих облика повезаности, односно, мреже веза. Истраживања спроведена међу различитим популацијама широм света показала су да постоје квалитативне разлике у типовима друштвених веза које се формирају међу различитим социјалним и економским слојевима становништва. Међу високообразованим мигрантима обично се формирају мреже засноване на тзв. slabим везама, које углавном чине колеге, познаници и пријатељи, и већином се користе за потребе проналажења посла, стручно усавршавање, вођење или проширење пословне делатности. С обзиром да су високообразовани у исто време укључени у више различитих мрежа,

„снага slabих веза“ лежи управо у међусобном пресецању и додиривању различитих друштвених мрежа (Granovetter, 1973), односно, могућности да се на непосредан или посредан начин дође до потребних контаката и остварења циља. С друге стране, нискоквалификовани радници се у миграционом процесу углавном ослањају на рођачке, односно, јаке везе. Оне нису разгранате као “слабе” везе, али је њихова снага у већој емоционалној блискости, посвећености, као и реципрочној одговорности.

Сматра се да је значај повезаности, односно људског посредовања, у миграционом процесу велики (Boyd, 1989; Fawcett, 1989). Изучавајући миграције кроз такав - динамички приступ, на миграције се мање гледа као на производ односа између понуде и потражње на тржишту радне сна-

ге, а више као на израз глобалне динамике настале људском интеракцијом. Информацију појединце о могућностима за миграцију, мреже их и „чине мигрантима”. Стога, мреже нису само инструмент, већ саставни део и детерминанта миграционог процеса (Meuer, 2001).

Последњу деценију 20. века обележило је значајно развијање транснационалних приступа миграцијама који налазе односе које мигранти одржавају са својим породицама, заједницама, традицијама које се налазе преко граница државе у коју су се одселили. Транснационализам је у свом зачетку дефинисан као процес којим мигранти кроз своје дневне активности образују, обликују и одржавају разнолике социјалне, економске и политичке односе који спајају друштва из којих су потекли и она у којима су настањени, и кроз која стварају транснационално друштвено поље које прелази националне границе (Basch, et al., 1994). Сматра се да то није нова теорија миграција, већ нова перспектива проучавања, односно, „оптички” инструмент који омогућава увид у растући интензитет и обим циркуларних кретања људи, роба, информација и симбола иницираних међународним радним миграцијама (Çaglar, 2001).

Транснационални друштвени простор се дефинише као комбинација веза, позиција у мрежама и организацијама, а које се простиру преко граница појединачних, националних, држава. Ти простори означавају динамичне друштвене процесе, а не статичне односе, везе и позиције (Faist, 2000). Транснационалне везе утичу на мигранте и тако што се кроз њихове активности формира, развија и преноси колективни идентитет, што може да има великог значаја и на формирање културног идентитета друге генерације миграната (Vertovec, 2001). На тај начин транснационалне везе могу постати и трансгенерацијске (De Haas, 2005), чиме се подвлачи и улога дијаспоре као важног чиниоца у оквиру савремених миграционих токова.

Статистички извори података и проблеми обухвата

И поред све већег значаја миграција, статистичко праћење просторне мобилности је углавном мање садржајно, по-

узвано и доступно корисницима, као и са знатно мањим обухватом него што је то случај с праћењем природног кретања становништва. То се посебно односи на податке који се тичу спољних миграција.

Основни статистички подаци о спољним миграцијама становништва Србије могу се прибављати из домаћих и страних извора. Најважнији домаћи статистички извори су пописи становништва. Од страних извора највише се користе подаци које прикупљају тзв. земље пријема (пописи и регистри становништва, подаци имиграционих служби, органи задужени за прихват избеглица итд.), али су они, пре свега, прилагођени потребама страних корисника. Од значаја су, посебно у ванредним околностима, и подаци међународних организација (нпр. УНХЦР и ИОМ), који су теже доступни и по садржају мање обухватни. Уједно, подаци о мигрантима добијени из домаћих и страних извора углавном нису сасвим упоредиви због методолошких разлога, а последњих деценија и због честих промена уставног устројства и територије на којој је функционисала Република Србија.

Подаци о лицима на раду или боравку у иностранству могу се добити и на основу резултата појединих научних истраживања. Она имају знатно мању обухватност, спорадична су, а резултати и базе података су теже доступни јавности (Гречић, 2010; Предојевић-Деспић, 2010).

Овај рад се односи искључиво на лица на раду или боравку у иностранству која имају пријављено (стално) пребивалиште на територији Србије (без Косова и Метохије), а уз то су и њени грађани односно поседују држављанство Републике Србије. Национална пописна статистика је свакако најважнији извор статистичких података о том емиграционом контингенту. Та лица су као посебан скуп први пут обухваћена у попису становништва из 1971, а затим и у свим наредним (1981, 1991, 2002. и 2011).

Подаци о посматраном емиграционом контингенту грађана Србије расположиви су и из страних извора. Међутим, због различитих дефиниција посматраног скупа (имигранти, странци, тражиоци азила), неуједначених временских пресека, проблема везаних за назив и територију на које се односе подаци о мигрантима из Србије (СФРЈ, СРЈ, СЦГ, Србија с Косовом, Србија без Косова), а посебно

због врло суженог броја обележја, али и релативно тешке доступности, ти подаци углавном могу да послуже као допунски и то највише у погледу броја грађана Србије на раду или боравку у иностранству.

И поред тога што су контроле обухвата пописа указивале на релативно малу нето грешку необухвата, општа је оцена да је главни проблем приликом пописивања лица у иностранству њихов непотпуни обухват (Ковачевић, 1995), посебно у случајевима када су сви чланови домаћинства ван земље или када се ради о лицима која дуже бораве у иностранству. Као илустрација могућих размера необухвата може да послужи поређење српских пописних података (1. април 2002) о броју лица на раду или боравку у неколико европских земаља пријема и података страних националних статистичких служби (1. јануар 2002) о броју држављана СР Југославије (Србије и Црне Горе) у истим земљама. Разлике су очигледне (табела 1), а најдрастичније се тичу Немачке (103 хиљ. према 591 хиљ.) и Швајцарске (68 хиљ. према 213 хиљ.), и не могу се објаснити неподударањем територија или пак разликама у дефинисању посматраног популационог контингента.

Табела 1

Грађани Србије на раду/боравку у неким европским земљама према резултатима пописа становништва Србије (стање 1. април 2002) и држављани СР Југославије на раду/боравку у истим земљама према подацима националних статистичких служби (стање 1. јан. 2002)

Извор података	Италија	Мађар.	Немачка	Холанд.	Швајцар.	Шведска
Српски попис	20428	5343	102799	6280	65751	14049
Статистика земље пријема	61146	8389	591492	6645	212505	20741

Извор: Посебна обрада резултата пописа становништва Србије из 2002. године, а за стране изворе Council of Europe (2006).

Традиционалне и нове дестинације емиграната из Србије

Од првих масовнијих емиграција из Србије, од прве половине 20. века, формирана су два правца спољних миграција: западноевропски и прекоморски (ваневропски). Из Србије се у то време најчешће одлазило у САД и Аустралију, док су главне европске дестинације биле Немачка, Француска, Чехословачка и Белгија. У ваневропске земље углавном су одлазили најсиромашнији, првенствено становници најнеразвијенијих средина, док су ка европским земљама били оријентисани и индустријски радници. Савремене, пре свега економски мотивисане миграције се везују за период од средине 1960-их година. Оне су највећим делом биле усмерене ка западноевропским земљама, али су, иако мање интензивни, континуирано били присутни и интерконтинентални миграциони токови, а поред САД и Аустралије, све чешће одредиште постају Канада и Нови Зеланд.

Немачка, традиционално, представља главну дестинацију за емигранте из Србије. То је био случај између два светска рата, затим од средине 1960, а такође током 1990-их и почетком 21. века. У Немачкој је, према подацима Пописа 2002, боравило свако четврто лице из Србије које се налазило на раду или боравку у иностранству (103 хиљаде). То је за преко 35 хиљада лица више (повећање од 53%) него у време претходног пописа из 1991, али и за свега 3 хиљаде више него 1981. године.

Удео грађана Србије на раду или боравку у Немачкој у укупном броју пописаних емиграната је 2002. године био исти као 1991 (25%), али и знатно мањи него 1981. године (37%). Имајући у виду значајно повећање броја емиграната из Србије, такве промене процентног удела Немачке указују на повећану атрактивност осталих земаља.

Аустрија је следећа земља према броју грађана Србије који у њој раде или бораве као чланови породице. За разлику од Немачке, у Аустрији се број емиграната из Србије континуирано повећавао, али је и њихов удео у укупном емигрантском становништву Србије је 2002. године био нижи него у време претходна два пописа (табела 2).

Табела 2
Грађани Србије на раду или боравку у иностранству по земљама пријема, 1981, 1991. и 2002.

Земља пријема	1981	1991	2002	1981	1991	2002
	Број становника			Структура (%)		
Укупно	269012	273817	414839	100,0	100,0	100,0
Немачка	99686	67229	102799	37,1	24,6	24,8
Аустрија	62820	67060	87844	23,4	24,5	21,2
Швајцарска	25402	37441	65751	9,4	13,7	15,8
Француска	33559	22357	27040	12,5	8,2	6,5
Италија	3064	5409	20428	1,1	2,0	4,9
САД	7352	7136	16240	2,7	2,6	3,9
Шведска	12351	9929	14049	4,6	3,6	3,4
Канада	3679	6268	10908	1,4	2,3	2,6
Аустралија	6173	5065	7490	2,3	1,8	1,8
Остале државе и непознато	14926	45923	62290	5,5	16,8	15,0

Извор: Публикационе и документационе табеле Пописа 1981. и 1991. а за 2002. годину посебна додатна обрада коначних резултата пописа становништва Србије.

Напомена: У табели су приказане само земље у којима је према резултатима Пописа 2002. било најмање 5000 грађана Србије, а за које су постојали подаци и за 1981. и 1991. годину.

И поред смањења удела Немачке и Аустрије у укупном броју српских емиграната, у те две земље је почетком 2000-их и надаље боравила готово половина свих грађана Србије на раду или боравку у иностранству. У време Пописа 1981. њихов удео износио је преко 60%, 1991. он је опао на 50%, док је 2002. сведен на 46%. Између 1981. и 1991. године смањење удела те две земље било је резултат опадања броја српских *га-старбајтера* у Немачкој, а између 1991. и 2002. интензивнијег повећања броја српских емиграната у другим земљама.

Почетком 2000-их значајнији број емиграната из Србије био је и у Швајцарској (66 хиљ.), Француској (27 хиљ.), Италији (20 хиљ.), Шведској (24 хиљ.), Холандији (6 хиљ.), Мађарској (5 хиљ.) и Русији (5 хиљ.). И у тим земљама број имиграната из Србије је у време Пописа 2002. био већи него 1991. године, али су уделе у укупном броју српских емиграната повећале Швајцарска, Италија, Холандија, Мађарска и Русија, док су смањиле Француска и Шведска. С изузетком

Швајцарске, све остале земље из прве групе, до 1990-их година нису представљале важнију дестинацију за емигранте из Србије, а посебно не бивше комунистичке земље.

Из групе земаља с најинтензивнијим повећањем броја емиграната издваја се Италија, која је током 1990-их постала врло атрактивна за емигранте из Србије, чији је број у међупописном периоду готово учетворостручен. Тако је Пописом 2002. пребројано нешто преко 20 хиљада грађана Србије на раду или боравку у Италији, чиме се та земља нашла на петом месту по броју емиграната из Србије (табела 2). Међу емигрантима који су били ван земље краће од 10 година, Италија је на четвртом месту, а у групи лица која су ван земље краће од 1 године, на трећем (табела 3).³

Земље у којима је дошло до смањења удела у укупном броју емиграната из Србије (Француска и Шведска) су од почетка масовних емиграционих токова (средина 1960-их) спадале међу најважнија одредишта српских емиграната. То посебно важи за Француску у којој је 1981. године боравио сваки осми грађанин Србије у иностранству, а 2002. тек сваки петнаести.

Према резултатима српске пописне статистике, повећање броја грађана на раду или боравку ван земље забележено је и у ваневропским земљама. У међупописном периоду 1991-2002. натпросечна повећања забележена су у САД-у (за 128%) и Канади (74%), док је у Аустралији повећање (48%) било незнатно испод просека (54%). Тако су се САД, с преко 16 хиљада грађана Србије, нашле на шестом месту листе земаља пријема, а заједно са емигрантима пописаним у Канади, њихов број је у 2002. години премашио 27 хиљада.

Приликом разматрања података о земљи пријема и дужини боравка грађана Србије на раду или боравку у иностранству треба поново нагласти проблем статистичког обухвата тог популационог контингента. Процењује се да је пописом из 2002. необухват грађана Србије који су између 1991. и 2002. године отишли у иностранство износио око 43% (Milosavljević, Renev, 2008). Не постоје процене обухвата за лица која су напустила земљу пре 1991. године, такође ни процене по земљама пријема. Ипак, може се с извесношћу

3 Италија спада у групу земаља са најкраћом просечном дужином боравка емиграната из Србије. За Италију, она је у време Пописа 2002. износила 6,8 година. Иначе, према резултатима Пописа 2002 просечна дужина боравка у иностранству износила је 12,9 година, а најдужа је била у Француској (17,6 година) и Немачкој (15,0 година).

закључити да се необухват повећава с дужином одсуства ван земље, као и с удаљеношћу од Србије, те се сматра да је необухват највећи у случајевима када се земље пријема налазе ван Европе, и када су емигранти напустили Србију пре више од 10 година.

Уједно, необухват би требало да буде најмањи уколико је земља пријема мање удаљена од Србије, и ако је дужина боравка у тој земљи краћа. У том смислу, највећи пописни обухват српских емиграната би требало да буде у Мађарској.

Табела 3

Грађани Србије на раду или боравку у иностранству према дужином боравка у иностранству, по земљама пријема, 2002.

Земља пријема	Свега	До 1 год.	1-4	5-9	10-14	15-19	20-29	30 и више	Непоз.
Укупно	414839	20027	69617	74953	78982	28822	49822	39838	52778
Немачка	102799	3750	15572	16928	17088	5797	13816	16759	13089
Аустрија	87844	3091	9048	13027	22387	7501	13894	9229	9667
Швајцарска	65751	2006	8416	12117	15793	7632	8946	2408	8433
Француска	27040	952	3211	3081	3576	2314	5470	5365	3071
Италија	20428	2235	6594	5482	3137	677	755	173	1375
САД	16240	1169	4688	3437	2695	967	1041	940	1303
Шведска	14049	602	1704	2230	3013	1035	1691	1761	2013
Канада	10908	612	2506	4152	1623	370	457	324	864
Аустралија	7490	291	1313	1541	1378	548	779	804	836
Холандија	6280	303	1852	1225	936	266	553	526	619
Мађарска	5343	297	1583	1826	1191	64	37	13	332
Русија	5178	918	1509	1751	529	77	36	11	347
Остале и непозн.	45489	3801	11621	8156	5636	1574	2347	1525	10829
Структура (%)									
Укупно	100,0	4,8	16,8	18,1	19,0	6,9	12,0	9,6	12,7
Немачка	100,0	3,6	15,1	16,5	16,6	5,6	13,4	16,3	12,7
Аустрија	100,0	3,5	10,3	14,8	25,5	8,5	15,8	10,5	11,0
Швајцарска	100,0	3,1	12,8	18,4	24,0	11,6	13,6	3,7	12,8
Француска	100,0	3,5	11,9	11,4	13,2	8,6	20,2	19,8	11,4
Италија	100,0	10,9	32,3	26,8	15,4	3,3	3,7	0,8	6,7
САД	100,0	7,2	28,9	21,2	16,6	6,0	6,4	5,8	8,0
Шведска	100,0	4,3	12,1	15,9	21,4	7,4	12,0	12,5	14,3
Канада	100,0	5,6	23,0	38,1	14,9	3,4	4,2	3,0	7,9
Аустралија	100,0	3,9	17,5	20,6	18,4	7,3	10,4	10,7	11,2
Холандија	100,0	4,8	29,5	19,5	14,9	4,2	8,8	8,4	9,9
Мађарска	100,0	5,6	29,6	34,2	22,3	1,2	0,7	0,2	6,2
Русија	100,0	17,7	29,1	33,8	10,2	1,5	0,7	0,2	6,7
Остале и непозн.	100,0	8,4	25,5	17,9	12,4	3,5	5,2	3,4	23,8

Извор: Посебна додатна обрада коначних резултата пописа становништва Србије (31. март 2002).

Русија је земља пријема у којој је највећи удео грађана Србије који су у иностранству боравили краће од 5 година (47%), а чак 17,7% их је боравио краће од једне године. То је првенствено стога што је Русија постала земља пријема емиграната из Србије тек почетком 1990-их, као и због специфичне структуре емиграната по занимању.

У традиционалним земљама пријема с највећим бројем српских емиграната (Немачка, Аустрија, Швајцарска и Француска), највише их је боравило између 5 и 14 година. Удели се крећу између 42,4% (Швајцарска) до 24,6% (Француска). На све мањи значај Француске као земље пријема указује и податак да је сваки пети грађанин Србије који је 2002. године био на раду или боравку у тој земљи, тамо био најмање 30 година.

Немачка има примат и међу лицима која су ван Србије боравила дуже од две деценије, као и у групи лица која су отишла из Србије пре 10 година или касније, тј. након 1992. године. Ипак, разлика постоји у величини процентног удела. Међу емигрантима који имају најдужи гастарбајтерски стаж (20 или више година), сваки трећи је боравио у Немачкој, док је међу лицима која су у иностранству краће од једне године „тек“ сваки пети боравио је у тој земљи.

*Више мушкараца него жена,
мање старих него младих*

Пописни подаци потврђују познату правилност о селективности миграната, посебно економских, по полу и старости. У случају спољних миграција мушкарци су бројнији, и то код готово свих петогодишњих старосних група. Према подацима Пописа 2002. коефицијент маскулинитета грађана Србије на раду или боравку у иностранству износио је 114,1 (табела 4) и био је знатно виши него код становништва у земљи (94,6). Бројчана доминантност жена код емигрантског становништва првенствено је резултат селективности миграната по полу, условљене моделом међународних миграција који се одликује већом просторном мобилношћу мушкараца, али и специфичним захтевима тржишта радне снаге земаља пријема.

Табела 4
Вредности коефицијента маскулинитета и просечне старости лица у иностранству по земљама пријема, 2002.

Индикатор	Укупно	Немачка	Аустрија	Швајцарска	Француска	Италија	САД	Шведска	Канада	Аустралија	Холандија	Мађарска	Русија	Остале непозн.
Коеф. маскулин.	114,1	116,9	105,6	107,3	111,7	128,8	116,2	110,2	106,1	110,9	109,4	128,7	375,9	118,8
Просечна стар. (год.)	33,5	34,8	34,7	30,5	37,3	31,5	33,9	32,8	32,4	34,9	31,1	30,5	35,7	31,8

Извор: Као за табелу 3.

Напомена: Приликом израчунавања просечне старости узета су обзир само лица познате старости.

У свим земљама пријема је већи удео мушкараца него жена. Разлике су значајне. Удео жена је највећи у Аустрији и Швајцарској где оне представљају 48,6% односно 48,2% укупног броја пописаних грађана Србије, док је убедљиво најмањи у Русији где је тек свако пето лице (21,0%) женског пола (било је 376 мушкараца на 100 жена).

Генерално посматрано, промена старосне структуре емиграната из Србије прати опште трендове демографског старења укупног становништва Србије. Ипак, емигрантско становништво далеко је млађе од становништва Србије у земљи, што је резултат и даље присутне, иако мање наглашене, селективности емиграната по старости, све већег удела чланова породице у укупном српском емиграционом контингенту и, с тим у вези, релативно високе стопе наталитета емигрантског становништва.

Посматрано по земљама пријема, сви главни индикатори демографске старости грађана Србије на раду или боравку у иностранству указују да је то становништво знатно млађе од становништва у земљи. У свакој од земаља пријема удели старих су знатно мањи, у неким земљама преко 20 пута мањи него код становништва у земљи (од 0,6% у Русији до 5,0% у Аустралији према 16,7% за становништво у земљи). То важи и за вредности просечне старости које су код лица у иностранству у свакој земљи пријема биле ма-

ње (табела 4) него код становништва у земљи (40,2 године). Најмлађи су били емигранти у Мађарској и Швајцарској (у просеку по 30,5 година), а најстарији у Француској (37,3).

*Ко више одлази:
Срби или припадници националних мањина?*

Хетерогеност етничке структуре укупног становништва Србије нужно се одражава и на етничку разноликост српских емиграната. Уједно, бројност појединих етничких група у великој мери детерминише и бројност емиграната одређене националности. Уколико се посматрају само најбројније националности (Срби, Мађари, Бошњаци са Муслиманима и Роми, све с преко 100 хиљада становника у 2002), тада су оне, с изузетком Мађара, најбројније и међу емигрантима, али уз значајне разлике у уделима. Према Попису из 2002. године удео те четири националности у укупном становнишву у земљи износио је 90%, док је њихов удео у емигрантском становништву био је знатно мањи (77%). У време претходног пописа, из 1991, удео тих етничких група у становништву у земљи био је мањи за 4 процентна поена (86%), али је њихов удео код емиграната био већи за 4 поена (81%). Међутим, смањење удела у укупном броју емиграната забележено је једино код Срба (са 77% у 1991. години на 64% у 2002. години), док је код осталих етничких група забележено повећање, а посебно код Албанаца и Бошњака/Муслимана (са по 2% на 5% односно 7%).

Споменути подаци указују да је у међупописном периоду 1991-2002 етничка структура становништва у земљи постала хомогенија, а етничка структура емиграната хетерогенија, што наводи на закључак да су емиграције биле још један од фактора хомогенизације етничког састава становништва Србије.

Срби, осим у Мађарској, у свим земљама пријема представљају апсолутну већину емиграната из Србије (табела 5). Њихово учешће је највеће у Русији и Италији (по 81%), а знатно је изнад просека и у традиционалним земљама пријема (Француска и Аустрија), као и у неким прекоморским земљама (Канада и Аустралија).

Учешће Срба је релативно ниско у Немачкој, Холандији и Шведској (удели износе од 51% до 59%), а изузетно ниско у Мађарској где међу лицима на раду или боравку у тој земљи они чине свега 8%. Мађарска је и једина значајнија земља пријема у којој већину имиграната из Србије представљају припадници неке националне мањине (82% су мађарске националне припадности). У још неколико земаља је међу емигрантима из Србије значајно учешће припадника мањинских етничких заједница. У Немачкој је после Срба највише Бошњака/Муслимана (15%) и Рома (7%). У Холандији је више него сваки пети (22%) грађанин Србије на раду или боравку Бошњак или Муслиман. У Швајцарској је после Срба највише Албанаца (21%).

У случају Мађарске, потпуно је очигледно да је готово моноетничка структура емиграната првенствено формирана под утицајем блиских веза између припадника мађарске етничке заједнице и земље матице, као и због географске близине. У осталим земљама, релативно велико учешће припадника мањинских етничких заједница се, пре свега, може објаснити деловањем формираних мигрантских мрежа, а вероватно и неједнаким третманом припадника појединих заједница од стране имиграционих власти, посебно током 1990-их година.

Табела 5
Етничка структура становништва
у иностранству по земљама пријема, 2002.

Земља пријема	Укупно	Срби	Албан.	Бошњаци /Муслим.	Мађари	Власи	Роми	Румуни	Остали	Непоз.
Укупно	414839	264434	21627	29063	10810	8102	14865	6128	27228	32582
Немачка	102799	52446	4060	15752	3697	1011	7346	743	8541	9203
Аустрија	87844	65187	1058	1498	696	3275	4028	1298	4172	6632
Швајцарска	65751	41081	13552	1570	359	2201	392	1217	2094	3285
Француска	27040	21453	282	703	119	538	275	143	1484	2043
Италија	20428	16487	57	134	65	590	700	235	1096	1064
САД	16240	10854	746	770	146	29	21	1274	1232	1168
Шведска	14049	8324	195	1691	294	72	787	577	796	1313
Канада	10908	8244	113	122	381	16	28	152	988	864
Аустралија	7490	5445	62	220	162	66	34	66	661	774
Холандија	6280	3528	90	1366	39	33	245	10	461	508
Мађарска	5343	448	20	27	4384	-	2	3	327	132
Русија	5178	4188	2	149	19	1	17	5	501	296
Остале земље и непоз.	45489	26749	1390	5061	449	270	990	405	4875	5300
Структура (%)										
Укупно	100,0	63,7	5,2	7,0	2,6	2,0	3,6	1,5	6,6	7,9
Немачка	100,0	51,0	3,9	15,3	3,6	1,0	7,1	0,7	8,3	9,0
Аустрија	100,0	74,2	1,2	1,7	0,8	3,7	4,6	1,5	4,7	7,5
Швајцарска	100,0	62,5	20,6	2,4	0,5	3,3	0,6	1,9	3,2	5,0
Француска	100,0	79,3	1,0	2,6	0,4	2,0	1,0	0,5	5,5	7,6
Италија	100,0	80,7	0,3	0,7	0,3	2,9	3,4	1,2	5,4	5,2
САД	100,0	66,8	4,6	4,7	0,9	0,2	0,1	7,8	7,6	7,2
Шведска	100,0	59,2	1,4	12,0	2,1	0,5	5,6	4,1	5,7	9,3
Канада	100,0	75,6	1,0	1,1	3,5	0,1	0,3	1,4	9,1	7,9
Аустралија	100,0	72,7	0,8	2,9	2,2	0,9	0,5	0,9	8,8	10,3
Холандија	100,0	56,2	1,4	21,8	0,6	0,5	3,9	0,2	7,3	8,1
Мађарска	100,0	8,4	0,4	0,5	82,1	-	0,0	0,1	6,1	2,5
Русија	100,0	80,9	0,0	2,9	0,4	0,0	0,3	0,1	9,7	5,7
Остале земље и непоз.	100,0	58,8	3,1	11,1	1,0	0,6	2,2	0,9	10,7	11,7

Извор: Као за табелу 3.

С тим у вези врло је илустративно да су емигранти српске националне припадности прилично равномерно дистрибуирани по земљама пријема, док су емигранти који припадају мањинским етничким заједницама углавном концентрисани у једној или две земље пријема. Тако је, према подацима Пописа 2002. сваки четврти (24,7%) емигрант српске националне припадности, био на раду или боравку Аустрији, сваки пети (19,8%) у Немачкој, а приближно сваки шести (15,5%) у Швајцарској. Потпуно другачија је дистрибуција по земљама емиграната који припадају најбројнијим националним мањинама. Готово две трећине емиграната албанске националне припадности (63%) налазило се на раду или боравку у Швајцарској, више од половине (54%) Бошњака и Муслимана је било у Немачкој, три четвртине етничких Мађара је боравило у Мађарској (41%) или Немачкој (34%), док је сваки други емигрант ромске етничке припадности боравио у Немачкој (49%), а више него сваки четврти (27%) у Аустрији (табела 5).

*Где одлазе високообразовани,
а где необразовани?*

Пописни резултати који се односе на ниво образовања грађана Србије на раду или боравку у иностранству указују на значајне разлике које постоје према старости, полу, али и према дужини боравка у иностранству. Постоје разлике и у нивоу образовања српских емиграната по земљама пријема. Међутим, треба имати у виду да не постоје поуздане процене које се односе на степен подрегистрације по нивоу образовања, и да је обухват лица у иностранству вероватно најмањи код високообразованих емиграната.

Табела 6
Грађани Србије стари 15 или више година на раду или боравку у иностранству, према школској спреми и земљи рада/боравка, 2002.

Земља пријема	Укупно	Без школе или непотпуна основ.школа	Основна школа	Средња школа	Виша или висока школа	Непоз.
Укупно	345749	78949	120966	110209	34380	1245
Немачка	87283	21190	30034	30975	4761	323
Аустрија	73571	22041	34273	15453	1540	264
Швајцарска	51380	11082	23055	14679	2269	295
Француска	23522	6426	8941	6528	1571	56
Италија	17371	2683	6638	6781	1247	22
САД	14031	1797	2208	5093	4894	39
Шведска	11419	2763	3273	4348	974	61
Канада	8863	907	898	3136	3906	16
Аустралија	6350	1340	1576	2267	1153	14
Холандија	5148	852	1248	2224	808	16
Русија	4569	363	1062	2239	904	1
Мађарска	4456	218	617	2096	1513	12
Остале земље и непоз.	37786	7287	7143	14390	8840	126
Структура (%)						
Укупно	100,0	22,8	35,0	31,9	9,9	0,4
Немачка	100,0	24,3	34,4	35,5	5,5	0,4
Аустрија	100,0	30,0	46,6	21,0	2,1	0,4
Швајцарска	100,0	21,6	44,9	28,6	4,4	0,6
Француска	100,0	27,3	38,0	27,8	6,7	0,2
Италија	100,0	15,4	38,2	39,0	7,2	0,1
САД	100,0	12,8	15,7	36,3	34,9	0,3
Шведска	100,0	24,2	28,7	38,1	8,5	0,5
Канада	100,0	10,2	10,1	35,4	44,1	0,2
Аустралија	100,0	21,1	24,8	35,7	18,2	0,2
Холандија	100,0	16,6	24,2	43,2	15,7	0,3
Русија	100,0	7,9	23,2	49,0	19,8	0,0
Мађарска	100,0	4,9	13,8	47,0	34,0	0,3
Остале земље и непоз.	100,0	19,3	18,9	38,1	23,4	0,3

Извор: Као за табелу 3.

Образовна структура емиграната се 2002. године није битније разликовала од образовне структуре становништва у земљи, посебно у погледу процентног удела лица без школе и удела лица с вишом или високом школском спремом (Пенев, 2008). Међутим, према Попису 2002, удео лица с основном школом је мањи у укупном становништву Србије у земљи (24% према 35%), док је удео лица са средњом школом већи (41% према 32%) код емигрантског становништва. У поређењу са 1981. годином, знатно је побољшана образовна структура становништва Србије, како код лица у иностранству, тако и код становништва у земљи, и то приметније.

Међу грађанима Србије у иностранству најбројнија су лица са завршеном основном (35%) или средњом школом (32%). Готово сваки четврти је био без школе или с незавршеном основном школом (23%), док је тек сваки десети имао вишу или високу школску спремину (табела 6).

Посматрано по старости, највиши образовни ниво поседују емигранти у тридесетим годинама живота. Код петогодишњих старосних група 30-34 и 35-39 је најмањи удео лица без школе (7,2% и 8,2%), највећи удео с вишом или високом школом (15,6% и 19,1%), док је број лица са средњом школом за око 40% већи од броја лица с основном.

По полу, међу емигрантима је повољнија образовна структура мушкараца него жена. Удео лица с вишом или високом школском спремом је приближно исти код оба пола (око 10%) и незнатно нижи него код становништва у земљи (11%). Уједно, код жена је веће учешће лица без школе или са завршеном основном школом, а мање учешће са средњом школом.

Подаци пописа потврђују и да је образовна структура емиграната повољнија код лица која су у иностранству краће од 10 година. Исто је и ако се емигрантско становништво посматра по старости. И поред чињенице да у Србији млађе генерације имају нешто повољнију образовну структуру од старијих, очигледно је и да су земље пријема више стимулисале долазак образованијег емигрантског становништва.

Образовна структура српског емигрантског становништва приметно се разликује по земљама пријема, што је непосредно детерминисано осталим карактеристикама емиграната (старост, пол, дужина боравка у иностранству, национална

припадност), али и селективношћу емиграната условљеном специфичним захтевима тржишта у земљама пријема или пак њиховом имиграционом политиком.

Разлике по земљама у погледу образовне структуре емиграната из Србије нарочито су наглашене код удела лица с вишом или високом школском спремом. И док је на нивоу целокупног емиграционог контингента свако десето лице имало диплому више или високе школе, у Аустрији је то био случај тек са сваким педесетим српским емигрантом (2%), док је у Канади готово сваки други емигрант (44%) из Србије поседовао вишу или високу школску спрему. Поред Канаде, као земље пријема с најбољом образовном структуром српских емиграната издвајају се још САД и Мађарска, и то како због високог удела лица с највишим образовањем, тако и због релативно ниског удела лица с највише завршеном основном школом.

2002. године удео најмање образованих је у САД-у износио 29%, а у Мађарској 19%. Истовремено, у Аустрији је више од три четвртине (77%) српских *гастарбајтера* било без школе или само с дипломом завршене основне школе.

И у иностранству близу земљака

У Србији су у погледу спољних миграција становништва, као и код многих других демографских процеса, присутне значајне регионалне разлике, које су крајем 20. и почетком 21. века додатно интензивирани. Оне постоје како на нижим (насеља и општине), тако и на вишим територијалним нивоима (окрузи и макро целине). Разлике су се најпре првенствено огледале кроз неуједначен почетак масовног одласка у иностранство, затим кроз различит интензитет и неравномеран удео емигрантског у укупном становништву, а приметне су и приликом разматрања других важнијих карактеристика емиграције и емигрантског становништва (дестинација, старосна и полна структура миграната, њихов образовни ниво, национални састав итд.).

Разлози присуства регионалних разлика у погледу значаја и карактеристика миграционих токова и стокова су вишеструки, а могу се наћи у достигнутом нивоу економске

развијености подручја, обиму незапослености, структурама становништва (пре свега старосној и образовној), доминантном миграционом моделу становништва (традиционални или савремени), географском положају, итд. Крајем 20. века све више добија на значају и етничка структура становништва, нарочито интензивирањем политичке кризе која је резултирала распадом бивше СФРЈ, а кулминирала ратовима на југословенским просторима.

Савремене економске емиграције су на почетку биле много присутније у економски развијенијој Војводини него у Централној Србији. Из Војводине је према попису из 1971. године, на раду или боравку у иностранству било 70,6 хиљада лица (3,6% њеног укупног становништва), а из Ц. Србије 113,4 хиљаде (2,5%). Три деценије касније (2002), у Војводини је пописан готово исти број лица у иностранству, док је у Централној Србији он утростручен (344 хиљаде). Смањење броја лица у иностранству које је регистровано првим резултатима Пописа 2011. забележено је на оба велика подручја земље, али се интензивније одвијало у Војводини (смањење од 35% према смањењу од 28% у Ц. Србији).

Регионалне разлике су још наглашеније на општинском нивоу где се веома очигледно могу сагледати различитости демографског и економског развитка, али и хетерогеност етносоцијалних структура становништва. Уједно, последице догађаја из 1990-их година на просторну мобилност становништва, а посебно на емиграционе токове, много су приметније на општинском нивоу.

Посматрано по општинама, удели лица на раду или боравку у иностранству веома су неуједначени, а временом разлике су постајале све израженије. Процентно учешће становништва у иностранству у укупном становништву општина се 1991. кретало у интервалу од 0,3% (Нова Варош) до 22,6% (Жабари), да би 2011. интервал варијације био повећан на 31,4 процентна поена. Те године најмањи удео становништва у иностранству износио је 0,2% (Бела Паланка), а највећи 31,6% (Мало Црниће).

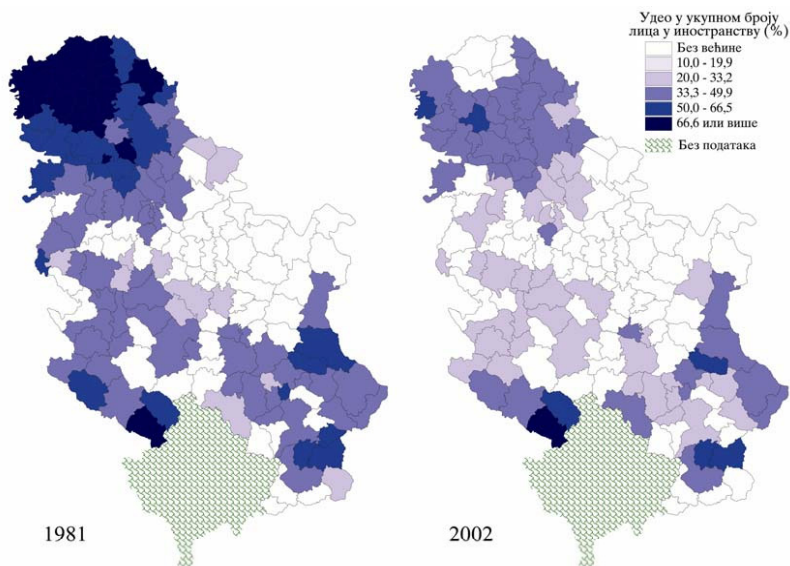
Према резултатима сва три последња пописа (1991, 2002. и 2011), у готово свакој трећој општини (укупно око 50) удео лица на раду или боравку у иностранству у укупном становништву општине био је низак (од 1,8% у 1991. до 2,6% у

2002) односно најмање двоструко нижи од просека за Србију. Углавном се ради о истим општинама, у Војводини (Бачка и Северни Банат), западном делу Централне Србије (делови Колубарског, Златиборског и Моравичког округа) и на југоистоку земље (Предојевић-Деспих, 2011). С друге стране, значајне измене не постоје ни у списку општина с изразито натпросечним уделима становништва у иностранству (најмање двоструко већим од републичког). Ради се о двадесетак општина у којима је живело мање од 10% укупног становништва Србије (у земљи), али је према сва три последња пописа њихово учешће у укупном броју лица у иностранству било око 4 пута веће (кретало се од 31% до 38%). Те општине углавном су у Браничевском округу, на југу Србије (Прешево и Бујановац), а након интензивирања емиграционих процеса током 1990-их, у ту групу спада и већина санџачких општина.

Такође, неједнака је и дистрибуција тих емиграната по земљама дестинације. Која ће бити одабрана зависи од бројних чинилаца, како субјективних тако и објективних. Од случаја до случаја је различито да ли ће превладати личне преференције, особине појединца (пол, старост, квалификација, знање језика, националност, финансијска ситуација, итд.) или објективни фактори (политика земље пријема у погледу пријема нових миграната, економске и политичке прилике, географска удаљеност, итд.). С тим у вези, од великог и растућег значаја је и постојање развијених мигранских мрежа односно њихово одсуство.

Немачка је била главна дестинација за српске емигранте, на нивоу земље као целине, на оба велика подручја, и у највећем броју општина. Према подацима сва три пописа, у више од половине свих општина у Србији већина лица у иностранству била је у Немачкој.

Карта 1
Општине у којима емигранти у Немачкој чине већину лица
у иностранству, 1981. и 2002.

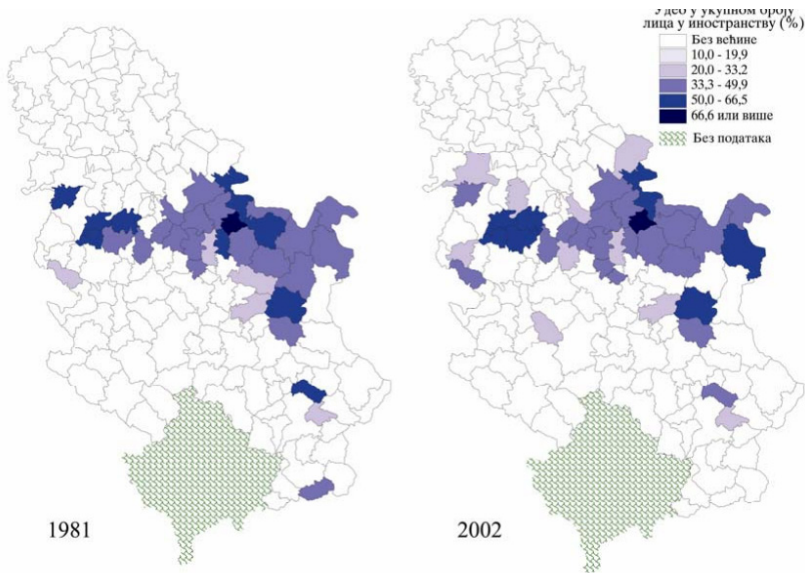

У време пописа из 1981. године то је био случај у 107 од укупно 161 општина,⁴ а од тога је у 41 општини апсолутна већина емиграната боравила у Немачкој (карта 1). Десет година касније број општина у којима су лица која су боравила у Немачкој представљала већину свих лица у иностранству пореклом из те општине смањен је на 86, а 2002. на 83 општине. Смањење је још израженије уколико се посматра само број општина у којима лица на раду или боравку у Немачкој представљају апсолутну већину свих емиграната - таквих је у 2002. било свега 7 (према 41 у 1981). Иначе, у највећем броју општина Немачка је континуирано, тј. у време сва три пописа, била земља пријема у којој је боравила већина лица у иностранству. Ради се о укупно 70 општина или о готово свакој другој општини у Србији. Иако су у Немачку одлазили становници из готово свих крајева Србије, карактеристично је да су, на пример, емигранти пореклом из пет санџачких општина чинили петину свих лица из Централне Србије која су 2002. године боравила у тој земљи.

⁴ За све три пописне године је примењена административно-територијална подела из 2002.

Аустрија је друга по реду по броју општина у Србији с већинским уделом емиграната. У време Пописа из 1981. било их је 35, 1991. године њихов број се повећао на 46, да би 2002. он био сведен на 39 општина (карта 2). Аустрија је у сва три пописа била земља у којој борави већина емиграната у чак 32 општине. Највећи број тих општина је просторно лоциран у централним и источним деловима земље, затим у рубном подручју Града Београда и Мачви. То, као и у случају Немачке, врло сликовито указује на «укорењеност» српских емиграната у тим земљама, али и на значај мигрантских мрежа приликом доношења индивидуалних одлука емиграната о избору земље дестинације.

Карта 2
Општине у којима емигранти у Аустрији чине већину
лица у иностранству, 1981. и 2002.

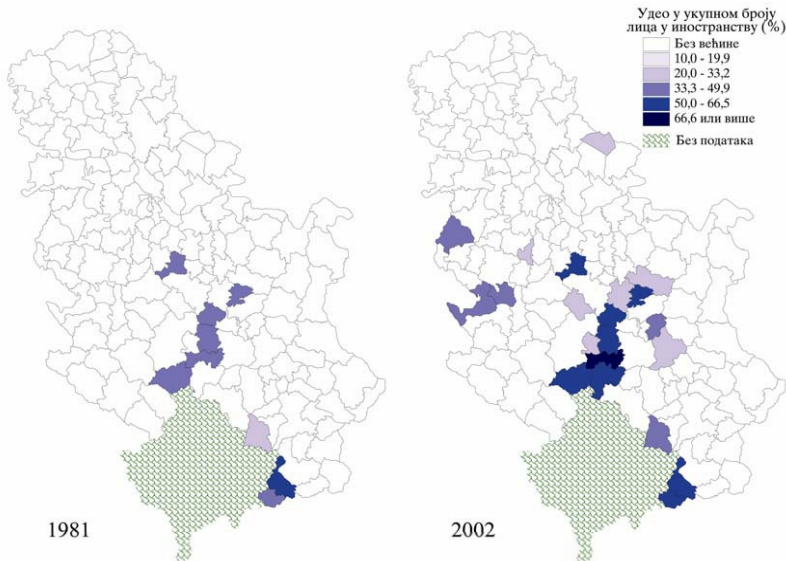

Француска је све мање значајна као земља дестинације емиграната из Србије. Према подацима пописа из 2002 године, ни у једној општини емигранти који су боравили у Француској нису представљали апсолутну већину броја лица у иностранству, док су у свега три општине они били најбројнија емигрантска група. У време претходног пописа такве општине су биле двоструко бројније (6), а 1981. чак

три пута бројније (9). Иначе, у Француској је према Попису 2002. живело 27 хиљада грађана Србије, од којих се преко две трећине у ту земљу доселило пре 1990-их. Према пореклу, њихова највећа концентрација је у општини Свилајнац и у пет општина с којима се она граничи, одакле потиче трећина свих српских емиграната у Француској.

Швајцарска, за разлику од Француске, све више добија на значају као одредиште емиграната из Србије, повећава им се број (табела 2), а проширују се и подручја с којих они потичу. Ипак, највише их је пореклом из Поморавског региона (17%) и две општине с југа Србије – Бујановца и Прешева (23%). Истовремено, знатно је повећан и број општина у којима емигранти у Швајцарској представљају већину лица у иностранству (карта 3). Та земља је 1981. године била главна дестинација за емигранте из 9 општина (исто као и Француска), да би се 2002. њихов број повећао на 21 (7 пута више него за Француску).

Карта 3
Општине у којима емигранти у Швајцарској чине већину лица у иностранству, 1981. и 2002.

Интензивирање емиграционих токова ка новим дестинацијама условило је и повећање броја општина у којима нове земље пријема представљају одредиште за већину лица која

се налазе у иностранству. Разлози су различити, а углавном се могу наћи у географској близини и етнокултурној блискости (Мађарска и Македонија), економској сарадњи и могућности да се одговори специфичним захтевима страног тржишта радне снаге (Русија), великом броју високообразованих стручњака који испуњавају највише светске стандарде (САД), али су свакако врло битни и ефекти новоформираних мигрантских мрежа (Италија). У тој групи нових држава пријема пре свих се издваја Мађарска, која је 2002. године постала већинска дестинација за емигранте из 4 војвођанске општине, у којима је велико учешће припадника мађарске етничке заједнице и које се непосредно граниче с Мађарском или су у њеној близини. Слични разлози су присутни и у општинама Трговиште и Босилеград, у којима већина лица у иностранству борави у суседној Македонији. За Црну Траву, чија се већина лица у иностранству налази у Русији, најбитнија је била тражња за квалификованим грађевинским радницима, а у случају централних београдских општина (Врачар, С. Град, С. Венац и Н. Београд) углавном се ради о тзв. одливу мозга (већина емиграната је у САД-у).

Закључак

Међусобни утицај демографских феномена, културног идентитета и концепта мултиетничког друштва у времену динамичних миграционих кретања у свету представља веома важну истраживачку проблематику. Мигрантске мреже, као ефикасне стратегије повезивања људи из географски удаљених подручја, имају важну улогу не само у имиграционом процесу, стварању нових трендова и образаца просторне мобилности, већ и у обликовању широког спектра односа који спајају друштва порекла и дестинације.

Пример демографске анализе података о српском емиграционом контингенту на раду или боравку у иностранству по земљама пријема не само да указује на могућности добијања нових врло битних информација о савременим миграцијама већ потврђује значај нових углова посматрања учесника у међународним миграционим кретањима. Тако постаје још очигледније да је једна од највећих препрека за боље дефинисање комплексних међународних миграци-

оних токова и процеса што не постоји статистичка основа која истовремено, свеобухватно и методолошки усаглашено може да прати миграциона кретања у земљама порекла и земљама пријема. Свака држава одређује своју дефиницију мигранта, странца и друго, а врста и садржајност података о мигрантима су одређени потребама саме државе, док је њихов квалитет условљен методама статистичког праћења (попис, регистар становништва, имиграциона статистика и друго) и статистичким обухватом, који је у већини случајева мање или више непотпун. У недостатку платформе статистичког праћења која би уједначено могла да бележи миграционе процесе из угла земље порекла и земље дестинације, потребно је допуњавати садржајност података о међународним миграцијама комбиновањем различитих статистичких извора.

Треба нагласити да подаци о регионалном пореклу и социодемографским структурама грађана Србије у иностранству представљају веома важне показатеље у предвиђању укупног друштвеног развика земље, нарочито што се добијени пописни подаци углавном односе на лица у иностранству која још увек одржавају везе са завичајем и релативно често долазе у Србију. Стога, проучавање миграција из динамичке перспективе, кроз праћење миграционог процеса из перспективе земље порекла и земље дестинације, као и идентификација њених главних механизма, води ка потпунијем сагледавању бројних социјалних, економских, као и политичких импликација досадашњих емиграционих трендова из Србије. То би омогућило успешније формулисање политичког одговора на динамичне миграционе токове и обрасце који у време глобализације постају све убрзанији, израженији и сложенији, било да се ради о имиграционим, емиграционим или транзитним кретањима становништва.

Jelena Predojevic-Despic, Goran Penev

*WHO ARE THEY AND WHERE DO THEY GO:
CHARACTERISTICS AND DISTRIBUTION OF
THE POPULATION OF SERBIA ABROAD BY
DESTINATION COUNTRIES AND THE SIGNI-
FICANCE OF THE MIGRANT NETWORKS*

Summary

The aim of the paper is to show the importance of considering migration as a social process. In the first part of the paper there is a short review of theoretical standpoints that research migration through system, relational approach and dynamic perspective. A special attention is paid to migrant networks, as efficient connect strategies of people from geographically distant places. They have an important role not only in the immigration process, making new migration and mobility trends and patterns, but also in shaping a wide range of relations that connect places of origin and destination.

In the second part of the paper, there is an analysis which combines perspectives from both ends of migration processes. An analysis of the population of Serbia abroad dynamics by destination countries in four points in time (censuses of population from 1971. till 2002.) is shown, as well as most important characteristics of the Serbian population abroad (sex, age, length of stay abroad, education, ethnicity, municipality of origin) by destination countries, too. The differences in structures of population in the country and abroad are underlined, as well as substantial differences in the Serbian emigration contingent by destination countries. They are present both within the "pure" demographic characteristics (sex and age) and within the length of stay abroad, education, ethnic affiliation and regional origin. The importance of complex approach in the analysis of international migration is pointed out, as well as combination of data from different sources in the countries of origin and destination.

The data about regional origin and socio-demographic structures of the population of Serbia abroad represent very important factors in anticipating the overall social development of the country, especially because the data from the population censuses mostly are related to population abroad that maintain connections with the motherland and relatively often visit Serbia. However, one of the biggest obstacles to better definition of complex migration trends and processes is the lack of statistical base which at the same time, comprehensively and methodologically harmonized, can track migration movements both in the countries of origin and destination. Therefore, it is important to supplement a range of data on international migration by combining different statistical sources from both sides of migration processes. That would offer an overall analysis, as well as better formulated political answers to different migration trends and patterns, which in the globalized world become more dynamic, enlarged and complex.

Key words: international migration, countries of destination, countries of origin, migrant networks, spatial analysis, Serbia

Литература

- Basch, G. Linda, Glick-Schiller, Nina, Szanton-Blanc, Cristina. (1994): *Nations Unbound: Transnational Projects, Post-Colonial Predicaments and Deterritorialized Nation-States*, Gordon and Breach, Langhorne, PA.
- Boyd, Monica. (1989): „Family and Personal Networks in International Migration: Recent Developments and New Agendas“. *International Migration Review*, 23(3), 638-670.
- Çaglar, Aise. (2001): „Constraining Metaphors and the Transnationalisation of Spaces in Berlin“. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 27(4).
- Casteles, Steven, Miller J. Mark (2008): *The Age of Migration: International Population Movements in the Modern World. 4th Edition*, Palgrave-Macmillan and Guilford, Basingstoke - New York.

- De Haas, Hein (2005): "International Migration, Remittances and Development: Myths and Facts". *Third World Quarterly*, 26 (8), 1269-1284.
- Gold, Steven (2005): „Migrant Networks: A Summary and Critique of Relational Approaches to International Migration“, In Mary Romero, Eric Margolis (eds.) *The Blackwell Companion to Social Inequalities*, Blackwell, Malden MA.
- Granovetter, S. Mark (1973): „The Strength of Weak Ties“, *American Journal of Sociology*, 78(6), 1360-1380.
- Гречић, Владимир (2010): *Српска научна дијаспора*, Институт за међународну политику и привреду, Београд.
- Faist, Thomas (2000): „Transnationalization of International Migration: Implications for the study of citizenship and culture“. *Ethnic and Racial Studies*. 23, 189-222.
- Fawcett, T. James (1989): „Networks, Linkages and Migration Systems“. *International Migration Review*. 23(3), 671-680.
- Ковачевић, Миладин (1995): „Пописи становништва Југославије“. У С. Радовановић (уред.), *Становништво и домаћинство СР Југославије према попису 1991*, Савезни завод за статистику - Центар за демографска истраживања Института друштвених наука, Београд, 11-32.
- Kritz, Mary, Zlotnik, Hania (1992): „Global Interactions: Migration Systems, Processes and Policies“, in Kritz, M. Mary. (ed.) *International Migration Systems. A global Approach*, Claredon Press, Oxford.
- Harris, R. John, Todaro, P. Michael (1970): Migration, Unemployment and Development: A Two-sector Analysis. *American Economic Review*, 60. 126-142.
- Massey, S. Douglas. (1990): „Social Structure, Household Strategies and the Cumulative Causation of Migration“. *Population Index*, 56, 3-26.
- Meyer, Jean-Batiste (2001): „Network Approach versus Brain Drain: Lessons from the Diaspora“, *International Migration*, 39(5), 91-110.

- Milosavljević, Milosav, Goran Penev (2008): *Social Integration of Immigrants: Analysis of the Migration Phenomenon in Serbia*, Faculty of Political Science, University of Belgrade, Belgrade.
- Пенев, Горан (2008): „Образовни ниво грађана Србије у иностранству“. *Регионални развој и демографски токови земаља Југоисточне Европе*, 13. Универзитет у Нишу, Економски факултет, Ниш, 237-244
- Piore, Michael (1979): *Birds of Passage: Migrant Labor and Industrial Societies*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Portes, Alexandro (1997): „Immigration Theory For a New Century: Some Problems and Opportunities“. *International Migration Review*, 31(4), 799-825.
- Предојевић-Деспић, Јелена (2011): „Просторне карактеристике емиграције из Србије: Од гастарбајтера до мигрантских мрежа“. *Демографски преглед*, XI (42).
- Предојевић-Деспић, Јелена (2010): „Могућности за повезивање и сарадњу – ставови новије српске дијаспоре у Канади и САД-у“. *Зборник Матице српске за друштвене науке*, 131, 443-454.
- Предојевић-Деспић, Јелена (2009): „Мигрантске мреже: незаобилазна перспектива у проучавању савремених међународних миграција“. *Социолошки преглед*, 43 (2), 209-229.
- Vertovec, Steven (2001): „Transnationalism and Identity“. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 27(4), 573-582.
- Wallerstein, Immanuel (1974): *The Modern World-System*, Academic Press, New York.

Овај рад је примљен 14. октобра 2012. године а прихваћен за штампу на састанку Редакције 20. децембра 2012. године.

*Александар Новаковић**

„НЕОЛИБЕРАЛИЗАМ“ И ТРАНЗИЦИЈА

*- критички осврт на тезу о „неолибералном“ карактеру српске транзиције***

Сажетак

У овом раду преиспитује се заснованост тезе групе аутора о неолибералном карактеру српске транзиције, помоћу анализе која се одвија на два нивоа: нивоу идеолошке оријентације реформатора, и нивоу остварених и емпиријски проверљивих „неолибералних“ мера. У случају првог, документује се изостанак програмског неолиберализма политичких актера задужених за реформу земље од 2000. године. У случају другог, анализом имплементације четири кључна параметра неолибералне стратегије у току транзиције (редукција социјалне државе, демонтажа гломазне администрације, повлачење државе из економије уз дерегулацију тржишта и брзог и ороченог процеса приватизације) показује се да ова теза нема емпиријску поткрепљеност. На основу ових разлога изводи се закључак да се ова теза мора одбацити.

Кључне речи: неолиберализам, транзиција, институционални капацитети, економске слободе, реформе

Упоришну тачку доминантног правца критике досадашњег тока транзиције представља теза по којој се у Ср-

* Институт за политичке студије, Београд.

** Овај рад је настао у оквиру пројекта бр. 179009, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

бији након петооктобарских промена спроводе реформе по „неолибералном“ моделу (Голубовић 2004; Гавриловић, Јовановић 2011; Смиљковић 2011; Ковачевић 2012). По тој тези, видљиве идеолошке разлике и међусобно супротстављајуће политике влада које су сукцесивно вршиле власт од 2001. до данас, прикривају једно њихово дубинско слагање – принципијелно опредељење за имплементацију „неолибералне агенде“.¹ На основу ове критике следи да се постојеће разлике у изабраним стратегијама и практичним политикама приписују било аутентичној привржености генералној стратегији једних, било невољном испуњавању екстерно наметнутих неолибералних мера других влада.² С друге стране, прелиминарна анализа планираних мера и остварених резултата влада у спровођењу „неолибералних“ реформи наговештава другачију оцену укупног карактера дванаестогодишње транзиције у Србији. Наиме, уочава се значајна дискрепанца између циљева које критика реформских процеса приписује реформским владама и остварених резултата ових влада по питању тих циљева. Другим речима, анализа дванаестогодишњег транзиционог биланса упућује на закључак да се теза по којој су „неолиберално“ усмерене реформске владе спроводиле „неолибералну“ реформску политику не може емпиријски поткрепити. Задатак овог рада јесте да се преиспита полазна основа ове критике (теза о „неолибералном“ карактеру српске транзиције) и то на основу неколико базичних параметара подложних емпиријској евалуацији, и да се уједно понуди ваљана карактеризација транзиционих кретања у Србији.

1 У својој критици правца постсоцијалистичке трансформације неки аутори иду толико далеко да овај процес називају „транзиционом неолибералном транзицијом“ (Вујовић, Мацура, Гверо 2011).

2 Тако, на пример, прва транзициона влада (нерачунајући прелазну „троминистарску“ администрацију) Зорана Ђинђића (2001-2003) могла би се сврстати у прву категорију, као и њена једногодишња наследница на челу са премијером Зораном Живковићем (2003-2004). Влада Војислава Коштунице (2004-2007) представљала би егземпларан пример другог типа владе која одређене реформске мере спроводи „невољно“ и у смислу „изнуђених“ потеза (али их ипак спроводи), док би друга, реконструисана влада Војислава Коштунице (2007-2008), као и њена наследница на челу са премијером Мирком Цветковићем (2008-2012) могле бити сврстане у средњу категорију, између прве и друге.

Пре него што се упустимо у даље разматрање ове проблематике ваљало би оправдати употребу термина „неолиберализам“ у овом раду (или кованице „неолибералне реформе“), тим пре што је распрострањено коришћење овог појма често недовољно прецизно, магловито и чак погрешно (Ганев 2005). На другом месту показано је зашто овај појам, као и њему одговарајућа генерална теорија не поседује квалитет једне добро засноване научне теорије и ваљаног експланаторног модела (Новаковић 2012; Ganев 2005). Овде ћемо ипак, оставити по страни ту димензију разматрања проблематике значења појма „неолиберализам“ и провизорно прихватити легитимност његове употребе у оном смислу у коме то прихватају и заступници тезе о неолибералном карактеру реформи. Дакле, циљ је да се сама критика теорије неолиберализма анализира полазећи од њој подразумеваног садржаја речи „неолиберализам“.

По схватању критичара реформи које се описују као „неолибералне“ сâм појам неолиберализма треба да значи идејну оријентацију, политички покрет и историјске процесе који за циљ имају инсталирање „тржишне доминације“ или „тржишног фундаментализма“ (Josifidis, Lošonc, Supić 2010, 102) у оквиру савременог света. У сегменту транзиције пост-социјалистичких земаља одредница „неолибералне реформе“ има још специфичније значење које се односи на убрзани прелазак са социјалистичког на капиталистички економски модел и политичку демократију. Подразумева се да се тај прелазак одвија методом „шок терапије“ а парадигматичан пример представљају реформе у Русији и Пољској с почетка деведесетих година прошлог века. Такве реформе подразумевају остваривање следећих параметара: 1) укидање институција социјалне државе (држава благостања), 2) смањивање опсега државе у свим њеним сегментима, 3) повлачење државе из економије и дерегулацију тржишта и, 4) ужурбану приватизацију свих државних и јавних предузећа. Имплементација ових мера, по схватању поменутих аутора, доводи до стварања социјалних неједнакости и тензија, сиромаштва и подривања друштвене кохезије и солидарности.

Овако формулисана критика друштвених реформи у Србији мора да понуди два објашњења. Она треба да покаже да су заступници реформи заиста усвојили, барем деклара-

тивно, неолибералну агенду, и друго, она би морала да евидентира примену неолибералних мера у оквиру наведених параметара (тачке 1-4). Свакако, први захтев је од мање важности с обзиром на то да нека влада може усвојити одређену реформску стратегију а у пракси спроводити неку сасвим другачију. Ипак, овај захтев релевантан је у другом случају када се емпирички детектује поклапање одређене стратегије са оствареним мерама. Такође, чак и у случају непоклапања важно је евидентирати идеолошку и програмску оријентацију главних политичких актера (влада, политичких странака, утицајних група и појединаца) јер се тиме стварају претпоставке за ваљано разумевање политичких процеса у једном друштву. Друга врста објашњења је од кључне важности с обзиром на основну тезу критичара неолибералних реформи. Заправо она представља неку врсту лакмус папира за ваљаност ове тезе. Ако се покаже да су у пракси заиста спровођене реформе овог типа онда се и потврђује основаност саме тезе. Притом, критеријум успешности/неуспешности реформи није од пресудне важности за потврду/одбацавање ове тезе. Оно што је важно јесте потенцијално евидентирање обима примене конкретних (неолибералних) мера, а не то да ли су те мере производиле повољне или неповољне резултате (нпр. сиромаштво, глад и беспарицу). Уколико се емпиријско присуство тих мера не може детектовати онда теза нема емпиријску поткрепљеност и мора се одбацити. У сваком случају, таква разматрања од користи су не само за прихватање или одбацавање једне одређене хипотезе већ и за разумевање карактера транзицијских процеса.

Реформске концепције транзиционих влада

Уколико се анализирају политички профили владајућих странака и реформске агенде вршилаца власти након демократских промена видеће се да се да теза о неолибералном идеолошком профилу постпетооктобарске политичке елите не почива на чврстим основама. Још је у експозеу првог демократског премијера Зорана Ћинђића назначено да је Србији као узор потребна нека врста *New Deal-a* (Ћинђић 2001), дакле, модела у коме држава не представља само пасивног посматрача и контролора унапред договорених правила игре

(неолиберални модел) већ активног учесника у економском животу једне земље. Ратовима и санкцијама разрушену економију требало је изградити активним деловањем државе у виду „покретања производње“, „оживљавања привреде“ и „изградње инфраструктуре“, а не на начин како је то у разрушеној Западној Немачкој чинила протржишно оријентисана влада Конрада Аденауера и њен министар финансија Лудвиг Ерхард (Reichel 2002), или у послератној Италији влада Луиђија Еинаудиа.³ Нове реформске владе нису усвојиле ни неки модел по узору на реформе у источној Европи (на пример, неолиберални пољски или естонски пример), већ су се определиле за неку врсту средњег пута који подразумева посебан реформски пакет састављен од различитих мера које су имплементирани у потпуно различитим реформским моделима источноевропских земаља.

С друге стране, реформски капацитет прве демократске владе, у чему је следе и потоње, био је силом прилика исцрпљиван на неуспешно решавање наслеђених политичких проблема из претходне деценије. Питања попут косовског проблема, криминалног наслеђе Милошевићевог доба, односа са партнером у федерацији као и проблем (не)сарадње са Хашким трибуналом представљали су неуралгичне тачке унутрашње и спољне политике које су у значајној мери онемогућавале да се влада у пуном капацитету посвети економским проблемима. Такође, борба за политичку превласт у систему постпетооктобарског двовлашћа у старту је зацементирала било какве структуралне реформе (Новаковић 2011). То је већ на самом почетку транзиције значило блокирање реформске трајекторије истовремено омогућавајући консолидацију снага *ancien régime*-а.

Дакле, када се у истраживању анализирају смернице реформских политика морају се имати у виду и различити социјални, политички и економски контексти спровођења реформских мера. Истраживање ове проблематике мора да одговори и на питање политичке легитимности и институ-

3 Сенатор Пјеро Басети (Piero Bassetti) описао је основни реформски став послератне италијанске владе: „Одмах смо схватили да ми не можемо да водимо италијанско друштво. Друштво је било јаче од политике, чак паметније. Ништа не радити било је много бољи избор од многих владиних мера“ (Palmer 2012).

ционалних капацитета политичких актера који на себе преузимају терет спровођења структуралних реформи. Такође, то истраживање морало би да узме у обзир програмска начела главних политичких актера, њихову идеолошку оријентацију и степен привржености вредностима који стоје у темељу префериране идеологије. Тако, на пример, Демократска странка, као главни покретач демократских промена након 2000. представља странку социјалдемократске оријентације, а њена гледишта о социјалној сфери и заштити угрожених слојева становништва деле и све остале парламентарне странке деснице.⁴ Када се начелно анализира програмско профилисање политичких партија у Србији долази се до закључка да не постоји суштинска разлика између странака левице и странака деснице у њиховим схватањима улоге државе у економији као и о опсегу, значају и моделу социјалне државе. Оно што генерише разлике, сукобе и поделе у оквиру политичке сфере јесте пре свега стратешко позиционирање у односу на нека актуелна питања (основна спољнополитичка оријентација земље, однос према наслеђу политике Слободана Милошевића, став према национализму и идеји грађанске државе), а не потпуно различита схватања економије или улоге државе у економији.

У економској сфери, све значајне политичке формације залажу се за неку форму државног интервенционизма, протекционизма и регулације економских токова. Држави се приписује обавеза да штити домаћу производњу и да „потпомаже извоз“. Сматра се да је увозно оријентисана политика погрешна, и да представља производ стихијских реформи, нетрансформисаних привредних капацитета и утицаја моћних економских и политичких актера којима таква политика одговара. Уочљиви дисбаланс између увоза и извоза а у ко-

4 Упоредити програме Демократске странке (<http://www.ds.org.rs/dokumenti/ds-program.pdf>) и Демократске странке Србије (<http://dss.rs/socijalna-politika/>). И један и други програм ових политичких ривала почива на прихватању идеје „социјалне правде“ и активне улоге државе у прерасподели друштвеног богатства (ДСС: „Наша социјална политика заснива се на уверењу да преображај друштва и уобличавање демократског поретка морају почивати на начелима социјалне правде“ (<http://dss.rs/socijalna-politika/>); ДС: „Демократска странка свој трајни задатак види у успостављању институција које ће обезбедити праведну расподелу у нашем друштву“, (<http://www.ds.org.rs/dokumenti/ds-program.pdf>).

рист увоза, тумачи се као основни показатељ слабе развијености домаће привреде, њене неконкурентности у односу на регионално и шире окружење, и погрешно постављене економске политике која гуши и уништава домаћу производњу. Влада општи консензус у оквиру читаве политичке елите (позиционе и опозиционе) да се држава мора окренути „извозној стратегији“, да она мора потпомоћи развој домаће извозно оријентисане привреде, али да пре тога, мора увести неку форму заштите за домаће привредне актере и производе, како их не би угушила „нелојална“ инострана конкуренција. Истовремено, активно помагање у „оживљавању“ некадашњих привредних магната сматра се главним еталоном транзиционе мудрости која изгледа јако прија гласачком телу урођеном у носталгична сећања на југословенско „златно доба“. У том смислу се и пример словеначке градуалистичке реформе промовише као најподеснији модел и за Србију, јер је Словенији – по овом схватању – успело да очува „напредне“ компоненте југословенског социјализма и у новом, европском институционалном амбијенту.⁵ Такође, словеначка политика „националних шампиона“ (ревитализованих социјалистичких привредних магната) доживљава се као истински пут за економски процват читавог друштва. Нарочито у сегменту пољопривредне политике влада неупитно схватање – поткрепљено сличном устаљеном праксом у оквиру ЕУ – о активної субвенционистичкој политици као окосници здравог и напредног аграра. Заиста, у том погледу ни једна политичка странка није отишла даље од стратегије

5 Таквом мишљењу супротстављена је следећа оцена успешности словеначке транзиције: „Ако упоредимо Словенију са осталима државама, које су почеле да реформишу економију и институције у исто време, мит о успешној Словенији нема више никаквих реалних темеља. Да је Словенија неприпремљена за бржи раст и прилагођавање пословним циклусима показују и катастрофални резултати економије те државе у садашњој привредној економској кризи. Смањење БДП-а у последњом кварталу у просеку је било два пута веће него у осталим државама еуро подручја; уз то, контракција словеначког БДП је скоро највећа у целокупној ЕУ. Све то је „последница“ чувене словеначке економске политике градуализма или споре трансформације, политике фаворизирања националних шампиона (предузећа, која морају да остану под државном контролом и власништвом, јер представљају најзначајнији елемент словеначке економије) и изолационизма (затварање тржишта за стране инвеститоре)“ (Rezdir 2009).

која треба само да побољша, али не и да из корена промени наслеђени (из доба социјализма) однос државе према аграру.

Овакви ставови о економији и улози државе у њој представљају константу партијског и *policy makers* размишљања о реформама. Од почетка транзиције детектује се залагање политичке елите за реализацију градуалистичких – „безболних“ – реформи које треба да имају слуха за транзиционе губитнике, а не за остваривање императива Вашингтонског консензуса (приватизација, стабилизација и дерегулација). У свим предизборним кампањама, од 23. децембра 2000. па до мајских избора из 2012. године, акценат се ставља на социјалну димензију транзиције и питање како извршити што безболније реформе. Питање којим се политички актери нису заокупљали јесте дилема да ли уопште могу постојати безболне реформе. Краткотрајна фаза ужурбане приватизације која се спроводила током владавине прве демократске владе представља можда једину меру (уз, евентуално, закон о раду из 2001. године) за коју би се могло рећи да представља испуњавање неолибералног обрасца реформи, али изгледа да ту меру нису пратиле и остале неолибералне мере.

Посвећеност постпетооктобарске политичке елите идеалима социјалне правде, идеалу друштвене солидарности и социјалној држави, чињеница је која се тешко може оспорити из угла тезе о неолибералном карактеру српске транзиције. Ту најпре није реч само о симболичкој посвећености, нити о пуком популистичком захтеву, већ о базичном схватању односа државе према друштву, који је најзад задобио и своје законско утемељење у виду највишег државног акта – устава из 2006. године (Устав РС, члан 1.). У том сегменту се нови устав надовезује на „социјалистички“ устав из 1991. године. Али, у много других сегмената устав из 2006. године надилази и „унапређује“ стари устав стављајући акценат на групна (мањинска) права и суспендујући на тај начин грађански карактер и оријентацију претходног устава (посебно 75. члан). Преовлађујуће обележје новог устава РС јесте његова мултикултуралистичка оријентација. Такође, јасно се уочава велферистички тон новог устава, нарочито у смислу настојања да се кроз неке одредбе које се тичу економског уређења истакне компонента заштите радничких права пре свега преко институције социјалног партнерства синдиката и послодава-

ца (члан 82.). Додуше, нови устав (попут старог) јемчи слободно предузетништво али у истом ставу (реч је о 83. члану) где се истиче обавеза тог јемства, каже се да се слободно предузетништво може ограничено услед неких екстерних разлога којима уставописац придаје супермацију у односу на институцију слободног тржишта (екологија, здравље популације, природна богатства и безбедност).⁶ Устав је донет под патронатом конзервативне партије ДСС (уз подршку тада главне опозиционе странке ДС) чиме се потврђује вредносна приврженост идеалу социјалне правде подједнако левице и деснице.

У прилог констатацији да велферистичку државу није демонтирала неолиберална транзиција (како стоји у тези критичара неолибералних реформи) говори и податак да у сегменту здравственог, образовног и пензионог система не само да још увек није дошло до корених реформи, већ оне практично нису ни планиране. Било би за очекивати – следећи тезу о неолибералном карактеру српских реформи, да се бар нека од транзиционих влада од 2001. године упустила у темељно реформисање ових сектора по неком *унапред* предвиђеном плану или *по угледу* на успешније неолибералне примере реформи у транзиционим земљама. Конкуренција у здравственим, образовним и осигуравајућим услугама практично не постоји, нити су институционализоване могућности да се она развије. Приватном сектору није омогућено да се укључи у ове друштвене сегменте. Штавише, регулатива у овим областима је толико компликована и захтевна да се практично искључује свака могућност снажнијег развоја приватне алтернативе државним услугама овог типа. Не само да су транзиционе владе успорено спроводиле стратешке реформе у овим областима, већ су оне, заправо, у потпуности

6 Додуше, нови устав укинуо је институцију друштвене својине преведећи је у приватну (Члан 86.) али то је једна компонента у којој нови устав унапређује стари (а и ту је, заправо, реч само о констатовању фактичког стања). Начелно гледано, у новом уставу присутан је сукоб различитих принципа и то на више равни, од тога да се истовремено потенцирају међусобно искључујуће концепције права (индивидуална – грађанска и колективна – групна права), до тога да се истиче залагање за слободно предузетништво али под условима „социјалне правде“ – што представља својеврсни *contradictio in adjecto*. Уз све мане које постоје у уставу из 1990. године, тешко је оповргнути тезу да је тај устав у правном смислу, као и у погледу вредносног склопа на коме је изграђен, конзистентнији од свога наследника, и то у значајној мери.

изостале. „Реформске“ политике исцрпљивале су се у покушају да „унапреде“ и „поправе“ постојећи систем, а не да га у потпуности измене. У прилог томе говори чињеница да, на пример, ни једна влада није изнела бар начелни план реформе пензионог *pay-as-you-go* система који у толикој мери оптерећује државни буџет да држава мора да се задужује у иностранству ради финансирања пензија и плата.⁷ За владајуће креаторе политике (неолибералне) реформа пензионог система која предвиђа увођење више „стубова“ (*multy pillar system*) налик оној у Мађарској, Словачкој (Melicherčík, Ungvarský 2009) или Естонији (Rahnel, Rahe, Roosa 2011), још увек није приоритет, док о амбициознијим решењима налик чилеанском (Piñera 1995) нема ни назнака. То је само један, од многих индикатора који нам може помоћи у утврђивању основаности тезе о неолибералном карактеру српске транзиције у овом случају из угла предложених мера, политичких програма и идеолошких оријентација креатора политике.

(Не)имплементирани неолиберализам

Други, можда пресудни индикатор оцене ваљаности горње тезе, тиче се евидентирања *остварених* неолибералних мера у процесу транзиције. У овом случају, чини се да се код заступника тезе о неолибералним реформама јавља једна врста „скока у закључивању“ којим се поражавајући транзициони биланс доводи у директну везу са имплементацијом неолибералних мера *без* да је претходно недвосмислено утврђен неолиберални карактер тих мера. Тако се узроци свеопште друштвене кризе (низак животни стандард, финансијска и монетарна нестабилност, висок обим сиромаштва и криза легитимитета политичке демократије), проналазе у опредељењу постмилошевћевских власти за прихватање неолибералне реформске агенде на почетку транзиције, нарочито стратегије брзе и свеобухватне приватизације (Драшковић 2011).

Поставља се питање зашто ти исти узроци – под условом да је заиста реч о истоветним узроцима – нису произвели истоветне резултате и у успешним транзиционим земљама?

7 О потреби реформе пензионог система као и о стању у постојећем систему пензионог осигурања видети више у Ристановић, Војтешки-Кљенак (2011), Грк (2011) и Стојилковић, Девеџић (2010).

Зашто је пољска, чешка или естонска транзиција била успешна (што се потврдило чак и у условима светске кризе, нарочито у случају Пољске) а румунска, бугарска или српска није? Ако је примењиван исти „неолиберални“ модел, како то да нема истих повољних резултата? Компаративна анализа постсоцијалистичких транзиција нуди одговор на ово питање: изостанак и блокирање структуралних реформи – што заједно доводи до стања које се описује као фаза „транзиционог еквилибријума“⁸ – представља неку врсту транзитолошког маркера помоћу кога можемо да објаснимо успешност или неуспешност неке транзиционе политике. Тамо где су се реформе спроводиле у краћем временском периоду (од неколико до највише 5-6 година) и конзистентно, тамо су учинци по правилу повољнији у односу на земље у којима је транзиција више пута прекидана па настављана, и где, дакле, не постоји континуитет у реформама нити посвећеност више конзекутивних влада да их спроводе. Примери прве групе су свакако Пољска, Чешка, Естонија и у периоду након 2000. Словачка, а друге Албанија, Румунија и Бугарска у којима су се уместо успешних реформи одигравали велики друштвени потреси и економске кризе.⁹

Дакле, узроке неуспешности транзиције неког друштва не треба тражити једино у типу реформских мера и избору генералног модела по коме се врше реформе, већ и у посвећености политичких актера да се те мере примене и имплементирају. Стога је од суштинске важности за проверу тезе о неолибералном карактеру српске транзиције евидентирати обим имплементације неолибералних мера. Управо изложени компаративни аргумент наговештавају да се присуство

8 У литератури о транзицији често се помиње феномен „замке еквилибријума“ или „еквилибријум парцијалних реформи“ (World Bank 2002). Реч је равнотежи која се успоставља након првобитних транзиционих мера коју одржавају добитници из прве фазе трансформације, заједно са владајућим политичким естаблишментом. Њиховом интересу одговора блокирање и пролонгирање реформи, нарочито оних који се тичу унутрашње и спољашње либерализације и изградње институција владавине права. Мрежа повезаности *political friendly* привредника (тајкуна), корумпираних политичара, политичког популизма, демагогије и отпора становништва (пре свега оног његовог дела запосленог у државном сектору), блокира даље реформе и одржава погубно стање еквилибријума залеђених реформи (Новаковић, Пешић 2010).

9 Румунија је 1996. доживела распад финансијског система, Бугарска хиперинфлацију 1997, док је Албанију током 1997. задесио распад државе и краткотрајни грађански рат (Новаковић 2012, 36).

таквих мера, у случају Србије, не може потврдити. Међутим, да би се конклузивно одговорило на ово питање неопходно би било да се овој начелној констатацији да конкретна поткрепљеност. Најбољи начин за такво нешто јесте да се испита у којој мери је транзициона политика спровођена од 2001. имплементирала језгро „неолибералних“ реформи у виду ослобађања тржишта, дерегулације и укидања протекционизма.

Мерење степена економских слобода у једном друштву представља најпоузданији маркер неолибералности, с обзиром да слободно тржиште изграђено на приватним власничким правима представља срж неолибералне идеологије. Аргумент који ће се овде изложити јесте следећи: што је тржиште у некој земљи слободније то је карактер економије те земље неолибералнији. Реч је о некој врсти „круцијалног теста“ за неолибералност који нам поуздано може помоћи у утврђивању карактера реформи кроз које је нека земља прошла, или још увек пролази. У питању је тест који почива на објективним параметрима, дакле на економским параметрима који се могу евидентирати и измерити. Такође, то је идеолошки неутралан тест јер не разматра *намере* или *зацртане* програме и стратегије реформиста већ само степен тржишне слободе у некој земљи.

На основу најновијег истраживања *Heritage* фондације Србија се, по економским слободама, налази на незавидном 98. месту (од 179. ранжираних земаља), између Шри Ланке и Бразила.¹⁰ Њен укупни скор од 58.0 бодова сврстава је по критеријумима ове истраживачке куће у економски „углавном неслободне“ (*mostly unfree*) земље, што представља претпоследњу категорију у рангирању (последња категорија је категорија економски „репресивних“ земаља). Када се пореде земље Европе, Србија се налази на још незавиднијој

10 Мерење економских слобода врши се на основу четири категорије: владавине права, величине државе, регулаторне ефикасности и отворености тржишта. Свака категорија састоји се од више ставки које су подложне емпиријском мерењу. Тако се у оквиру категорије владавине права мере степени поштовања власничких права и слободе од корупције, у категорији обима државе мери се фискална слобода и владина потрошња; категорија регулаторне ефикасности односи се на три ставке, пословну, радну и монетарну слободу. И, на крају, у категорији отвореног тржишта мери се слобода трговања, инвестициона и финансијска слобода. Дакле, на основу постојања/непостојања или, нивоа заступљености ових ставки, одређује се степен економских слобода присутних у некој земљи.

позицији у односу на светско рангирање. Србија је по присуству економских слобода на самом зачељу Европе, на 37. месту од 43. европске земље. Ни у погледу региона Србија не представља никаквог шампиона неолибералних реформи. Све земље бивше Југославије, осим Босне и Херцеговине (104. позиција), боље се котирају од Србије. Традиционално социјалистички усмерена Словенија налази се на 69. месту (29 места ниже на лествици) као економски „умерено слободна“ земља („modesty free“). Црна Гора на 72. а Хрватска на 83, док најбољу позицију има Македонија која се налази на 43. месту.

Узрок поразног економског стања по питању изградње слободно-тржишне економије аутори истраживања налазе у томе што се, по њима, „економска слобода и даље ограничава услед недостатка политичке воље да се предузму преко потребне, смеле реформе“ (Heritage 2012, 365). А то је производ чињенице да је „владина потрошња и даље неефикасна, висока и лоше усмеравана“, па се констатује да су „потребне дубље институционалне реформе да би се смањила бирократија, изборило са корупцијом и ојачао правни систем који је подложен политичком утицају“ (Ibidem, 365). Још песимистичнију анализу стања домаће економије доноси истраживање Светског економског форума у извештају о глобалној конкурентности за 2012-2013 (Schwab 2012). По том извештају се од 144 разматране економије по конкурентности српска налази на 95. позицији. Посебно је интересантно да се по питању слободе унутрашњег тржишта, његове отворености за конкуренцију и присутности конкуренције, Србија обрела на 137. позицији, што говори о профилу домаћег тржишта.¹¹

Када се овим параметрима додају подаци везани за величину државне администрације и државне потрошње (око 45% од БДП),¹² висину јавног дуга (55,4 % од БДП)¹³, буџетског дефицита (текући дефицит је 7,1 посто од БДП),¹⁴ нере-

11 Сличне песимистичне анализе дају и други извештаји, попут извештаја Светске банке (Doing Business 2013) и анализе Фрејзер института (Economic Freedom of the World – 2012 Annual Report).

12 Према подацима Привредне коморе Србије (ПКС 2012, 9).

13 Према подацима Управе за јавни дуг (<http://mfp.gov.rs/pages/issue.php?id=7139>, датум приступа: 10.11.2012).

14 Према подацима које је изнео министар финансија и привреде Србије Млађан Динкић (<http://www.bizlife.rs/vesti/vest/48336/skupstina-usvojila-rebalans-ovogodisnjeg-budzeta.html>, датум приступа: 7.11.2012)

формисаних система социјалног, пензионог и здравственог осигурања,¹⁵ великог броја неприватизованих јавних предузећа,¹⁶ као и обима у коме држава контролише цене (једног од главних параметра за утврђивање да ли је неко тржиште слободно)¹⁷, онда се тек може изградити целовита представа о карактеру дванаестогодишње транзиције. Тек тада се, дакле, може донети коначни суд о томе да ли је по среди неолиберална транзиција или, заправо, њен изостанак, који се у тези коју овде разматрамо, што је парадоксално, изједначава управо са применом неолибералне реформске агенде.

За стварање утемељене представе о карактеру транзиције у Србији веома важна може бити и анализа једног сегмента реформи за који се сматра да представља непобитни доказ имплементације неолибералне агенде. Централну тачку критике неолибералне транзиције представља процес приватизације. Тај процес, иако започет током прве транзиционе владе, још увек није завршен.¹⁸ Приватизација је започињала, па заустављена,¹⁹ па поново настављана са неизвесним исхо-

15 „Ниво социјалних давања (посматран као % БДП) је у односу на Србију виши само у Аустрији, Грчкој и Португалији, док је учешће накнада за запослене у јавном сектору у БДП Србије на нивоу учешћа ових накнада у Хрватској и Пољској, али изнад нивоа учешћа у Бугарској, Румунији, Аустрији или Чешкој“ (ПКС 2012, 10).

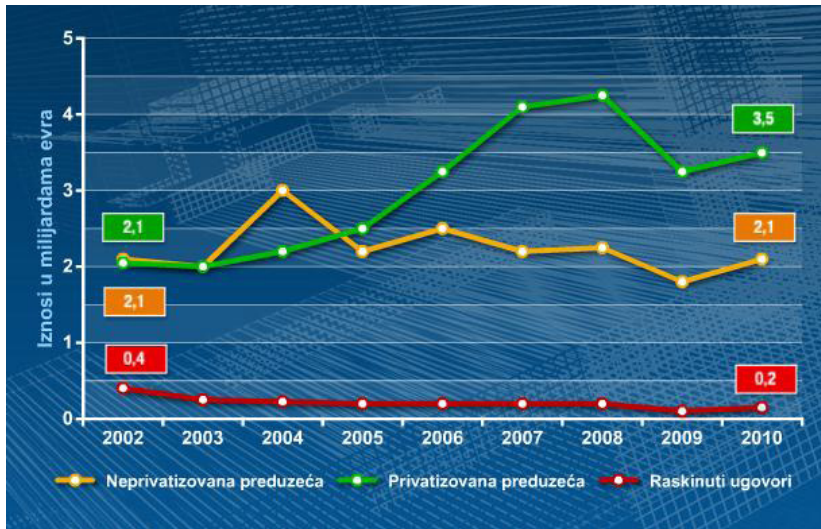
16 „Процењује се да тренутно послује око 1.300 предузећа која су под државном контролом, било по основу већинског државног власништва или по основу ефективне управљачке контроле (предузећа у реструктурирању), са око 280 хиљада запослених, тј. преко 15% од укупног броја формално запослених у Србији“ (Арсић 2011, 1).

17 „Либерализација цена је заустављена и тај процес делимично иде у обратном смеру. Контролише се неких 22% цена производа и услуга по индексу потрошачке корпе и, за нека добра, држе се цене које су испод нивоа трошкова и одрживости. Држава је увела индиректну контролу цена за извесне групе добара (углавном прехранбене производе). Државним декретом који ће бити на снази до краја 2012, одржавају се малопродајне марже на 10% за ове производе. Влада наставља са директном контролом цена јавних услуга, али и индиректно тако што је поставила границу повећања цена комуналних и услуга јавног градског превоза које су под контролом локалних власти. Свеукупно, државна контрола цена присутна је у значајној мери и либерализација цена је заустављена“ (European Commission 2012).

18 Ради поређења треба рећи да је, на пример Естонија, за само неколико година практично окончала читав процес.

19 Влада Војислава Коштунице (2004-2007), заправо мањинска влада која је обезбедила подршку тада још увек неререформисане Социјалистичке партије Србије, покушала је да се обрачуна са крхким наслеђем започетих реформи у Србији. То је најпре учињено за време мандата министра Драгана Маршићанина када је процес приватизације не само заустављен (ни једно једино предузеће није продато за годину дана), већ и начелно доведен у питање, под изго-

дом.²⁰ Преовлађујућа перцепција о приватизацији јесте да је у питању врло нетранспарентан, корупционашки и генерално гледано, неуспешан процес. Заступници тезе о неолибералној транзицији сматрају да такву приватизацију (мешовити – тендерски и аукцијски модел) није требало спроводити, већ је требало или усвојити неки други модел (ваучерски тип, на пример), или већи део привреде оставити у државном власништву. Упркос владајућој представи о неуспешној приватизацији недавна анализа овог процеса даје другачију слику његових перформанси. Према анализи Агенције за приватизацију (АЗП) која је истраживала учинке процеса приватизације, примећује се значајна разлика у оствареним приходима и вредности имовине приватизованих, неприватизованих и предузећа у којима је приватизација раскинута. Графикон 1. анализира кретање прихода у ове три категорије предузећа у временском размаку од 2002-2010, и пореди стање из 2002. године са стањем из 2010:

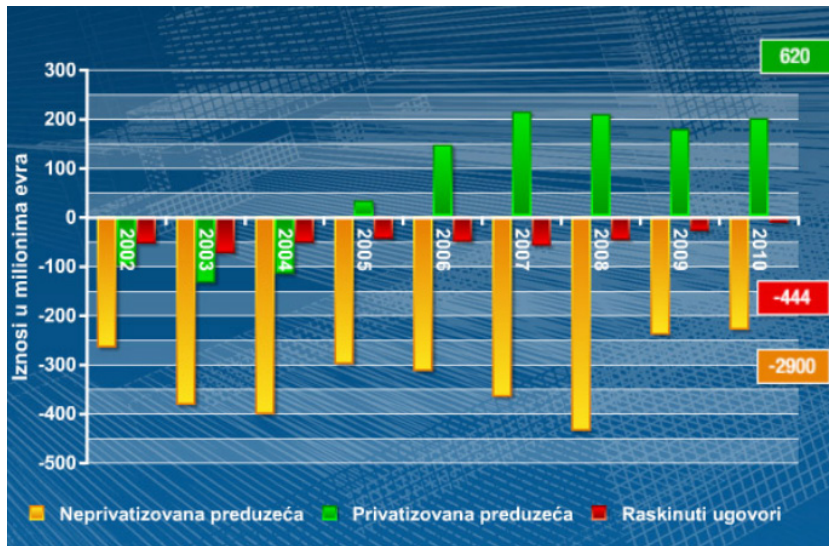

Извор: АЗП 2012.

вором да је неопходно „преиспитати“ сву дотадашњу праксу приватизације.

20 По налазима Европске комисије, процес приватизације је поновно заустављен: „Заустављена је приватизација компанија у друштвеном власништву. У 2011. години продата су само два предузећа на јавном тендеру... и два предузећа аукцијском продајом. Као резултат одлагане приватизације, раскидања уговора и поновне национализације, држава још увек има контролу над одређеним бројем великих компанија у производном сектору“ (European Commission 2012).

На основу ових података произлази да су приходи код приватизованих предузећа повећани за 69%, да су неприватизована предузећа остала на истом нивоу, а да су предузећа код којих је дошло до раскида уговора о приватизацији умањила приходе за 55% (АЗП 2012). Следећи графикон показује пословни резултат остварен код приватизованих, неприватизованих и предузећима у којима је раскинут уговор о приватизацији у временском размаку од 2002-2010 и поређењем стања из 2002. са стањем у 2010:

Извор: АЗП 2012.

Као и у претходном случају, подаци говоре да су приватизована предузећа пословала успешније и то у значајнијој мери у односу на неприватизована предузећа. По овој анализи испада да су:

„2002. године сва предузећа правила губитак, док 2010. године једино приватизована праве добитак. Приватизована предузећа су у 2002. правила губитак од 102. милијарди евра, док су 2010. годину завршила са 200 милијарди евра добитка. Неприватизована предузећа константно праве губитак.“ (АЗП 2012).

Сличан однос бележи се и када је у питању продуктивност која је код приватизованих предузећа увећана у овом временском периоду за 4,3 пута, што представља „значај-

но“ увећање продуктивности (АПЗ 2012). Међутим, можда су, управо због тезе о негативном утицају приватизационог процеса на запосленост, најинтересантнији подаци који се односе на утврђивање учинка приватизације на раст незапослености (Стајић 2009). Наиме, уобичајена је теза да је приватизација одговорна за велику незапосленост и отпуштања радника. Закључак овог истраживања јесте да се та корелација не може успоставити јер се показује да су сва предузећа (приватизована, неприватизована, и она са раскинутим купопродајним уговором) током протекле деценије смањивала број запослених. Стога се констатује да је „пад броја запослених очигледан показатељ да су сва друштвена предузећа у Србији запошљавала превелики број радника“ (АЗП 2012), те да процес приватизације не може, сам по себи, бити одговоран за отпуштање радника и незапосленост.

Судећи по изнесеним подацима може се констатовати изостанак структуралних (неолибералних) реформи – које, пре свега, значе радикално и значајно смањење државне администрације, довршавање приватизације (нарочито великих државних фирми), економске либерализације и читавог спектра реформских мера кроз које су пролазиле земље у транзицији. Тај изостанак надокнађиван је додатним јачањем политичке и институционалне контроле над привредом. Данас је држава Србија главни послодавац, главни зајмодавац, главни гарант пословања, што је обрнуто сразмерно неолибералном концепту улоге државе у економији. Уместо да је дошло до значајног смањења администрације (што нужно следи из тезе о доминацији неолибералног транзиционог модела), свака нова влада је експоненцијално расла. Штавише, раст државе се огледа и у повећању броја њених органа, новим функцијама у оквиру постојећих ресурса и нарочито рапидним умножавањем броја државних агенција.²¹

21 У Србији има више од 100 агенција, регулаторних тела и других врста владиних органа: „У Србији постоји 46 агенција, комисија, фондова и других регулаторних тела владе, према списку који је на свом сајту објавио владин Савет за свеобухватну реформу прописа, односно јединица за спровођење реформе ... У тој групи, међутим, није обухваћен списак републичких органа, организација, служби које нису категоризоване као регулаторна тела а налазе се на републичком буџету, којих, према евиденцији овог владиног тела има укупно 54.“, *Танјуг*, 29. септембар 2009.

*

На основу остварених резултата транзиције који су у овом раду сагледавани кроз четири неолиберална параметра (редукција социјалне државе, демонтажа гломазне државе, повлачење државе из економије уз дерегулацију тржишта, и брзог и ороченог процеса приватизације) може се констатовати да ни по једном од ових параметара није остварен резултат којим би се историјат реформских политика окарактерисао као „неолибералан“. Штавише, показано је да ни намере, планови и предложене реформске концепције креатора политике у протеклих дванаест година нису биле конципиране на неолибералној идеолошкој матрици. Даље, круцијални тест за присуство неолиберализма који је спроведен у овом раду, конклузивно побија тезу која у постпетооктобарским трансформацијским процесима види имплементирање неолибералне агенде. Уколико су се спроводиле неолибералне мере то би се морало одразити на степен развијености економских слобода у друштву. Међутим, више реномираних истраживачких агенција у својим анализама показује да је Србија практично економски неслободна земља. Односно, по развијености економских слобода Србија се сврстава у економски „углавном неслободне“ земље. Последично, јасно је да не може бити речи о неолибералној транзицији, јер нема неолиберализма без економских слобода и слободног тржишта.

У случају Србије је то посебно уочљиво, јер ни једна реформска влада није усвојила неолибералну агенду нити је спроводила неолиберални план (без обзира на то да ли је усвојила ово прво). Друга је ствар уколико се свака врста постсоцијалистичких реформи и неопходност приватизационог процеса разуме као „пут у неолиберализам“. У том случају јасно је да је реч о транзицијски „реакционарној“ критици која неопходност друштвених реформи не сагледава из угла проблема које свака планска привреда заснована на негацији приватних власничких права производи – и фактичког наслеђа такве политике, већ из идеолошког угла марксизма. Но, у овом раду идеолошка равн овог проблема није била примарна, већ детекција имплементираних мера којом се *a*

posteriori може одговорити и о идеолошкој оријентацији креатора политике.

Посебно је проблематична констатација која непостојање било каквог реформског плана идентификује са неолибералним планом. Тако и долази до поменутог аргументативног скока којим се фактичких неуспех транзиције (блокирана транзиција са поразним економским резултатима) и њен изостанак, идентификује са применом неолиберализма. Но, као што је речено, идеолошка план разматрања у овом раду није био примаран, и овде се приступило анализи оправданости једне тезе не само ради ње саме, већ ради одговора на питање о карактеру транзиције у Србији. Таква разматрања могу бити од користи у смислу развејавања конфузије која представља производ погрешног лоцирања узрока једне неуспешне транзиције.

Aleksandar Novakovic

“NEOLIBERALISM” AND TRANSITION:

- Critical Review of the Thesis of the “Neoliberal” Character of Transition in Serbia

Summary

This paper examines the merits of the thesis, supported by several authors, of the neoliberal character of Serbian transition through the analysis that is been carried out on two levels: the level of the ideological orientation of the reformers, and the level of actual and empirically verifiable neoliberal measures. In the first case, the lack of ideological or programmatic neoliberalism of political actors involved in the reforms since 2000, is been documented. In the second case, the analysis of the implementation of four key parameters of “neoliberal” strategy during the period of the transition (reduction of the welfare state, dismantling cumbersome administration, withdrawal of the state from the economy accompanied with market deregulation, and the process of rapid privatization) shows that this hypothesis cannot be empirically

supported. Based on these findings, it can be concluded that this argument must be rejected.

Keywords: neoliberalism, transition, institutional capacity, economic freedom, reforms

Литература

- Арсид, М., „Реформе државних и друштвених предузећа“, *Квартални мониторинг економских трендова и политика у Србији*, бр. 1 (јануар/јул)/2011.
- Барта, Ј., „Реформе пензијског осигурања у Мађарској“, *Зборник радова Правног факултета*, Нови Сад, вол. 45, бр. 3/2011, стр. 817-830.
- Вујовић, С. Маџура, Р. Гверо, М., „Транзициона неолиберална тиранија у Србији“, *Социјална мисао*, вол. 18, бр. 4/2011, стр. 11-24.
- Ganev, V. I., „The 'Triumph of Neoliberalism' Reconsidered: Critical Remarks on Ideas-Centered Analyses of Political and Economic Change in Post-Communism“, *East European Politics and Societies*, Vol. 19, No. 3/2005, pp. 343-378.
- Гавриловић, М. Ивановић, И., „(Не)постојање друштвене одговорности у привреди Србије у процесу приватизације“, *Мегатренд ревија*, вол. 8, бр. 1/2011, стр. 337-349.
- Голубовић, З., „Елементи критике неолибералног модела транзиције“, *Социолошки преглед*, вол. 38, бр. 1-2/2004, стр. 5-21.
- Грк, С., „Реформа пензионог система у Србији - у сенци привредног раста и неповољне демографске структуре“, *Српска политичка мисао*, бр. 1/2011, стр. 163-186.
- Драшковић Б., „Да ли је могућ коперникански обрт у стратегији развоја Србије?“, *Економски видици*, вол. 16, бр. 1/2011, стр. 19-29.
- Тинђић, З. (2001), *Експозе Зорана Ђинђића, мандатара за састав нове Владе Републике Србије*, Интернет: <http://www.arhiva.srbija.gov.rs/cms/view.php?id=2054>. (приступ: 08.10.2012).

- Josifidis, K. Lošonc, A. Supić, N., „Neoliberalism: Befall or Respite?“, *Panoeconomicus*, 1/2010, pp. 101-117.
- Melicherčík, I. Ungvarský, C., „Pension Reform in Slovakia: Perspectives of the Fiscal Debt and Pension Level“, *Czech Journal of Economics and Finance*, 54, 2004, pp. 9-10.
- Млађен, К., „Неолиберализам у Србији – успон и пад“, *Нови стандард*, 2. мај 2012.
- Новаковић, А., „Теорија неолиберализма – квазинаука или успешан хеуристички модел?“, *Српска политичка мисао*, вол. 38, бр. 4/2012.
- Новаковић, А., „Транзиција, реформе и перцепције о реформама – поређење српске и транзиције земаља ИЦЕ“, *Српска политичка мисао*, вол. 35, бр. 1/2012, стр. 29-50.
- Новаковић, А. Пешић, М., „Србија у транзиционом еквилибријуму – императиви превазилажења стања блокираних реформи“, *Политичка ревија*, вол. 9, бр. 2/2010, стр. 235-260.
- Palmer, G.T., *After the Welfare State*, Atlas Economic Research Foundation, Washington D.C., 2012.
- Пездир, Р., „Деструктивни мит о 'успеху' словеначке транзиције“, 2009, Интернет: (приступ: 11.10.2012).
- Pertti, R. Katrin, R. Kaarel, R., „Estonia's Multi-Pillar Pension System: Solid First Miles of the Marathon“, *Journal of Investment Consulting*, Vol. 12, No. 2 (December 1)/2011, pp. 42-52.
- Piñera, J., „Empowering Workers: the Privatization of Social Security in Chile“, *The Cato Journal*, Vol. 15, No. 2-3/1995.
- ПКС, „Предлог нове економске политике за период 2012-2016. године“, *Корак*, бр. 72/2012.
- Ристановић, В. Војтешки-Кљенак, Д., „Глобална финансијска криза и нужност реформе пензијског и социјалног осигурања Србије“, *Геронтологија*, вол. 38, бр. 2/2011, стр. 17-39.
- Richard, R., „Germany's Postwar Growth: Economic Miracle or Reconstruction Boom?“, *Cato Journal*, Vol. 21, No. 3 (Winter)/2002.

- Смиљковић, Р. Љ., „Морално-економска криза буржоаске рестаурације у Србији и одговорност елите моћи“, *Политичка ревија*, вол. 10, бр. 2/2011, стр. 125-156.
- Стајић, Д., „Приватизација у Србији између неолиберализма и социјалне државе (смисао социјалног дијалога у локалној средини – пример приватизације у Врању)“, *Политичка ревија*, вол. 17, бр. 3/2009, стр. 971-980.
- Стојилковић, Ј. Девеџић, М., „Однос броја пензионера и запослених у контексту демографског старења у Србији“, *Зборник Матице српске за друштвене науке*, бр. 131/2010, стр. 177-186.
- Анализе и извештаји:
- АПЗ, *Анализа ефеката приватизације у Србији*, Агенција за приватизацију, 2012. Интернет: <http://www.priv.rs/O+Agenciji/9319/Analiza+efekata+privatizacije+u+Srbiji.shtml> (датум приступа 10.11.2012).
- Doing Business, 2013 - Smarter Regulations for Small and Medium-Size Enterprises*, International Bank for Reconstruction and Development / The World Bank, 2012.
- Economic Freedom of the World – 2012 Annual Report*, Gwartney, J. Lawson, R. Hall, J. Fraser Institute, Vancouver, B.C, 2012.
- European Commission, *Commission Staff Working Document Serbia 2012 - Progress Report Accompanying the Document Communication from the Commission to the European Parliament and the Council Enlargement Strategy and Main Challenges 2012-2013*, Brussels, 2012. Интернет адреса: http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key_documents/2012/package/sr_rapport_2012_en.pdf
- Miller, T. Holmes, K. R. Feulner, E.J., *Index of Economic Freedom*, The Heritage Foundation, Washington D.C., The Wall Street Journal, New York, 2012.
- Schwab, K., *The Global Competitiveness Report 2012–2013*, World Economic Forum, Geneva, 2012.
- World Bank, *Transition, The First Ten Years*, Washington D.C., 2002.

Resume

This paper critically examines the thesis of the neoliberal character of the transition in Serbia. It is shown that this thesis cannot be corroborated both on the level of ideological orientation of policy makers, and on the level of the implemented policies („implemented neoliberalism”). Therefore, the paper analyzes program commitments of the main political actors and shows that they stand at the opposite pole from what can be considered as a “neoliberal” ideological orientation. It is shown that the policy-makers involved in Serbian transition from 2000 to the present, were guided primarily by social democratic political paradigm and respect for the existing institutions of the welfare state. This example is particularly striking in terms of left and right consensus which has found its embodiment in the new Constitution of the Republic of Serbia. Also, absence of any “neoliberal” strategy of political actors (the transitional governments, policy makers and major political parties) is being documented. The conclusion is that there exists a general consensus among the political elite (both within government and the opposition) regarding the acceptance of the social role of the state. The existing differences in the political life of Serbia are to be explained primarily through the positioning of political parties toward some political issues (e.g. the Kosovo issue, the cooperation with the Hague Tribunal, the problem of nationalism) and not toward different understanding of economics and the role of the state in the redistribution of wealth. On the other hand, at the level of „implemented neoliberalism“, the thesis of the „neoliberal“ character of Serbian transition cannot be corroborated. Through the analysis based on the detection of achieved „neoliberal“ measures on four key segment of what is often perceived as a corner stone of „neoliberal“ political and economic agenda, and with the support of a kind of a „crucial argument”, it is shown that this thesis falls. By analyzing the size of government, the degree of market regulation, state protectionism and process of privatization during the period of 12 years of Serbian transition, it is asserted that in none of these spheres the implementation of so called “neoliberal” measures is been evident. On the contrary, the analysis finds a strong commitment of political elite to a preservation of social

and economic status quo, lack of reforms and political will to implement reforms. Finally, strategy of measurement of the economic freedoms in transitional Serbia should represent a „crucial test“ of the thesis. Based on the test findings it is shown that Serbian economy is to be characterized as „mostly unfree“. Consequently, the examined thesis is to be conclusively rejected. The causes of the problematical character of the thesis, in addition ideological commitments of its authors, can be found in the inappropriate and basically wrong equalization of unsuccessful transition and the lack of reforms with the „neoliberal“ reforms.

Овај рад је примљен 25. новембра 2012. године а прихваћен за штампу на састанку Редакције 20. децембра 2012. године.

НАЦИОНАЛНИ ИНТЕРЕС
NATIONAL INTEREST

ПРИКАЗИ

Миша Стојадиновић

НЕИЗВЕСНИ ПРЕЛАЗАК..... 415-418

ПРИКАЗИ

УДК
16.4:316.32(497.11)”19”(049.3)

*Стојадиновић Миша**

НЕИЗВЕСНИ ПРЕЛАЗАК

(Милош Кнежевић,
Неизвесни прелазак – демократија и транзиција, Институт за политичке студије, Београд, 2012, 264 стр.)

* Институт за политичке студије, Београд

Транзиција представља друштвену трансформацију која подразумева дубоке и коренисте промене читавог друштвеног система. Пут кроз транзицију је веома дуг, тежак и болан, веома често праћен падом друштвеног производа, повећањем незапослености, инфлацијом, растом социјалних неједнакости... Многобројне промене које се дешавају у друштвима приликом транзиције манифестују се у свим друштвеним сферама: економској, политичкој, културној... Пре него што се почне водити рачуна о политици економског раста потребно је пре свега обезбедити економску стабилност. Без економске стабилизације илузорно је говорити о било каквим могућностима економског раста. Потребно је, такође, извршити бројне структуралне реформе које су неопходне за успешан излазак из транзиције. Уколико се то не учини на време све оно што се буде предузело у име превазилажења транзиције ће унапред бити осуђено на пропаст.

Процес транзиције је веома комплексан и немогуће је издвојити један универзални модел, већ

се пре свега ради о великом броју транзиционих процеса који су у великој мери обележени карактеристикама друштвеног система у коме се дешавају. Кнежевић говорећи о овом проблему каже да појам транзиција нема устаљено и јасно значење при чему чак и око типова, вредности и циљева транзиције не постоји неопходни социјални консензус. Транзиција се доживљава двојачко и супротно: као социјално и политичко добро али и као погубно политичко зло по друштво, зло коме се ваља одупрети (стр. 59).

Овај процес никада није лак без обзира на то колико стратегија коју смо изабрали у неком друштву изгледа обећавајуће. Он зависи од много чинилаца и једна стратегија се не може увек успешно применити у сваком друштву.

Монографија „Неизвесни прелазак – демократија и транзиција” аутора Милоша Кнежевића представља израз ауторових настојања да обухвати и објасни веома комплексне процесе код којих још увек постоје велике противуречности у њиховом објашњавању.

Она садржи два дела и осам поглавља испуњених текстовима који су објављивани у публикацијама, часописима и зборницима насталих као резултат ауторовог истраживачког напора у оквиру рада на пројекту Института за политичке студије у Београду.

Када се ради о транзицији Милош Кнежевић истиче да је веома важно стално имати у виду циљ коме се стреми јер се у супротном се свако кретање изопачава у лутање (стр. 7). Према њему, транзиција у српском друштву није остварила постављене циљеве и жељене резултате. „То се посебно односи на неуспеле приватизације мањкаве социјалне програме, и енорман раст незапослености, сиву и црну економију, мноштво афера у криминализованом политикомском миљеу и веома раширеном, рекло би се системску корупцију (стр. 11).”

Глобализација представља један комплексан процес пун противречности, који свакодневно мења структуру и динамику савременог друштва. Овај процес свакодневно показује своје *Јанусово* лице којим утиче на судбину савремених светских друштава. Неолиберални концепт глобализације и њено асиметрично испољавање у савремености су, нажалост, потпуно гурнули у други план њену еманципаторску улогу. Кнежевић наглашава да је све оно што је вредно и добро у данашњој духовности заплуснуто прљавим цунамијем глобализма при чему масизам и конзумеризам постају гробнице културних идентитета.

Кнежевић истиче да је за земљу која из дана у дан тоне у посрамљујући клијентизам једини веродостојни одговор идеологи-

ја и политика суверенизма. „Потребно је створити *суверенистички блок* који ће зарад будућности Србије грађане подсетити на оно најбоље слободарско и правдољубиво из националне прошлости властите земље (стр. 27). „Србија проживљава акутну социоекономску и духовну кризу у хроничној кризи властите судбине (стр. 17).” САД и ЕУ намећу нове изазове развоју Србије. Она неспособна да препозна Европу у себи, јалово жуди за Европом изван себе (стр. 19). Дивља рестаурација капитализма је наступила уместо разборитог социоекономског преображаја.

Милош Кнежевић оправдано сматра да се показало да транснационална надржавна заједница не функционише по замислима еврократске административне елите из Брисела. Национална идеја и национална држава јесу промениле своје облике али још увек нису исцрпљене и превазиђене.

Према њему, у пракси су се усталила оспоравања и ниподиштавања досадашњих типова модерних држава и државности на различите начине реafirмисане две супротне идеологије али и политичке теорије: комунистичка, тј. марксистичка теорија о одумирању државе и класична либерална и савремена неолиберална теорија државе.

Чисте националне државе су малобројне. Разлагање Југославије је довело до стварања вишенационалних држава. Само је Словенија у постјугословенским условима постигла идеал чисте националне државе, док је Хрватска тај циљ остварила изгоном српског становништва са територије Крајине у операцији „Олуја” (стр. 95).

Велике силе се данас служе многобројним манипулацијама како би добиле оно што Ноам Чомски сасвим лепо назива „обезбеђивање пристанка. У том смислу Кнежевић говори о томе како је моћ је вазда склона да изврши коначно и зада обавезно тумачење контурама коректног при чему мислити онолико колико трба и онако како треба. Ово се на срећу не остварује увек јер и поред конформистичке интелигенције ипак постоји и извесни „цепови отпора” луцидног и критичког мишљења (стр. 103). Када се ради о нашим просторима „на делу је обавештајно, судско и полицијско вештачење српске и јужнословенске историје у којој се откривају елементи епохалног прекршаја и злочина, дивље градње и разградње држава на јужнословенском Балкану (115).”

Кнежевић истиче да је разлагање Југославије имала два међусобна преплетена и прожета тока: разбијања и распадања, због чега је најповољнији израз за озна-

чавање деструктивних процеса „који су другу Југославију однели са историјске позорнице сонорни идеологизам *разбираспад*” (стр. 115). Том приликом он закључује да још увек не постоје задовољавајући услови за неутрално и објективно сагледавање трауматичног разбираспадног тока.

Србија се у протеклој деценији налази непрестано пред безалтернативним европским интеграцијама. „Политички живот је читаву деценију испуњен идеализовањем Европске уније као једине могуће Европе и евроинтеграција као јединог могућег типа интеграција полуинтегрисаних и дезинтегрисаних земаља (...) Налаже се самозабрав целине властитог историјског бића и признање нове реалности у којој је прикривање трауматичне оштећености ултимативно полазиште за успешну европску надинтеграцију, а да се при том превиђа и прећуткује да је и сама појава ЕУ доведена у питање (стр. 131,132).”

Ово изузетно монографско дело Милоша Кнежевића представља још један у низу његових радова у коме се на један веома освежавајући начин анализирају веома комплексни феномени. Научни значај ове монографије проистиче из актуелности проблема којима се бави, али и из споја теоријске и емпиријске анализе којима се долази до разумевања веома компликованих односа глобал-

ног и локалног, у којима он свеобухватно и аналитички усклађено разматра положај Србије у њеном економском, политичком и геополитичком контексту. Када се ради о друштвеном значају ове монографије треба истаћи њену посвећеност не само унутрашњим, већ и спољашњим изворима поремећаја и разбираспада који су погодили наше просторе, а који доводе и до угрожавања суверенитета и територијалног интегритета наше земље, намећући притом многобројне проблеме за размишљање, као и предлажући неке од могућих начина њиховог превазилажења.

УПУТСТВО ЗА АУТОРЕ

На левој страни у заглављу се налази име, средње слово и презиме аутора, звање аутора, назив установе, факултета и седиште. Наслов рада куцати на средини великим словима – Bold (фонт 14). Поднаслови се пишу на средини, великим словима (фонт 12) и нумеришу се арапским бројевима. Уколико поднаслов садржи више целина, оне се такође означавају арапским бројевима, и то: 1.1. – малим обичним словима Bold (фонт 12). Сви текстови на српском језику треба да су куцани ћирилицом. У тексту су италиком (курзивом) истакнуте речи на страном језику. Обим рада не сме бити већи од 1 до 1,5 ауторског табака, (односно 16 до 25 страна, 36300 до 56725 карактера са размаком).

После ових података следи **сажетак** који треба да садржи од 100 до 250 речи. Иза сажетка иду *кључне речи* чији број не може бити већи од 10, док њихова употреба у тексту треба да буде што већа. У **сажетку** треба да стоји предмет анализе, циљ рада, коришћени методолошки приступи, резултати, закључак или одређене препоруке. На крају текста, после **литературе**, треба написати **резиме** чија дужина може бити до 1/10 дужине чланка. Аутор би у резимеу у структурираном облику требало да истакне најважније резултате и закључке истраживања до којих је дошао у свом раду знатно шире него у сажетку. *Сажетак, кључне речи и резиме* треба превести и на енглески језик, ако је рад на енглеском, сажетак и кључне речи треба превести на српски језик. Текст за часопис не садржи посебан увод и закључак.

Текст треба писати у фонту Times New Roman, величина слова 12, са увученим пасусима и проредом 1,5 – ћирилично писмо.

Фусноте у форми напомена се дају на дну стране у којој се налази коментарисани део текста или навођене литературе. Фусноте су истог фонта као основни текст и треба их куцати са командом Insert – Reference – Footnote, а не намештањем разних оквира, јер једино на тај начин можемо гарантовати, да ће се и у прелому фусноте појавити на добром месту. Приликом навођења фуснота руководити се следећим упутствима:

- када се ради о **монографији** фуснота мора садржати: име и презиме аутора, наслов рада у италику, издавач, место, година издања и број стране (на пример: Зоран Аврамовић, *Родомрсци*, Институт за политичке студије, Београд, 2009, стр. 15; Кристофер Кокер, *Сумрак запада*, Досије, Београд, 2006, стр. 54);
- када се **ради о чланку**, име и презиме аутора, назив чланка под наводницима, назив часописа у италику, издавач, место издавања, број, година излажења и број страница (на пример: Миша Стојадиновић, „Од теорије социјалних конфликта до њихових решења“, *Политичка ревија*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 04/2009, стр. 67);
- када се ради о **зборнику радова**: име и презиме аутора, назив рада под наводницима, назив зборника италиком, онда у загради написати приређивача зборника, издавач, место издања, година издања, број стране (на пример: Дејана Вукчевић, „Србија и придружива-

ње Европској унији“, у зборнику: *Србија – политички и институционални изазови* (приредили: Момчило Суботић, Живојин Ђурић), Институт за политичке студије, Београд, 2008, стр. 239);

- **извори са Интернета**, који не смеју прећи више од 10% коришћене литературе, треба да садрже пуну интернет адресу (на пример: <http://sh.wikipedia.org/wiki/Revolucija>).
- **архивска грађа**, мора да садржи наслов (одређује се тако да одговори на питања: ко? коме? шта?) и где се налази (креће се од навођења највеће целине, а завршава са навођењем најмање целине) (на пример: Извештај Министарства иностраних дела од 19. априла 1888. о постављењу конзула. Архив Србије, МИД, К-Т, ф 2, р93/1894).

Литература треба да се налази на крају рада, испред резимеа, поређана по азбучном реду, са следећим елементима:

- **књиге**: презиме и име аутора, наслов књиге италиком, издавач, место издања, година (на пример: Суботић, Момчило: *Српско питање данас*, Институт за политичке студије, Београд, 2008);
- **зборници**: презиме и име аутора, назив рада под наводницима, назив зборника италиком, онда у загради написати приређивача зборника, издавач, место издања, година издања (на пример: Марковић, Драган, „Демократизација власти и управљања у Србији“, у зборнику: *Србија – политички и институционални изазови* (приредили: Момчило Суботић, Живојин Ђурић), Институт за политичке студије, Београд, 2008);
- **чланак**: презиме и име аутора, назив рада под наводницима, назив зборника италиком, онда у загради написати приређивача зборника, издавач, место издања, година издања (Кнежевић, Милош, „Варка европске хармоније“, *Српска политичка мисао*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 4/2008);
- **литература са Интернета**, која не сме прећи више од 10% коришћене литературе, треба да садржи пуну интернет адресу (на пример: <http://sh.wikipedia.org/wiki/Revolucija>).
- **архивска грађа**, мора да садржи наслов (одређује се тако да одговори на питања: ко? коме? шта?) и где се налази (креће се од навођења највеће целине, а завршава са навођењем најмање целине) (на пример: Извештај Министарства иностраних дела од 19. априла 1888. о постављењу конзула. Архив Србије, МИД, К-Т, ф 2, р93/1894).

Текстове слаати у штампаном и електронском облику: Институт за политичке студије, Светозара Марковића 36, e-mail адреса – smiljana.paunovic@ipsbgd.edu.rs

УПУТСТВО РЕЦЕНЗЕНТИМА

Главни задатак рецензента је да допринесе очувању високог квалитета који иначе ужива наш часопис. На првом месту треба нагласити да рецензент не сме бити упознат са идентитетом аутора рада и обрнуто, аутор не сме знати идентитет рецензента. Приликом добијања рада сваки рецензент има рок од 20 дана да редакцији достави урађену рецензију. Веома је важно да рецензент буде свестан да је поступак рецензије поверљив, при чему се садржај рецензије не сме откривати трећој страни. Уколико рецензент у било ком тренутку схвати да постоји било који вид конфликта интереса у вези са радом који треба да рецензира потребно је да о томе што пре обавести редакцију.

Приликом рецензије рукописа рецензент треба да одговори на следећа питања: Да ли је аутор показао у чему је оригиналност чланка? Да ли је аутор довољно оправдао своје тврдње? Да ли је аутор стручно/научно утемељио своје тезе? Да ли је рад комплетан према Упутству за ауторе? Којој научној области рад припада? Затим, рецензија треба да садржи примедбе о стручном/научном квалитету рукописа, али и сугестије за побољшање рукописа, уколико за то постоји потреба.

На самом крају рецензент треба да оцени којој категорији рад припада (**оригиналан научни рад, прегледни рад, кратко или претходно саопштење, научна критика, односно полемика, осврти и прикази**) и да изнесе своје мишљење о томе да ли рукопис треба да се прихвати у садашњем облику, да се прихвати уз сугерисане измене или да се не прихвати због наведених разлога у рецензији.

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

323.1(=163.41)

НАЦИОНАЛНИ интерес: часопис за национална и државна питања = National interest: Magazine for National and State Issues/ главни уредник Милош Кнежевић: одговорни уредник Живојин Ђурић. - год. 4, бр. 4 (2005) Београд (Савски трг 7а); Институт за политичке студије, 2005 - (Београд: Eseloge). - 24 цм

Три пута годишње - Другачије повезане серијске публикације: Национални интерес (CD-ROM)=ISSN 1452-2152 ISSN 18204996=Национални интерес (Штампано изд.) COBISS.SR-ID 125448460

03
2012

Национални
ИНТЕРЕС

NATIONAL INTEREST
JOURNAL FOR NATIONAL AND STATE ISSUES

ISSN 1820-4996 UDK 323.1(=163.40) година VIII vol. 15. № 3/2012.

9 771820 499008